

Љубица Будаћ

Др Димитрије Кириловић

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредник
Ивана Гојковић

Рецензент
Југослав Вељковски, архивски саветник

Дизајн и графичко обликовање
Александар Павловић

Књигу Др Димитрије Кириловић. *Архивист, библиотекар и научни радник. Живот у служби заштите културне баштине Војводине* објављујемо поводом јубилеја – 95 година од оснивања Архива Војводине.

Штампање књиге помогла је
Градска управа за културу Града Новог Сада.

© Copyright: Архив Војводине, 2021.

ЉУБИЦА БУДАЋ

ДР ДИМИТРИЈЕ КИРИЛОВИЋ

Архивист, библиотекар и научни радник
Живот у служби заштите културне баштине Војводине

Нови Сад, 2021.

Садржај

Век памћења и заборава	9
Кириловићи	13
Школовање	17
Губитак мајке	22
Велика народна скупштина у Новом Саду 1918	23
Библиотекар Универзитетске библиотеке у Скопљу	28
Породични живот	35
Помоћник секретара Матице српске	39
Секретар Друштва за Српско народно позориште	47
Педагошка мисао и наставнички рад	57
Политичко опредељење	65
Архивар и управник Државне архиве у Новом Саду	69
У згради Женске учитељске школе у Новом Саду	77
Пресељење Државне архиве у Новом Саду у Петроварадин	85
Преузимање и сређивање архивске грађе	89
Доступност и коришћење архивске грађе	102
Две новосадске архиве	106
Кириловић и Стајић	109
Библиотека Државне архиве у Новом Саду	114
Стварање и рад Историјског друштва у Новом Саду	116
Начелник Просветног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине	140
Председник Српског занатлијског певачког друштва „Невен”	143
Уништавање архивске грађе Државне архиве	144
Одлазак у избеглиштво	154
У окупираној Србији	157
Комисија за забрану књига	165
Управник Универзитетске библиотеке у Београду	180

Одбрана од оптужби за културну сарадњу са окупатором	184
Председник Комисије за реституцију културно-уметничких добара однетих у иностранство 1948	193
Библиотекар Библиотеке Матице српске	197
Каталог Библиотеке Матице српске	204
Научни сарадник Матице српске	209
Српска културна историја – путокази и открића	211
Кириловић и Михиз – сусрет на крају пута	215
Поново у архивистици	217
Губитак сина	219
Смрт	221
Писма Димитрија Кириловића упућена разним лицима	223
Писма разних лица упућена Димитрију Кириловићу	247
Преписи најзначајнијих архивских докумената о животу и раду др Димитрија Кириловића	273
Библиографија радова др Димитрија Кириловића	303
Извори и литература	315

116.12.435

Бр. 116.12.435

Из живота д-ра Зимирија
Кириловића

Корисном одељку библиотеке српске :
Закључује се овај досије не
опшара пре 1986 године !

ВЕК ПАМЋЕЊА И ЗАБОРАВА

*За све време свога службовања никада нисам служио
ниједном режиму већ само науци и истини.*

Димитрије Кириловић

Архив Војводине је једна од најстаријих установа културе у Републици Србији која у континуитету обавља своју мисију прикупљања, сређивања, чувања и заштите архивске грађе која сведочи о историјском сећању народа са територије данашње Војводине. Када је 1926. године Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца донело одлуку о оснивању Државне архиве у Новом Саду и постављењу др Димитрија Кириловића за њеног првог архивара, Војводина је добила још једну значајну установу културе која ће, уз Матицу српску, Српско народно позориште, Историјско друштво у Новом Саду, Српску читаоницу и друге, постати светионик развоја и неговања културне традиције и идентитета нашег народа на овим просторима.

Архиви као ризнице колективног сећања народа на једном простору били су, а и данас су институције од изузетног значаја за очување културног идентитета људске мисли и делатности и у одређеном тренутку у времену, тако сачуваном за будуће генерације. „У архивским просторијама, међу орманима и полицама пуним тих често потцењиваних хартија”, писао је Иво Андрић, „врши се стална служба истини, нашој људској, релативној истини, која се тешко уочава и осветљава, а лако замрачује и губи, али којој ипак морамо верно и истрајно да служимо. Људи који раде у тим просторијама заслужују нашу пажњу и захвалност. Као водичи на путу ка истини, они често са одрицањем а редовно са љубављу врше своју не лаку дужност”.

Др Димитрије Кириловић (1894–1956) први архивиста и управник Државне архиве у Новом Саду припада управо реду оних стручњака и јавних радника са територије Војводине који су својим радом обележили једну епоху у развоју архивске службе у нашој земљи. Др Димитрије Кириловић је дао изузетан допринос установљењу Државне архиве у Но-

вом Саду, данас Архив Војводине, као институције културе од великог значаја и прикупљању и заштити најзначајније архивске грађе са територије данашње Војводине.

Др Димитрије Кириловић је рођен крајем XIX века, као најмлађе од седморо деце оца Јефте и мајке Евице, у срцу банатске равнице, у селу Куману где је отац службовао као општински чиновник. Породица се убрзо преселила у Нови Сад где је Кириловић завршио основну школу и Српску православну велику гимназију новосадску. По завршетку гимназије уписује Православну српску богословију у Сремским Карловцима коју завршава у јеку Првог светског рата школске 1916. године. Пошто су богослови и свештеници били ослобођени војне обавезе, после завршетка Богословије није отишао на фронт, нити је отпочео свештеничку службу, већ је уписао студије педагогије српског и мађарског језика са књижевношћу у Будимпешти, Загребу и Прагу, где је уместо мађарског језика слушао предавања из словенске филологије и дипломирао. Др Димитрије Кириловић је као студент био активан учесник бурних догађаја после завршетка Првог светског рата, пошто је као један од представника академске омладине био изабран за члана Српског народног одбора и једног од 57 посланика из Новог Сада који су учествовали на Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена одржаној 25. новембра 1918. у Новом Саду када је донета одлука о присаједињењу Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији.

Професионалну каријеру је започео као библиотекар новоосноване Универзитетске библиотеке Филозофског факултета у Скопљу (1920–1925). Паралелно са радом у библиотекарској струци, уписао је докторске студије на Свеучилишту у Загребу где је 1924. докторирао са дисертацијом „Српске народне школе у доба Терезијанских реформи” која ће му касније бити препорука за избор у академску заједницу и избор за приватног доцента на Педагошком семинару Филозофског факултета у Београду (1933–1936). У Нови Сад се вратио на позив секретара Матице српске Марка Малетина, где је током 1926. радио као помоћник секретара Матице српске, а паралелно са радом у Матици српској, започео је рад као архивиста, пошто је на предлог Ристе Одавића 5. августа 1926. постављен за архивара Државне архиве у Новом Саду. У периоду свога рада од 1926. до 1941, најпре као архивар, а од 1931. и као управник Државне архиве у Новом Саду, Кириловић је неуморно радио на прикупљању и преношењу архивског материјала од историјског значаја у просторије Државне архиве и водио сталну борбу да се повећа смештајни простор за архивску грађу, набаве полице, кутије и фасцикле како би се пренети архивски материјал могао средити и заштитити од пропа-

дања. Годишњи буџет за обављање делатности Државне архиве покривао је основне трошкове функционисања установе и преноса архивске грађе у просторије Архива, тако да се о прикупљању и откупу богате рукописне заоставштине која се чувала у приватном власништву није могло мислити. Зато је Димитрије Кириловић користио лични углед и познанства како би дошао до велике збирке писама и друге рукописне заоставштине великана српске политичке и културне историје са територије данашње Војводине, која је највећим делом уништена током Другог светског рата.

Рад др Димитрија Кириловића, поред залагања за заштиту архивске грађе на територији Војводине, обележило је ангажовање у Друштву за Српско народно позориште, у коме је био члан управе и секретар и Историјском друштву у Новом Саду, чији је био идејни творац, један од оснивача и секретар током целокупног периода рада 1928–1941. године. Запажену улогу имао је и као члан редакције, секретар и у једном периоду уредник *Гласника Историјског друштва у Новом Саду*. У *Гласнику* је објавио велики број запажених радова, највише из културне историје нашег народа, прилоге из живота и рада значајних културних и јавних радника, прилоге о преломним догађајима ослобођења и уједињења 1918, библиотекарства, приказе научне литературе везане за подручје Војводине и оснивање и установљавање архивске струке и рада Државне архиве у Новом Саду.

Године током Другог светског рата, др Димитрије Кириловић је провео са породицом у избеглиштву у окупираној Србији где је у оквиру Министарства просвете био распоређен на дужности архивара у Државној архиви у Београду, као референт за библиотеке и архиве и в. д. управника Универзитетске библиотеке у Београду. У том периоду Министарство га је поставило за председника Комисије за преглед књига која је имала дужност да попише, издвоји из јавне употребе и уклони сву литературу марксистичке, противосовинске и масонске садржине као и дела јеврејских писаца. Др Димитрије Кириловић је уз помоћ већине чланова Комисије, упркос притисцима окупационих власти, користећи разне процедуралне и друге мере успео да одужи цео поступак око забране књига до ослобођења, а да ниједна књига не буде уништена. Због рада у Комисији, Јавно тужилаштво града Београда покренуло је против њега кривични поступак због културне сарадње са окупатором. На основу саслушања сведока и извештаја ректора Универзитета и Народне библиотеке, установљено је да у радњи Кириловића као члана и председника Комисије за забрану књига нема кривичног дела, на основу чега је Јавно тужиштво града Београда почетком јануара 1947. донело решење о обустављању кривичног поступка.

Послератне године др Димитрије Кириловић је провео у Новом Саду у Библиотеци Матице српске као библиотекар и шеф Одсека за стару књигу и музејски примерак, посветивши се раду на историји српске књиге. Објавио је Каталог Библиотеке Матице српске у две свеске, који обухвата књиге штампане од XV до XVIII века, са циљем да се „начини попис књига, часописа, новина и свега штампаног материјала који су писали Срби или су Србима намењени, а поседује их Библиотека Матице српске”. Звање научног сарадника Матице српске је добио 1955. године. Преминуо је 22. октобра 1956. године у Новом Саду.

У свом дугогодишњем научном раду, др Димитрије Кириловић је објавио неколико стотина расправа, приказа и научних студија из области културне и политичке историје српског народа у Војводини, међу којима се посебно истичу оне посвећене историји школства у Војводини, народно-црквеним саборима, развоју позоришног живота, књижевној историји. У архивској струци остао је упамћен као културни радник захваљујући чијем ентузијазму и одлучности је успостављена архивска служба у Војводини и отпочело се са континуираном и стручном заштитом архивске грађе. И поред тога што је у свом раду у архивској струци често био суочен са недостатком подршке државних органа који нису разумевали природу архивске делатности, са малобројним стручним особљем које му је помагало у раду, хроничним недостатком простора и услова за савремено обављање архивске делатности, Димитрије Кириловић је успео да личним примером својим савременицима, али и архивистима, данас покаже како се штити и чува архивска грађа и с пуно љубави обавља овај племенити посао архивског радника имајући увек на уму идеју да се снага једног народа налази у снази његовог колективног сећања без које нема великих подвига и вере у будућност.

Аутор

КИРИЛОВИЋИ

Презиме Кириловић је настало од имена Кирило, односно Ћирило, по творцу прве српске азбуке.¹ Име је временом у грчком језику добило апелативно значење: господин, господа (кир). На тлу Србије, у срцу питоме банатске равнице, родио се у претпрошлом веку човек коме је са правом припадао епитет господин и који ће својим радом настојати да прикупи, сачува и презентује српску писану реч, у архивском и књижном облику – др Димитрије Кириловић, кир Мита.²

Према породичном предању, Кириловићи воде порекло од неког Узун Петра Раданова, из Бјелјине, који је са три брата пребегао у Бачку где су се населили у Пивницама.³ Њихови потомци су се преселили у Акач и од њих су неки били свештеници у Акачу, а неки у Беодри. По цртежу породичног стабла који је израдио јереј Стеван Ковачев, Узун Петров син Степан је имао сина Дмитра од кога су синови: јереј Кирило, Стојан и Јоан.⁴ Од Кирила, који је имао пет синова, понели су презиме Кириловићи, којих је током година нестало у Беодри, али су се задржали у Новом Бечеју (мађ. Tögökbecse, Турски Бечеј). Први писани помен породице Кириловић у Новом Бечеју потиче из пописа становништва из 1797. када је пописано пет православних свештеника, међу којима је био и поп Јефрем Кириловић, који је од 1791. служио у православној цркви у месту. Остало је забележено да је поред српског, поп Јефрем говорио и мађарски језик.⁵ Следећи познати податак у коме се спомиње презиме

¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд 1975, књ. 9, 489.

² Тако је Димитрија Кириловића у Матици српској ословљавао дугогодишњи сарадник Трива Милитар, новинар, уредник *Заставе* и архивар Рукописног одељења Матице српске.

³ Препис породичног стабла који је израдио Миливој Крстић Телечки на пергамент папиру, израђен је по жељи др Димитрија Кириловића. Породично стабло је чувано у кући др Кириловића. Данас је у поседу наследника, који су га уступили на увид Архиву Војводине.

⁴ Јован Ердељановић, *Срби у Банату*, Нови Сад 1992, 273.

⁵ Дејан Попов, Свештенство епархије Темишварске 1797, *Темишварски зборник*, бр.

Кириловић у Новом Бечеју је упис у матичну књигу рођених Јефта (Јефрема) Кириловића,⁶ оца др Димитрија Кириловића. Из уписа сазнајемо да му је отац рођен 27. априла [10. маја] 1845. од оца Димитрија, кројача у месту и мајке Крестине.⁷

Јефто Кириловић је био запослен као „утеривач пореза“⁸ у пореској управи у Новом Бечеју. У раним тридесетим годинама, оженио се својом суграђанком, Евицом, рођеном Корнас, од које је био десет година старији.⁹ Евица је била домаћица и са њом је добио седморо деце. У Новом Бечеју родио им се најстарији син Иван (1880–1936). Јефто је по рођењу сина са службом прешао у оближње село Кумане где ће се родити Александар (1882), Кристина (1884), Јелена (1886), Ђорђе (1888), Катица (1892) и Димитрије (1894).¹⁰

Најмлађе, седмо дете, Димитрије Кириловић, родио се у Куману 24. јуна 1894. и добио је име по деди, очевом оцу. Крстио га је свештеник Петар Прерадовић 15. јула исте године у Храму Св. архангела Михаила и Гаврила у Куману.¹¹ Кума на крштењу му је била Даринка Малетић из Турског Бечеја.¹²

Када је Димитрију било две године, отац Јефта је прешао са службом у новосадску општину како би могао лакше школовати своје седморо деце. Становали су у кући у Витковићевој улици број 8,¹³ данас Улица Петра Кочића¹⁴ у Алмашком крају. Немамо података о животу породице

9, Нови Сад 2017, 146.

⁶ У матичној књизи рођених места Турски Бечеј за 1845. под редним бројем 844. уписано је име Јефрем, а не Јефто, касније се као име оца помиње само име Јефто.

⁷ АВ, Ф. 402, Матична књига рођених за Турски Бечеј за 1845.

⁸ АВ, Ф. 402, кутија 450, Протокол крштених у Куману за 1888.

⁹ Евица Корнас је рођена 1855. у Турском Бечеју. У литератури се њено име некада пише као Ева, а презиме Карнас или Кертас. Била је римокатоличке вероисповести, вероватно мађарске националности, али то није поуздано утврђено пошто се у Архиву Војводине не налазе матичне књиге рођених за 1855. Током брака прешла је у православну веру.

¹⁰ Јефта и Евица Кириловић су сахрањени у породичној гробници на Алмашком гробљу заједно са синовима Иваном (1880–1936) и Александром (1882–1951), ћерком Кристином (1874–1957) и још три члана породице (унуци и праунуци). Последњи члан породице Кириловић који је сахрањен у гробници 2018, био је Александар, унук Ивана Кириловића, који је последњи и познавао породичну историју и живот и рад др Димитрија Кириловића.

¹¹ РОМС, М. 18400, Протокол крштених Храма Св. архангела Михаила и Гаврила у Куману за 1894, редни број 150.

¹² Жена Јована Малетића, управника Народне штедионице д. д. у Турском Бечеју. Имали су кућу у главној улици изнад које се налазила пореска управа среза „штајер“ у којој је радио Јефто Кириловић. Ту су се, могуће је, спријатељиле породице Малетић и Кириловић и изродило кумство.

¹³ *Lakosságának névjegyzéke*, Ujvidék 1901, 152.

¹⁴ Душко Пантелић, „Улице Алмашког краја у раздобљу између два светска рата”,

у првим новосадским годинама, али није тешко претпоставити да су живели скромно, како је то могло бити од једне чиновничке плате. Пошто је највећи део живота провео у Новом Саду, Кириловић је себе сматрао Новосађанином, иако му је завичајно порекло било у Банату.

ШКОЛОВАЊЕ

Почетком XX века када је Димитрије Кириловић отпочео школовање, Нови Сад је имао осам српских вероисповедних школа.

Са навршених шест година 1900. кренуо је у Српску вероисповедну основну народну школу у Новом Саду. Настава у школи се обављала на српском језику, а од другог разреда уведен је мађарски језик као школски предмет. Сачувано је само школско сведочанство из четвртог разреда школске 1903/1904. у коме су као школски предмети наведени: наука вере, српски језик, црквенословенски језик, мађарски језик, рачун, земљопис, краснопис, цртање слободном руком, појање и певање. Из свих предмета је оцењен као „врло добар” осим из црквенословенског језика и земљописа, из којих је оцењен оценом „добар”. Као ђак је био „пријемчив и марљив”.¹⁵ У четвртом разреду учитељ му је био Гавра Грбић. Године 1904, завршио је основну школу и као тада десетогодишњи дечак доживео велику породичну трагедију. Умро му је отац у 59. години живота и мајка Евица је остала сама са седморо деце, од којих је двоје најмлађих морала школовати, а оне старије извести на прави пут. Браћа Иван и Александар су у време ове породичне трагедије завршили трговачку школу и већ 1902. се помињу као учесници на Оснивачкој скупштини Српске трговачке омладине у Новом Саду, а Иван и као члан Управног одбора.¹⁶ Они су временом окренули породични брод ка трговачким водама,¹⁷ тако да су последњи новосадски Кириловићи себе сматрали „трговачком породицом”.¹⁸ Свакако су, иако на почетку својих

¹⁵ РОМС, М. 18400, Школска сведоцба „Мите” Кириловића, ученика четвртог разреда за школску 1903/1904, 24. јун 1904.

¹⁶ Љубомир Лотић, *Споменица Новосадске трговачке омладине 1902–1932*, Нови Сад 1933, 125, 200.

¹⁷ Иван Кириловић је био власник фирме „Стовариште кратке и помодне робе Кириловић и Марцикић”, а Александар Кириловић фирме „Трговина шпецераја и деликатеса”. После Другог светског рата делатност трговине на мало је проширио продајом флашираног алкохолног пића. Трећи брат Ђорђе се такође бавио трговином и после рата је био пословођа и директор у трговинским предузећима у Срему.

¹⁸ Усмено саопштење Мирјане Кириловић (новембар 2020), удовице Александра,

професионалних каријера, помогли финансијски мајци у старању око млађе деце.

После завршене основне школе, Димитрије Кириловић је школске 1903/1904. уписао први разред Српске православне велике гимназије новосадске.¹⁹ Те године је у први разред уписано 90 ученика.²⁰

Новосадска гимназија је основана је 1810. са циљем „општег изображавања српске омладине у српском народном духу, чувања и неговања српске православне вере, чувања и изучавања српског језика и историје српске књижевности”.²¹ Гимназија је била класична, под врховном управом Патроната и јаким утицајем црквене хијерархије. Од средине XIX века настава се одвијала на принципу предметне наставе и професори су морали да имају стручну спрему и положен државни професорски испит, што је био један од услова да Гимназија добије статус пуне гимназије са правом полагања матуре. Од 1865. Гимназија је, уместо четвороразредне, постала осморазредна. Наставни програм је највећу пажњу поклањао настави националне и опште историје, географије, разних филозофских дисциплина. Природне науке су у мањој мери биле заступљене.

За време Кириловићевог гимназијског школовања, управник гимназије је био Васа Пушибрк, а од школске 1910/1911. др Душан Радић. У току школовања променио је неколико разредних старешина: Андрију М. Матића (I–III разред), Ђорђа Вујаклију (II) и Димитрија Шилића (IV). Разредни старешина у вишим разредима му је био др Бошко Петровић, професор српског и немачког језика (V–VIII).²² Наставнички колегијум су чинили: др Бошко Петровић, Јован Замуровић, Димитрије Шилић, Милан А. Јовановић и Андрија М. Матић.²³

унуке Ивана Кириловића, која данас чува малобројне ствари др Димитрија Кириловића (урамљени родослов на пергамент папиру и орман за књиге из куће др Димитрија Кириловића). Породичне фотографије Ивана и Кристине Кириловић је поклонила Архиву Војводине.

¹⁹ Данас Гимназија „Јован Јовановић Змај” у Новом Саду.

²⁰ *Споменица и стогодишњица Срп. прав. вел. гимназије у Новом Саду*, Нови Сад 1910, 55.

²¹ *Исто*, 20.

²² Др Бошко Петровић (1869–1913) студирао је филозофију са славистиком и германистиком и докторирао је у Бечу. Радио је од 1906. као професор Српске велике православне гимназије у Новом Саду и као истраживачки новинар више српских листова у Аустро-Угарској и Кнежевини Србији. Учествовао је у балканским раговима као добровољац и новинар часописа *Српска ријеч* који су покренули босански Срби. На ратишту је оболео од колере и преминуо 1913: Сања Гавриловић, „Запис о тајном боравку кнеза Трубјецког у Новом Саду 1911”, *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, бр. 8, Нови Сад 2014, 50.

²³ Професори новосадске гимназије били су истакнути научници, књижевници, композитори, политичари. Међу њима су били Павел Јозеф Шафарик, Георгије Магаршевић, Милан Видаковић, Ђорђе НАТОшевић, Јован Ђорђевић, Тихомир Остојић, Исидор Бајић,

Доласком Васе Пушибрка на место управника Гимназије дугорочно је позитивно решено питање сталности и стручности професорског кадра.

Димитрије Кириловић је од првог разреда Гимназије учио следеће предмете: науку вере, српски, латински, мађарски, земљопис, математику, природне науке, геометријско цртање, краснопис, црквено појање и гимнастику. У трећем разреду су гимназијалци добијали немачки језик и историју, у петом латински језик, а у осмом разреду филозофску пропедевтику. Интересантно је да је у школском сведочанству за шести разред оцењен из свирања виолине као врло добар и то је уједно једино помињање да је свирао на неком инструменту. О његовом ваншколском животу у овом периоду не знамо ништа. Једино сведочанство је школска разредна фотографија снимљена 1908. са разредним старешином Димитријем Шилићем. На њој видимо Димитрија као четрнаестогодишњег дечака, скромно али уредно обученог, тужног погледа загледаног у камеру фотографа. Поносито држање и пркосно стиснута уста одају да се у дечаку дешавају разне буре којима он не да да изађу на површину. Интересантно је да ће овај став Кириловић, као неку врсту заштитног механизма, задржати током целог живота. Да се нешто дешава у животу дечака види се и из школског сведочанства у коме је у осмом разреду у рубрици „Владање” забележено да није било „сасвим по закону”.²⁴ Вероватно се у овом периоду развија бунтовништво, које ће на студијама довести Кириловића до чланства у Комунистичкој партији.

После завршене новосадске гимназије, Димитрије Кириловић уписује Православну српску богословију у Сремским Карловцима школске 1912/1913.

Школовање је трајало четири године. У Богословији му је, између осталих, професор био др Иринеј Ђирић,²⁵ касније сарадник у Историјском друштву у Новом Саду. На Богословији ће склопити дугогодишње пријатељство са Викентијем Продановим, сарадником у *Гласнику Историјског друштва* у Новом Саду и будућим патријархом српским (1950–1958). Школовање је завршио у жеку Првог светског рата, школске 1915/1916. У сведочанству о завршетку Богословије стоји да се обавезао да ће пет година служити у Темишварској дијацези.

Васа Стајић и др.

²⁴ РОМС, М. 18400, Гимназијска сведоџба Димитрија Кириловића, ученика осмог разреда школске 1911/1912, 12. мај 1912.

²⁵ Иринеј Ђирић (1884–1955), рођен у угледној породици у Сремским Карловцима. Као епископ бачки, спасио је током Другог светског рата 2800 деце и 180 мајки са одојчадима из мађарског логора Шарвар и разместио их по Бачкој епархији. Био је рођени брат министра просвете и председника Народне скупштине Стевана Ђирића: Гордана Петковић, *Иринеј Ђирић, епископ бачки (1884–1955)*, Нови Сад 2018.

Пошто су богослови и свештеници били ослобођени од војне обавезе, после завршетка Богословије није отишао на фронт, а није се прихватио ни свештеничке службе, већ је унутар породице одлучено да упише студије. Тако је Димитрије био једино дете из породице које је добило факултетско образовање.²⁶

Студије је започео на Филозофском факултету Универзитета у Будимпешти где је током летњег семестра 1917. и зимског 1917/1918. студирао педагогију, језик и књижевност (Срба, Хрвата и Мађара). Затим се пребацио на Свеучилиште у Загребу где је током летњег семестра 1918. и зимског 1918/1919. похађао предавања из истих предмета. Из овог периода Кириловићевог живота сачувано је писмо упућено из Загреба Зорки С. Лазић²⁷ 1. јуна 1917, коју ословљава присно са „драга тетка”, иако није познато да ли су, и у каквом били сродству. У писму говори о одласку у Праг на прославу стогодишњице Српског народног позоришта у Новом Саду: „Овде је била послана Стајићка, да оде у Н. Сад по Савку Суботићку, јер је њен муж учествовао при оснивању позоришта. Онда пошто је Савка болесна, није могла ићи. Сад се требао ко од Новосађана сетити, да Вас препоручи, јер би Ви достојно знали репрезентовати војвођанске Српкиње”.²⁸

²⁶ Као војни обвезник био је заведен у регрутни списак Команде Штаба Војног одбора у Сомбору међу рођенима 1894.

²⁷ Зорка С. Лазић (1880–1948), новинарка, синовица Светозара Милетића, жена књижевника и новинара Симе Лукина Лазића (1863–1904) који је у Новом Саду покренуо лист *Врач погађач*, један од најдуготрајнијих шалјивих листова код Срба. После његове изненадне смрти остала је без средстава са четворо малолетне деце и храбро је решила да настави да уређује новине. *Врач погађач* је континуирано излазио све до 1915. године, када је угашен. Зорка Лазић је писала поезију, текстове о женском питању из области педагогије и објављивала их у периодичним издањима (*Застава*, *Врач погађач*, *Жена*, *Женски свет*, *Дечије новине*...). Била је иницијатор оснивања Одбора за смештање српске деце из Босне и Херцеговине у Војводини током 1917/1918. После завршетка рата покренула је *Дечији лист* и сарађивала са београдским и загребачким женским листовима: *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 523–524; „Зорка Лазић, прва новинарка Војводине”, *Време*, број 6605, 15. јун 1940, 9.

²⁸ РОМС, инв. бр. 27.8

Ученици четвртог разреда Српске православане велике гимназије новосадске школске 1907/1908. са разредним старешином
Димитријем Шилићем. Димитрије Кириловић, четврти од горе, пети с леве стране (РОМС, СХХI-19)

ГУБИТАК МАЈКЕ

Наступајућа 1918. била је преломна и болна за Димитрија Кириловића. У 24. години живота изгубио је и мајку Евицу, која је сахрањена поред оца Јефте у породичној гробници на Алмашком гробљу.

О Евици Кириловић, рођеној Корнас, нису сачувани подаци осим да је била римокатоличке вероисповести. Постоје индиције да су Јефта и Евица дужи период живели невенчано, иако су били родитељи већ неколико деце. До 1895. венчања су се искључиво обављала у црквама, па је очигледно постојало питање преласка Евице у православну веру. До тога је ипак дошло, па је после 1888, у матичним књигама и осталим евиденцијама вођена као Српкиња православне вере. Димитрије је тако рођен у званичној брачној заједници својих родитеља. Евица је родила седморо деце, четири дечака и три девојчице. У 49. години живота остала је удовица са четворо најмлађе деце, међу њима и Димитријем који је тада имао само 10 година. Тешка је то била судбина, али је са поносом дочекала да јој старији синови постану успешни трговци, неке кћери удаде, а најмлађи Димитрије на универзитету. После мајчине смрти, старија браћа и сестре су бринули о Димитрију, што се види из чињенице да је имао довољно финансијских средстава да заврши студије.

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА У НОВОМ САДУ

После слома Аустроугарске у Првом светском рату, Димитрије Кириловић је у Новом Саду активно учествовао у историјским догађајима око присаједињења Војводине Краљевини Србији и био члан новосадске делегације на Великој народној скупштини.

Када је српска војска извршила продор на Солунском фронту, по узору на Народно вијеће у Загребу, основан је Српски народни одбор у Новом Саду са задатком да сачува ред и успостави личну и имовинску сигурност „после расула аустријске војске, и до доласка српске, и да изврши припреме за отцепљење Баната, Бачке и Барање од Мађарске и уједињење ових покрајина са Србијом”.²⁹

Српски народни одбор је испрва формиран од угледних Новосађана који су радили у „Средишњем одбору за Бачку, Банат и Барању” ради прихватања ратне сирочади из Босне и Херцеговине насталом у јесен 1917. године. Поред хуманитарног циља помоћи деци у пасивним крајевима где се, због незапамћене суше која је уништила усеве, појавила глад, основан је 14. децембра 1917. „Средишњи одбор” са задатком да ради на припреми отцепљења наших крајева од Аустроугарске и присаједињења Србији. „Средишњи одбор” је имао 14 чланова међу којима су били Јаша и Милица Томић, Мита Ђорђевић, Ђорђе Велић, Зорка С. Лазић, др Коста Хаџи, Јелена Остојић, др Игњат Павлас и други. Српски народни одбор је јавно иступио тек 4. новембра 1918. када је одржана прва седница.

Српски народни одбор је позвао новосадску српску академску омладину да се организује и изабере три до пет чланова који ће у Српском народном одбору заступати интересе Омладине. Позив је потписао др Александар Моч и он је гласио:

²⁹ Димитрије Кириловић, „Ослобођење Војводине – поводом десетогодишњице”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 1, св. 1, 1928, 105.

Проглас српској академској омладини

Како нам је познато, српска академска омладина у Будимпешти је још пре 2-3 недеље заузела становиште у погледу наших народних аспирација и оградиле се, да поједини чине изјаве у име целог овоностраног Српства. Ово становиште српске академске омладине, тачно је и у свему се подудара са принципима, који су истакнути у прогласу Српског Народног Одбора у Новом Саду. Родољубље и свесност српске академске омладине служи Српском народу на понос. Да би пак Српски Народни Одбор скупио око себе све слојеве нашег народа и да би се саслушале све тежње и назори наших родољуба, то рачунамо у овим данима пре порођаја српског народа и на чисто и прекаљено родољубље српске академске омладине, овим позивамо и српску академску омладину, да састави један одбор од 3–5 омладинаца, који ће доћи на седнице Српског Народног Одбора за конституисање. Имена изасланика нека се одмах пријаве председништву Српског Народног Одбора у Новом Саду у згради „Матице српске“, да би за времена могли бити позвани у седницу за коначно конституисање.³⁰

Омладина је за своје представнике у Српском народном одбору изабрала пет изасланика: Димитрија Кириловића, Жарка Васиљевића, Жарка Поповића, Косту Хаџија мл. и Младена Прешшића. После избора „отишла је цела омладина певајући до Матице српске да преда Српском народном одбору веродајницу за своје изасланике. Око 8 сати увече искупила се цела Омладина код Конвикта да приреди бакљаду. У величанственој поворци са српском заставом и лампионима кренула је Омладина. Поворка је непрестано расла, тако да је на пијаци већ бројала 500-600 људи”.³¹

Српски народни одбор је на седници одржаној 27. октобра [9. новембра] 1918. званично проширио свој састав са изабраним омладинцима. У тачки 8. седнице одлучено је да ће Одбор поставити своје поверенике цензоре за пошту, брзојав и телефон, а Димитрије Кириловић је прихватио, да у договору са потпоручником Бошком Павловићем,³² пронађе потребан број омладинаца који ће спровести цензуру. Тако званично

³⁰ *Жижа која не сме никада да утрне*, Нови Сад 1940.

³¹ *Српски лист*, год. I, бр. 5, 30. октобар 1918.

³² Бошко Петровић, резервни поручник, налазио се у групи од 1500 српских заробљеника и интернираца који су возом из горње Угарске стигли у Нови Сад. На сопствену иницијативу организовао је приспеле војнике и ставили су се на располагање Српском народном одбору. Заузели су све важне стратешке тачке и тако спасили град од уништења приликом преузимања: Димитрије Кириловић, „Нови Сад у данима ослобођења”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 6, 1933, 168–177.

почиње Кириловићево активно учешће у Српском народном одбору. На седници одржаној 17. [30] новембра 1918, уз председавајућег Аркадија Варађанина појављује се Димитрије Кириловић као други заменик секретара.

У војвођанским градовима су образовани месни народни одбори са задатком да преузму власт од локалних мађарских власти. Основано је гласило СНО *Српски лист*.

Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи одржана је 25. новембра 1918. у сали хотела „Гранд” у Новом Саду уз присуство 759 делегата. На скупштини је било 57 посланика из Новог Сада, међу којима је био Димитрије Кириловић.

Скупштина је донела одлуку о отцепљењу Баната, Бачке и Барање, у границама које повуче Антантина балканска војска у државноправном, политичком и привредном погледу од Угарске. Скупштина је поставила Велики народни савет од 50 чланова који је изабрао Народну управу као свој извршни орган. Народну управу је чинило 11 одсека. Избором Народне управе престао је да постоји Српски народни одбор. Последњу седницу је одржао 23. децембра 1918. када је изабрано ново Градско представништво за град Нови Сад.

Политичка активност Димитрија Кириловића у бурним и преломним месецима 1918. била је делимично везана за Демократску странку. *Српски лист* је 14. децембра 1918. објавио позив потписан од групе југословенских демократа, у којем се позивају демократски оријентисани људи да дођу на састанак 28. децембра 1918. у новосадску магистратску дворану ради формирања Групе југословенских демократа како би ускладили демократска начела и повезали се са осталим демократским групама у држави СХС. Позив су између осталих потписали Димитрије Кириловић, Зорка С. Лазић, Радивоје Врховац, Милан Кашанин, Петар Коњовић, др Игњат Павлас, др Тихомир Остојић, др Никола Ра-

Портрет др Димитрија Кириловића
аутора Душка Летића
(цртеж оловком)

дојичић, Васа Стајић и други.³³ Демократе су сматрале да „национални и социјални преображај Југославије захтева да се понајпре, као у некој духовној радионици, утврде закони и тежње напредних друштава, како бисмо рад свој према њима удесили, и крепче помогли напредовању југословенске демократије”.³⁴

По окончању Првог светског рата и стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Кириловић је по сопственом исказу постао члан Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста). Партија је основана на Конгресу уједињења у Београду 20–23. априла 1919. и на њему су учествовали чланови левих крила предратних социјалдемократских странака које су прихватиле заштитавање класне борбе и револуционарно рушење капиталистичког система. Следеће године је партија променила име у Комунистичка партија Југославије. По повратку са студија из Прага, запажено је Кириловићево учешће на зборовима комуниста организованим приликом избора народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС. Касније је напустио те младалачке идеје.³⁵

Поред политичког ангажовања, Димитрије Кириловић се окренуо плановима за личну будућност, завршетку студија и проналажењу службе. На Универзитету „Карло Фердинанд” у Прагу је током летњег семестра 1919. студирао педагошке предмете, а уместо мађарског језика слушао је предавања из старословенске филологије. Дипломирао је 1920. и положио филозофско-педагошки испит за наставнике средњих школа.³⁶

³³ *Српски лист*, год. I, бр. 41, 14. (27) децембар 1918, стр. 3.

³⁴ *Исто*.

³⁵ *Енциклопедија Новог Сада*, свеска 11, Каћ–Кот, Нови Сад 1998, 82.

³⁶ РОМС, М. 18400, Диплома о завршеним студијама на Универзитету „Карло Фердинанд” у Прагу, 26. март 1920.

ТРИДЕСЕТ И СЕДМИ ЗАПИСНИК

вођен у седници Српског Народног Одбора у Новом Саду 21. новембра 1918. год.

ПРЕДСЕДАВА: Аркадије Варађанин, п. председник

БЕЛЕЖИ: Д. Кириловић, заменик секретара.

ПРИСУТНИ: Поп Јовановић, Сава Оберкнежевић, Никола Ивковић, Др Јован Латинчић, Радонић, Др Летић, Душан Ружић, Др Бранко Николић, Коста Миросављевић, Јован Храниловић, Д. Ковачевић, Љуба Стефановић, Веља Миросављевић, Др Радивој Стратимировић.

Бр. 1.

Вођа апровизације Душан Ружић, реферирше, да је према одлуци Српског Народног Одбора од заосталих намирница Народног Одбора 2/3 продао градском економату а 1/3 предао Српском Учитељском Колективу.

Узима се на знање.

Бр. 2.

Штампар Димитрије К. Тодоровић моли Одбор, да овдашњем листу „Слободи“ даде припомоћ у новцу.

Решено, да се, све докле, док Народни Одбор функционише као свесрпски Одбор за Бачку, Банат и Барању, даје, без обвезе, месечно по К 1000.- припомоћи.

Бр. 3.

Члан Др Ђура Трифковић извештава, да се уверио, да је дрво, које се споминвало у вези са Дром Брежовским својина споменутог лечника и предлаже, да му се то дрво остави на употребу.

Прима се.

Обрада се у седници Српског Народног Одбора у Новом Саду 23. новембра 1918.

Записник са седнице Српског народног одбора одржане у Новом Саду 21. новембра 1918. на којој је заменик секретара Димитрије (Мита) Кириловић био записничар (АВ, Ф. 76, кут. 2)

БИБЛИОТЕКАР УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ У СКОПЉУ

Димитрије Кириловић је започео каријеру 1920. када је као „свршени филозоф Прашког универзитета”³⁷ постављен указом Министарства просвете од 9. новембра за суплента гимназије у Белој Цркви.³⁸ Месец дана касније, указом истог министарства, уважена му је оставка, пошто је на позив свог бившег професора Тихомира Остојића, отишао у Скопље како би започео рад на тамошњем новоформираном Универзитету.³⁹

Филозофски факултет у Скопљу основан је у фебруару 1920. као огранак Београдског универзитета, иако је идеја сазрела још 1913. када је министар просвете Љуба Јовановић предложио Влади Краљевине Србије оснивање ове високошколске установе у Македонији. Идеју је омело избијање Првог светског рата. Одмах по формирању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, ректор Београдског универзитета Јован Цвијић се заложио да се у Скопљу оснује „јак центар наше цивилизације” који би се бавио првенствено хуманистичким наукама. Жеља је била да се његовим оснивањем растерети рад Универзитета у Београду. Састав првог професорског кадра чинила је научна и културна елита, што је указало на озбиљне намере државе и велику важност коју је придавала скопском факултету. Први професорски кадар су чинили Тихомир Остојић, Радослав Грујић, а убрзо су им се придружили Мита Костић, Петар Бицили, Грга Новак и Николај Окуњев. Први декан био је Тихомир Остојић. До 1926. попуњено је десет катедри. Највеће интересовање студенти су показали за студирање српскохрватског језика и књижевности, а посебно је била активна група за педагогију, пошто је свршеним ученицима учитељских школа било дозвољено да је студирају. Предавања су прве године органи-

³⁷ *Просветни гласник*, 1. децембар 1920, 10.

³⁸ АС, Ф. 14, Персонална документација Министарства просвете, Персонални досије др Димитрија Кириловића, Указ МП, бр. С. Н. 17071.

³⁹ АС, Ф. 14, Персонални досије, Указ МП, бр. С. Н. 19068.

зована у старој згради Учитељске школе, а већ 1921. добили су сопствену зграду на обали Вардара.

Решењем Савета Филозофског факултета у Скопљу бр. 86 од 8. новембра 1920. Димитрије Кириловић је изабран за библиотекара Филозофског факултета у Скопљу и тако је отпочела његова библиотечка каријера која ће га, годинама касније, винути у ред наших најистакнутијих библиотечких зналаца.

Како је дошло до постављења Кириловића на тако престижан положај у том моменту? Одговор се налази у писму које је књижевник Вељко Петровић⁴⁰ упутио 26. марта 1920. Тихомиру Остојићу⁴¹ где каже: „Кириловића сам изгурао лично ја. Десет пута сам гњавио начелника, чак се и мало свађао, док нисам успео”.⁴² Вељко Петровић је био у позицији да „прогура” Кириловићево постављење јер је те исте године са дужности референта у Одсеку Министарства просвете за Бачку, Банат и Барању у Новом Саду премештен у Министарство просвете у Београд.

У другом писму Тихомиру Остојићу од 12. априла 1921. Вељко Петровић га са изненађењем пита: „Шта је са Кириловићем? Каква опет компликација, чујем од Карића. Као да је Ваш писар. Не разумем...”⁴³

Какве год да су се „компликације” дешавале приликом дефинисања Кириловићевог положаја у Скопљу, указом Министарства просвете од 2. маја 1922. постављен је за асистента Филозофског факултета у Скопљу стим да врши дужност библиотекара.⁴⁴

Краљевским указом од 19. априла 1921. и Указом Министарства просвете од 7. маја 1921. постављен је за суплента гимназије у Скопљу,⁴⁵ а

⁴⁰ Вељко Петровић (1884–1967), српски књижевник и академик, председник Матице српске, Српске књижевне задруге и дугогодишњи управник Народног музеја у Београду. Аутор је приповедака, великог броја чланака и студија из области књижевности и ликовне уметности, посебно војвођанског сликарства XVIII и XIX века. Поводом прославе стогодишњице Матице српске, уредио је *Албум војвођанске уметности* и у њему написао преглед српске уметности од краја XVII до XX века. Био је активан у политичком животу Краљевине Југославије и заузимао је најзначајније позиције у Одсеку Министарства просвете за БББ у Новом Саду и Министарству просвете у Београду: Радован Поповић, *Вођка на друму – Биографија Вељка Петровића*, Сомбор 2007, 7–110.

⁴¹ Тихомир Остојић (1865–1921), професор новосадске гимназије, композитор, музиколог, књижевни и позоришни критичар, историчар књижевности, секретар Матице српске (1911–1914), уређивао је *Летопис Матице српске* (1912, 1914), био први декан Филозофског факултета у Скопљу (1920–1921), дописни члан Српске краљевске академије (од 1910) и Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу: Ђорђе Бубало, „Остојић, Тихомир”, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 151.

⁴² РОМС, инв. бр. 6.070.

⁴³ РОМС, инв. бр. 6.077.

⁴⁴ АС, Ф. 14, Указ П., бр. 1493.

⁴⁵ АС, Ф. 14, Краљевски указ С. Н., бр. 5745 и Указ МП, бр. С. Н. 4648.

следеће године за асистента у рангу суплента гимназије на Филозофском факултету у Скопљу, стим да врши дужност библиотекара Универзитетске библиотеке у Скопљу.⁴⁶

Зграда Филозофског факултета у Скопљу

Филозофски факултет у Скопљу је уз наменску зграду, добио и солидну универзитетску библиотеку, која је 1925. поседовала већ преко 12.000 наслова у преко 35.000 свезака, набављених из буџетских средстава и посредством дародаваца од којих су највећи били сенћански колекционар Јоца Вујић, Матица српска,⁴⁷ Српска краљевска академија и Српски семинар Београдског универзитета.⁴⁸

Први библиотекар ове библиотеке био је Димитрије Кириловић. Он се у Скопљу по први пут сусрео са радом у библиотечкој струци. Било је потребно да одмах по доласку у Скопље прионе на посао како би поставио рад библиотеке од темеља, попунио и инвентарисао књижни фонд који се сваког дана бројао све више наслова. У оквиру библиотеке постојале су две читаонице – професорска и студентска, од којих је ова друга била отвореног типа, те ју је могло користити и грађанство. Књиге су биле смештене у два собама у сутерену факултета.

⁴⁶ АС, Ф. 14, Персонални досије, Указ МП, бр. С. Н. 5992.

⁴⁷ Молба Тихомира Остојића Управном одбору Матице српске бр. 1188 од 27. априла 1920. да се дупликати књига поклоне новооснованим семинарима Универзитета у Скопљу и Љубљани.

⁴⁸ Владан Јовановић, „Филозофски факултет у Скопљу – (не)добровољно стјециште југославенске међуратне интелигенције”, *Зборник радова са знанственог скупа: Јосип Матановић и парадигма културне повијести*, Славонски Брод, Загреб 2013, 205.

Како се Кириловић старао о попуњавању библиотечког фонда види се из молбе коју је упутио Књижевном одбору Матице српске 29. јула 1925. да се факултетској библиотеци у Скопљу уступе дупликати часописа, новина и књига који јој нису потребни, а новоформирана библиотека их нема уопште: „Универзитетска библиотека у Скопљу је једна таква нова библиотека. Од почетка њеног постанка настојали смо да у њој прибавимо сваку српску књигу, часопис, новине, да би тако могла што боље да послужи сврси. Нажалост, ово нисмо могли да остваримо само због тога, што се већ многа српска књига, новине и часопис не налазе у књижарској пијаци и због тога их је немогуће набавити. Ми смо уверени да се међу оним дупликатима Библиотеке Матице српске налази највећи број баш таквих књига, новина и часописа које наша Библиотека нема, те због тога молимо Матицу српску да поклони своје дупликате нашој Библиотеци. Поклон овај доспео би на тај начин, таквој установи, где је најпотребнији”.⁴⁹ Матица је у августу месецу потврдно одговорила на молбу и затражила од Кириловића да назначи које тачно дупликате тражи.⁵⁰

Занимљиво је да је 1926. кандидат за библиотекара факултетске библиотеке морао имати докторат из филозофије и положен професорски испит. То су управо оне исте квалификације које је имао Димитрије Кириловић. У касније расписаним конкурсима ова стручна квалификација је изостављена.⁵¹

Током боравка у Скопљу, Кириловић је стекао је круг пријатеља који су радили на факултету и у другим установама од угледа у граду. Одржавао је везе са пријатељима у Новом Саду и слао Марку Малетину,⁵² секретару Матице српске и уреднику њеног *Летописа*, своје прилоге. Из преписке са Малетином сазнајемо да је у Скопљу анимирао познанике за сарадњу у *Летопису* и прикупљао претплату.

⁴⁹ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске, 1918–1931*, IV/1, Нови Сад 1969, 228–229.

⁵⁰ *Исто*, 229.

⁵¹ Владан Јовановић, *Југословенска држава и Јужна Србија 1918–1929: Македонија, Санџак, Косово и Метохија у Краљевини СХС*, Београд 2002, 343.

⁵² Марко Малетин (1890–1968), професор, секретар Матице српске (1923–1929), управник Народног позоришта Дунавске бановине (1936–1941), СНП у Панчеву (1941–1944) и позоришта „Стерија” у Вршцу (1945–1946). За управника Државног архива Војводине (1946–1949) је дошао у време његовог обнављања од уништавања и пљачкања у Другом светском рату. У Библиотеци Матице српске је 1923. иницирао оснивање Архивског одсека. Као уредник *Летописа Матице српске* (1924–1929) заслужан је што је *Летопис* повећао обим и уз редовно излагање, донекле се приближио модернијим токовима српске књижевности, па и млађим писцима. Био је један од главних организатора прославе стогодишњице оснивања Матице српске када је објављена споменица *Матица српска 1826–1926: Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 801–802; Рајка Уљмански, *Марко Малетин, живот и дело*, Нови Сад 2011.

Упркос динамичној делатности, Димитрије Кириловић није био задовољан животом у Скопљу. Град је у то време и даље имао изражене одлике турске провинцијске касаве у којој су се модерне грађевине и институције сударале са старим и анахроним. Такође, није био задовољан ни током каријере, која није напредовала жељеном брзином. Највише од свега, желео је у Нови Сад. Из Скопља, у јесен 1924. пише Марку Малетину: „Драги Марко, са великим нестрпљењем очекујем вест да сам премештен у Нови Сад. Ти си, свакако, већ разговарао са г. Лотићем, и кораци су учињени”.⁵³

Пошто није успео да добије асистентско место у Скопљу, конкурирао је 1925. за доцента педагогије на Вишој педагошкој школи у Београду, али поново без успеха.

У Новом Саду су се у исто време вршиле припреме за обележавање стогодишњице Матице српске и Уређивачки одбор, коме је Књижевно одељење поверило непосредни надзор над радом Библиотеке, одлучио је да се у њој изврши преглед дотадашњег рада на уређењу и преустројству. Донета је одлука да Димитрије Кириловић, библиотекар Универзитетске библиотеке у Скопљу, и Никола Петровић, професор и библиотекар Трговачке академије у Београду (бивши библиотекар Народне библиотеке) изврше стручан преглед Матичине Библиотеке.⁵⁴ Извештај о прегледу требало је да доставе Уређивачком одбору. О овоме је Марко Малетин упознао библиотекара Каменка Суботића⁵⁵ који је одбио да прихвати одлуку о прегледу. Преглед су крајем 1925. обавили Урош Џонић, библиотекар Универзитетске библиотеке и С. Матић, из Народне библиотеке.⁵⁶ Овај догађај је био покретач великог сукоба Кириловића и Суботића који ће се касније рефлектовати и кроз заједнички рад у Друштву за Српско народно позориште и резултирати чак и судским тужбама.

Уз помоћ Марка Малетина и пријатеља у Новом Саду, Димитрије Кириловић је успео да обезбеди радно место у Матици српској и врати се у свој Нови Сад. Декретом министра просвете П. Бр. 16840/25 од 26. јануара 1926. уважена му је оставка на државну службу на Филозофском факултету у Скопљу. Следећег месеца извршена је примопредаја библиотеке између Кириловића и новог библиотекара Срећка Џамоње, уз при-

⁵³ РОМС, инв. бр. 10.220.

⁵⁴ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске, 1918–1931*, 230.

⁵⁵ Др Каменко Суботић (1870–1932), књижевник, новинар, историчар, библиотекар Библиотеке Матице српске (1922–1932), секретар Друштва за СНП (1918–1919. и 1925–1926) и његов председник (1924–1925): *Енциклопедија Новог Сада*, 27, Сто–Тао, Нови Сад 2006, 202–203.

⁵⁶ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске, 1918–1931*, 231, 244.

суство секретара факултета Првоша Сланкаменца.⁵⁷ Тада је Кириловић предао инвентар библиотеке са 12828 инвентарисаних књига.⁵⁸

Паралелно са радом у библиотекарској струци, уписао је докторске студије на Свеучилишту у Загребу 1923. и положио „строге испите” из филозофије, педагогије и српскохрватског језика са југословенском књижевношћу.⁵⁹ Докторирао је 31. октобра 1924. године код угледног хрватског професора Алберта Базале⁶⁰ са темом: „Српске народне школе у доба Терезијанских реформи” и добио титулу доктор филозофије.⁶¹

По завршетку школовања могао се подичити да говори, поред матерњег, још немачки, мађарски, чешки, док се старословенским и латинским успешно користио у раду.

⁵⁷ Срећко Цамоња (1894–1973), хрватски педагог и преводилац, борац за стварање југословенске државе. Био је члан организације Млада Хрватска. Са српском војском као добровољац је прешао Албанију. Каријеру је провео као професор у многим местима Југославије. Од 1925. био је у једном периоду професор у Учитељској школи у Скопљу. Од усташа бежи 1941. у Србију, а по окончању рата каријеру је завршио као директор Учитељске школе у Сарајеву: *Hrvatski biografski leksikon*, Ћ–Ѓ, 1993.

⁵⁸ РОМС, М. 7.989.

⁵⁹ РОМС, М. 18400, 60, Стручно мишљење Ђорђа Сп. Радојчића и Младена Лесковца о научним и стручним радовима др Димитрија Кириловића поводом избора у звање научног сарадника, 22. јули 1955.

⁶⁰ Алберт Базала (1877–1947), хрватски филозоф, редовни професор Свеучилишта у Загребу. Најпознатије дело му је *Повијест филозофије*. Овим делом је утемељена хрватска филозофска терминологија. Основао је Пучко свеучилиште, вршио дужност председника Матице хрватске и председника ЈАЗУ: *Hrvatski biografski leksikon*, А–В, 1983.

⁶¹ РОМС, М. 18400, Диплома доктора наука, 31. октобар 1924.

M. 18400 2

ЊЕГОВО КРАЉЕВСКО ВИСОЧАНСТВО
АЛЕКСАНДАР НАСЛЕДНИК ПРЕСТОЛА

У ИМЕ

ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА

ПЕТРА I.

ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ

КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Господина Министра Просвете благоволео је указом Својим од данашњег поставити:

За суплента у Скопској Гимназији ДИМИТРИЈА КИРИЛОВИЋА, преташњег суплента.

У Београду _____ 19 априла _____ 19 21 године.

С.Н. Бр. 5745.

ПО НАРЕДБИ
МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ЗА ДИРЕКЦИЈУ

По предлогу од 19. априла 1921. године, министар просвете је одобрио постављење Димитрија Кириловића за суплента у Скопској гимназији од 19. априла 1921. године.

Краљевски указ о постављењу Димитрија Кириловића за суплента Скопске гимназије од 19. априла 1921. године (РОМС, М. 18400)

ПОРОДИЧНИ ЖИВОТ

Димитрије Кириловић се по повратку из Скопља 1925. венчао са Мирјаном Каћански, ћерком дугогодишњег србобранског свештеника Гојка Каћанског и са њом добио сина јединца Гојка. Није познато где су се упознали и колико је трајало забављање овог пара.

Породица Каћански је пореклом из Херцеговине и тамо су се презивали Владисављевић. У Србобран (Сентомаш) су се доселили 1746. из Каћа вероватно због боље паше: „свако је могао узети земље колико је хтео, само је имао да плати држави 1 форинту шајна”.⁶² У породици је било свештеника, учитеља, владика, трговаца, а највише земљорадника. Најчувенији члан ове породице био је песник Владислав Каћански „Стари Бард”.⁶³

Мирјана Каћански је рођена 12. марта 1906. у Србобрану у породици Гојка (1874–1952) и Јелене, рођене Угљеших (1883–1978). Отац Гојко припадао је дугој лози србобранских свештеника. Његов отац, знаменити сентомашки прота Лазар Каћански (1841–1901), био је иницијатор оснивања Српске читаонице у месту (1869) и покретач акције пошумљавања и озелењавања Србобрана. У више наврата је биран за посланика на српским народним црквеним саборима. Светозар Милетић га је изабрао да однесе повојницу на Цетиње поводом рођења престолонаследника Данила.⁶⁴ Деда, прота Сава Каћански, активно је учествовао у црквено-политичком животу и био велики присталица Светозара Милетића.⁶⁵

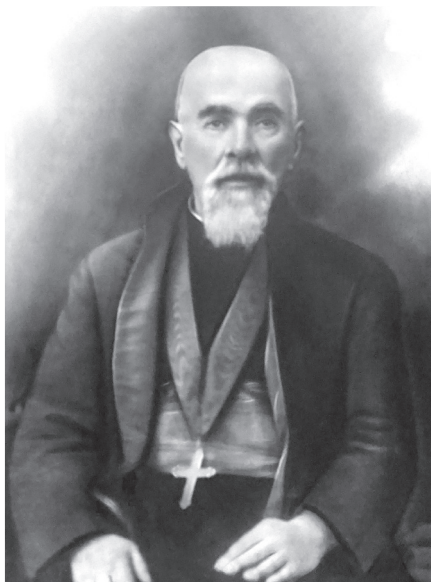
⁶² Владислав Ст. Каћански, „Наши грађани, наша насеља – Србобран пре 100 година”, *Глас Матице српске*, бр. 41, 1. јануар 1936, 2.

⁶³ Из ове породице потиче епископ Сергије Каћански, архитекта Данило Каћански и др.

⁶⁴ Тоша Искруљев, *Србобран и Србобранци*, Нови Сад 1938, 41.

⁶⁵ Податке о свештенику Гојку Каћанском као и гроб Димитрија Кириловића, чији су остаци 1988. пренети са Алмашког гробља у заједничку гробницу породице Каћански у Србобрану, пронашли смо захваљујући залагању Саве Радонића, поштоваоца завичајне историје из Србобрана.

Гојко Каћански је завршио богословију у Сремским Карловцима 1899. године. За свештеника га је рукоположио епископ Митрофан Шевич у Новом Саду 1901. када је и почео да ради у Богојављенској православној цркви у Србобрану као свештеник.⁶⁶ Поред Мирјане, имао још синове Славка (који је млад преминуо) и Угљешу који је био адвокат, а после завршетка Другог светског рата се одселио у САД где је формирао породицу и преминуо. Гојко Каћански је волео и подржавао свог зета „Миту” у свим јавним и друштвеним пословима. Био је повереник *Гласника Историјског друштва у Новом Саду* за Србобран.

Прота Гојко Каћански, свештеник православне цркве у Србобрану, прва половина XX века (власништво Српске православне црквене општине Србобран)

заступник) Српске банке д. д., филијале у Новом Саду.⁶⁹ Младин кум је био

За време Другог светског рата, у Србобрану је преки суд изрекао пресуду групи од десеторо учесника Народноослободилачког покрета из Турије који су обешени 30. октобра 1942. у центру места, прекопута православне цркве, на простору где су се некада налазили тениски терени.⁶⁷ Проти Гојку је дозвољено да изврши исповедање осуђеника. Ишао је од једног до другог обављајући своју тешку дужност док су несрећне комшије стајале поред вешала. Ово прота Гојко никада није заборавио. Преко ноћи је оседео и никада се није од тога душевно опоравио.⁶⁸

Грађански брак између Димитрија и Мирјане је закључен 30. септембра 1925. у Новом Саду. Црквено венчање је обављено 4. октобра 1925. у Храму Св. Богојављења Господњег у Србобрану. Кум Димитрија Кириловића на венчању био је Лазар Ковачевић, прокуриста (за-

⁶⁶ *Шематизам источно-православне српске патријаршије по подацима из 1924*, Сремски Карловци 1925, 47.

⁶⁷ Владислав Ротбар, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941–1945*, Нови Сад 1988, 373.

⁶⁸ Усмено саопштење Саве Радонића из Србобрана (јун 2020).

⁶⁹ Лазар Ковачевић је био један од утемељивача Историјског друштва у Новом Саду

др Никола Вучковић, стоматолог из Новог Сада. Венчао их је свештеник Милутин Григоријевић.⁷⁰

У почетку су младенци живели као подстанари у Новом Саду. Мирјана није радила и живели су од плате коју је супруг добијао као помоћник секретара Матице српске и у Државној архиви. Међутим, Управни и Књижевни одбор Матице српске донели су решење да Димитрије Кириловић више не може да обавља две службе, позвавши се на неко раније решење по коме „ниједан службеник не може вршити још неку службу с хонораром”. У писму Ристи Одавићу од 22. децембра 1926. Кириловић се жали што не може да задржи обе службе јер ће се тиме његов материјални положај много погоршати: „Затражио сам од Суда реквириран стан, и ако га добијем, мој положај ће бити поправљен”.⁷¹

Добио је стан на коришћење у улици поред Јодне бање и у тој кући му се родио син Гојко 18. јула 1926. године.⁷² Крстио га је прота Вељко Миросављевић 15. августа 1926. у Успенској цркви, а дететов кум је био и сведок са венчања Лазар Ковачевић, банкарски чиновник.

Димитрије Кириловић је до свог венчања изгубио оба родитеља тако да је пригрлио породицу своје жене и у њој нашао топлину породичног дома. Колико је поштовао таста говори и чињеница да је сину првенцу дао по њему име Гојко.

Мирјана Кириловић је у мираз донела кућу, коју су за Младенце купили њени родитељи 1927. у Новом Саду на одличној локацији близу Матице српске и центра града, у Улици Ђуре Јакшића 6. Кућа је купљена од Симе и Круне Ковачевић за ондашњих 230.000 динара и била је укњижена на име Мирјане Кириловић.⁷³ Некада је у овој кући живео Стеван Милованов (1855–1946), професор и директор Српске православне велике гимназије у Новом Саду.

Кућа је по сећању познаника брачног пара Кириловић била веома лепо уређена. Простране собе су биле украшене штукатуром на плафонима и зидовима, опремљене стилским намештајем, кристалним лустерима и декоративним каљавим пећима. Башта у дворишту је била пријат-

са прилогом од 1000 динара. Данас се може прочитати његов интересантан и информативан прилог „Новчани заводи у Војводини” објављен у *Летопису Матице српске*, Нови Сад 1923, св. 301–303.

⁷⁰ Архива Српске православне црквене општине у Србобрану, Протокол венчаних православне источне српске цркве, Храма Св. Богојављења Господњег у Србобрану за 1925, лист 86, број 50.

⁷¹ АС, РО, II, 62.

⁷² АС, Персонални досије, Препис из протокола крштених православне источне српске цркве, Храма Успенија Богородице у Новом Саду из 1926, књига II, лист 75, бр. 45.

⁷³ ИАГНС, Ф. 150, 3707/1927.

но одмориште са белом плетеном гарнитуром, где се у летње поподне служила бела кафа са колачима и водили разговори о политици и другим догађајима, новостима из земље и света. Кириловићев школски друг и будући патријарх Викентије Проданов се, честитајући му нову 1952. годину, сетио дана дружења у породичном дому речима: „Много пута мислим на Вас и на цео кружок који се негда састајао у Вашем дому. Много пута сам нашао у тешким временима код Вас утехе и олакшања”.⁷⁴

У време када Кириловић ствара породицу и почиње напредовање у каријери, Нови Сад је постао административни центар и седиште Дунавске бановине, али са друге стране све више остајао на периферији културних и политичких збивања у великој југословенској држави. Ипак, успео је да очува своје културне установе: Српско народно позориште, Матицу српску са библиотеком, Музеј и *Летопис* и Гимназију, показујући упорност у очувању своје посебности. Градски центар је почео да се шири према Дунаву и изграђени су, као нова градска обележја, многи монументални објекти. У Новом Саду се живело на темељима традиције, удобно, мирно и на начин помало уморног али образованог грађанског друштва.⁷⁵

⁷⁴ РОМС, инв. бр. 19.001.

⁷⁵ Вера Јовановић, *Сликари Богдан Шупут 1914–1942*, Нови Сад 1984, 15.

ПОМОЋНИК СЕКРЕТАРА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Животни пут два пријатеља и сарадника, Димитрија Кириловића и Марка Малетина, повезан је сарадњом у Матици српској, а потом и у Архиву Војводине, чији ће обојица бити управници. Када су се упознали и спријатељили, не може се са сигурношћу рећи, али су у периоду између два светска рата били један другом велика подршка и пријатељски ослонац у раду.

Марко Малетин је изабран за секретара Матице српске септембра 1923. уместо Васе Стајића који је отишао за професора у Гимназију. На дужности секретара је био до 1929. године. Рад Матице му је био добро познат пошто је од 1920. био у њеном Књижевном одељењу. У Малетину је виђена способна личност која ће умети да око Матице окупи нове сараднике и врати јој угашени сјај. Пошто је преузео дужност, започео је „велико спремање” просторија, архиве и књига које нису инвентарисане. Уз подршку председника Матице српске Радивоја Врховца заговарао је отварање сопствене књижаре како би се коначно решио проблем продаје Матичиних издања. Старао се и о Библиотеци и она је, због неусловних просторија за рад, 1923. пренета из старе зграде у зграду Марије Трандафил, док је Матица српска пресељена 1926. године. Библиотека је почела да се бави разменом са другим библиотекама, институтима, академијама из земље и иностранства. Малетин је био уредник Матичиног *Летописа* у периоду 1924–1929. и улагао је напор да излази сваког месеца. Желео је да *Летопис* постане актуелнији и смелији у критици друштвених појава.

Пошто није успео да добије место доцента педагогије на Вишој педагошкој школи у Београду, Димитрије Кириловић је преко Марка Малетина и других пријатеља у Новом Саду настојао да обезбеди премештај у свој град. За Војводину га је поред пријатеља и породице, везивала и љубав са Мирјаном Каћански из Србобрана, којом ће се оженили у јесен 1925. године.

У писму свом дугогодишњем пријатељу и секретару Матице српске Марку Малетину, упућеном из Скопља 30. јануара 1925, Кириловић већ очајно пише:

Као што ти је познато ја сам скоро оперисан и сада сам још увек у рековалесцентном стању. Раније сам мислио да то искористим за једномесечно боловање и да дођем мало у Нови Сад. Међутим, из извесних (углавном финансијских) разлога, долазак мој у Н. Сад морао сам

Марко Малетин, професор, секретар Матице српске, управник Народног позоришта Дунавске бановине и управник Државног архива Војводине, прва половина XX века (РОМС, XLIV-14)

да одложим за дефинитивни премештај. Као што видиш, ја ћу безусловно тражити премештај, и зато те поново молим да кажеш г. Лотићу да буде љубазан, да спреми за мене место за предмете из педаг. и српског. Адаму Прибићевићу још нисам писао и зато не знам зашто ћуте и он и Милан.⁷⁶

Из писма, поред личних опсервација, сазнајемо да је Кириловић вероватно у овом периоду био члан Самосталне демократске странке која је деловала у Краљевини Југославији од 1924. до 1946. Вођа странке био је Светозар Прибићевић, министар просвете Краљевине СХС (1920–1922, 1924–1925). Странка је окупљала углавном Србе, и то тзв. Пречане – односно Србе који су живели на подручју бивше Аустроугарске и Босне и Херцеговине, али и пројугословенски оријентисане Хрвате и словеначке либерале. Са Светозаром

Прибићевићем били су политички повезани његова браћа Адам и Милан Прибићевић.⁷⁷

⁷⁶ РОМС, инв. бр. 10.220.

⁷⁷ Браћа Прибићевић: Светозар, Милан, Валријан и Адам. Светозар Прибићевић (1875–1936) је био српски политичар, вођа Самосталне демократске странке, министар унутрашњих послова и министар просвете Краљевине СХС. Био је заговорник југословенског унитаризма и централизма, а после 1927. заговорник федерализма и договора са Хрватима; Милан Прибићевић (1876–1937) је био пуковник Српске војске, учесник балканских ратова и Првог светског рата. Предводио је Земљорадничку странку у Краљевини Југославији; Адам Прибићевић (1880–1957), најмлађи брат Светозара Прибићевића, био је српски политичар и публициста. Завршио је гимназију у Сремским Карловцима и студије права у Загребу. Политичку каријеру започео је у Српској самосталној странци, писао је у њеним листовима *Србобран* и *Српско коло*. Био је следбеник Томаша Масарика. После

Из Скопља 30. јануара 1925. весело пише Малетину да је 27. децембра дао оставку на државну службу и да чека министарску одлуку о разрешењу од дужности и моли га да ургира у министарству по том питању: „сврши ствар што пре а ја ћу гледати да се одавде откачим што пре”. Најављује у писму долазак за Бадњи дан у Нови Сад и распитује се код Малетина да ли у некој Матичиној згради има празан стан у који би се могао уселити”.⁷⁸

Декретом министра просвете од 26. јануара 1925. Кириловићу је уважена оставка на државну службу на Филозофском факултету у Скопљу, а већ следећег месеца извршио је примопредају дужности и вратио се у Нови Сад.

Марко Малетин је био оптерећен секретарским пословима и уређењем *Летописа Матице српске*, па је предложио Управном одбору да добије помоћника за секретарске послове. Предлог је уважен и Димитрије Кириловић је изабран на место помоћника секретара Матице српске. На овом месту радио је од 1. јануара до 31. децембра 1926.⁷⁹

Димитрије Кириловић се брзо уклопио у рад Матице српске. Његов делокруг рада био је претежно везан за послове Књижевног одбора чији је председник био Радивоје Врховац. Бавио се и контролом рада Библиотеке што је био сталан извор обнављања већ постојећег сукоба са Каменком Суботићем, коме очигледно ни Малетин није показивао довољно вере када је било речи о ажурности у библиотечким пословима. Димитрије Кириловић је успешно замењивао Марка Малетина у јуну 1926. док је овај био на лечењу у Карловим Варима.⁸⁰

Пошто је 5. августа 1926. Димитрије Кириловић постављен за архивара у новооснованој Државној архиви у Новом Саду, до краја године је паралелно обављао оба посла. У писму Ристи Одавићу од 21. септембра 1926. Кириловић пише: „На првој идућој седници Управног и Књижевног одбора Матице пашће предлог да се умоли Министарство да дозволи да могу, поред архиварске дужности, вршити досадашњу дужност у Матици.”⁸¹

Почетком октобра 1926. Димитрије Кириловић јавља Ристи Одавићу добре вести: „Драги г. Одавићу, примио сам обе одлуке Министарства:

Првог светског рата неко време живи у Београду, где издаје *Народ*, лист намењен сељачком слоју друштва. После смрти брата Светозара изабран је за председника Самосталне демократске странке (1936–1938): *Енциклопедија Југославије*, 6, Макљ–Пут, Загреб 1955, 611.

⁷⁸ РОМС, инв. бр. 10.8757.

⁷⁹ РОМС, М. 18400, Препис уверења Матице српске бр. 98/През.–1927, 12. новембар 1948.

⁸⁰ Рајка Уљмански, *Марко Малетин, живот и дело*, Нови Сад 2011, 109.

⁸¹ АС, РО, II, 59.

1) да могу остати у Матици и 2) да се за просторије Архиве одређују досадашње просторије Просветног инспектората. Најлепше Вам хвала на заузимању око повољног доношења ових одлука”.⁸²

Ситуација се ипак крајем године потпуно променила. Кириловић обавештава 22. децембра 1926. Одавића да мора да напусти дужност у Матици српској, јер по неком Матичином пропису ипак није дозвољено истовремено вршење две плаћене службе: „Са 1. јануаром 1927. г. престајем вршити службу пом. секретара у Матици српској. Управни и Књижевни одбор није уважио моју молбу да вршим две службе, јер постоји једно раније решење по коме „ниједан службеник М. С. не може вршити још неку службу с хонораром”. Као што видите, догодило се нешто чему се нисмо надали ни ми ни Малетин, и што ме је бацило у врло незгодну материјалну ситуацију.”⁸³

Рад Димитрија Кириловића у Матици српској овим није био прекинут пошто је и даље био члан Књижевног одбора Матице српске.⁸⁴ Као члан одбора био је усредсређен на рад Библиотеке. Предлагао је да се изврши редукција службеника Матице, бар у Библиотеци, чиме би се смањили административни трошкови и настале уштеде искористиле за комплетирање Библиотеке „јер многа дела нестају”. Кириловић је поново у лето 1928. постављен у Комисију за преглед књига коју је формирао Књижевни одбор, заједно са Мирком Балубцићем и Васом Стајићем. Иако је Каменко Суботић молио Књижевни одбор, као врховну управу Библиотеке, да се Кириловић изузме из рада ове Комисије, његов предлог је као „неумесан” одбијен.⁸⁵ Комисија је обавила преглед и доставила извештај у коме је утврђено да библиотекар није поступио по упутствима и примедбама Џонића и Марковића. Замерено му је да инвентар књига није потпун, а да велики део књига и даље стоји неинвентарисан, међу којима и србуље, које су чиниле најдрагоценији део Матичине библиотеке. Даље замерке су се односиле на каталоге који су били непрактично састављени и непотпуни. На основу извештаја, Књижевни одбор је 2. фебруара 1929. одлучио да се Библиотека Матице српске преуреди по упутствима које ће дати Димитрије Кириловић и Мирко Балубцић, међутим, до овог услед њихове оставке, није дошло.⁸⁶

⁸² АС, РО, II, 60.

⁸³ АС, РО, II, 62.

⁸⁴ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске, 1918–1931*, 701. Из извештаја Фрање Малина Музејском одбору Матице српске о поклоњеним књигама сазнаје се да је Кириловић поклатио Матичиној библиотеци 399 књига.

⁸⁵ Гордана Ђилас, „Марко Малетин у Библиотеци Матице српске”, *Годишњак Матице српске*, 2006, 78.

⁸⁶ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске 1918–1931*, 407.

После увођења Шестојануарске диктатуре Краља Александра 1929. дошло је до великих политичких сукоба и у Матици српској. Под притиском режима Марко Малетин је морао да напусти положај што је оставило велики утисак на људе окупљене око Матице јер је успео, како је то правилно уочио Живан Милисавац, да „спаси Матицу српску од сопственог умирања. Он је успео у толикој мери да је ојача, да јој ни касније непогоде нису могле много нашкодити”.⁸⁷

Димитрије Кириловић и Мирко Балубчић су 13. јула 1929. поднели оставку на чланство у Књижевном одбору Матице српске, пошто је то исто претходно учинио професор Станоје Станојевић незадовољан критиком у *Летопису* на књигу *Војвођани о Војводини*, коју је издало Удружење Војвођана у Београду. Вест о овим оставкама „поново је покренула питање унутрашње борбе, која се води у Матици српској, а чији мотиви нису познати широј јавности”.⁸⁸

Немири овим нису престали. Напротив, сукоб, како их Мита Клицин назива „групе млађих”, са управом Матице српске на чијем челу је био Радивој Врховац кулминирао је тридесетих година XX века. Управи се замерало да је у њој преовладала струја регионализма и „пречанских фронтова”, да не разуме „ново време” и промењене националне, културне, привредне односе, што око себе није окупила интелектуалну елиту из млађег нараштаја која би дала замајац раду Матице и није имала довољно јединства за покрене ширу просветитељску акцију у циљу народног просвећивања и друштвеног васпитања. Притужбе су се односиле и на то што је управа дозвољавала да се у Матицу преливају сукоби из новосадског грађанског друштва и што није била у стању да створи и организује добар систем

Зграда Матице српске
(РОМС, ХС1-461)

⁸⁷ *Дневник*, Нови Сад, 5. мај 1968.

⁸⁸ *Време*, Београд, 18. фебруар 1929, 6.

за штампање најбољих књига. Тражило се да Матица прошири своју активност и преко граница Војводине, а у Војводини на Буњевце, Шокце и Словаче. Јављали су се чак и предлози да се Матица српска пресели у Београд.⁸⁹ Сукоб је ескалирао на Скупштини Матице српске где је дошло до изразитог вербалног сукоба супротстављених страна тако да је „председник на захтев полиције распустио скупштину”.⁹⁰ На новој скупштини, одржаној 27. октобра 1929, изабран је поново Радивоје Врховац због чега се у знак протеста део млађих повукао на седнице. Уочи нове скупштине 1930. Вељко Петровић је објавио у *Политици* чланак о Матици српској. У њему је изнео програм рада Матице како га је опозиција замишљала и категорично тврдио да Матица мора да се определи: „да ли намерава да постане савремена, велика установа, обухватајући целину народну, или још увек жели да остане, мање-више патријархална, да не кажемо фамилијарна покрајинска и љубитељска институција”.⁹¹ Овај чланак је у противничкој групи изазвао велико огорчење, нарочито што се у њему на једва прикривен начин претило преношењем Матице у Београд речима: „Али ако Матица српска у Новом Саду не буде могла никако да израсте из досадашњих скучених опсега, покрајинских и дилетантских, доћи ће на дневни ред питање седишта као питање опстанка”.⁹²

Главни критичари Матичиног рада на скупштини одржаној 1930. били су Вељко Петровић, Димитрије Кириловић и Милан Кашанин. И посебно је тада био запажен сукоб између Кириловића и Радивоја Врховца.

На скупштини одржаној 1932. за секретара је изабран Никола Милутиновић кога су противници сматрали регионалистом. Он се снажно супротставио „походу” на Матицу и замерао критичарима да ни Мађари нису у своје време то покушавали. Избором Милутиновића, Матица се поделила на два табора: Моч–Милутиновић групу и Магарашевићеву групу између којих је стално тињао сукоб упркос сталног уверавања јавности „да су се прилике у Матици српској у великој мери средиле”. Пример томе је одлука донета на седници Књижевног одбора од 25. октобра 1936. да убудуће сва Матичина издања, па и *Летопис*, уређује посебан Редакциони одбор у коме су били: Димитрије Кириловић, Бранко Магарашевић, Мита Ђорђевић и Крешимир Георгијевић.⁹³

⁸⁹ Димитрије Мита Клицин, *Борбе у Матици српској и њени проблеми*, Нови Сад 1937, 23–24.

⁹⁰ Д. Клицин, *нав. дело*, 28.

⁹¹ Вељко Петровић, „Матица српска – Пред њену овогодишњу скупштину”, *Политика*, бр. 8044 од 29. септембра 1930.

⁹² Исто.

⁹³ „Летопис и остала Матичина издања од сада ће уређивати посебан Редакциони

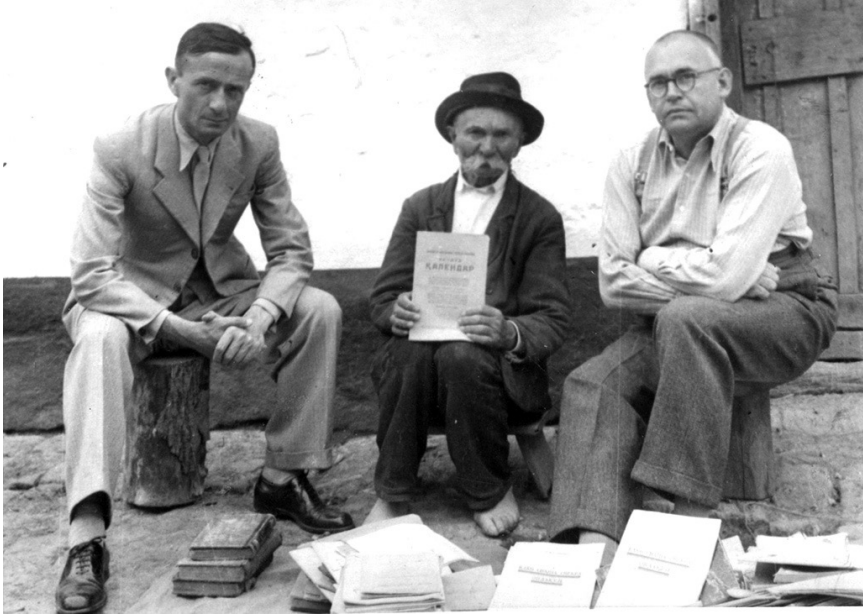
„Консолидовање” прилика је кратко трајало. Већ 15. децембра 1937. дошло је до раскида између групе интелектуалаца на челу са др Магарашевићем, те су оставке на положаје у Књижевном одбору Матице поднели: Димитрије Кириловић, Мијо Мирковић, Младен Лесковац и Крешимир Георгијевић.⁹⁴ Они су оптужили Николу Милутиновића за ометање у раду „на остварењу књижевног и културног програма”, да је пропустио да обавести о избору у Књижевни савет Исидоре Секулић, тако да је она због тога прекинула везе са Матицом, и онемогућио Бранка Магарашевића да се бави културним и књижевним питањима, како је договорено.⁹⁵

одбор”, *Време*, 27. октобар 1936, 7.

⁹⁴ Живан Милисавац, *Матица српска 1826–1964*, Нови Сад 1965, 149.

⁹⁵ „Потпредседник Матице српске г. др Магарашевић и четири члана књижевног одбора поднели оставку”, *Време*, 17. децембар 1937, 7.

Др Димитрије Кириловић и др Душан Ј. Поповић у посети Неговану Ранитовићу, „продавцу књига у народу и народном стихотворцу”, у Суботишту, 1935. године (РОМС, инв. бр. CLXXI-7)

Карикатура др Васе Крстића, лекара из Новог Сада, поводом посете др Д. Кириловића и др Д. Ј. Поповића Неговану Ранитовићу у Суботишту, 1935. година (РОМС, инв. бр. CLXXI-6)

СЕКРЕТАР ДРУШТВА ЗА СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Српско народно позориште у Новом Саду је најстарије професионално позориште код Срба и основано је 16/28. јула 1861. године у Новом Саду. Међу Србима на територији данашње Војводине постојала је дуга позоришна традиција, од дилетантских ђачких представа до приватних професионалних позоришних трупа. Агитацију за оснивање сталног српског позоришта као једне од „најпречих духовних потреба данашњег времена”⁹⁶ повео је Милетићев присталица Јован Ђорђевић у *Српском дневнику*. Припреме око оснивања покренула је Новосадска читаоница којој је тада председавао Светозар Милетић, а чланови управе били су Јован Ђорђевић, Стефан Брановачки и Јован Јовановић Змај, који ће постати и први секретар позоришног одбора.

Српско народно позориште је основано на седници Српске читаонице као општенародна установа националног значаја. Њени оснивачи су у Уставу (Статуту) Друштва навели да циљ оснивања позоришта није само етаблирање српске позоришне уметности нити да она за грађанство буде „само нов начин духовне забаве” него да се њоме оствари и тежња народа за „лепшим и вишим народним животом”. Тиме је одређен будући историјски значај новооснованог позоришта које је поред културне мисије и друштвене улоге имало чврст ослонац у једном широком политичком и националном покрету српског народа. Позоришту је додељен задатак да чува и брани национални интерес Срба у Хабзбуршкој монархији преко позоришне уметности, гаји националну свест, чува језик, подиже општи културни ниво и на тај начин стекне довољно снаге да пружи отпор покушајима асимилације који су долазили из Пеште и Беча.

Српска читаоница је установила Друштво за Српско народно позориште (ДСНП) коме је поверена брига око материјалних и других услова за рад позоришта, располагање имовином Друштва и бирање чланова органа управе.

⁹⁶ АВ, Ф. 35, 1/1861.

Прва позоришна трупа бројала је девет глумаца, међу којима су били познати глумачки и будући брачни пар Димитрије Ружић и Драгиња Поповић. Први управник позоришта био је Јован Ђорђевић који ће на том положају остати шест година када ће, на позив српског кнеза Михаила, 1867. прећи са половином трупе у Београд где ће основати Народно позориште. Њега је успешно заменио и путем развоја повео Антоније Тона Хаџић, секретар Матице српске, о чијем је залагању и раду Димитрије Кириловић у својој књизи *Српско народно позориште* констатовао: „Антонију Хаџићу се не може одузети заслуга да је баш он, разуме се не без икакве помоћи сарадника и управног одбора, одржавао Српско народно позориште и онда када је режим мађаризације постајао све безобзирнији”. По резултатима који су постигнути у буђењу и одржавању националне свести Српско народно позориште је чак знатно већу улогу учинило српству у Војводини него Матица српска⁹⁷.

Српско народно позориште је углавном било путујуће позориште које је, после краће позоришне сезоне у Новом Саду, одлазило на турнеју по војвођанским местима.⁹⁸ Представе су се у недостатку позоришних сала одржавале у дворанама кафана и хотела. Прва зграда на Трифковићевом тргу купљена је и преуређена за потребе одржавања позоришних представа 1872, али је наредбом власти двадесет година касније порушена пошто је била небезбедна за употребу. Међутим, тада се позоришна управа суочила са опструкцијом угарских власти које су под разним изговорима онемогућавале куповину расположивог плаца на коме би се могла саизградити зграда достојна националног позоришта, и тако Нови Сад да добије још једно српско репрезентативно здање. Позоришту је у помоћ прискочио велепоседник Лаза Дунђерски који је у дворишту свог имања изградио нову зграду позоришта Дунђерсково позориште 1895. године. У овој згради се играло све до 1928. када је изгорела у пожару.⁹⁹

Рад позоришта у периоду између два светска рата обележили су сукоби у управи, недостатак финансијске потпоре, наметнуте реорганизације и уметнички успони и падови.

По окончању Првог светског рата и стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, обновљен је рад Српског народног позоришта на

⁹⁷ Димитрије Кириловић, *Српско народно позориште – Поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци 1931, 81.

⁹⁸ Говор Тихомира Остојића глумцима Српског народног позоришта: „Ви негујете и проносите нашу слатку материнску реч, ви ширите нашу појезију и попевку, ви појезијом и попевком распостирете српске мисли и осећања, приказујете српски дух, карактер и тип, ви сте једном речју, српски уметници и тим је све речено”, Димитрије Кириловић, *Српско народно позориште – Поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци 1931, 82.

⁹⁹ Зграда се налазила у дворишту данашњег Хотела „Војводина”.

иницијативу Ђуре Трифковића и др Каменка Суботића. Прва представа одржана је 25. јануара 1919. и током ње је, између осталог, изведена једночинка Ристе Одавића „Хеј Словени”. Позориште је подржављено после одлуке Министарског савета Краљевства СХС од октобра 1919. да у земљи могу постојати три државна позоришта и пет обласних, од којих и једно у Новом Саду. Три године касније, Министарство је донело одлуку о унификацији свих позоришта у погледу унутрашњег уређења и спољних обележја, а њихови називи губе национално име. Тако Српско народно позориште 1921. постаје Народно позориште у Новом Саду.

Од почетка обнављања рада позориште се суочило са недостатком субвенција од стране Министарства културе и његових органа што је откривало праве намере државе да у име интегралног југословенства угуши рад народних установа културе са јаком националном традицијом. Финансијска криза је довела до распуштања трупе у сезони 1924/25. На скупштини Друштва за Српско народно позориште одржаној 15. марта 1925. одлучено је да позориште обнови рад. У сезони 1925/26. позориште је осетно реорганизовано и секретар је добио велика овлашћења. Позориште се у зиму 1928. суочило са великом невољом од које се годинама није опоравило. Наиме, услед пожара, потпуно је изгорела зграда Дунђерсковог позоришта, оставивши без дома позоришне посленике. Убрзо је држава смањила субвенције и марта 1928. спојила Народно позориште у Новом Саду са Народним казалиштем у Осијеку у један театар под именом „Новосадско-осјечко позориште” са седиштем у Осијеку. Позориште је имало широку област деловања и поред државних субвенција, помагали су га градови Нови Сад, Осијек, Суботица, Сомбор. По мишљењу позоришне критике, глумачки ансамбл и стручна управа су га убрзо учинили једним од најбољих позоришта у земљи. Позориште је расформирано 1934. године и новосадско и осјечко позориште су наставили самостално деловање.

На Скупштини Друштва одржаној 28. фебруара 1926. изабрана је нова управа, а Димитрије Кириловић, други секретар Матице српске, постао је члан Управног одбора Друштва за Српско народно позориште.¹⁰⁰ У управи Друштва су седели Кириловићеви пријатељи Марко Малетин, Зорка С. Лазић, као и други угледни новосадски културни радници који су га познавали још из времена Велике народне скупштине 1918, тако да су му били препорука и подршка за нов ангажман у овој значајној националној установи. Скупштина је као и многе наредне, прошла у знаку сукоба између централиста и заговорника очувања покрајинске позоришне традиције. Део чланова, који је у распореду снага у Управном одбору био у мањини, залагао се да се утврди „војвођански репертоар” уместо

¹⁰⁰ АВ, Ф. 35, кутија 7, 162/1926.

„србијанског” који је по њима форсиран, али њихово залагање није наилазило на практичан одјек у раду трупе.

Стара зграда Српског народног позоришта „Дунђерсково позориште” у Новом Саду, изгорела у пожару 22. јануара 1928. године

Кириловић је активан на седницама Управног одбора и његове примедбе се пажљиво слушају, а предлози често усвајају. У циљу ефикаснијег и транспарентнијег рада предложио је да се управник трупе обавезе да доставља недељне извештаје о репертоару и приходима са представа и да чланови Управног одбора више посећују трупу приликом њеног гостовања, како би имали увид у њен рад. Константан проблем недостатка субвенција и проналажења извора финансирања који би омогућили несметан и континуиран рад трупе били су пресудни да се сазове позоришна Конференција 12. марта 1926. која се сложила у томе да се Друштво споји са Матицом српском као стожером националних културних установа у Војводини.¹⁰¹ Друштво за СНП и Српско народно позориште прешли су заправо под непосреднији надзор Матице српске и осећали су се тиме привремено безбедније.

После годину дана рада у својству члана Управног одбора ДСНП, Димитрије Кириловић је 15. маја 1927. постао вршилац дужности секретара ДСНП и на том положају ће остати до 1933. године. Избору је претходила оставка в. д. секретара и глумца Милоша Хаџи Динића.¹⁰²

¹⁰¹ АВ, Ф. 35, кутија 7, 164/1926.

¹⁰² АВ, Ф. 35, У. О., 340.

Главни носиоци свих акција Друштва крајем двадесетих и прве половине тридесетих година XX века били су његов председник Бранислав Борота¹⁰³ и секретар Димитрије Кириловић. Заједничким настојањем ојачали су ансамбл и осавременили репертоар који је задржао уметнички ниво, али је и прилагођен различитим укусима публике која је пратила представе на турнеји по Војводини.¹⁰⁴ У овом периоду, жеља чланства ДСНП је била да се Обласно Новосадско–Осјечко позориште у Новом Саду преда на управу Друштву, а Управни одбор ДСНП „ставио се на гледиште да ће се криза позоришта у Војводини најбоље решити тако, ако за целу Војводину постоји само једно позориште. Ово би се имало извести на тај начин што би икључиво Друштво за Српско народно позориште имало своју трупу”.¹⁰⁵ Ова идеја није наишла на позитивне реакције и никада није реализована. Може се слободно рећи да се ДСНП нашло „у процепу између носталгичне опсесије традицијом и неумитних услова новог друштвеног стања и расположења. У друштву је ишчезао романтичарски национални занос, ишчезла је приврженост старим националним установама...а ДСНП је остало у магловитом заносу традицијом”.¹⁰⁶

Унутар саме управе ДСНП и чланова који су образовали Скупштину тињао је сукоб између чланова који су били носиоци идеје интегралног југословенства као што су били Кириловић и Борота и чланова који су припадали „аутономашкој” струји и заговарали „војвођански репертоар”. До сукоба ова два схватања будућег правца културне политике нове државе долазило је на скупштинама. Кириловић је, одбијајући примедбе око састављања репертоара, износио одлучан став да се „репертоар не ствара по покрајинама већ по вредности писаца”.¹⁰⁷ Његово мишљење поводом борбе око опстанка позоришта сублимирано је у следећим речима: „Не треба сметнути с ума, да данас наше друштво живи једним потпуно другим животом и у националном и у политичком погледу и некада су му Матица српска и Друштво за Српско народно позориште били готово једине институције којима је поклањао пажњу. Треба имати у виду да већ ни у село трупу не можемо лако да пошаљемо, пошто је чест случај да у једној дворани игра биоскоп, чије представе нерадо обу-

¹⁰³ Бранислав Борота (1888–1945), правник, градоначелник Новог Сада (1927–1936). За време његовог деветогодишњег мандата град је почео нагло да се развија и добија све израженије европска обележја: *Српски биографски речник*, 1, А–Б, 721.

¹⁰⁴ Значајан уметнички успех ансамбла и ДСНП било је премијерно извођење драме *Максим Црнојевић* 1930. у Народном позоришту у Београду.

¹⁰⁵ Димитрије Кириловић, „Позоришно питање у Војводини”, *Летопис Матице српске*, књ. 317, Нови Сад 1928, 266–269.

¹⁰⁶ Марко Малетин, *Сутон војвођанске позоришне традиције*, Нови Сад 2017, 39.

¹⁰⁷ ПМ, инв. бр. 820.

стављају за рад позоришта”.¹⁰⁸ Сукоби су повремено толико ескалирали да је 1929, после једног састанка, Кириловић поднео оставку на положај секретара, али она није уважена.¹⁰⁹

Као секретар активно се ангажовао на обезбеђивању дотација, питањима статуса и материјалног положаја чланова ансамбла и контроли материјалног пословања трупе на гостовању. Био је то тежак задатак јер је требало држати покретним точак рада Друштва, заснован на анахронној организацији утемељеној у другој половини XIX века и ограничити нестручна уплитања у програмску политику која су долазила од чланства из месних позоришних одбора. Димитрије Кириловић је негативно оцењивао рад ових месних одбора и на скупштини ДСНП од 12. августа 1928. изнео је оштар став да када би се обезбедила егзистенција трупи, утицај ових одбора би се свео искључиво на скупљање претплате.

На основу грађе архивског фонда Друштва за Српско народно позориште који се чува у Архиву Војводине види се да је Кириловић развио веома живу преписку у циљу ојачања уметничког ансамбла по питању репертоара и обезбеђивања материјалног статуса глумца. Много је путовао, пратећи трупу на њеним гостовањима по Војводини, користећи притом и своје везе, које је као управник Државне архиве и секретар Историјског друштва стекао и неговао, да би обезбедио дотације за неометани рад.

Интересантан је пример из Кириловићевог рада како је позориште обнављало фондус. У писму Ристи Одавићу од 22. децембра 1926. обавештава га да је Управни одбор ДСНП одлучио да на репертоар постави његову адаптацију драме *Смрт Уроша V С. Стефановића* „и да се од суфициа који је имала трупа у неким местима и субвенција набаве историјски костими”.¹¹⁰ Данас потпуно невероватно звучи молба коју је Кириловић упутио Министарству војске и морнарице, Артиљеријско-техничком одељењу у Београду 23. септембра 1929. у којој тражи да се из војног складишта у Крагујевцу за потребе „националног репертоара” ДСНП „уступи или на сталан реверс да: 10 турских старих сабаља, 10 турских старих пиштоља, 5 мартинки пушака и 8 ханџара”.¹¹¹

У овом периоду ДСНП је, заједно са Матицом српском, подигло надгробни споменик свом дугогодишњем председнику Антонију Тони Хацићу који је био сахрањен на Алмашком гробљу у Новом Саду. О томе

¹⁰⁸ ПМ, инв. бр. 820.

¹⁰⁹ АВ, Ф. 35, 185/1929. До подношења оставке 14. септембра 1929. је дошло због тога што су два члана Управног одбора ДСНП дала глас за избор Петра Крстоношића за деловођу који је Кириловићево место секретара у Друштву назвао „синекуром”.

¹¹⁰ АС, РО, II, 62.

¹¹¹ АВ, Ф. 35, 199/1929.

нам је Димитрије Кириловић оставио спомен у писму Ристи Одавићу: „Познато Вам је да Друштво за С. Н. Позориште диже споменик Тони Хаџићу. Ја бих волео када би на споменику урезана слова била по типу слова из Мирослављевог јеванђеља. Због тога Вас молим да поручите код г. Стојићевића да приложени текст изради по тим словима, да би их каменорезац лакше успео пренети на споменик.”¹¹²

И поред повремених субвенција које је позориште добијало од Дунавске бановине, недовољних за успешну реализацију пројектоване програмске политике и одржање велике трупе, преовладавао је утисак да се у Министарству просвете у Београду тежило да се Српско народно позориште, препуштено само себи, полако угаси. Марко Малетин, члан управе ДСНП, каже да је само у један мах у сезони 1930/31, захваљујући изузетном расположењу тадашњег бана „који је одмах у првим данима ослобођења дошао са српском војском у Нови Сад, где се дуго задржао, пријатно осећао, спријатељио са старим 'господским кућама' новосадским, и постао скоро натурализован новосадски Војвођанин, успело Друштву да дође под окриље Бановине и добије замашну субвенцију па и наду да ће остварити своју чежњу да Српско народно позориште постане једино легализовано обласно позориште у Војводини.”¹¹³

Дунавска бановина је октобра 1932. потпуно укинула субвенцију позоришту, што је довело до осипања трупе. Тек под великим притиском јавности и штампе, субвенције су привремено враћене. У архивској грађи ДСНП сачувано је писмо Удружења глумаца Краљевине Југославије упућено Димитрију Кириловићу 12. октобра 1932. у којем се секретар ДСНП обавештава да се бан Дунавске бановине Милан Николић начелно сложио са идејом о спајању новосадског и пожаревачког позоришта у јединствено позориште Дунавске бановине, уколико се Димитрије Кириловић и Стеван Ћирић слажу.¹¹⁴ Такође, Кириловић је водио преговоре о сарадњи са Народним позориштем у Београду којима је за циљ било да се београдско позориште обавезе уговором да ће помагати Српско народно позориште уколико добије субвенцију од Дунавске бановине.¹¹⁵ После оснивања Секције београдског Народног позоришта за Дунавску бановину, банска управа је поново укинула субвенције Српском народном позоришту што доводи до осипања трупе.

У јеку напора за очување Српског народног позоришта скромно је обележен значајан јубилеј 70-годишњице од оснивања Српског народног

¹¹² АС, РО, II, 73.

¹¹³ М. Малетин, *нав. дело*, 19.

¹¹⁴ АВ, Ф. 35, У. О., 317/1932.

¹¹⁵ АВ, Ф. 35, У. О., бр. 317.

позоришта. Прослава која је требало да се одржи 16. јула 1931. није одржана због жеље да се уреди нова позоришна сала, пошто је стара изгорела у пожару. Димитрије Кириловић је у част јубилеја Српског народног позоришта написао расправу, која је прво излазила у *Гласнику Историјског друштва* (III, 1930; IV, 1931), затим је штампана као посебно издање у Српској манастирској штампарији у Сремским Карловцима 1931. године. У Записнику са редовне годишње скупштине ДСНП од 23. августа 1931. сазнаје се да је Управни одбор откупио књигу јер: „поред тога што популарише историски развитак најстаријег српског позоришта, упознаје уједно широке масе са свима онима уметницима и родољубима који су заиста заслужили да им се име у нашем народу никада не заборави”.¹¹⁶

Уместо увода, писац је позоришту у част посветио следеће редове:

Српско народно позориште била је јединствена културно-национална установа у бившој Угарској. Такву установу није створила ни једна друга народна мањина: ни Немци, ни Румуни, ни Словаци, ни Русини. Нису имали такву установу ни Срби из других поробљених покрајина: из Босне и Херцеговине, Далмације и Турске. Иако самом себи остављени, поред видног успеха на другим пољима, војвођански Срби су показали своју способност за велике подвиге народне одбране и на пољу позоришне уметности. Свима онима који су помогли успеху и одржању Српског народног позоришта, писац посвећује ове редове.

Књига обрађује развој позоришта од његовог оснивања до 1916. и подељена је на два поглавља: „Од оснивања до одласка Јована Ђорђевића у Београд, 1961–1868” и „Период Антонија Хацића 1868–1916”.

Вредност Кириловићеве књиге огледа се у томе што је донела нов и дотад непознат материјал о развоју позоришта који је допунио постојеће радове и попунио празнине и нејасноће, које се због недостатка историјских извора нису могле правилно осветлити. Права вредност књиге огледа се, како је Риста Одавић истакао, у значајном коришћењу архивске грађе Државне архиве у Новом Саду која се односи на развитак Српског народног позоришта, из које је Кириловић „одабрао и средио – из несумњиво већег материјала – све оно што ће досадашњу слику о постанку и развоју Српског народног позоришта учинити јаснијом, понегде тачнијом и много разумљивијом”.¹¹⁷

Као члан управе и секретар ДСНП Димитрије Кириловић је допринео активирању свих органа Друштва, залагао се за селективност приликом ангажовања глумачког ансамбла и избора репертоара, радио на

¹¹⁶ ПМ, инв. бр. 822.

¹¹⁷ Риста Одавић, „Српско народно позориште”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 4, св. 1–3, Нови Сад 1931, 489–492.

побољшању финансијског положаја дружине, оживео рад месних позоришних одбора и с њима одржавао везу и надзирао рад труппе у местима у којима је гостовала.

ПОЗИВ

на редовну годишњу скупштину Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду,

која ће се одржати 29 септембра 1932 год., у 4 часа после подне у свечаној дворани Матице српске. У случају да код отварања скупштине не буде присутна $\frac{1}{4}$ чланова Друштва, скупштина ће се отворити пола часа касније без обзира на број присутних, у смислу 19 члана друштвеног устава.

ДНЕВНИ РЕД:

1. Отварање скупштине.
2. Избор 2 оверача присутних чланова и скупштинског записника.
3. Извештај управног одбора о раду у прошлој пословној години.
4. Извештај надзорног одбора и давање разрешнице управном и надзорном одбору.
5. Избор претседника и 5 чланова управног одбора.
6. Избор надзорног одбора.
7. Затварање скупштине.

Нови Сад, 6 септембра 1932.

Секретар,
Др. Дим. Кириловић, с. р.

Претседник,
Др. Бр. Борота, с. р.

ПЕДАГОШКА МИСАО И НАСТАВНИЧКИ РАД

Димитрије Кириловић је у периоду 1917–1920. студирао педагогију, језик и књижевност (Срба, Хрвата и Мађара) на Филозофском факултету Универзитета у Будимпешти и Загребу. После окончања Првог светског рата који је довео до слома и распада Аустроугарске, студије из педагогије и старословенске филологије је завршио у Прагу на Филозофском факултету Универзитета Карло Фердинанд, где је и дипломирао 1920. године. Докторирао је 1924. године на Универзитету у Загребу код професора А. Базале са дисертацијом „Српске народне школе у доба Терезијанских реформи”.

Студије у Прагу и чешка педагогија су га формирале као педагога. На Кириловића је посебан утицај имала педагошка мисао Отокара Каднера, угледог чешког педагога и професора на Прашком универзитету. Његово поље рада била је експериментална психологија и педагогија и значајно је допринео развоју педагогије као самосталне науке.¹¹⁸

Димитрије Кириловић се као научник почео формирати управо радовима из педагошке науке. Његови радови из педагогије, објављени двадесетих и тридесетих година XX века, чине претежно краће расправе и прикази у којима је писац, како се наводи у реферату поднетом 10. априла 1933. Филозофском факултету поводом избора за приватног доцента „објективан, јасан и одмерен у својим тврдњама”. У тим радовима су садржани подаци и оцене, без којих би сазнања о Теодору Јанковићу-Мирјејевском, Урошу Несторовићу или Доситеју Обрадовићу била далеко непотпунија и сиромашнија.¹¹⁹

Радови објављени највећим делом до 1930. у *Просветном гласнику*, *Летопису Матице српске* и *Гласнику Историјског друштва у Новом Саду* баве се питањима развоја српских школа, васпитања и педагошке литературе, што се види из његових: „Др Ђорђе Натошевић у Србији

¹¹⁸ Отокар Каднер (1870–1936), чешки педагог и професор на универзитету. Аутор цењених књига из педагогије: *Историја педагогије*, *Развој и данашњи систем образовања*, *Основи опште педагогије*.

¹¹⁹ *75 година катедре за педагогију*, Београд 1967, 160.

(1867–1868)”; „Прилог историји српских школа” (1923); „Славеносрпске школе у Срему у првој половини 19. столећа” (1923); „Проблем религије као наставног предмета, лаичка школа” (1924); „Педесетогодишњица Више девојачке школе у Новом Саду” (1925); „Национално васпитање у фашистичким школама” (1926); „Образовање учитеља у Чехословачкој” (1926); „Педагошки радови д-ра Јосифа Панчића” (1926); „Матица српска и педагошка књижевност” (1926); „Фелбиргеров катихизис” (1927); „Покушај оснивања високе школе у Новом Саду 1774.” (1928); „Погледи Саве Текелије на васпитање” (1929).

Др Димитрије Кириловић, прва половина XX века

Тридесетих година XX века се научно интересовање Димитрија Кириловића све више усмерава на културну, књижевну и политичку историју војвођанских Срба. Радове са педагошком тематиком објављује у

мањој мери у гласилима Матице српске, Историјског друштва и Културно-привредном прегледу Дунавске бановине и у њима обрађује следеће теме: „Из прошлости бечкеречке, карловачке и новосадске гимназије” (1939); „Из прошлости шајкашких школа”, 1–3. (1939–1940); „Педагогија и методика Уроша Несторовића”; „Војвођани учитељи у Србији 1836.” (1952); „Вршачке школе крајем 18. века” (1954); „Учитељ, први српски социјалистички часопис” (1954); „Историја у првим српским средњим школама” (1955); „Карловачке школе у доба митрополита Павла Ненадовића” (1956). Кириловић је написао велики број приказа које је објавио највећим делом у *Летопису Матице српске* о тадашњој педагошкој литератури, експерименталној педагогији, систему васпитања Марије Монтесори, радовима домаћих аутора (Шевић, Сланкаменац).

Далеко већи значај има Кириловићева докторска дисертација која је уз извесне допуне штампана 1929. као прво издање Историјског друштва у Новом Саду под називом *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*.¹²⁰

Књига има шест поглавља и додатак (Школски Устав из 1776): Српске основне школе од 1740–1776 (Грчки тип основних школа; Митрополити Исаија Антоновић и Павле Ненадовић; Мађарске основне школе 1770; Број српских школа; Ученици; Учитељи; Надзор и издржавање школа; Обука); Уређење немачких школа (Доба просвећености; Хекер, Хен, Безедов, Франке; Фридрих Велики; Марија Терезија; Школа као *politicum*; Фелбигер; *Allgemeine Schulordnung*); Уређење српских школа (Бечка влада преузима иницијативу за уређење српских школа; Сабор од 1769; Лазарини; Илирска Дворска Депутација; Регуламент од 1770; Тешкоће око уређења школа; *Regulae directiae*; Теодор Јанковић-Миријевски; Школски Устав, Школски референт Кес; Добре и рђаве стране Школског Устава); Школске књиге (Потреба нових школских књига; Методика; Буквар; Читанка; Калиграфија; Катихизис; Рачуница); Српске школе после Школског Устава (Отварање нових школа у Банату; *Ratio Educationis* и Школски Устав; Вујановски и Мразовић; Жалбе Срба против нових школских књига; Словенски језик и ћирилица у школама; Закључак).

У књизи *Српске основне школе у Војводини у 18. веку* Кириловић је прикупио значајну архивску грађу, неку дотад потпуно непознату научној јавности и дошао до података и оцена трајног научног значаја. Критички и са добрим познавањем предмета проучавања, дао је објективне оцене педагошке мисли и школства тога времена у Аустрији и Немачкој.

¹²⁰ Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1929.

Добро је уочио значај идеја и остварења Фелбигера¹²¹ који је ударио темеље просветовљавању основних школа и њиховом претварању у инструмент државе у циљу унификације и стварања јаке централне власти.

Димитрије Кириловић је паралелно са радом на месту управника Државне архиве у Новом Саду, имао активну академску каријеру као приватни доцент на Педагошком семинару Филозофског факултета у Београду. Педагогија је на Београдском универзитету постала самостална научна група тек 1927. године и носиоци наставе у овом периоду су били др Вићентије Ракић и др Милан Шевић. Наставу из педагогије су тада похађали будући наставници средњих школа, а темељније су је студирали будући наставници учитељских школа и школски надзорници.

Препорука за избор у академску заједницу Димитрија Кириловића била је његова докторска дисертација *Српске основне школе у Војводини у 18. веку*, а реферат о његовом избору за приватног доцента потписао је 10. априла 1933. између осталих и др Вићентије Рајић, професор и оснивач семинара за педагогију на Београдском универзитету. Избор је обављен 13. априла 1933. о чему је лист *Политика* исти дан донела текст: „На данашњој седници Филозофског факултета у Београду изабран је једногласно, за приватног доцента педагогије др Димитрије Кириловић, управник Државне архиве у Новом Саду”.¹²²

На педагошки семинар постављен је 1933. године на предлог Филозофског факултета Универзитета у Београду одлуком министра просвете Краљевине Југославије од 30. августа 1933. године.¹²³ Звање приватни доцент означавало је посебну категорију предавача на универзитету који није био стално везан за факултет и није примао сталну плату већ само скромну накнаду. Пружала му се могућност да после извесног времена буде изабран за сталног доцента. Кириловић је као приватни доцент радио три школске године. Током тог периода два пута седмично је у Београду држао предавања из историје педагогије. Њих је слушао и за данашње услове велики број студената.¹²⁴

¹²¹ Фелбигер се прославио организацијом основних школа у Шлезизи. Царица Марија Терезија га је позвала у Беч да организује аустријске основне школе. Као члан школске Комисије израдио је уредбу о аустријским немачким школама које је царица одобрила под именом *Allgemeine Schulordnung für die Deutschen Normal-Haupt-und Trivialschulen in den sämtlichen K.K. Erbländern*. Фелбигер је овим ударио темеље посветовљења основних школа, претварајући их у инструмент државне политике у циљу њихове унификације. Године 1776–1780. одштампана је двојезична српско-немачка књига по Фелбигеровом методу за српске школе.

¹²² *75 година катедре за педагогију*, 163.

¹²³ РОМС, М. 18.400, Уверење Министарства просвете Краљевине Југославије П. Бр. 28161 о постављењу за приватног доцента, 30. август 1933.

¹²⁴ РОМС, М. 18400, Бележница др Димитрија Кириловића са предавања на Педа-

Из заоставштине Димитрија Кириловића у Рукописном одељењу Матице српске део докумената се односи и на његов професорски рад на Универзитету. Знамо да је током професорске каријере држао курс *По-чеци модерног школства, с посебним обзиром на Југословене*. У оквиру курса одржао је следећа предавања: Значај историје васпитања; Карактеристике реализма; Реализам код Француза; Реализам код Енглеза; Реализам код Немаца и Чеха; Племићке школе; Универзитет у Халеу; Пијетистичко васпитање; Просветилаштво – Русо; Немачко просветилаштво; Педагози филантропизма; Хуманизам.¹²⁵

Димитрије Кириловић је остао на дужности приватног доцента до 27. марта 1936, када му је Министарство просвете уважило оставку.¹²⁶ Узрок подношења оставке није нам познат, али се свакако може довести у везу са немогућношћу напредовања на виши степен академске каријере и потешкоћама и издацима због честог путовања из Новог Сада у Београд.

Његова каријера универзитетског професора трајала је само три године, недовољно да једну генерацију студената прихвати и доведе до краја академских студија и доживи значајнију наставничку афирмацију.¹²⁷

Окончањем академске каријере у Београду није престало Кириловићево интересовање за педагошке теме. Књигу *Основи опште педагогије*¹²⁸ објавиће 1938. желећи да научно систематизује основе педагошке науке и пружи основно знање из Опште педагогије „школским радницима и свима онима који се занимају за ова питања”.¹²⁹ Структуру књиге чине следеће целине: Предговор; Педагогика као наука; Подела педагогике; Циљ васпитања; Могућност васпитања; Учитељ и ученик; Облици васпитања: Породично и интернатско васпитање; Школско васпитање (Коедукација, Проблем испита, Наставни план и наставни програм); Методика: Методи за образовање разума; Методи за васпитање осећања; Методи за васпитање воље. Књига је мањег обима (66 страна) и већим делом се ослања на опсежно дело чувеног чешког педагога др Отокара Каднера *Zaklady obecné pedagogiky* (I 1925, II 1925, III 1926)¹³⁰ и, како

гошком семинару вођена у периоду 1933–1935. Током зимског семестра школске 1933/34. предавања је похађало 88 студената, у летњем семестру 1934. било је 103 студента, а у школској 1934/35. години 82 студента.

¹²⁵ РОМС, М. 18400, Бележница др Димитрија Кириловића са предавања на Педагошком семинару вођена у периоду 1933–1935.

¹²⁶ РОМС, М. 18400, Одлука Министарства просвете Краљевине Југославије П Бр. 11118 да се уважи оставка Димитрију Кириловићу на звање доцента, 23. март 1936.

¹²⁷ 75 година катедре за педагогију, 166.

¹²⁸ Димитрије Кириловић, *Основи опште педагогије*, Издавачка књижара Браће Мишић, Нови Сад 1938.

¹²⁹ Д. Кириловић, *Основи опште педагогије*, 4.

¹³⁰ *Zaklady obecné pedagogiky* (I 1925, II 1925, III 1926).

сам писац каже, „не носи обележје оригиналног научног рада”.¹³¹ Разлог томе је тежња аутора да се уместо ослањања на немачку педагошку мисао и утицај, наша наука окрене „братском чешком народу чије савремено школство и педагошка књижевност заиста доказују да је из његова племена изашао онај педагошки горостас Коменски”.¹³²

У књизи *Основи опште педагогије*, Кириловић није успео у довољној мери да одговори на захтеве потребне за стварање научне систематске студије. Поред научности и оригиналности, у књизи су изнета гледишта о диференцијацији васпитања и проблему коедукације¹³³ која су била крајње анахрона и за време у коме су писана и у супротности са васпитном праксом тога времена у многим земљама. Основу за диференцијацију у васпитању Кириловић је пронашао у расним, народним, социјалним и полним разликама¹³⁴ чиме оправдава неједнакост васпитања на класној основи, а индиректно и сваки национализам, па чак и расизам у васпитању.¹³⁵ Архаичан је и у гледању на проблем коедукације захтевајући одвојено васпитање, у коме ће мушкарац, захваљујући својим „духовним предностима” у односу на жену, имати привилегован положај.¹³⁶

Димитрије Кириловић је у свечаном издању *Споменице Матице српске 1826–1926*,¹³⁷ која је штампана поводом стогодишњице оснивања Матице, написао запажен текст „Матица српска и педагошка књижевност” у коме је дао историјат наших педагошких издања, од *Школског листа* 1858. до радова аутора из прве половине XX века.

Када се данас оцењује педагошки рад Димитрија Кириловића, могу се издвојити три основне карактеристике. Заступник је филозофског правца у педагогији (педагогију дели на *теоријску педагогику* или *филозофију васпитања*, и *практичну педагогику*, или *дидактику*).¹³⁸ Поред тога што напада немачку педагогију делимично је и сам поборник Хербартове педагогије. Најочљивија и најзначајнија карактеристика је доминантна усмереност Димитрија Кириловића на националну историју васпитања, где је и дошао до најзначајнијих научних резултата.

¹³¹ С. Поповић, „Др Димитрије Кириловић: Основи опште педагогике”, *Летопис Матице српске*, књ. 351, Нови Сад 1939, 317–318.

¹³² Д. Кириловић, *Основи опште педагогије*, 4.

¹³³ Коедукација – заједничко васпитање мушке и женске деце у истом разреду у мешовитим школама.

¹³⁴ Д. Кириловић, *нав. дело*, 23–24.

¹³⁵ *75 година катедре за педагогију*, 162.

¹³⁶ Д. Кириловић, *нав. дело*, 34–35.

¹³⁷ Димитрије Кириловић, „Матица српска и педагошка књижевност”, *Матица српска 1826–1926*, Нови Сад 1927, 423–428.

¹³⁸ Д. Кириловић, *Основи опште педагогије*, 10.

Министарство просвете
 Краљевине Југославије
 Опште одељење
 1 П. бр. 28161
 30 августа 1933 год.
 Београд

У В Е Р Е Њ Е

Господин Министар просвете под Пбр.28161 од 29 августа 1933 године, на предлог Универзитета у Београду бр.3242/33, а на основу § 20 Закона о универзитетима и чл.130 Опште уредбе универзитета поставио је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, за приватног доцента, КИРИЛОВИЋА д-р Димитрија, управника Државне архиве у Новом Саду.

Ово се уверење издаје именованом на личну употребу без наплате таксе.

Po naredenja
 Ministra prosvete
 u d. načelnika
 Opšteg odeljenja

[Handwritten signature]

Уверење Министарства просвете Краљевине Југославије о постављењу
 др Димитрија Кириловића за приватног доцента Филозофског факултета
 Универзитета у Београду, 1933. година
 (РОМС, М. 18400)

Др Димитрије Кириловић, 1937. година (АС, Г-183, К, ф. 9, бр. 43)

ПОЛИТИЧКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ

Политичку сцену Новог Сада у међуратном периоду чиниле су две супротстављене идејне концепције: Радикална странка Николе Пашића, а после завођења Шестојануарске диктатуре низ режимских странака које су се ослањале на ауторитет династије Карађорђевић, а чинило их је бивше чланство Радикалне странке. Друга концепција је била оличена у бројним опозиционим партијама које су у Новом Саду заступали делови интелектуалне елите без веће подршке у бирачком телу.¹³⁹

Име Димитрија Кириловића у политичком контексту први пут се помиње после Првог светског рата када га сусрећемо међу потписницима позива на скуп 28. децембра 1918. у новосадској магистратској дворани ради формирања Групе југословенских демократа. Познато је из Кириловићевог сведочења да је као младић постао члан Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) и по завршетку рата учествовао на политичким зборовима и конференцијама који су 1920. организовани за избор посланика за Уставотворну скупштину Краљевине СХС.¹⁴⁰ Комунистичка партија је одлуком од 29. децембра 1920. забрањена, после чега је молерски радник Спасоје Стејић покушао атентат на регента Александра који се враћао из Скупштине са проглашења Видовданског устава. Двдесетих година у Скопљу, где је радио као библиотекар универзитетске библиотеке, Кириловић је по свему судећи био члан Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића и то његовог десног крила које је предводио Адам Прибићевић.

У свом политичком ангажману Кириловић се доследно опредељивао као конзервативац, југословенски унитариста и противник регионалистичких и сепаратистичких тежњи, посебно оних које су долазиле из Војводине.

¹³⁹ Слободан Бјелица, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад 2008, 182.

¹⁴⁰ На изборима у Новом Саду двотрећинску већину гласова су освојили радикали (1812 од 2758), демократе само 377, комунисти 324, социјалдемократе 247 гласова итд.

Посебно поглавље у политичком раду Димитрија Кириловића представља његов ангажман у политичкој организацији Југословенска акција, којој је приступио 1933. године.

На основу доступних података тешко је утврдити време, место и околности настанка Југословенске акције, али то су биле двадесете године XX века. Првих неколико година рада, ова организација је функционисала као затворени круг окупљен око листа *Политички гласник* у коме су чланови расправљали о главним друштвено-економским и политичким проблемима који су заокупљали младо југословенско друштво. Власник *Политичког гласника* био је правник Владислав Стакић, а познато је да је лист уживао финансијску подршку краља Александра и других проминентних политичара Шестонауарског режима. Преко *Политичког гласника* промовисан је политички програм Француске акције (синдикализам и сталешке организације) и чврсто је стајао на позицијама интегралног југословенства и конзервативизма. Као идеолошки кредо истицан је монархизам, милитаризам, измирење рада и капитала кроз синдикалне и сталешке организације и скептицизам према тековинама парламентарне демократије. После распуштања Организације југословенских националиста (ОРЈУНЕ) 1929, изван број истакнутих чланова прилази покрету и тиме га бројчано ојачава, али и даје свој идеолошки печат. Идеолози Југословенске акције сматрали су да је југословенство императив историје Словенског Југа, а државно јединство основа политике ове државе. За њих је бугарски народ био једно од племена јединственог југословенског простора и тежили су његовом укључењу у државу. Од ОРЈУНЕ, Југословенска акција је преузела и експанзионистичке спољнополитичке циљеве који су укључивали прикључење Трста, Истре, Горице, Коруске, Барање, Егејске Македоније и Бугарске у састав Југославије.

У књижици *Шта хоће Југословенска акција* из 1934,¹⁴¹ промовише се главно начело да је југословенски народ недељива духовна заједница и да његови морални и материјални интереси стоје испред интереса сталеча и појединаца који га сачињавају. Југословенска акција промовише став да је „духовна и политичка криза коју преживљава југословенски народ” последица слома либералне демократије и њених политичких и социјалних установа које нису успеле да реше ниједно животно питање нације. Либерална демократија је по њима омогућила ослобађање од Хабзбуршке и Отоманске империје, али је цео њен концепт потпуно стран нашем менталитету и духу који се тешко мири са њеним „бесциљним формализмом”. Позиција интегралног југословенства има објашњење у речима: „Када је монархија морала да брани државу и нацију од либерално-демократског хаоса антидемократским и антипарламентарним

¹⁴¹ *Шта хоће Југословенска акција*, свеска I, Осијек 1934.

методама... Младе генерације су схватиле да је куцнуо последњи час да отпочне одлучна борба за једну лепшу и бољу Југославију”. Либерална демократија је по идеолозима Југословенске акције крива што је у Југославији либерални капитализам добио несоцијалну форму као и у западним земљама. Сматрали су да се ови проблеми могу превазићи тако што ће држава морати да реши однос између рада и капитала и заштити радништво од експлоатације и успоставити социјални мир (кроз сталешке организације и удружења) и постепену етатизацију (национализација привреде). У идеолошким поставкама Југословенске акције приметни су антиклерикални ставови, а неретко се цркве оптужују да потпирују верске сукобе у циљу разбијања државе.¹⁴²

Југословенска акција у Новом Саду основана је на Конститутивној скупштини 8. фебруара 1933. у просторијама палате *Хабаг* уз присуство 22 члана.¹⁴³ На састанку су присутни обавештени када је основана Југословенска акција, где су до сада основани одбори, прочитана су начела организације из књиге *Југословенска акција* и дато обавештење о претплати за часопис *Југословенска реч*. Одлуком присутних за председника је изабран др Игњат Павлас,¹⁴⁴ а за секретара др Димитрије Кириловић.¹⁴⁵

На I седници Управног одбора Југословенске акције одржаној 8. фебруара 1933. у *Хабагу* у Новом Саду одлучено је да се састанци држе сваког понедељка у стану Андрије Мирковића.

¹⁴² Василије З. Драгосављевић, *Идеолошки утицај европског фашизма на југословенске интегралистичке покрете радикалне деснице у међуратном периоду (1921–1941)*, Београд 2017, 210.

¹⁴³ Састанку су присуствовали: др Душан Антић, лекар; др Владимир Белајчић, судија; Васа Вучковић, апс. студент; Рада Главарданов, чиновник Бановине; Ернест Рустовић, апс. студент; др Војислав Дима, лекар; др Миодраг Димитријевић, бански саветник; Сократ Совановић, бановински чиновник; др Димитрије Кириловић, управник Државне архиве; др Благоје Ковачевић, лекар; Лаза Ковачевић, прокуриса Српске банке; Дејан Лазичић, статистичар Хигијенског завода; Светислав Матић, професор; др Душан Медаковић, адвокат; Андрија Мирковић, апотекар; др Игњат Павлас, адвокат; др Тодор Петковић, судија; Ђорђе Рушкуч, администратор Матице српске; др Милутин Симић, лекар; Стеван Солдатовић, обућар; Теодор Старчевић, бановински чиновник; Радослав С. Хајдуковић, бановински чиновник и др Сима Алексић, лекар.

¹⁴⁴ Игњат Павлас (1885–1942), адвокат, културни и јавни радник, старешина сокола. У Новом Саду је од 1912. до рата 1941. водио адвокатску канеларију. Био је активан члан Српског народног одбора који га је овластио да команди немачких трупа пренесе ултиматум да морају најкасније до 8. новембра ујутру напустити град, без икаквог плена. Дан касније поздравио је српску војску са балкона старе Матице српске. Годинама је био старешина Бачке околске жупе доприносећи популаризацији ове организације. Оснивач је првог планинарског друштва у Новом Саду 1924. У политичком погледу био је заговорник југословенске идеје интегралног југословенства. Убијен је у фашистичкој рацији заједно са супругом Олгом и њихова тела су бачена у Дунав под лед: *Енциклопедија Новог Сада*, 18, Ном–Пав, Нови Сад 2001, 262–265.

¹⁴⁵ АВ, Вариа, б. 6.

На II седници одржаној 13. фебруара 1933. Димитрије Кириловић је реферисао о раду и прочитао писмо Владимира Велмар Јанковића, у коме „поздравља покрет у Новом Саду са много симпатија”. Кириловић истиче да би било „упитно и корисно” да новосадски одбор посети београдску секцију у циљу размене идеја и гледишта по питању програма Југословенске акције и њиховог спровођења у дело. Управни одбор је прихватио Кириловићево мишљење у целини и дао му у задатак да организује састанак са београдском секцијом. Кириловић је истакао да не треба поново пропустити прилику да се у Београду дође у контакт са бугарским емигрантима и Костом Тодоровим, који је био њихов представник у Краљевини Југославији. На састанку је одлучено да се Кириловићу повери штампање програма Југословенске акције у циљу успешније пропаганде међу становништвом. Одлучено је да се рад организује у секцијама, и оне су подељене на: организациону секцију, национално-политичку, културно-просветну и социјалну секцију.

На III седници одржаној 24. априла 1933. изабрани су Димитрије Кириловић и још три члана да присуствује седници Централног одбора Југословенске акције у Београду. Сваки члан имао је задатак да врши пропагандни рад у рејону бар једног бирачког места.¹⁴⁶

¹⁴⁶ АВ, Вара, б. б.

АРХИВАР И УПРАВНИК ДРЖАВНЕ АРХИВЕ У НОВОМ САДУ

У новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца формираној 1918. постојала су само два архива: Земаљски архив у Загребу, формиран на основу Законског чланка 1870. године и Државна архива у Београду, формирана на основу Закона о Државној архиви Краљевине Србије од 2. децембра 1898, који је ступио на снагу 1. јануара 1900 године.¹⁴⁷

Потреба за формирањем архивских установа у Краљевини СХС биће остварена 1926. када су основане државне архиве у Новом Саду, Скопљу и Љубљани, стим да архив у Словенији никада није заживео као самостална установа, већ је остао у оквиру Музеја.

Оснивање Државне архиве у Новом Саду блиско је везано за рад Ристе Одавића,¹⁴⁸ управника Државне архиве у Београду. Риста Одавић је за управника Државне архиве постављен је 9. новембра 1924. године. Министарство просвете је 28. јануара 1925. донело Одлуку¹⁴⁹ о упућивању Ристе Одавића у Нови Сад и Скопље „ради прикупљања грађе за оснивање државних архива у поменутиим местима за Војводину и јужну

¹⁴⁷ Богдан Лекић, „Архивско законодавство Југославије 1918–1974”, *Архивски преглед*, Београд 1996–1997, 1–4, 19.

¹⁴⁸ Риста Одавић (1870–1932), дипломирао је на Историјско-филолошком одсеку Велике школе у Београду, а затим студије наставио у Лајпцигу. Радио је као гимназијски професор, књижевник, позоришни драматург, политичар, народни посланик, управник Државне штампарије, начелник Уметничког одељења Министарства просвете (1923–1924), управник Државне архиве у Београду (1924–1929), политичар. Био је једна од најистакнутијих личности које су деловале у културном, политичком и јавном животу у Србији крајем XIX и прве три деценије XX века. Уређивао је часописе *Нова искра* (1899–1911) и *Дело* (1910–1911). За Нови Сад га везује сарадња са Српским народним позориштем које је по обнављању свог рада 1918. извело његову драму *Хеј Словени* и адаптирану драму Стефана Стефановића *Смрт Уроша V*, изведену на сцени новосадског позоришта 1926. Риста Одавић је прикупио грађу и о знаменитим војвођанским позоришним ствараоцима која је објављена у *Народној енциклопедији* Станоја Станојевића: Јелица Рељић, *Риста Ј. Одавић 1870–1932*, каталог изложбе, Београд – Нови Сад 1997, 8–15.

¹⁴⁹ АС, РО, 92/1925.

Србију”. Он се убрзо обрео у Новом Саду где се свакако прво обратио круговима окупљеним око Матице српске за информације и помоћ у вези са повереним задатком. Распитао се где и како се чува архивска грађа са територије Војводине, расута по државним надлештвима и из којих периода је сачувана. Предузео је кораке за стварање мреже сарадника за проналажење архивске грађе на терену. Његовим доласком у Нови Сад и припремама које је извршио, покренута је реализација предуслова за формирање државне архиве у Новом Саду. На исти начин на који је деловао у Новом Саду, Риста Одавић је у Скопљу предузео све предрадње за оснивање архива.

Годину дана после првог свог доласка у Нови Сад, Риста Одавић се као управник Државне архиве у Београду обраћа 19. маја 1926. Општем одељењу Министарства просвете¹⁵⁰ са молбом да се у Нови Сад и Скопље упути стручно лице које би размотрило могућност и услове за почетак рада архива. У том документу се по први пут наводи да су основани архиви у Новом Саду и Скопљу и да су за ту намену у буџету за 1926/1927. издвојена средства за њихов рад.

Министарство одлуком од 26. маја 1926. упућује Ристу Одавића у Нови Сад и Београд како би завршио последње припреме за почетак рада архива.¹⁵¹ Из рачуна путних трошкова Ристе Одавића сазнајемо да је у периоду 15–17. јуна 1926. био у Новом Саду, али извештај о боравку и извршеним пословима на организовању почетка рада архива до сада није пронађен. Можемо претпоставити да је у току ова два дана, колико је боравио у Новом Саду, Одавић предузео кораке у вези са одабиром особе која ће имати довољно знања, енергије и воље да започне рад у Државној архиви, која иако на папиру основана, још није имала, и питање је било када ће добити, просторије за рад и смештај архивске грађе, службенике, канцеларијски материјал и буџет са којим би се могао започети озбиљнији рад.

Не знамо када је и уз чију препоруку Димитрије Кириловић узет у разматрање за првог архивара Државне архиве у Новом Саду. Риста Одавић се свакако извесно време морао распитивати у новосадским круговима у којима се кретао, а то су биле његове најелитније установе Матица српска и Друштво за српско народно позориште,¹⁵² о погодној личности

¹⁵⁰ АЈ, Ф. 66, 145/1926.

¹⁵¹ АЈ, Ф. 66, 59.066/1926.

¹⁵² У првом сачуваном писму преписке између Димитрија Кириловића и Ристе Одавића од 21. септембра 1926. види се да су их везивала слична научна интересовања, да су имали један другом шта да понуде и импонују у међусобном контакту, иако је Кириловић у овом односу „млађи” и уопште гледано почетник на јавној сцени. Кириловић му шаље преписе писама Стерије Поповића и његовог оца из Матичине архиве: „Као што сам Вам рекао, ова се писма цитирају у једном нештампаном рукопису који се чува Матичиној ар-

која би преузела на себе организацију нимало лаког посла оснивања установе културе од великог значаја за културну сцену Војводине. Како је Димитрије Кириловић у овом периоду био помоћник секретара Матице српске (1. јануар – 31. децембар 1926) и члан Управног одбора Друштва за Српско народно позориште (од 18. фебруара 1926), са искуством у истраживачком раду у архивима и у библиотекарству, његово име се сигурно наметнуло као веома погодно за ову нову дужност. Кириловић је био пројугословенски оријентисан као јавни и културни радник што је такође била важна препорука за овај посао.

Државна архива у Новом Саду је по речима Димитрија Кириловића, у допису упућеном 8. октобра 1929. управнику Државне архиве у Београду, основана на основу Финансијског закона за 1926/1927. и не постоји „никакав посебни закон, уредба, наредба нити пропис о њеном функционисању и манипулисању”.¹⁵³ Пренос докумената од историјског значаја за територију Војводине из појединих надлештава одвијао се на основу одлуке Министарства за сваки конкретан случај. Организација и унутрашње уређење Државне архиве у Новом Саду је извршено по узору на Државну архиву у Београду. Државна архива у Новом Саду је била прва установа која је организовано и систематски радила на сакупљању архивске грађе и фондова на територији Војводине.

Димитрије Кириловић је 5. августа 1926. Декретом Министарства просвете П Бр. 1566 постављен за архивара Државне архиве у Новом Саду¹⁵⁴ са правима чиновника 7. групе I категорије 2. степена основне плате у износу од 1800 динара. У *Службеничком листу* је забележено да је ступио на дужност 16. августа 1926. године.¹⁵⁵

Прошло је 22 радна дана од момента ступања на дужност Димитрија Кириловића 16. августа, до слања првог документа у име Државне архиве 14. септембра 1926. Документ је упућен Дирекцији државних железница која се обавештава о постављењу Димитрија Кириловића за архивара Државне архиве и тражи легитимација за повлашћену возњу на државним железницама.¹⁵⁶

хиви. Преписане су, са оригинала који се сачувао код сестрића Стеријиног, са свима погрешкама у језику (мислим на прва два)”. Информације га да је случајно дошао до податка о правој години играња драме *Урош V* писца С. Стефановића, коју је Риста Одавић адаптирао за извођење на сцени СНП 1926.

¹⁵³ АВ, Ф. 121, 236/1929.

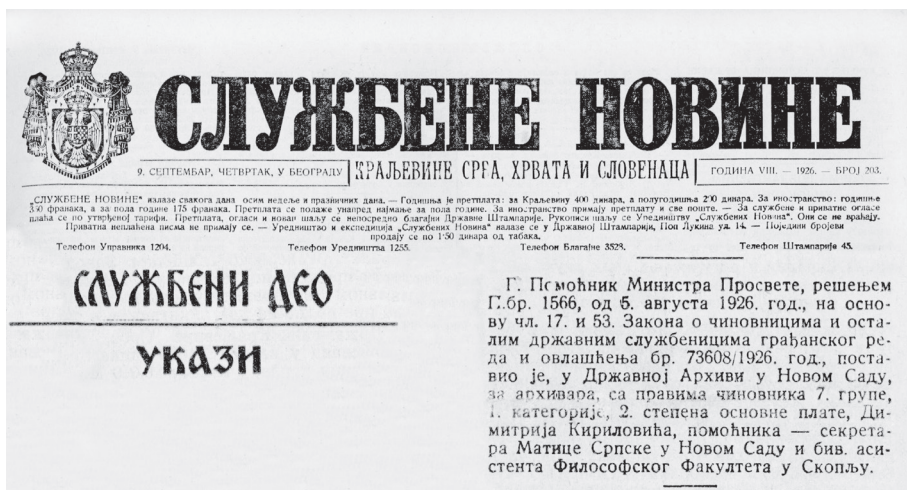
¹⁵⁴ АС, Ф. 14, Персонални досије, Препис декрета Министарства просвете Краљевине СХС, Опште одељење П Бр. 1566 од 5. августа 1926. о постављењу Димитрија Кириловића за архивара Државне архиве у Новом Саду.

¹⁵⁵ АС, Ф. 14, Ток целокупне грађанске државне службе; *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 203, 9. септембар 1926.

¹⁵⁶ АВ, Ф. 121, 2/1926.

Следећи глас који имамо о раду Државне архиве потиче из писма које је Димитрије Кириловић упутио Ристи Одавићу 21. септембра 1926. у коме га обавештава „да ни до данас” није могао да добије просторије за Архиву:

Г. Вилић ми је одбио да да и ону малу собу из које се улази у свечану дворану, коју сам мислио да употребим за слагалиште, наводећи за разлог да му је та собица потребна за гардеробу његовим ученицима, а коју сам ја тражио, кад сам видео да ми неће уступити свечану дворану. Г. Недељковић, директор Трг. Академије и надзорник те зграде, рекао ми је да ми не може дати ниједну собу сем, можда, једне у сутерену, где су служитељски станови. Али и за то треба да чекам, док се оданде не исели Чиновничка Задруга. Међутим, ја мислим да би било врло незгодно да у сутерену, поред служитељских станова, буде моја канцеларија и слагалиште Архиве, где је уједно влажно и нема довољно ваздуха.¹⁵⁷

Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 9. септембра 1926. године

извршење одлуке Министарства просвете о селидби Просветног инспектората из зграде Женске учитељске школе у Новом Саду у седиште бачке жупаније у Сомбору, а Државној архиви предале те просторије као и намештај „који се ту затекне како би што пре организовао канцеларију”. Сугерише да у одлуци Министарства треба да се донесе решење да: „Ар-

¹⁵⁷ АС, РО, II, 58.

хиви има да припадне и намештај Инспектората, јер би се он лако нашао у Сомбору, а мени би врло добро дошао да што пре организујем канцеларију. Сам Г. Вилић ми је рекао да је непотребно селити намештај (писаћи сто, столице, ормане) у Сомбор. Ја бих од те две просторије, које се налазе на првом спрату, мању узео за канцеларију а већу за слагалиште”.¹⁵⁸

Писмом од 21. септембра Кириловић је обавестио Ристу Одавића да ће на седници Управног и Књижевног одбора Матице бити предложено да се упутити молба Министарству да му се дозволи да истовремено обавља дужност архивара и помоћника Матице српске. Из тона писма закључујемо да је Одавић био од раније упознат и сагласан са жељом Димитрија Кириловића да бар у почетку, првенствено због висине примања, задржи оба положаја.

Два дана касније, 21. септембра 1926. Кириловић у писму обавештава Одавића да ће преко њега послати молбу Министарству да се задржи на раду у Матици.¹⁵⁹ Молбу је истог дана упутити Општем одељењу Министарства просвете и у њој је тражио да му се, поред редовне службе архивара Државне архиве, одобри да привремено може да обавља споредну службу помоћника секретара Матице српске која „неће бити на штету редовне службе”, а уложиће труд да помогне „корисној акцији једне првенствено националне установе као што је Матица српска”.¹⁶⁰ Иако је Министарство просвете 4. октобра 1926. донело одлуку да Димитрије Кириловић може наставити рад у Матици, већ 22. децембра 1926. је дефинитивно решено да мора да напусти дужност јер по прописима Матице није могуће да једна особа обавља две плаћене службе. Кириловић у писму Одавићу резигнирано констатује: „Као што видите, догодило се нешто чему се нисмо надали ни ми ни Малетин, и што ме је бацило у врло незгодну материјалну ситуацију.”¹⁶¹ Ова реченица можда најприближније сведочи какви су разговори и договори вођени и постизани током преговора између ова два човека око запошљавања Кириловића у Државној архиви.

Заслуге Ристе Одавића, управника Државне архиве у Београду, за оснивање новосадске Државне архиве су изузетне, јер је највећим делом захваљујући његовом утицају у Министарству и уопште у политичком и културном животу престонице, било могуће у кратком року добити повољна решења везана за постављање службеника, добијање просторија, основних средстава за устројство и рад, а потом и преузимања архивских

¹⁵⁸ Исто.

¹⁵⁹ Исто.

¹⁶⁰ АВ, Ф. 121, 3/1926.

¹⁶¹ АС, РО, II, 62.

фондова. Зато ће Кириловић, неколико година касније, поводом изненадне смрти Ристе Одавића, написати ове речи захвалности: „Војводина је дужна овом човеку што је 1926. г. добила, у Новом Саду, Државну архиву у којој ће се временом прикупити и средити сви документи од историског значаја, растуруени по таванима и подрумима зграда жупаниских, градских и општинских власти у Војводини”.¹⁶²

Димитрије Кириловић је указом краља Александра I П Бр. 84/1931. од 31. децембра 1931. постављен за управника Државне архиве у Новом Саду, и унапређен у VI положајну групу.¹⁶³ На положају управника Државне архиве остао је до Априлског рата 1941, после кога је у страху од прогона окупационих мађарских власти, избегао са породицом у окупирану Србију где је под окриљем Министарства просвете, задржавајући формално функцију „управника Државне архиве” живео и радио до окончања рата.

Димитрије Кириловић је био члан Комисије за полагање државног стручног испита стручног и техничког особља државних архива при Министарству просвете и заменик испитивача (Александра Арнаутовића) за претмет архивистика.¹⁶⁴ Испити су се полагали на основу Правилника о полагању стручног испита чиновничких приправника у ресору Министарства просвете.¹⁶⁵

У периоду од 1935. до 1941. Димитрије Кириловић је три пута унапређен краљевским указима у вишу положајну групу, па је пред почетак Другог светског рата имао IV положајну групу 1. (првог степена).¹⁶⁶ За свој рад у Државној архиви у Новом Саду, Димитрије Кириловић је одликован Краљевским орденом Светог Саве IV реда 1933. и Краљевским орденом југословенске круне IV реда 1940. године.

¹⁶² Димитрије Кириловић, „Риста Ј. Одавић”, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 5, 1932, 481.

¹⁶³ По Закону о Државној архиви Краљевине Србије из 1898, управници архива су се звали „државни архивари”, а од 1929. ово звање је, без посебног званичног акта, замењено звањем „управник Државне архиве” (Државна архива Народне Републике Србије 1900–1950, Београд 1951, 71). На основу наведеног, поставља се питање да ли је Димитрије Кириловић од момента постављења био архивар или управник Државне архиве (државни архивар), с обзиром на самосталност коју је имао у раду и одлучивању у односу на Државну архиву у Београду, која новосадској архиви пружа стручну помоћ и неку врсту стручног надзора над радом.

¹⁶⁴ *Просветни гласник*, 1. септембар 1940, 128–129.

¹⁶⁵ АВ, Ф. 121, 34/1940.

¹⁶⁶ АС, Ф. 14, Ток целокупне грађанске државне службе.

Његово Величанство

АЛЕКСАНДАР I

по милости Божијој и војни народној
КРАЉ ЈУГОСЛАВИЈЕ

благоволио је поштомати следећи Указ

На одредбу Министара правосудња

одликујемо:

Госпођи *Кириловна д-ра Димитрија*
урађивша Зри архиве у Новом Саду

Краљевским орденом

СВЕТОГА САВЕ

четвртог реда

Наи Министара правосудња

нека овај Указ изврши

Министар правосудња
д-р Селишковић ср

Александар ср

Т. № 45331
Београд, 1933 год.

у Београду
Закрп

К.О. № 5333

Београд, 1934 год.
у Београду

Канцелар Краљевских ордена даје ову Повељу

Госпођи *Кириловна д-ра Димитрију*

као доказ њеног одликовања

Канцелар Краљевских ордена

Др. В. Јурић

У Канцеларији Краљевских ордена

Образ. К. Канц.

Краљевски указ о одликовању др Димитрија Кириловића Краљевским орденом Светог Саве четвртог реда, 1934. година (РОМС, М. 18400)

19426

Д-р ДИМИТРИЈЕ КИРИЛОВИЋ
УПРАВНИК ДРЖАВНЕ АРХИВЕ У НОВОМ САДУ

АДРЕСА :
НОВИ САД, БУРЕ ЈАКШИЋА 3
Телефон 28-46

Коверта са адресом и телефоном Државне архиве у Новом Саду на кућној адреси др Димитрија Кириловића (РОМС, инв. бр. 19426)

У ЗГРАДИ ЖЕНСКЕ УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У НОВОМ САДУ

Државна архива у Новом Саду је одлуком Министарства просвете П. бр. 3932 од 25. септембра 1926. добила на коришћење просторије за рад у згради Женске учитељске школе у Новом Саду у Футошкој улици број 65, где је до тад био смештен Просветни инспекторат.¹⁶⁷

Импозантна двоспратна зграда у којој се налазила Женска учитељска школа сазирана је 1912. у стилу сецесије за потребе Мађарске католичке гимназије. Објекат је изграђен у облику ћириличног слова П, са пирамидалном куполом са глобусом и некада је био видљив из разних делова града.¹⁶⁸ После Првог светског рата у згради је била смештена Женска учитељска школа са интернатом, Мушка грађанска школа и Државна трговачка академија.¹⁶⁹

Просторије које је добила Државна архива су се налазиле на другом спрату у једном одвојеном крилу заједно са Мушком грађанском школом и Државном трговачком академијом. Женска учитељска школа са интернатом се налазила у приземљу и првом спрату.

Димитрије Кириловић у писму од 4. октобра 1926. јавља Одавићу да је примио одлуку Министарства просвете од 25. септембра: „Најлепше Вам хвала на заузимању око повољног доношења ових одлука”,¹⁷⁰ захваљује Кириловић свестан да су све ове позитивне одлуке донете највише захваљујући залагању Ристе Одавића.

Прошло је међутим, извесно време до усељења у нове просторије пошто су постојале извесне опструкције унутар школских кругова због губитка просторија у корист Државне архиве. Димитрије Кириловић је добио информацију да је Просветни инспектор замолио Опште одељење

¹⁶⁷ АВ, Ф. 121, 5/1926.

¹⁶⁸ Данас је у згради смештена Средња електротехничка школа „Михајло Пупин”.

¹⁶⁹ АВ, Ф. 126, IV, 37075/1933.

¹⁷⁰ АС, РО, II, 60.

Министарства просвете (П. О. бр. 10301 од 2. новембра 1926) да се две собе бившег Инспектората уступе школама које се налазе у згради:

[...] јер је незгодно да у школској згради буде и које надлештво. Извештавајући Вас о овом, ја Вас молим да спречите да се првобитна одлука измени. Нови Сад је са највећим задовољством примио вест о стварању Државне архиве за Војводину, а људи који се купе око Матице заправо су овим одушевљени, па би штета била да се тој Архиви не омогући одмах рад. Садашња оскудица у просторијама у државним зградама сили нас да се мало збијемо, али када се Женска Учитељска Школа сасвим укине (досад је укинут само први разред), и када овдашњи Инспекторат Народнога Здравља, који има нову велику зграду, ликвидира (а већ је позван да то учини), биће доста места за сва надлештва.¹⁷¹

Из дописа управнику поште и телеграфа од 8. октобра 1926. сазнајемо да се Просветни инспекторат иселио из зграде и преселио у Сомбор, али да се Државна архива још није сместила у додељене просторије.¹⁷²

Две просторије предвиђене за рад Државне архиве у Женској учитељској школи у Футошкој улици број 65, преузео је коначно Димитрије Кириловић од Просветног инспектората 23. октобра 1926. године.¹⁷³ У једној просторији је био смештен материјал добијен реституцијом од Министарства просвете из Мађарске (1926), заједно са архивом каменичког грофа Карачоњија (1927), а у другој просторији, која је била мала, смештена је архива из Ковачице. Преосталу архивску грађу је привремено, уз одобрење директора Трговачке академије, сместио у једној сутеренској собици која је била предвиђена да се преуреди у ђачко купатило.¹⁷⁴

Пошто су обезбеђене просторије за рад, требало их је опремити. Кириловић је испрва сматрао да би се могао искористити канцеларијски намештај који је остао у просторијама школе после селидбе Просветног инспектората, али је он био својина бачке жупаније и били су слаби изгледи да ће бити уступљен Државној архиви. Зато је затражио од Министарства да му требају накнадни кредит за набавку канцеларијског материјала и опреме, како за ове потребе не би користио средства из редовног буџета.¹⁷⁵

Радно време Државне архиве у Новом Саду било је двократно: 8–12 и 15–17 часова. Током грејне сезоне, због уштеде на гориву и струји за

¹⁷¹ АС, РО, II, 60.

¹⁷² АВ, Ф. 121, 6/1926.

¹⁷³ АВ, Ф. 121, 5/1926, 18/1926.

¹⁷⁴ АВ, Ф. 121, 24/1928.

¹⁷⁵ АВ, Ф. 121, 8/1926.

осветљење просторија, радно време је било у периоду 7–12 часова.

Иако је Државна архива добила просторије за почетак рада, од почетка су оне биле недовољне за смештај архивске грађе чија се примопредаја очекивала у будућности. Такође, сам смештај у школској згради, са великим бројем ученика из неколико различитих школа, онемогућавао је Државној архиви да устроји рад по савременим правилима архивске струке. И због овог малог и неадекватног простора у школи, Државна архива се скоро сваке године суочавала са покушајима иселења и чак претњама за њено укидање.

Због повећања количине архивске грађе пристигле у Архиву и оне чији се пријем тек чекао, Димитрије Кириловић је 1928. затражио од Општег одељења Министарства просвете да Државној архиви одобри на употребу свечану дворану у згради Женске учитељске школе која је и припадала овој школи, пошто је довољно велика да се у њу смести сва архивска грађа коју ће Државна архива на даље преузимати као и да се у њу пренесе архивска грађе Шајкашког батаљона (1 вагон) коју је био принуђен да привремено смести у две сутеренске просторије:

[...] где даље ова архива не сме остати, јер су те просторије сваког пролећа изложене доласку воде. Министарство је моју молбу одбило због тога, што је г. Вилић изјавио да ће њему требати та соба. Како ја знам да он може бити без те собе и како се бојим да ће вода упропастити шајкашку архиву, умолио сам Министарство да пошаље у Н. Сад просветног инспектора, да он извиди ствар на лицу места, па да Мин. донесе решење на основу његовог извештаја. Г. Половина ми је обећао да ће тако поступити, али ме је г. Петронић, инспектор, известио да он о томе још није добио акт. Због тога Вас молим да телефоном опоменете ово г. Половину и да га умолите да што пре шаље инспектора, евентуално, ако ово није потребно, да што пре реши, да се споменуте просторије уступе Државној Архиви, јер су пролетне кише већ отпочеле, па би свако одуговлачење могло да буде катастрофално за материјал који је склоњен у сутерен.¹⁷⁶

Као аргумент за уступање свечане дворане, Кириловић је наводио да постојеће школе не користе свечану дворану јер немају могућности да је греју, па се разне школске свечаности и изложбе одржавају у исто тако великој дворани, која се употребљава и као учионица. Током лета, образлаже даље Кириловић, када би и могли користити ову дворану, у току је школски распуст тако да би уступање ове дворане било „без икакве штете по Женску учитељску школу”.¹⁷⁷ Просветни инспектор Бачке

¹⁷⁶ РОМС, РО, II, 69.

¹⁷⁷ АВ, Ф. 121, 24/1928.

области је током априла 1928. отпутовао у Нови Сад и како је извештај био повољан, Министарство просвете је 1. маја 1928. донело одлуку о привременом уступању свечане сале Женске учитељске школе на коришћење Државној архиви у Новом Саду за смештај „важног архивског материјала коме на досадашњој локацији прети опасност од елементарних непогода”.¹⁷⁸ Кириловић извештава Министарство 15. маја 1928. да је преузео свечану дворану од директора школе.¹⁷⁹

У свечаној дворани је, према једном извештају, било смештено „осам вагонских аката стоварених на под свечане дворане у висини човечијег раста”.¹⁸⁰ Према сећању служитеља Ивана Вајса, који је у Државној архиви радио од 1929. до 1941, у свечаној дворани је архивска грађа сваког фонда посебно разврстана и сложена на гомиле на патосу дворане. На улазу у балкону и на великом балкону је „скоро до плафона” била сложена архивска грађа Шајкашког батаљона или Великобечкеречка архива и 200-300 књига протокола разних димензија. У већој просторији је била канцеларија управника Димитрија Кириловића и у њој је била уведена телефонска линија, а у мањој просторији је био смештен служитељ.¹⁸¹ Свечана дворана се налазила између две просторије, а Државна архива је користила и део тавана до кога се долазило из пролаза на балкону.¹⁸²

Димитрије Кириловић је био свестан да и са добијањем велике свечане сале за архивски депо, питање смештаја Државне архиве није ни изблиза решено и користио је сваку прилику да на то подсети надлежне власти и укаже на слободан простор у државном власништву који би се могао употребити за будући смештај и рад Архиве. Крајем 1928. Кириловић у допису Министарству просвете износи да се очекује да ће се укинути и трећи и евентуално четврти разред Женске учитељске школе чиме би се ослободио цео спрат које школа сада заузима у једном одвојеном крилу велике зграде. Уколико би се ове просторије уступиле Државној архиви тиме би се за неколико деценија решило питање њеног простора, посебно што се очекује све већи прилив архивске грађе из жупанијских, општинских, школских, црквених и приватних руку и „досадашње три просторије неће бити довољне да приме сав тај архивски материјал”.¹⁸³ До укидања Женске учитељске школе није дошло, тако се наставило коегзистирање више различитих школа и Државне архиве у једној згради.

Годину дана после првог покушаја измештања Државне архиве из

¹⁷⁸ АВ, Ф. 121, 66/1928.

¹⁷⁹ АВ, Ф. 121, 70/1928.

¹⁸⁰ АВ, Ф. 126, IV, 42772/1932.

¹⁸¹ АВ, Ф. 126, IV, 19455/1931.

¹⁸² АВ, Ф. 126, IV, 47308/1934.

¹⁸³ АВ, Ф. 121, 144/1928.

зграде Женске учитељске школе, поново се покренуло исто питање. Просветно одељење Краљевске банске управе Дунавске бановине известило је 16. августа 1930. Државну архиву да је Министарство просвете усвојило извештај директора Женске учитељске школе да су им потребни сви смештајни капацитети за почетак школске године. Због тога је Министарство донело одлуку Сн. бр. 23752 од 1. августа 1930. да се из зграде Женске учитељске школе, која је била својина Министарства просвете, иселе Државна архива, Трговачка академија, Средња техничка школа и Мушка грађанска школа. Димитрије Кириловић је дописом Министарству од 11. септембра 1930. одговорио да је немогуће извршити ову одлуку, иако би и за саму Државну архиву било најбоље да има сопствену зграду. Разлог немогућности да се изврши одлука правдао је чињеницом да у Новом Саду

Др Димитрије Кириловић,
прва половина XX века
(АВ, Ф. 121, 1/1926)

тог момента није било празне државне зграде у коју би се Архива могла преселити нити она сама има буџетски предвиђена средства за плаћање кирије у некој приватној згради. Осим тога, наставља Кириловић, ако је одлука Министарства просвете да у згради могу бити само установе које потпадају под њену надлежност, онда и Државна архива треба да остане у тој згради јер је и она била установа Министарства просвете о чијем је смештају овај надлежни орган био дужан да брине.¹⁸⁴ Како се није могло извршити исељење Државне архиве, на предлог Општег одељења Министарства просвете, Одељење за средњу наставу је 27. августа 1930. изменило одлуку Сн. бр. 23752 и дозволило Државној архиви да остане у постојећим просторијама, о чему су обавештени Просветно одељење банске управе и Државна архива.¹⁸⁵

До трећег покушаја исељења Државне архиве из зграде Женске учитељске школе дошло је 1932. године. Одељење за средњу наставу Мини-

¹⁸⁴ АВ, Ф. 126, IV, 34548/1930.

¹⁸⁵ АВ, Ф. 126, IV, 34548/1930.

старства просвете затражило је у лето 1932. од Општег одељења истог министарства да се пронађе слободна државна зграда у коју би се могла преселити Државна архива: „Овој архиви би било места у свакој другој згради у Новом Саду, Сремским Карловцима или Старом Бечеју (има празна зграда) јер она није уређена”¹⁸⁶ и не користи се у научне и друге сврхе.¹⁸⁷ Разлог поновном покретању питања иселења 1932. било је очекивање да ће после затварања учитељске школе у Вршцу и Сомбору (женска), Женска учитељска школа у Новом Саду морати да прими додатни број ученица због чега ће јој бити потребне додатне просторије.¹⁸⁸ Ове аргументе је изнело Одељење за средњу наставу када је затражило од Општег одељења Министарства просвете да донесе одлуку да се Државна архива исели најкасније до 25. августа 1932, како би се просторије довеле у ред за почетак школске године. Министарство просвете је од Просветног одељења Дунавске бановине затражило 2. августа 1932. обавештење у којој би се државној згради у Новом Саду могла сместити Државна архива, али је већ 5. августа добило одговор¹⁸⁹ да у Новом Саду нема ниједна слободна државна зграда. Како Архива ничим није везана за Нови Сад, Банска управа Дунавске бановине је предложила да се Државна архива може преселити у једну од бивших жупанијских зграда у Сомбору или Великом Бечкереку, у којима има довољно погодних просторија намењених за архивске послове: „Те су просторије сада углавном празне јер је архива одагле однета у Нови Сад”.¹⁹⁰ Уколико се ово не буде могло реализовати, Краљевска банска управа предлаже министарству да нареди Савету града Новог Сада „да изнајми једну приватну зграду за државну архиву”. Димитрије Кириловић је на питање Просветног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине од 4. августа 1932. у којој згради у Новом Саду би се могла сместити Државна архива, већ следећи дан одговорио да је: „Државна архива већ смештена у државној згради и да би најзгодније било да ту и остане, само да јој се доделе погодније просторије. Напомињем да би за ову Државну архиву одговарала

¹⁸⁶ АВ, Ф. 126, IV, 42980/1932.

¹⁸⁷ АВ, Ф. 126, IV, 42772/1932.

¹⁸⁸ Показало се као непотребно пошто је школа и даље имала довољно смештајних капацитета зато што су школе у Вршцу и Сомбору поново отворене, уписао се мањи број ученица у Женску учитељску школу од очекиваног и од Трговачке академије су добили на употребу три учионице.

¹⁸⁹ У одговору Просветног одељења КБУДБ упућеном Министарству просвете се, између осталог, каже да је 1931. у Новом Саду била инспекција министарства на челу са инспектором Кангргом која је разматрала питање налажења простора за Државну архиву и о томе израдила елаборат за Опште одељење Министарства просвете, али немају сазнање где се елаборат налази: АВ, Ф. 126, IV, 50375/1932.

¹⁹⁰ АВ, Ф. 126, IV, 42980/1932.

још и зграда на Прерадовићевом тргу у Петроварадину у којој се сада налази основна школа, а која је државна својина”.¹⁹¹ Овај предлог није прихваћен зато што би се онда из ње морала иселити основна школа. Као треће решење проблема смештаја, Просветно одељење Дунавске бановине је предложило да се Државна архива укине и споји са Државном архивом у Београду.¹⁹²

Наређење Министарства просвете о исељавању Државне архиве и Мушке грађанске школе остало је поново неизвршено због тога што „те установе немају куда да се иселе из садашње зграде”. Кривица за ово, сматра Одељење средње наставе, лежи највише на новосадској општини која се није постарала за довољан број школских зграда. „Но, без обзира на то чија је кривица, остаје раније наведена чињеница, да за Државну архиву и Мушку грађанску школу нема просторија у које би се ове установе уселиле”.¹⁹³

Поред константних притисака да се Државна архива исели из додељених просторија, 1933. се суочила са веома озбиљном претњом по своје уништење. Димитрије Кириловић је известио Просветно одељење Дунавске бановине да је у ноћи 24. марта 1933. по други пут горео оцак на згради Женске учитељске школе, вероватно услед небрижљивог чишћења. Захваљујући брзој интервенцији ватрогасаца, пожар је угушен без „катастрофалних последица” по архивску грађу.¹⁹⁴

Димитрије Кириловић је имао амбициозни план, као и обећања новосадских градских власти, да ће бесплатно уступити плац за зидање наменске зграде Државне архиве, под условом да се ова зграда у једном краћем року подигне,¹⁹⁵ јер постојеће „просторије привремено задовољавају, али за будућност треба мислити на зидање нове прописима прилагођене зграде која ће моћи да прими и сав још неприкупљени материјал.” Августа 1928. Кириловић је затражио од Архитектонског одељења Министарства грађевина да му се достави копија планова нове зграде Државне архиве у Београду „пошто је у изгледу да ће се ускоро подићи зграда Државне архиве у Новом Саду”.¹⁹⁶ У лето 1928. јавља Одавићу да је од Министарства добио копије планова зграде.¹⁹⁷

Архивска струка је очекивала да ће доношењем општег закона о државним архивима аутоматски доћи до повећаног прилива архивске грађе

¹⁹¹ АВ, Ф. 126, IV, 42772/1932.

¹⁹² АВ, Ф. 126, IV, 50375/1932.

¹⁹³ АВ, Ф. 126, IV, 50375/1932.

¹⁹⁴ АВ, Ф. 126, IV, 15410/1933.

¹⁹⁵ АВ, Ф. 121, 247/1929.

¹⁹⁶ АВ, Ф. 121, 38/1928.

¹⁹⁷ АС, РО, II, 75.

у државним архивима, пошто ће се њиме решити питање предаје архивског материјала од историјског значаја надлежним архивима. Кириловић је сматрао да је за потребе Државне архиве у Новом Саду било потребно да се подигне посебна зграда са 15-20 просторија средње величине у којима ће се моћи сав тај архивски материјал сместити.

ПРЕСЕЉЕЊЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ У НОВОМ САДУ У ПЕТРОВАРАДИН

На ванредној скупштини Одбора Општине града Новог Сада одржаној 20. јула 1933. донета је Главна одлука: „да се Државна архива премести из државне зграде на Футошком путу где се налази у градску зграду у Петроварадину где је сада смештена полицијска станица, која ће се оданде преселити у нове просторије на Темеринском путу”.¹⁹⁸

Зграда у Петроварадину је једна од најстаријих зграда у подграђу Петроварадинске тврђаве и изграђена је у првој половини XVIII века у стилу барока. Зидана је од опеке као једноспратна угаона грађевина. Подрум се налази под целом зградом и засвођен је полуобличастим сводовима као и просторије у приземљу. Просторије на првом спрату имају равне таванице. У згради је дуги низ година било смештено седиште градске администрације и градског начелника Петроварадина. Спајањем Петроварадина и Новог Сада 1931. зграда је изгубила своју ранију намену и у њу ће град Нови Сад 1934. преселити такозвану историјску архиву новосадског Магистрата и Државну архиву у Новом Саду.

Част ми је известити да сам данас завршио пресељење ове Државне архиве из Новог Сада у Петроварадин и да сам, у смислу одлуке г. Бана Дунавске бановине, IV бр. 44180 од 19-IX-1933, испражњене три просторије у згради где је до сад била смештена ова Државна архива, уступио на употребу Женској реалној гимназији. Уједно молим да се отсад сва пошта тога Одељења за Државну архиву доставља у Петроварадин, Јелачићева улица број 8.

УПРАВНИК
Државне архиве
Др Дим. Кириловић¹⁹⁹

¹⁹⁸ АВ, Ф. 126, IV, 37075/1933.

¹⁹⁹ АВ, Ф. 126, IV, 39654/1934.

Државна архива у Новом Саду се налазила у подграђу Петроварадинске тврђаве у Јелачићевој улици број 8, а контакт с њом се могао остварити и путем телефона на број 26–77.

Државна архива је у Петроварадину добила 15 соба на употребу, од којих је само четири имало спроведено осветљење што је онемогућило запослене да у тим просторијама сређују архивску грађу током зимских месеци.²⁰⁰

Иако је био план да се полицијска стража пресели у нове просторије на Темеринском путу, она је остала у другом крилу зграде Магистрата све до почетка Другог светског рата. Такође, део просторија у згради је заузимала такозвана Историјска архива новосадског Магистрата (1748–1880) која је пресељена у просторије у Петроварадину 1934, мало пре Државне архиве.

Решењем Министарства просвете, управнику Државне архиве је за потребе селидбе исплаћено 20.000 динара који су потрошени на селидбу архивске грађе и канцеларијског намештаја теретним камионима, плате радницима, демонтажу и монтажу канцеларијског материјала, сталажа, „стarih сталажа са стакленим вратима и риквандом”, каљавих фуруна, премештање телефона из зграде школе у Петроварадин и набавку основног канцеларијског материјала.²⁰¹

Пре пресељења требало је извршити неопходну обнову зграде. Просторије су по једном Кириловићевом извештају биле јако запуштене од стране претходних станара и било им је потребно кречење, сређивање крова и дрвенарије.²⁰² Димитрије Кириловић је од градске управе тражио да се изврши демонтажа велике старе каљаве пећи која се налазила у некој од побочних просторија и да се монтира и оспособи за грејање у соби управника. Нови Сад као власник зграде није желео да финансира уградњу пећи по просторијама.²⁰³ Пре усељења сређена је столарија, окречени зидови, сређени и обојени подови, поправљени прозори и врата и офарбани са спољне стране.

Државној архиви у Новом Саду је Министарство одобрило 4000 динара за набавку прекопотребних дрвених сталажа (етажера). Набављен је такође, један умиваоник са комплетним прибором (лавор, бокал, тацна за сапун).²⁰⁴

²⁰⁰ АВ, Ф. 121, 286/1933.

²⁰¹ АВ, Ф. 121, 240/1934.

²⁰² АВ, Ф. 121, 304/1934.

²⁰³ АВ, Ф. 121, 310/1933.

²⁰⁴ АВ, Ф. 121, 73/1934.

Димитрије Кириловић је затражио од Министарства да преко целе године буде једнократно радно време од 7.30 до 13.30 „што би одговарало интересима што бољег рада у овој установи као и штедњи у огреву и осветљењу”.²⁰⁵

О изгледу канцеларија и депоа Државне архиве знамо на основу података које је Архиву 1959. оставио Иван Вајс, дугогодишњи служитељ установе.

[...] У Петроварадину смо имали више просторија и то на спрату 7 соба, у 5 соба су биле шталаже са 4 полице, и по 6 дупли шталажа дугачки 4 м. Висине 3 м, 5 шталажа једноставни нуз зид и 3 дупле шталаже 4 м дужине 2,50 висине. 4 шталаже нуз зид 4 x 2.

У радној соби 1 шталажа нуз зид 6 x 3 у овој шталажи су сложени разни лексикони и разне старе историјске књиге, дипломе, и разне повеље.

У управничковој соби била је једна шталажа у којој су биле по годинама од 1600 год, до 1800те старе дебеле књиге у кожи повезане рком писане на латинском језику, било је таки књига разне величине до 100 књига.

У архиви је била једна велика слика жена са мачем а претстављала је мис Мађарске слика је била преко 3 метра велика а за њу је постојала и рама.

Постојала је и једна мала застава у величини око 80 м у квадрат врло лепо израђена, и уз њу и лента Мађарска тробојница са мађарском круном, и натписом Вел. Кикиндски магистрат. Постојало је разних мапа Азија, Африка, а и једна велика мапа Аустроугарске, била је једна мапа од Бачке и Баната са натписом Србише Војводства Војводина Српска.

Била су два сандука од дувана пуна старих жигова гвоздени, месингани, и гумени од свих места Бачке и Баната.²⁰⁶

У управничковој канцеларији су се налазиле две стаклене витрине офарбане црном бојом (120 цм високе, 125 цм широке, 50 цм дубоке) за смештај докумената од историјске вредности који би у њима били стално изложени.²⁰⁷

Зграда у којој су биле смештене Државна архива и милиција имала је домара који је обављао два посла и тако је у згради без сталног надзора долазило до немилих сцена и девастирања које су ноћу чинили пијанци.²⁰⁸

²⁰⁵ АВ, Ф. 121, 286/1934.

²⁰⁶ АВ, Ф. 121, 01 240/59.

²⁰⁷ АВ, Ф. 121, 56/1935.

²⁰⁸ АВ, Ф. 121, 192/1939.

Након Априлског рата, Државна архива у Петроварадину је припала такозваној Независној Држави Хрватској. Одмах потом, дошло је до прве пљачке и уништавања архивске грађе. У муњевитој и тајној акцији која је трајала од 30. априла до 7. маја 1941, немачки пуковник Хедл је уз помоћ Рудолфа Шмита, бившег радника Државне архиве и њеног окупационог комесара, однео десет камиона архивске грађе Немачког банатског граничарског пука бр. 12 и Шајкашког батаљона у Беч. Усташке власти нису показивале интересовање за архивску грађу и судбину Државне архиве и она је 1941. пресељена из зграде Магистрата у зграду која се налазила у истој улици преко пута, у тзв. Гарнизонску управу.²⁰⁹ Сеоба је вршена без икакве пажње. Грађа је „бацана, лопатама и вилама грабљена, и при томе растурана и разбацивана, тако да је сва грађа расута, а много је грађе при томе упропашћено”.²¹⁰ Слично се догодило и 1943. приликом пресељења Архиве из Гарнизонске управе у неко војно слагалиште на Петроварадинској тврђави, где је и дочекала крај рата. Ту су је бугарски војници, који су учествовали на страни партизана у рату, током зиме користили за огрев. После ослобођења, архивска грађа Државне архиве је 1945. пренета у сутерен бивше Бановинске палате, после седиште Главног народног одбора Војводине, и ту је 1. маја 1946. Државна архива у Новом Саду, под именом *Војвођанска архива*, обновила свој рад.

²⁰⁹ Антал Хегедиш, Мита Секулић, *Споменица Архива Војводине 1926–1986*, Нови Сад 1986, 10.

²¹⁰ АВ, Ф. 121, 1/1947.

ПРЕУЗИМАЊЕ И СРЕЂИВАЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Државна архива у Новом Саду је одмах по оснивању, захваљујући великој упорности и ангажовању Димитрија Кириловића, отпочела огроман подухват проналажења, прикупљања и смештаја архивске грађе од историјског значаја са територије Војводине. Димитрије Кириловић је још 1927. јасно дефинисао да је главни задатак Државне архиве да постепено пренесе: „сав онај историјски архивски материјал који се налази у жупанијским, општинским, војним, судским, школским, црквеним и другим архивама, које се налазе на територији Војводине, тако да ће ова Архива бити за Војводину оно што је Државна архива у Београду за Србију”.²¹¹ Свако даље одлагање овог посла, сматрао је Кириловић, било би катастрофално за архивску грађу од историјске важности која полако пропада или нестаје у неадекватно смештеним архивским просторијама и уз бригу, најчешће нестручних лица за њихово чување. Преношењем архивске грађе у Државну архиву, она ће постати „приступачна нашим научницима у проучавању, засад још врло мало проучаване прошлости Војводине”.²¹²

Постојало је такође питање архивске грађе разних надлештава, установа, бивших аустроугарских војних власти за које се није знало где се налази. Као пример овога, Кириловић је истицао судбину архиве бивше Аустроугарске војне болнице у Петроварадину, која је по сведочењу неких локалних становника, заједно са другим војним архивама 1919. бачена у Дунав. Због свега наведеног, Кириловић је тражио од Команде места Новог Сада да од Министарства војске и морнарице затражи да се изда строго наређење „да се све архиве бивших аустроугарских војних власти, уколико још постоје, а које можда труну по таванима и подрумима војних надлештава, пронађу и среде и да се о њима, уколико се налазе на територији војвођанског дела Дунавске бановине, извести ова Државна архива, да би се о тим војним архивама могла водити евиденција”.²¹³

²¹¹ АВ, Ф. 121, 35/1927.

²¹² АВ, Ф. 121, 32/1926.

²¹³ АВ, Ф. 121, 196/1940.

Проблем прикупљања архивске грађе био је веома компликован јер на нивоу државе све до 1941. није донет општи закон о државним архивима који би уједначио архивску праксу на целој југословенској територији и решио питање надлежности архива, чувања и заштите архивске грађе, њеног предавања надлежним архивима и др.²¹⁴ У Војводини су и даље били на снази стари мађарски закони по којима су жупаније, срезови, градови и општине имале обавезу да грађу од општег историјског значаја изузму од излучивања и чувају у својим надлештвима која често нису имала погодне просторије за чување и стручно особље за њихово сређивање, због чега су архиве биле изложене пропадању и недоступне за истраживање.

Пренос архивске грађе из разних надлештава одвијао се на основу одлуке надлежног министарства за сваки конкретан случај. Грађа је према Кириловићевој оцени, упућеној управнику Државне архиве у Београду, потицала из XVII, XVIII и прве половине XIX века „када је Војводина била више српска него што је то случај у каснијем добу, када је мађаризација преотела маха“²¹⁵ и у малој мери је истраживана од стране историјске науке. Због свега наведеног, Димитрије Кириловић се залагао за доношење општег закона о државним архивима којим би се ван снаге ставили законски прописи из доба Аустроугарске у којима није било предвиђено преношење архива од историјске вредности у архивске установе што је веома отежавало рад Државне архиве ван архива.

Буџет Државне архиве у Новом Саду је био мали и покривао је само основне трошкове што је онемогућавало обимнији рад на пријему, сређивању, откупу и заштити архивске грађе. Из експозеа предлога буџета Државне архиве у Новом Саду за 1928/1929. годину Кириловић као трошкове рада наводи плате за два службеника, трошкове преноса

²¹⁴ Учињено је више покушаја да се закон донесе (1922–1923, 1924, 1929) и тако постави на савременије основе рад у архивској струци, реше нагомилани проблеми у раду архива и регистратура, али он није донет све до краха Краљевине Југославије. Последњи покушај за доношење закона учинио је Александар Арнаутовић који је постао управник Државне архиве у Београду 1939. године. Био је задојен идејом југословенства и сматрао да Државна архива Србије треба да се претвори у Државну архиву Краљевине Југославије. Његовом заслугом састављен је текст предлога Уредбе са законском снагом о државним архивима 1939. године. Пошто је и овај пројекат прошао као и други и ништа није решавано, Арнаутовић је учинио још један покушај за њено доношење. На Арнаутовићево тражење, министар просвете је 10. јануара 1941. саставио Комисију од „најпозванијих југословенских научних радника и стручњака“ која је израдила коначни текст Уредбе. У комисији је био и Димитрије Кириловић, међутим њен даљи рад је услед надоласећих ратних догађаја стављен у други план и прекинут. Први општи закон архивима у Југославији донет је тек после Другог светског рата и био је то Општи закон о државним архивима од 23. јануара 1950. године.

²¹⁵ АВ, Ф. 121, 236/1929.

архивског материјала у износу од 7000 динара, канцеларијски материјал и фасцикле за архивски материјал.²¹⁶ Некада је Државна архива од Министарства саобраћаја добијала одобрење за бесплатни подвоз, чиме јој је знатно олакшаван рад.

У почетку се архивски материјал преносио у архив на основу одобрења Министарства просвете за сваки конкретан случај, а касније је Министарство унутрашњих дела издало наређења општинама у Банату, Бачкој и Барањи да се историјске архиве морају предати Државној архиви у Новом Саду. Нису били, међутим, ретки случајеви оглушавања подручних органа о ове наредбе, одуговлачења и опструкције рада архивских службеника на терену.

Димитрије Кириловић се у свом раду суочио са великим проблемом неконтролисаног излучивања архивског материјала по разним државним надлештвима. У Војводини је тог момента био на снази закон који је дозвољавао излучивање архива старијих од тридесет година и многа надлештва су тражила одобрење за излучивање и оних архива у којима се налазила грађа од историјског значаја.²¹⁷ Министарство унутрашњих дела је 1929. издало наредбу у погледу шкартирања списа. Пошто је у Новом Саду отворена Државна архива са потребним просторијама за прикупљање и чување архивског материјала од историјског и општег значаја, препоручено је општинама да се списи који се на основу параграфа 60 Правилника о шкартирању списа Министарства унутрашњих послова изузимају из поступка шкартирања, предају Државној архиви која ће их о свом трошку пренети.²¹⁸ После ове наредбе, општинска поглаварства су се обраћала Државној архиви тражећи разрешење разних недоумица у погледу тога која акта је дозвољено шкартирати према Правилнику, односно која акта су од историјске вредности.²¹⁹

Грађа која се преузимала ван Новог Сада, превозила се теретним камионима до железничке станице, тамо се утоваривала у железничке вагоне, па у Новом Саду камионима довозена у Државну архиву. Понекад је за пренос преузете грађе коришћена бесплатна радна снага војника новосадског пешадијског пука који су преносили грађу са железничке станице до просторија Државне архиве.²²⁰ Због железничког транспорта грађе усталило се изражавање количине архивске грађе у вагонима.

Преношење архивског материјала није било ни лако ни једноставно и често је трајало дужи временски период. Један такав пример описао

²¹⁶ АВ, Ф. 121, 85/1927.

²¹⁷ АВ, Ф. 121, 74/1929.

²¹⁸ АВ, Ф. 121, 237/1929.

²¹⁹ АВ, Ф. 121, 250/1929.

²²⁰ АВ, Ф. 121, 110/1931.

је Димитрије Кириловић у *Гласнику Историјског друштва* на примеру преношења архивског материјала Торонталске жупаније из Великог Бечкерека и Бачко-бодрошке жупаније из Сомбора, железничким транспортом. Као разлог зашто се толико одужило преношење ових архива, Кириловић је навео пре свега њихову несређеност и чињеницу да су биле смештене без икаква реда по шупама, таванима и подрумима, изложене влази и прекривене дебелим прашином”. Бржи пренос архива је отежавало то што није вршено редовно излучивање „непотребних списа, чији је број врло велики који без стварне потребе заузимају и онако скучене просторије Државне архиве, па се иде за тим да се у већој количини и бржим начином не омете сваки рад на сређивању. Свим овим незгодама треба додати још и премален број особља запосленог у Државној архиви. Такав огромни посао захтевао би и знатно већи број особља”.²²¹

Прикупљање и преношење архивске грађе био је велики подухват за Државну архиву у којој је једини стручни радник био Димитрије Кириловић који је све послове, до 1937, обављао уз помоћ неквалификованог служитеља.²²² Да је у раду био успешан сведочи и недатиран извештај Ристе Одавића Министарству просвете, вероватно написан 1929, о стању државних архива у Новом Саду и Скопљу, где доноси позитивну оцену о континуираном раду Димитрија Кириловића на прикупљању архивске грађе, њеном сређивању и одлагању у депое, док се исто није могло констатовати за стање архива у Скопљу.²²³

Димитрије Кириловић је 14. децембра 1926. ступио у писмени контакт са великим познаваоцем прилика у вези са архивском грађом на терену, угледним српским историчарем и професором Правног факултета у Суботици др Алексом Ивићем. Обавестио га је о оснивању и задацима Државне архиве на „прикупљању целокупног оног архивског материјала који се налази растурен по многим архивама у Војводини. Намера нам је да прво пренесемо онај материјал који је, будући недовољно чуван, изложен пропадању”. Кириловић моли Ивића да га, као делегат Српске краљевске академије „који је обишао многе архиве у Војводини и упознат је са њиховим стањем” извести о стању архивске грађе на терену. Алекса Ивић четири дана касније одговара да је као делегат Академије прегледао све жупанијске и градске архиве у Сомбору, Суботици, Сенти и Кикинди: „у ружичастом стању није ни једна од тих архива, али су нам свуда обећавали да ће, подстакнути мојим доласком, довести у ред и

²²¹ Димитрије Кириловић, „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 13, св. 41–42, Нови Сад 1940, 435–436.

²²² АВ, Ф. 121, 236/1929.

²²³ Ненад Предојевић, „О датуму оснивања Архива Војводине”, *Архив*, 1–2, Београд 2011, 133.

спасти од пропасти архивске документе. Не верујем да су реч одржали. Најбољи изглед имао је жупанијски архив у Сомбору”.²²⁴

Међу првом архивском грађом која је приспела у Државну архиву у Новом Саду била је архивска грађа која је добијена реституцијом из Мађарске од Министарства просвете у Будимпешти на основу међудржавног споразума о размени писаног материјала и архива између две државе закљученог 14. децембра 1924. године. Грађа је у Државну архиву примљена 30. октобра 1926. из Просветног инспектората у Новом Саду коме је прво била поверена на сређивање и чување.²²⁵ Преузета грађа се углавном састојала од административних школских списа, школске архиве, списа везаних за пензије, задужбине и уметничке предмете.²²⁶

До краја 1926. покренуо је питање преузимања грађе Српског народног позоришта, Народног одбора у Новом Саду 1918. и Градске архиве у Новом Саду.

Из примера преузимања грађе новосадског Народног одбора види се како је текао процес преузимања архивске грађе. У децембру 1926. Кириловић је затражио је од Министарства просвете да се грађа Народног одбора у Новом Саду из 1918. преда Државној архиви. Грађа се састојала од „неких 37 записника и кореспонденције” и њу је бивши секретар Одбора Мита Ђорђевић предао Велимиру Стефановићу, професору Мушке гимназије у Новом Саду, који ју је опет, у складу са ингеренцијама добијеним од Министарства, предао Институту за скупљање података који се односе на наше ратове под управом Станоја Станојевића у Београду.²²⁷ На тражење Димитрија Кириловића и ургенцију Ристе Одавића, Министарство просвете је донело одлуку да се архива Народног одбора преда Државној архиви у Новом Саду. За Димитрија Кириловића ово је морало,

²²⁴ АВ, Ф. 121, 29/1926.

²²⁵ Овај споразум, познатији као *Архивска конвенција* ступио је на снагу априла 1925, а априла 1926. године Министарство просвете Краљевине СХС је именовало своју делегацију за пријем архивалија из своје надлежности из Мађарске, у којој су били Јован Живојиновић, Јосиф Нађ и Драгољуб Павковић. Архивалије су стигле маја 1926. и биле су по одлуци Министарства додељене на сређивање и чување Просветном инспекторату у Новом Саду пошто Министарство просвете није имало довољно простора за смештај списа, а ни „Државна архива још увек није сређена за пријем веће масе нових списа”. Димитрије Кириловић је 23. септембра 1926. упутно молбу Министарству да донесе ново решење и ова архивска грађа смести у просторије Државне архиве. Министарство је позитивно одговорило и 30. октобра 1926. и извршена је записничка примопредаја 13 сандука архивског материјала у просторијама Државне архиве у Новом Саду. Преузета грађа била је стављена у кошулице и упакована у свежњеве. Укупно је примљено 1487 свежњева подељених у девет група: АВ, Ф. 121, 16/1926, 19/1926.

²²⁶ Катарина Марковић, „Архивска конвенција између Краљевине СХС и Краљевине Угарске, 14. децембар 1924”, *Архив*, 1–2, Београд 2013, 117.

²²⁷ АС, РО, II, 62.

поред служеног, имати и приватан значај, јер је управо он сам започео јавни живот учешћем у Народном одбору.

Постојао је велики број препрека на путу преношења архивске грађе у Државну архиву у Новом Саду, од несарадње надлештава која су чувала архиве, преко уништавања грађе на терену, проблема недостатка радне снаге, средстава за превоз, па све до недостатка места за смештање грађе у просторије Државне архиве. Један пример, узет из мноштва других, показује колика је била опште раширена немарност и несхватање вредности архивске грађе. Државна архива у Новом Саду је водила сталну борбу са овим потешкоћама и један од најбољих примера упорности Кириловића у очувању архивске грађе био је пример преузимања судских архива у Срему. У месецу мају 1940. године Срески суд у Руми и Окружни суд у Сремској Митровици издвојили су старе архиве пре 1909. које су се налазиле на тавану Среског суда у Руми и заказали лицитацију за њихову продају у стари папир. О томе је Александар Арнаутовић обавестио Кириловића и затражио да дејствује код Старешинског Среског суда у Руми како би се ова продаја одложила до доношења Уредбе о државним архивима. У међувремену Државна архива у Новом Саду је упутила стручно лице које је обавило преглед грађе и установило да обе судске архиве имају научну вредност и да би их требало преузети. Њихово преузимање било је повезано са одређеним потешкоћама. Државна архива тражила је од Министарства, у вези са преношењем ових архива, појашњење да ли су за њу надлежне београдска или новосадска архива, затим поставило се питање одобрења средстава за њихов превоз која нису била мала, пошто је требало пренети 5-6 вагона. Такође, за сређивање овако обимне архиве било је потребно више особља него што их је Архива имала. И поред набројаних објективних потешкоћа за преношење „сремских архива”, Државна архива није одустала. Кириловић је послао дописе Министарству правде, Министарству просвете, Министарству саобраћаја и Дунавској бановини тражећи начин да реши проблем. За то време Старешинство Среског суда у Руми је „обзиром да је рок од три месеца од како је Државна архива обавештена прошао”, према одобрењу Председништва Окружног суда у Сремској Митровици одредило „продају непотребних и издвојених списа који се налазе на судском тавану на дан 20. августа у 9 сати прије подне”. Ипак, у последњем часу Државна архива је успела да пренесе ову судску архиву у своју зграду уз материјалну помоћ двоје људи који су платили трошкове превоза и тако је избегнута продаја архиве у стари папир.²²⁸

Упорним вишегодишњим радом Димитрије Кириловић је у Нови Сад пренео архивску грађу: Бачко-бодрошке жупаније из Сомбора; То-

²²⁸ АВ, Ф. 121, 155/1940, 191/1940, 196/1940, 197/1940; Ф. 126, IV, 41591/1940.

ронталске жупаније из Великог Бечкерека; Тамишке жупаније из Вршца, Шајкашког батаљона;²²⁹ део архивске грађе Кикиндског дистрикта и Немачко-банатског граничарског пука број 12; Биледску архиву (посед загребачког надбискупа у Банату), грађу Народног одбора из 1848–1849; Каменичко властелинство грофа Карачоњија; Одбора за смештање изгладнеле босанске деце по Војводини за време Првог светског рата; Народну управу за Банат, Бачку и Барању; Српско народно позориште; архивску грађу градова Новог Сада и Петроварадина; среза Ковачичког; Каменичког властелинства грофа Карачоњија; Народне управе за Банат, Бачку и Барању; збирку планова свих места у Војводини са почетка XVIII века; збирку фотографија војвођанских старина, друге примерке (дупликате рађене за потребе државних органа) матичних књига рођених, умрлих, венчаних од почетка XVIII века; збирке писама истакнутих личности јавног и културног живота и грађу других установа.²³⁰

Из свега реченог може се закључити да се основни посао Државне архиве у Новом Саду састојао у прикупљању и преношењу архивског материјала у просторије Архиве и сталну борбу да се повећа смештајни простор и набаве полице, кутије, фасцикле и остали материјал како би се пренети архивски материјал могао средити и заштити.

Годишњи буџет Државне архиве покривао је трошкове плата запослених, грејања просторија, делимично трошкове преношења архивског материјала, набавке основног материјала за рад и периодично је одобравана мала свота за откуп архивске грађе. Зато је Димитрије Кириловић користио лични углед и познанства како би дошао до значајне грађе која се тада налазила у приватном поседу. Развио је обимну преписку са приватним лицима, црквеним властима, школама на тлу Војводине, распитујући се и тражећи грађу од историјског значаја. Школске управнике пита да ли поседују старе списе и школске књиге, црквене општине да ли поседују србуље и друге раритетне књиге. Краљевског јавног бележника Гају Мартиновића из Старог Бечеја моли да „уступи на чување” Државној архиви део заоставштине архимандрита Јована Рајића који је у ње-

²²⁹ Лазар Ђурчић, родом из Титела, на почетку каријере приправник на Одељењу за стару књигу Матице српске, сазнао је од њега како је спасавана „Шајкашка архива”. Према Кириловићевој причи, добио је обавештење да је срески начелнику у Тителу, човек „са стране” који није добро познавао војвођанске прилике и историју, наредио да се као непотребни униште списи Шајкашког батаљона који су се налазили на тавану среског начелства у Тителу. Чувши вест, Димитрије Кириловић, тај „господин над господинима”, каже Ђурчић, одмах је сео на први воз за Тител, како би спречио уништење архиве и договорио његову предају Државној архиви у Новом Саду (усмено саопштење Лазара Ђурчића, Тител, август 2020).

²³⁰ Леонила Павловић, Владимир Иванишевић, *Архив Војводине 1926–2011, кроз одабрану архивску грађу*, Нови Сад 2011, 30; АВ, Ф. 183, инв. бр. 33.201.

Карикатура др Димитрија Кириловића, аутора Богдана Шупута, објављена у листу *Дан* 1941. године (техника туш)

познаника и непознатих људи Кириловић успео да у Државној архиви направи богату збирку писама културних, политичких, верских и ред наших значајну за културну историју наших простора која је током Другог светског рата нестала или уништена, делећи тако судбину многих других фондова. У збирци је најзначајнија била кореспонденција Стевана В. Поповића, некадашњег уредника *Српских илустрованих новина*, календара *Орла* и *Српске народне школе* са истакнутим личностима културног и јавног живота као и преписка црквених и јавних радника.²³⁴ Међу њима су била писма: Германа Анђелића, Георгија Бранковића, Илариона Руварца, Лукијана Богдановића, Михаила Валтровића, Теодора Стефановића Вилоског, Гиге Гершића, Јована Ђорђевића, Ђуре Јакшића, Јована Јовановића Змаја, Светислава Касапиновића, Стевана Владислава Каћанског, Лазе Костића, Стјепана Митрова Љубише, Симе Матавуља, Милана Ђ.

говом поседу.²³¹ Глумце Српског народног позоришта моли да доставе старе породичне фотографије које ће се чувати „као документи за културну историју и при писању историје нашег најстаријег позоришта ће се употребити”.²³² Драгутина Грујића, ветеринара из Брестовца, моли да оставштину почившег владике Никанора Грујића (библиотеку, преписку, рукопис) уступи Државној архиви у Новом Саду.

На Кириловићево тражење, Краљевска банска управа Дунавске бановине је 1939. донела решење да се Државној архиви у Новом Саду преда на чување Леополдов документ из 1699. и историјски документ Карла III из 1712. који су привременим решењем из 1937. предати на чување Историјском друштву у Сомбору.²³³

Познато је да је контактирајући на овај начин велики број пријатеља,

²³¹ АВ, Ф. 121, 67/1927.

²³² АВ, Ф. 121, 170/1927. Писма је упутио Даници Васиљевић, Милки Марковић, Даници Матијевић, Димитрију Спасићу, Михајлу Динићу и Драгомиру Кранчевићу.

²³³ АВ, Ф. 126, IV, 22901/1939.

²³⁴ АВ, Ф. 183, инв. бр. 33.201.

Милићевића, Андре Николића, Стојана Новаковића, Тихомира Остојића и других. Ту су затим била писма која је Јован Грчић као уредник *Стражилова* поклонио Државној архиви. То су била писма: Радивоја Врховца, Ристе Одавића, Милутина Јакшића, др Лазе Томановића, Јосифа Маринковића, Станоја Станојевића, Милете Јакшића, Димитрија Руварца, Миливоја К. Бранковића (са одломком једног писма Вука Караџића), Исидоре Секулић, Јосифа Маринковића и других.²³⁵ Треба поменути да се у Државној архиви чувао и тестамент Јована Јовановића Змаја од 27. марта 1904. који је на тражење Димитрија Кириловића, Министарство просвете наложило Председништву краљевског котарског суда у Иригу да достави Државној архиви на чување²³⁶ и животопис Владимира Јовановића у рукопису.

Путем поклона Државна архива је од Марка Хрњаковића из Титела добила племићку диплому коју је царица Марија Терезија издала Јовану Хрњаковићу, некадашњем заставнику из Титела и Лока из 1751.²³⁷ Интересантан је и поклон трговца Милована Костића из Сремске Митровице који је Државној архиви поклонио писмо које је Димитрије Стратимировић упутио 1819. митрополиту Стефану Стратимировићу у вези са дугом који је направио Лукијан Мушицки, архимандрит Шишатовца.²³⁸

У првом седишту Државне архиве у просторијама Женске учитељске школе, неколико вагона архивске грађе је било груписано по „годинама, предметима и надлештвима за време рата растуреног архивског материјала, који је припадао некадашњим самоуправним телима, цивилним и војним”.²³⁹ Грађа је била поређана по гомилама на патосу: „Била је то грађа Великокикиндског Дистрикта, Шајкашког батаљона, Веч. Бечкеречка архива, 12. Панчевачког пука, Торонталске жупаније, Сомборска или Биледска архива... Било је у наведеним архивама доста иструлелих аката, негде више негде мање, тако да се у поједним пакетима врло мала количина могла употребити, а та акта су до, а и преко половине потрулила, ја сам нека акта иако трула а нису се распала, сликао, али није вредило јер се на позитиву/слици није могло прочитати”.²⁴⁰

Сређивање ове грађе је трајало око две године и сва грађа је сређена хронолошки и према сигнатури, повезана у свежњеве и тако одлагана. Тако су: „горе наведене веће архиве до 1936. год. сређене, а тада се архива преселила у Петроварадин, у општинску зграду”.²⁴¹

²³⁵ АВ, Ф. 121, 228/1929, 22/1930, 64/1931.

²³⁶ АВ, Ф. 121, 20/1930.

²³⁷ АВ, Ф. 121, 161/1926.

²³⁸ АВ, Ф. 121, 32/1930.

²³⁹ АВ, Ф. 121, 66/1930.

²⁴⁰ АВ, Ф. 121, 01 240/1959.

²⁴¹ АВ, Ф. 121, 01 240/1959.

Према изјавама више сведока, до почетка Другог светског рата, архивска грађа која се односила на Бачку била је у потпуности сређена. Ово је било могуће из разлога што је тек у Петроварадину Кириловић могао да запосли неопходне стручне раднике који су му помогли у овом огромном послу. Током 1938. у Државној архиви се запослио Рудолф Шмит, 1939. професор Светозар Марков и професор Жарко Калинић. „Њих тројица су заједно са управником извршили контролно сређивање по бројевима, повезали акт са актом и по протоколу, и инвентарисали. Сва та сређена акта ја сам жигосао и у кутије паковао”.²⁴² На кутијама су биле исписане године распона грађе и распона предмета.

Документа су углавном сређивана по фондовима и скупинама. Затим је грађа печатирана и стављана у кутије или везивана у свежњеве и одлагана на дрвене полице. Државна архива је већ имала одређени број полица које је донела из Женске учитељске школе, а у Петроварадину је 1934. набављено 6 нових великих сталажа ширине 4 метра, висине 3 метра и дубине 65 цм. Према Кириловићевим речима ове сталаже су планиране за смештај сређене архивске грађе Шајкашког батаљона.²⁴³

До 1936. су на овај начин сређене веће архиве пошто је „годину и по и више [трајало] док је једна архива сређена по годинама, а затим по броју, затим је свака година по бројевима повезана у пакете”.²⁴⁴

Крајем тридесетих година XX века када је у већој мери предузето сређивање, појавила се и потреба за излучивањем архивског материјала. Познато је да су излучивана акта која су била веома оштећена услед неадекватних услова чувања као и одређене друге категорије докумената, што се види и из количина које су излучене у фондовима жупанија.

Регистратурски материјал је излучиван после комисијског прегледа, уз консултације са Државном архивом у Београду и на основу одобрења Министарства просвете и углавном је продаван у стари папир.²⁴⁵ Из једног дописа Александра Арнаутовића, управника Државне архиве у Београду из 1940, сазнајемо да је затражио од Димитрија Кириловића да се одложи продаја излученог материјала у стари папир до доношења Уредбе о државним архивима.²⁴⁶ Исте године Кириловић тражи од Управног одељења Дунавске бановине дозволу да са тавана уклони и прода запаљиви материјал који је настао излучивањем приликом сређивања Бачко-бодрешке жупаније у количини од 500-600 килограма, по наредби

²⁴² АВ, Ф. 121, 01 240/1959.

²⁴³ АВ, Ф. 121, 73/1934.

²⁴⁴ АВ, Ф. 121, 01 240/1959.

²⁴⁵ АВ, Ф. 121, 14/1941.

²⁴⁶ АВ, Ф. 121, 153/1940, 155/1940.

полиције због могуће опасности од пожара.²⁴⁷ Грађа жупаније је одлуком Банске управе пренета у котларницу зграде Бановине и коришћена за потпаљивање казана централног грејања.²⁴⁸ Регистратурски материјал настао излучивањем Торонталске и Тамишке жупаније у количини од два вагона, продат је у стари папир.²⁴⁹

Димитрије Кириловић је 1929. тражио од Министарства просвете да се за потребе смештаја грађе набаве архивске кутије и сталаже, али Министарство није одобрило средства за ову набавку. Кириловићева предузимљивост и упорност у обезбеђивању услова за рад Државне архиве и на овом примеру је дошла до изражаја. Упутио је молбу Бачкој области да се за ову намену издвоји 15000 динара средстава из буџета.²⁵⁰ Годину дана касније распитује се о картонским кутијама које је наручивала Државна архива у Београду и планира да наручи 150–200 комада, а за 1931. чак 1000 комада кутија. Из овог се види да је у Државној архиви започет процес сређивања архивске грађе, али не знамо да ли је Кириловић успео да купи бар део планираних архивских кутија за смештај сређене грађе.²⁵¹

Пред Други светски рат, Државна архива набавља маске од једне фирме у Београду за заштиту запослених од прашине.²⁵²

Димитрије Кириловић је као архивар и управник Државне архиве учинио много на прикупљању и пријему грађе, док су његови резултати у погледу сређивања грађе мањи, превасходно због тога што није имао довољно службеника за овако обиман и захтеван стручни рад.

Као члан Државне комисије за реституцију архивске грађе војвођанске провенијенције из Мађарске, Аустрије и Румуније, Кириловић је велики део грађе успео да пренесе у Нови Сад. Министарство просвете је 7. марта 1933. донело одлуку да отпутује у Темишвар ради пријема дела архиве старих српских магистрата из XVIII века.²⁵³ Није познато да ли је ово путовање било у вези са реализацијом Конвенције о архивама између Краљевине Југославије и Краљевине Румуније, донете 24. новембра 1923, а ратификоване 30. јануара 1933.²⁵⁴ Министарство иностраних

²⁴⁷ АВ, Ф. 121, 233/1940, 6/1941.

²⁴⁸ АВ, Ф. 121, 6/1941.

²⁴⁹ АВ, Ф. 121, 7/1941.

²⁵⁰ АВ, Ф. 121, 246/1929.

²⁵¹ АВ, Ф. 121, 11/1930.

²⁵² АВ, Ф. 121, 128/1940.

²⁵³ АВ, Ф. 121, Предмет је уписан у Деловодни протокол Државне архиве за 1933. под редним бројем 65, али није сачуван.

²⁵⁴ Љиљана Дожић, „Архиве бивше Аустро-угарске монархије – питање грађе по реклом са данашње територије Војводине”, *Зборник радова са међународне конференције*

дела Краљевине СХС известило је 1929. Димитрија Кириловића да га је Министарство финансија, Генерална дирекција Државног правобранилаштва и добара предложило за делегата на преговорима око питања докумената историјске, правне и економко-политичке вредности који су од интереса за Краљевину Југославију, а налазе се у архиви Генералне дирекције у Араду. Кириловић је имао задатак да достави Министарству извештај коју би архивску грађу требало тражити од Румуније.²⁵⁵ Државна архива у Новом Саду је учествовала у реализацији споразума између Југославије и Румуније новембра 1933. на основу које је Банска управа Дунавске бановине упутила Димитрија Кириловића у Велики Бечкерек због архиве бившег поджупана и Управног одбора, а све у вези са „извршењем поменутог архивског уговора”.²⁵⁶ Краљевска банска управа Дунавске бановине је у смислу Споразума са Краљевином Румунијом била дужна да организује сређивање грађе бивше Тамишке жупаније коју је српска војска приликом евакуације из Темишвара пренела у Југославију. Највећи део архиве је тада смештен у Петровграду (Зрењанин) у шупама које су се налазиле у дворишту жупанијске зграде. Мањи део ове грађе смештен је у Градском музеју у Вршцу. Наша земља је преузела обавезу да се из архиве Тамишке жупаније издвоји део грађе који је припадао Румунији и Банска управа је на предлог Кириловића за сређивање и одабирање овог обимног архивског материјала поставила Богољуба Алексића.²⁵⁷ Димитрије Кириловић је у својству управника Државне архиве вршио надзор над извреним пословима. Посао издвајања дела архиве предвиђене за предају Румунији завршен је марта 1939, али грађа није предата Румунији све до почетка Другог светског рата. Југословенски део грађе је сређиван у више наврата и преношен је у више наврата у Државну архиву у Новом Саду све до 1941. године.²⁵⁸

Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату, Нови Сад 2014, 116.

²⁵⁵ АВ, Ф. 121, 74/1929.

²⁵⁶ АВ, Ф. 121, 277/1933.

²⁵⁷ АВ, Ф. 121, 71/1936.

²⁵⁸ Љ. Дожић, *нав. дело*, 117.

Свечана сала Женске учитељске школе у којој је био смештен депо Државне архиве у Новом Саду

ДОСТУПНОСТ И КОРИШЋЕЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

На територији Војводине се због непостојања архивске установе до 1926. одомаћила нежељена појава да се научним радницима дозвољава да архивску грађу користе код својих кућа и да исто траже и онда када је та грађа предата Архиву. Кириловић се оштро супротставио оваквој пракси упућујући Министарству представке у којима је појашњавао да је у свим државама рад на преписивању грађе из списка који се чувају у државним архивима дозвољен само у архивским просторијама и да се од овог правила одступа само у важним случајевима, када су списи унапред назначени и малобројни: „пошто се стекло искуство да лица која врше препис списка изван архивских просторија често ни поред најбоље воље нису у стању да сачувају списе од губљења и оштећења. Ради тога сва она лица, па и установе које се баве преписивањем историјских списка морају бити спремни на новчане издатке ако их тај рад одводи изван места њиховог боравка”.²⁵⁹

Кириловић је чврсто био при ставу да се архивска грађа мора користити само у оквиру просторија Архива, сматрајући да ће, уколико се са погубном праксом настави, научни радници и научне установе (Универзитет, Академија наука и др.) тражити ово право и за себе, те ће Министарство на основу раније постојећих преседана издавати и другима дозволе „а државне архиве ће за најкраће време цео материјал који им је поверен на чување разделити изван својих просторија”.²⁶⁰ У недостатку општег закона о државним архивима који би правно регулисао ово питање, Кириловић је затражио од Министарства просвете и Министарства унутрашњих дела да спрече ове појаве.

У лето 1931. Димитрије Кириловић се обратио Општем одељењу Министарства просвете Краљевине Југославије и затражио да се код

²⁵⁹ АВ, Ф. 121, 206/1926.

²⁶⁰ АВ, Ф. 121, 206/1926.

Министарства унутрашњих послова издејствује наређење „свим бележницима и градским начелницима војвођанског дела Дунавске бановине да под одговорношћу чувају старе општинске архиве и да не могу никоме одобрити преглед и преписивање истих без претходне препоруке управе Државне архиве у Новом Саду”.²⁶¹ Кириловић је као разлог овом тражењу навео да добија информације из различитих места да поједини бележници и градоначелници дозвољавају приватним лицима да прегледају старе архиве, праве изводе из њих у сврху писања монографија тих места или их води жеља за сакупљањем старих марака. Овај посао је по њему био бескористан јер већина истраживача не располаже довољном стручном спремом за такав научни рад, а истраживање без надзора отвара могућност да се неки предмет од интереса присвоји: „Нама је познато да неки бележници дозвољавају овима чак и да, тобож ради лакшег преписивања, носе кући поједине документе, што се, иначе, ни у једној архиви, из обзира предострожности, ни у ком случају не дозвољава”.²⁶² Молба Димитрија Кириловића наишла је на разумевање и Министарство унутрашњих послова је издало наређење III 45.287 од 4. августа 1931. свима бележницима и градоначелницима војвођанског дела Дунавске бановине да без претходне препоруке Државне архиве не смеју никоме дозвољавати преглед и препис старих архива под њиховом надлежношћу. Већ следеће године на Кириловићево тражење,²⁶³ Министарство је поновило наређење, пошто се неке општине нису придржавале наређења.

У пракси се ова процедура вршила на следећи начин. Мирослав Лоц, наставник Државне мушке грађанске школе у Новом Саду, упутио је 17. децембра 1934. молбу Управном одељењу Дунавске бановине да му се одобри истраживање општинских архива у Новом и Старом Сивцу, Врбасу, Футогу, Шовама, Новој и Старој Паланци, Брестовцу, Српском Милетићу, Парабућу, Кули, Чонопљи и Станишићу. Циљ истраживања било је писање књиге на тему „Срби и Немци у Бачкој”. У молби је навео да би истраживање започео за време божићног одмора. Лоц се позвао на своје чланство у Историјском друштву у Новом Саду као препоруку да је озбиљан истраживач и научни радник. Кириловић је дао позитивно мишљење о овој молби под условом да се преглед архива врши у згради општинске управе и у сталном присуству општинских чиновника. На тражење Банске управе, Државна архива је обавестила Мирослава Лоца да му је одобрен рад на истраживању у сврху писања књиге.²⁶⁴

²⁶¹ АВ, Ф. 121, 165/1931.

²⁶² АВ, Ф. 126, II, 40393/1930.

²⁶³ АВ, Ф. 121, 108/1932.

²⁶⁴ АВ, Ф. 126, II, 85253/1934.

Међутим, овај принцип рада се није доследно поштовао. Краљевска банска управа Дунавске бановине је 1939. на основу поновљеног наређења Министарства просвете упутила допис свим среским и градским начелницима и општинским поглаварствима на њеној територији да ће убудуће, у случају даљег оглушивања о наређење, за кршење истог бити одговорни директно бележници, срески начелници и градоначелници.²⁶⁵ Већ следеће године Кириловић алармира Министарство, подсећа на раније расписе о забрани коришћења старих архива ван зграда надлештава и тражи да се Државној архиви предају старе рукописне књиге из архиве општине Стара Кањижа, пошто је по његовим сазнањима, истраживач изнео из архиве *Књигу племића и занатлија Срба* и није је вратио. Уједно тражи одговорност за лице које је дало књигу.²⁶⁶

Поред Кириловићевих константних упозорења на настављање лоше праксе и поновљених наређења Министарства, молбе за издавање архивске грађе на коришћење ван Архива и даље су упућиване на адресу Министарства и са његове стране у неким случајевима и одобраване, као на примеру Васе Стајића, који је због тога долазио у сукоб са управником Државне архиве.

Архивска грађа Државне архиве од самог почетка њеног рада коришћена је у административне сврхе од стране установа и приватних лица из земље и држава у окружењу које су некада биле заједно са територијом Војводине у саставу Аустроугарске. Убрзо по оснивању Државне архиве, Кириловић је децембра 1926. на основу захтева странке, затражио од Ристе Одавића информацију да ли може да издаје уверења о радном стажу и уз какве услове из архивског материјала добијеног реституцијом из Мађарске.

Државна архива је вршила преписе указа и решења, издавала изводе из матичних књига, разна уверења, оверене преписе докумената писане руком или откуцане на машини.

Димитрије Кириловић је као бивши прашки студент успоставио одличне односе са чешким Земаљским архивом у Прагу који је био на високом стручном нивоу. Преко чехословачког посланства у Београду, Државна архива у Новом Саду је примала часопис *Извештаји чешке земаљске архиве* у замену за *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*.²⁶⁷ Кириловић је 1932. учествовао на Свесловенском соколском слету у Прагу који се одржавао у лето те године.²⁶⁸

²⁶⁵ АВ, Ф. 126, II, 53348/1939.

²⁶⁶ АВ, Ф. 121, 119/1940.

²⁶⁷ АВ, Ф. 121, 3/1931, 32/1931.

²⁶⁸ АВ, Ф. 121, 123/1932.

Грађа Окружног суда у Новом Саду до преузимања у Архив
(АВ, Ф. 121, Фото-документација Одсека за преузимање архивске грађе)

ДВЕ НОВОСАДСКЕ АРХИВЕ

Општина града Новог Сада издвојила је такозвани историјски део своје архиве, односно све завршене предмете без рачунских и грађе Сирочадског стола и чувала их посебно од своје текуће регистратуре. У тренутку оснивања Државне архиве у Новом Саду 1926, издвојени део ове архиве налазио се растурен по подруму и тавану Градске куће.²⁶⁹

Димитрије Кириловић је затражио од Сената града Новог Сада да Државној архиви уступи старију архиву Магистрата слободног краљевског града Новог Сада у којој се налазио велики број докумената из VIII века који је због лошег смештаја и недостатка простора одложен на таван и у подрум Градске куће да „полагано пропада, а уједно је неприступачан за научне раднике”.²⁷⁰ У допису проширеном Градском Савету града Новог Сада од 15. децембра 1926. Кириловић предлаже да се сва акта која су ликвидирана пренесу у Државну архиву где ће се „по стручним прописима средити и чувати, уједно као и драгоцен материјал за историју Војводине учинити приступачнијим научним радницима.”²⁷¹ Савет града Новог Сада је одбио предлог пошто је прихватио молбу Васе Стајића за сређивање историјског дела ове архиве. Одлучено је да ће бити пренета у за то нарочито уређене просторије и тако постати приступачна за научно-истраживачки рад. Под историјским делом архиве подразумевала се грађа која је обухватала период 1748–1880, понекад и 1861,²⁷² док је о периоду после те године требало да брине главни градски архивар. Васа Стајић је 29. марта 1928. уведен у дужност чувара историјске архи-

²⁶⁹ Радмила Поповић Петковић, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд 1972, 140.

²⁷⁰ АС, РО, II, 62.

²⁷¹ ИАГНС, Ф. 150, 48360/1926.

²⁷² Душко Пантелић, „Канцеларијско пословање и архивска служба у Новом Саду од 1748. до 1914”, *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, Нови Сад 2004.

ве Новог Сада и почео сређивање Магистрата,²⁷³ а од 1930. у послу му се придружио Мита Ђорђевић, пензионисани управник Женске грађанске школе. За смештајни простор одређен је подрум градске куће и град је обезбедио Стајићу 65 метара сталажа.²⁷⁴ Избор смештаја се показао као лоше решење због опасности од поплаве и влаге, па је ова архива пресељена у просторије Матице српске. Из ње је пресељена 1934. у зграду петроварадинског Магистрата где је била смештена у пет просторија.²⁷⁵ Тако је трајније било решено питање њеног смештаја. До 1935. архива је већим делом сређена и постала приступачна за коришћење. Мита Ђорђевић је повремено слао сређену грађу Васи Стајићу који је припремао писање својих радова.

Када се Државна архива 1934. преселила у просторије бившег петроварадинског Магистрата, Димитрије Кириловић је поново учинио покушај да од њих начини једну установу. Обраћа се 1939. председнику Општине града Новог Сада са предлогом да се историјска архива стави под управу Државне архиве „која би се састојала у контроли рада запосленог особља на сређивању списка и надзору над употребом тих списка”.²⁷⁶

Иако су знали за Кириловићев стручни став у погледу изношења архивске грађе ван просторија Државе архиве, Мита Ђорђевић је 15. априла 1932. упутио молбу Кириловићу, да се на основу *претходне препоруке*²⁷⁷ одобри да се професору Васи Стајићу могу „у Срем. Карловце давати и слати протоколи акта новосадске градске историјске архиве. Господин Стајић намерава писати историју града Новог Сада”.²⁷⁸ Кириловић се није устегао да поводом ове молбе опширно образложи свој став Министарству просвете. Пише да у Државној архиви нема могућности за научно истраживање јер је архивска грађа у процесу сређивања и она: „осим тога нема свих потребних просторија и довољно особља, па је већ самим тим у њој готово немогућ сваки рад научним радницима”.²⁷⁹ Међутим, Министарство просвете овај пут није било доследно у спровођењу својих наредби. Државна архива је извештена да је Васи Стајићу

²⁷³ АВ, Ф. 121, 22/1928.

²⁷⁴ Богољуб Савин, „Заоставштина Васе Стајића у Музеју Града Новог Сада”, *Годишњак Музеја Града Новог Сада*, бр. 2, Нови Сад 2006, 125.

²⁷⁵ Група аутора, *Историјски архив града Новог Сада 1954–2014*, Петроварадин 2014, 11.

²⁷⁶ Р. П. Петковић, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, 141.

²⁷⁷ Мисли се на наређење Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије бр. III 45287 од 4. августа 1931. да се без претходне препоруке Државне архиве, архивска грађа не сме прегледати и истраживати.

²⁷⁸ АВ, Ф. 121, 165/1931.

²⁷⁹ АВ, Ф. 121, 75/1932.

одобрено изношење докумената Великокикиндског дистрикта за потребе писања књиге, стим да је дужан да по употреби врати акта у оном стању у ком их је узео на преглед.²⁸⁰ Седам година касније, Кириловић је дао сагласност Васи Стајићу да може да носи поједине списе на проучвањући у Сремске Карловце, под условом да сваки поједини спис врати Архиву у року од три месеца у оном стању у ком га је примио.²⁸¹ Не знамо зашто је овог пута Кириловић одустао од својих принципа, вероватно је у питању била жеља да се поправе односи са истакнутим културним, књижевним и историјским прегаоцем какав је био Васа Стајић.

Одлуком градског поглаварства града Новог Сада бр. 18209 од 22. марта 1940. разрешен је Мита Ђорђевић²⁸² дужности чувања и управљања Историјском архивом града Новог Сада. Истом одлуком дужност управљања Историјском архивом града Новог Сада поверена је Димитрију Кириловићу, управнику Државне архиве у Новом Саду, тим да је обавља бесплатно, а архива је пребачена у зграду Магистрата у Петроварадину. Назначено је да ће се Историјска архива града Новог Сада водити и даље потпуно независно од Државне архиве „на начин како је и до сада вођена”.²⁸³ Месеца октобра 1940. Кириловићу је за вођење Историјске архиве града Новог Сада одређена награда у износу од 580 динара месечно.

У току Другог светског рата архивска грађа новосадског Магистрата смештена у Петроварадину поделила је трагичну судбину архивске грађе Државне архиве.

²⁸⁰ АВ, Ф. 121, 82/1932.

²⁸¹ АВ, Ф. 121, 80/1939.

²⁸² Мита Ђорђевић, пензионисани управник Грађанске школе у Новом Саду.

²⁸³ ИАГНС, Ф. 150, 23457/1941.

КИРИЛОВИЋ И СТАЈИЋ

Васа Стајић се после повлачења из Матице српске 1922. године све више политички пасивизирао и јавни рад постепено замењивао педагошким и књижевним радом.²⁸⁴ У то време отпочиње архивски истраживачки рад као историчар иако је себе називао „историчаром од невоље”. Сматрао је да до културне обнове Војводине не може доћи, између осталог, без јачања „музеалне и архивалне културе”. Као секретар Матице српске иницирао је 1922. пројекат који је за циљ имао испитивање порекла становништва, насеља, старина, архива и издавање извора за науку о култури Војводине. Планирано је да се до прославе стогодишњице Матице српске 1926. ударе темељи Дома Матице српске у који би се сместили Архив Војводине, Музеј Војводине и Библиотека Војводине. Од ових амбициозних замисли културних посленика Матице српске, оствариће се само идеја о оснивању Државне архиве у Новом Саду.²⁸⁵

Васа Стајић је приликом писања књиге о Светозару Милетићу која је објављена поводом прославе једног века Матице српске, по први пут

²⁸⁴ Васа Стајић (1878–1947), рођен је у Мокрину, гимназијско школовање је започео у Великој Кикинди, наставио у Сремским Карловцима, а матурирао у Сењу у Хрватској. На универзитетима у Будимпешти, Лајпцигу и Паризу студира право, филозофију и филологију. Због политичке пропаганде у националном духу ухапшен је 1914. и осуђен на девет година и десет месеци тешке робије. После рата кратко је био начелник ресора просвете и културе у Народној управи за БББ, али се због политичког неслагања са Јашом Томићем вратио просветном раду. Био је професор у Пакрацу, Пљевљима, Сомбору, Новом Саду и Суботици. У периоду 1920–1922. обављао је функцију секретара Матице српске и њеног председника 1935–1936. (уредник Летописа 1921. и 1936). После пензионисања преселио се у породичну кућу у Сремским Карловцима где је живео до окончања Другог светског рата. Бавио се књижевним, преводилачким и историографским радом. На позив омладине, прикључио се НОП-у и септембра 1944. отишао на ослобођену територију у Срему где је постао члан Главног народноослободилачког одбора Војводине. После ослобођења вратио се у Нови Сад где је провео последње године живота као председник Матице српске. Васа Стајић је аутор имена Војвођанска архива, како ће се Државна архива у Новом Саду, по обнављању свога рада 1946. звати све до 1950. године: Богољуб Савин, Југослав Вељковски, *Vasa Stajich*, каталог изложбе, Нови Сад 2009, 5–7.

²⁸⁵ Б. Савин, Ј. Вељковски, *Vasa Stajich*, 13.

истраживао архиву новосадског Магистрата и видео у каквом се стању налази архивска грађа. На његову иницијативу Градски савет му је одобрио да среди историјску архиву новосадског Магистрата. У условима Шестојануарске диктатуре, Васа Стајић због својих политичких ставова није био омиљен у режимским круговима и све више је из јавног живота улазио у свет архива прикупљајући податке за *Грађу за историју Новог Сада 1748–1918*, коју је сматрао основом будућим истраживачима за писање једне синтетичке историје.

Димитрије Кириловић и Васа Стајић су се вероватно упознали током бурних догађаја рада Народног одбора 1918, присаједињења Војводине и стварања Краљевине СХС. Заједно се појављују на списку потписника позива за оснивање групе југословенских демократа децембра 1918. године. Кириловић је постављење за библиотекара универзитетске библиотеке у Скопљу добио захваљујући ургенцији Вељка Петровића и пристанку Тихомира Остојића, великих пријатеља и политичких истомишљеника Васе Стајића. После се ова два истакнута културна радника поново срећу и сарађују у Матици српској и касније Историјском друштву у Новом Саду, чији је Кириловић секретар, а Стајић један од важнијих сарадника.

Њихов однос је формално пријатељски, Кириловић се у писмима Стајићу, што чини врло ретко, потписује надимком Мита, што сведочи о тежњи за одржавањем некадашње присности. После увођења Шестојануарског режима долази до њиховог удаљавања због различитог политичког становишта о уређењу југословенске државе. Узрок растућег анимозитета и одређеној мери ривалитета између ова два човека појавио се највећим делом у вези са питањем рада Државне архиве, начина коришћења грађе у истраживачке сврхе и у крајњој линији руковођења над Државном архивом у Новом Саду.

Васа Стајић је тридесетих година XX века био у пуном замаху свог научно-истарживачког рада. О томе пише првог дана нове 1932. године пријатељу Милутину Јакшићу тврдећи да „нема (и не жели) друге животне радости сем архивског студија”.²⁸⁶ Обузетост истраживањем архивске грађе и писањем није до краја потисла жал за одбацивањем из политичког живота коју је започео још регент Александар када, од 28 изасланика Народног већа пристиглих у Београд, једино Васу Стајића није примио у аудијенцију, због његовог агитовања да се Војводина преко Загреба прикључи Краљевини СХС. У дневничким белешкама вођеним за време рата пише да у Југославији није имао улогу на коју је по свом „предживоту имао право”, да се искључио и био искључен из утицаја на

²⁸⁶ РОМС, М. 15377.

ток догађаја и на ток живота, посебно после завођења Шестојануарске диктатуре. Као пример томе наводи да „Шеф Државне архиве у Новом Саду не да ми акта, и ако имам дозволу његова министра.²⁸⁷ То није све, ни најгоре. Скоро сви моји пријатељи ме наговарају да пишем за часопис и за Историско друштво којем је тај шеф секретар. И кад ја одговарам да би наша сарадња била неморална, сматрају ме као старца особењака.”²⁸⁸

У преписци Кириловића и Стајића сачувани су трагови овог сукоба. У марту 1933. Стајић извештава Кириловића као секретара Историјског друштва у Новом Саду да прекида сарадњу пошто је дознао да је писање за *Гласник* повезано са чланством у Друштву:

Не знајући да само чланови Ист. друштва могу сарађивати на Гласнику, то ми никад ниси рекао, почео сам да радим. Сад видим да сам се преварио или сам преварен, па изјављујем: не сматрам се чланом Друштва, и прекидам сваку везу са Гласником. На тај начин, накнадно унатраг, нисам још био члан ни једног друштва.²⁸⁹

На овакав оштар тон Кириловић помирљиво одговара: „Не треба да те пријављујем за члана Историјског Друштва, кад си ти његов истакнути члан од његовог оснивања”.²⁹⁰ Преписка је стално била на граници између пријатељске и службене. Стајић се у писму Кириловићу од 21. јуна 1935. иронично осврће на незадовољство сарадњом и третманом у Историјском друштву:

После оног приказа мог Змаја, где је донекле доказано да ја пишем алкаво, и речено да правим граматичке погрешке, ја мислим да моја сарадња у *Гласнику* не би чинила част ни листу ни мени. Мислим да бих требао, и ради себе и ради Вас, престати радити на листу коме је стилистика толико за срце прирасла, ја који сам тако слаб стилиста. И мислим: једини начин да још што објавим у *Гласнику*, био би да то чиним под псеудонимом чија би се тајна чувала. Па да тако варамо публику... Није ли поштеније да ја ућутим са својим здравичарским радовима, па, ако што и пишем, да оставим којој нашој библиотеци, другима на употребу? Ви видите да се још нисам коначно одлучио. Али толико јесам: да под својим именом у *Гласнику* не штампам. Под псеудонимом, можда.²⁹¹

²⁸⁷ Димитрије Кириловић се оштро противио пракси изношења архивске грађе из Архива коју је Васа Стајић примењивао, посебно после селидбе у Сремске Карловце. Кириловић се у обраћању Министарству просвете оштро противио да се праве изузеци, осим у ванредним околностима, у погледу начина коришћења архивске грађе ван архива.

²⁸⁸ Арпад Лебл, *Политички лик Васе Стајића*, Нови Сад 1963, 302–303.

²⁸⁹ РОМС, инв. бр. 33.236.

²⁹⁰ РОМС, инв. бр. 8.259.

²⁹¹ АВ, Ф. 392, 102/1935.

Када се потеже питање њиховог главног сукоба око начина коришћења архивске грађе, Кириловић у својој кореспонденцији са Стајићем настоји да сачува привидно миран и љубазан тон: „Не замери ми, али гледај да ми свакако вратиш све што имаш архиви. Ја сам добио радне снаге, па бих желео да средим брзо и Кикиндски дистрикт”.²⁹²

У дневничким белешкама које је водио током рата у Сремским Карловцима, Васа Стајић је маштао о ослобођењу и животу после рата:

[...] у Совјетској Србији или Југославији. Ако би ме хтели реактивирати примио бих место шефа Државне архиве у Новом Саду. Као такав сабирао бих документа о *спахијама и њиховим подложницима*. О овој теми сам писао за *Војводини II* (130–259). Сад бих њој посветио сав преостали ми живот, сем што бих довршио историју новосадске гимназије [...].²⁹³

Одмах по ослобођењу и повратку у Нови Сад, Васа Стајић је преузео акцију за спасавање Државне архиве. Овако у *Летопису Матице српске* 1946. описује те драматичне догађаје по судбину архивске установе:

Када смо јесенас, 21. октобра 1944, дошли из Фрушке Горе у Нови Сад, одмах сам се заинтересовао за његову судбину. Не могући сам прелазити Дунав, послао сам пријатеља Младена Лесковца да он заустави даље уништавање ових списа, и он је ставио локоте на врата казамата у којима су се ти списи налазили, и целу ствар је предао под заштиту Месног народно-ослободилачког одбора у Петроварадину... Недавно је команда треће армије Југославије затражила да се испразни казамат у Петроварадину у којем су се налазили остаци те Државне архиве, а Главни народноослободилачки одбор Војводине није имао места за ове остатке. Селио их је у сутерен своје зграде, и читали смо том приликом алармантне вести о тој сеоби по киши и ветру који је разносио хартије по Новом Саду. Чули смо и тужбе на неред који настаје сеобом, и очајне гласове: боље би било ове хартије послати право у фабрику да надомести целулозу.²⁹⁴

У овом тексту је Васа Стајић дао негативну оцену рада Државне архиве пре рата истичући да су њени списи били „несређени, у неред у онда кад су имали свој годишњи буџет” и да они који су основали Државну архиву у Новом Саду нису признавали да „Војводина чини посебну културно-економску област, па се нису старали да у своју архиву уврсте архивско благо Срема”.

²⁹² РОМС, инв. бр. 8254, 8.255.

²⁹³ А. Лебл, *нав. дело*, 568.

²⁹⁴ Васа Стајић, „Архив Војводине”, *Летопис Матице српске*, год. 120, књ. 357, св. 1, Нови Сад 1946, 4.

Данашње сагледавање историјата и рада Државне архиве стоји у су-протности са овим судом Васе Стајића. На основу сачуване архиве Државне архиве у Новом Саду знамо да је Димитрије Кириловић предузео више акција на утврђивању стања архивске грађе у Срему, њеном спасавању и делимичном преношењу у просторије Државне архиве. Поред случаја спасавања судске грађе Среског суда у Руми и Окружног суда у Сремској Митровици 1940, Кириловић се бавио утврђивањем стања архивске грађе среских архива бивше Сремске жупаније у Сремској Митровици, Руми, Земуну и Старој Пазови.²⁹⁵ Том приликом је Државна архива утврдила да је архива среског начелства у Шиду због влаге пропала и настојало се да се прегледом утврди да ли у архиви има историјски важног материјала како би се издала „евентуална упутства о што бољем држању у реду ових архива”.²⁹⁶

Неоспорно је да је Државна архива предузимала кораке на заштити архивског материјала у Срему, али су постојале и одређене препреке настале услед непостојања општег закона о државним архивима који би одредио надлежност између новосадске и београдске државне архиве, посебно по питању Срема.

После ослобођења, Васа Стајић је дао велики интервју *Слободној Војводини*²⁹⁷ у коме је између осталог, истакао да му је Димитрије Кириловић пред почетак Другог светског рата онемогућио да користи архивску грађу Државне архиве у научне сврхе. Ово су биле врло тешке речи од стране човека који је код нових власти уживао максималан углед и поштовање и биле су упућене против човека који се тог момента борио против оптужби за културну сарадњу са окупатором. Да тврдње његовог „доратног великог пријатеља” нису истина, по тврдњи Кириловића, најбољи су сведок биле управо Стајићеве књиге о Кикиндском дистрикту и чланак објављен у монографији *Војводина II*, писане највећим делом на основу архивске грађе Државне архиве у Новом Саду.²⁹⁸

²⁹⁵ АВ, Ф. 126, IV, 37789/1939.

²⁹⁶ АВ, Ф. 121, 157/1939.

²⁹⁷ *Слободна Војводина*, број 61, Нови Сад, 10. јануар 1945.

²⁹⁸ РОМС, М. 18.400, Из живота др-а Дим. Кириловића 1941–1946.

БИБЛИОТЕКА ДРЖАВНЕ АРХИВЕ У НОВОМ САДУ

Државна архива у Новом Саду је имала велику стручну библиотеку. У саставу ове библиотеке налазио се целокупни фонд библиотеке некадашње Торонталске жупаније из Великог Бечкерека која је „у своје време чувена по потпуности”, затим многобројне монографије војвођанских насеља. Како Архива није располагала буџетским средствима за набавку књига за своју библиотеку, део књига и стручних часописа је добијала путем поклона од научних и културних установа попут Српске академије наука, Одбора Чупићеве задужбине, Књижевног одбора Матице српске, Скопског научног друштва и других, а заузврат им је Државна архива слала *Гласник Историског друштва у Новом Саду* и друга издања Друштва.

Одређени број књига је стизао заједно са архивском грађом приликом преузимања и оне су издвајане за библиотеку. На који начин је Кириловић прикупљао књиге за библиотеку види се из примера дописа који је упутио бану Дунавске бановине да се Државној архиви на реверс изда комплет Годишњака бившег *Историјског друштва Бачко-бодрошке жупаније* који су важни за историју наших крајева, а нема их у новосадским библиотекама. Годишњаци су се налазили у музеју бивше Бачко-бодрошке жупаније и преузели би се док се не реши питање смештаја музеја.²⁹⁹ Временом је у буџету Државне архиве предвиђен и расход за набавку књига, часописа и трошкови повезивања књига.³⁰⁰

У упитнику о културно-уметничким добрима однесеним у иностранство, Димитрије Кириловић је навео да је библиотека Државне архиве имала око 2000 комада књига и часописа већином из историјске струке и архивистике на српском, немачком, мађарском и чешком језику. Међу књигама је био велики број монографија појединих аустроугарских области и места, нарочито војвођанских. Књиге су заједно са архивским материјалом у пролеће 1941. однете у Беч.³⁰¹

²⁹⁹ АВ, Ф. 126, IV, 37112/1933.

³⁰⁰ АВ, Ф. 121, 238/1940.

³⁰¹ АВ, Ф. 203, кутија 220, а. ј. 39.

Димитрије Кириловић је као секретар Историјског друштва у Новом Саду, а на основу одобрења надлежних власти, у просторијама Државне архиве чувао архиву и библиотеку Историјског друштва у Новом Саду са нераспродатим издањима и спремљеним рукописима за штампу.

СТВАРАЊЕ И РАД ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА У НОВОМ САДУ

Идеја о оснивању Историјског друштва у Новом Саду и издавању часописа који би се бавио историјом Војводине поникла је паралелно са оснивањем Државне архиве у Новом Саду и преношењем у њу прикупљене жупанијске, општинске, црквене, војне, школске и приватне архивске грађе значајне за историју нашег народа са територије данашње Војводине.

Први који је ову идеју уобличио и затражио материјалну помоћ за њену реализацију био је Димитрије Кириловић. Он је 15. децембра 1927, у својству управника Државне архиве, послао допис Градском савету Новог Сада³⁰² и 21. децембра 1927. проширени допис сличне садржине Муниципијском одбору Торонталско-тамишке жупаније.³⁰³ У дописима је изнео намеру Државне архиве да почне са издавањем публикације у којој би се обрађивала поједина научна питања из историје Војводине, а да би се „овај тако важан посао могао отпочети и с успехом вршити” упутио је молбу за финансијску помоћ. Кириловић у дописима подвлачи значај оснивања Државне архиве у коју ће се постепено пренети архивски материјал разбацан по разним надлештвима у Војводини који је „у највише случајева, изложен пропадању, сада ће се спасти и постати приступачан нашим научницима”.³⁰⁴ Кириловић подвлачи значај Војводине која је са својим српским становништвом одувек била од огромног значаја за културни развитак целог српског народа и чији је културни развитак почетком XVIII века довео до тога да је на почетку XIX века „своје културне снаге обилно позајмљивала и обновљеној Србији.” Наводи да се укупан значај Војводине не може тачно оценити све док се њена прошлост не испита систематично и на научним основама. Затим истиче да најважнији историјски догађаји, попут сеобе Срба у ове крајеве, још увек чекају да буду потпуно осветљени. Многи градови немају своје научно утемељене

³⁰² ИАГНС, Ф. 150, 48361/1926.

³⁰³ АВ, Ф. 121, 35/1926.

³⁰⁴ Исто.

монографије, а није се бавило ни прикупљањем података о животу и раду личности које су својим радом дале допринос напретку српског народа као свештеници, војна лица, организатори школа, књижевници, уметници, научници, политичари, економски организатори и други, о којима се подаци још увек налазе „разбацани по новинама, часописима, календарима, књигама и архивама, и сви они чекају да их неко прикупи”. Кириловић истиче да се у другим областима новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца озбиљно приступило систематском раду на проучавању прошлости и ове покрајине већ дуго имају своје научне институције које раде захваљујући материјалној помоћи својих покрајина, њених градова, окружних одбора и жупанија који су у своје буџете уносили годишњу помоћ за помагање издавања научних публикација. Као пример овакве праксе наводи подршку коју за рад имају Музеј у Сарајеву који издаје *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* са прилозима из области историје, археологије, географије и др. области; Историјско-археолошког друштва у Сплиту на челу са Дон Франом Булићем који издају *Вјесник за археологију и историју далматинску*. Најновији пример такве праксе, истиче даље Кириловић, јесте Скопско Научно Друштво основано иницијативом угледог новосадског културног радника и секретара Матице српске Тихомира Остојића, које је из области разних грана наука објавило публикације о јужној Србији.

Градски савет Новог Сада и Муниципијски одбор Торонталско-тамишке жупаније нису уважили Кириловићеву молбу о финансијској помоћи Државној архиви ради издавања научних публикација, али се тада по први пут артикулисала и презентовала идеја о потреби стварања научног друштва и часописа који би се бавили проучавањем Војводине.

Идејни творци оснивања Историјског друштва у Новом Саду били су др Димитрије Кириловић, управник Државне архиве у Новом Саду и Мирко Балубцић,³⁰⁵ директор Државне мушке гимназије у Новом Саду.

³⁰⁵ Мирко Балубцић (1884–1948) гимназију је завршио у Новом Саду 1902, а затим 1906. и Богословију у Сремским Карловцима, после које је положио испит за наставника веронауке у средњим школама. Студирао је историју и етнологију у Загребу и Београду, где је и дипломирао. Каријеру је започео као катихета (вероучитељ) у Српској учитељској школи у Сомбору, затим професор веронауке у Српској учитељској школи у Пакрацу где је до 1915. службовао и као свештеник у чину протођакона. Током Првог светског рата мобилисан је и као војни свештеник обављао је службу у аустроугарској војсци. После рата радио је као професор богословије у новосадској Државној мушкој гимназији (1919–1925), данас Гимназија „Јован Јовановић Змај”. Свештенички позив је напустио 1925. незадовољан стањем у цркви и каријеру је наставио као директор новосадске Државне женске гимназије (1925–1927) и Државне мушке гимназије (1927–1933). Из Новог Сада се сели у Београд на дужност начелника Одељења за средњу наставу (1932–1936) при Министарству просвете и директора Мушке гимназије краља Александра I, у чијем се саставу налазио и Дом за њене ученике (1933–1941). Одбио је да потпише *Апел српском народу* у којем се грађанство позива на осуду оружаног отпора и поштовању окупационог режима 1941.

Они су годину дана после првог Кириловићевог предлога, сазвали два иницијативна састанка у канцеларији директора Мушке гимназије у Новом Саду ради договора око оснивања Историјског друштва.

Први иницијативни састанак одржан је 28. јуна 1927. године³⁰⁶ и на њему је донет закључак о потреби оснивања историјског друштва које ће се бавити проучавањем свестране прошлости Војводине. Одлучено је да ће се Оснивачка скупштина одржати 18. септембра 1927. године.³⁰⁷ Месец дана касније, 28. јула одржан је и Други иницијативни састанак на коме се присутнима обратио Димитрије Кириловић и поновио закључак о потреби оснивања Историјског друштва које ће резултате свестраног истраживања прошлости објављивати „у својим седницама, јавним предавањима и своме прегледу који ће покренути“.³⁰⁸

До момента одржавања Оснивачке скупштине, Димитрије Кириловић је, из сачуване преписке, развио живу кореспонденцију са историчарима, професорима, јавним радницима, органима локалне самоуправе и свима онима који су се на било који начин интересовали и бавили истраживањем историје Војводине. Кириловић и Балубцић су веровали у успех замисли о оснивању Друштва уколико се за идеју добије подршка историчара са универзитета. Зато су, међу првима, затражили мишљење и помоћ од професора Станоја Станојевића³⁰⁹ „који је одмах прихватио предлог као потпуно оправдан, обећавајући пуну своју сарадњу“. Тек када је добијен пристанак за сарадњу од Станојевића, приступило се оснивању Друштва.³¹⁰ Његовим пристанком, будуће Друштво је у старту обезбедило одличну полазну основу за рад јер је као један од носилаца критичког правца у српској историографији, посебну пажњу посвећивао

Исте године је пензионисан, потом новембра 1942. до јануара 1943. затворен као талац у Бањичком логору, где је неизлечиво оболео. Био је активан члан Књижевног одељења Матице српске, управе Друштва за српско народно позориште, Историјског друштва у Новом Саду и његовог *Гласника*, новосадског Ротари клуба: *Српски биографски речник*, Нови Сад 2004, 390–391.

³⁰⁶ АВ, Ф. 392, 2/1927.

³⁰⁷ АВ, Ф. 392, 1/1927. Конференцији су присуствовали Димитрије Кириловић, Мирко Балубцић, Димитрије Руварац, генерал Иван С. Павловић, прота Викентије Проданов, др Јован Савковић, председник сената Апелационог суда, професор Велимир Стефановић, Петар Шеровић и прота Вељко Миросављевић.

³⁰⁸ АВ, Ф. 392, 2/1927.

³⁰⁹ Станоје Станојевић (1874–1937) био је српски историчар, редовни професор универзитета, члан Српске краљевске академије, уредник наше прве савремене енциклопедије *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* и један од оснивача листа *Политика*. Био је председник Југословенског историјског друштва и директор *Југословенског историјског часописа* (1935–1937): *Мала енциклопедија Просвете*, 3, По–Ш, Београд 1986, 490.

³¹⁰ Димитрије Кириловић, „Станоје Станијевић и Историјско друштво у Новом Саду“, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 11, св. 3–4, 1938, 91.

изворима, дипломатици и критици извора и још за живота сматран за једног од највећих српских историчара.

На оснивачку конференцију многи позвани су били спречени да дођу, али је научна јавност поздравила оснивање Историјског друштва и обећала стручну сарадњу.³¹¹

Образложење о потреби оснивања оваквог друштва не разликује се много у односу на текст који је Кириловић годину дана раније упутио Градском савету Новог Сада и Муниципијском одбору Торонталско-тамишке жупаније. Истакнуто је да је још пре Првог светског рата покренуто питање оснивања Српског историјско-археолошког друштва за Војводину. Међутим, услед разних потешкоћа ова идеја се тада није могла остварити. До уласка у југословенску државу 1918, војвођански простор је систематски истраживала углавном мађарска и немачка историографија која је „југословенски значај Војводине” и историјски развој српског народа или сасвим занемаривала или тенденциозно приказивала. Томе су доприносила и посебна друштва која су своју делатност потпуно ставила у службу тог плана, као што је мађарско историјско друштво Бачко-бодрошке жупаније у Сомбору, које је активно деловало на том плану.³¹² Зато је као један од првих задатака друштва била научна валоризација, допуњавање и ревизија богате стране стручне литературе о прошлости Војводине. О суштинским разлозима оснивања Друштва, најсликовитије говоре следеће реченице:

Мислимо да није потребно подвлачити од коликог је значења била Војводина у прошлости нашег народа и њено значење у садашњици нашег народа и државе. Проучавање прошлости овога, по наш народ, тако важног краја, није вођено подједнако, и што је по наш народ још важније, уколико је вршено од страних научних институција, за нас на начин врло неповољан и штетан а са намером, да увери светску јавност као и наш народ у тачност ових погрешних тврђења [...] Историско Друштво у Новом Саду нити ће се служити овим начинима нит ће имати било какве шовинистичке намере. Наше ће Друштво, природно, обратити већу пажњу проучавању прошлости нашег народа и провести ревизију многих резултата, неповољних по наш народ, али оно ће увек изнети пуну истину, јер је ова на нашој страни.³¹³

³¹¹ Димитрије Кириловић је на мноштво адреса упутио позиве за присуствовање конференцији. Неки од позваних били су: Алекса Ивић, Никола Радојчић, Јован Милекић, Никола Вулић, Милутин Јакшић, Стеван Михалчић, Станоје Станојевић, Федор Никић, Борислав Јанкулов, Имре Фрај, Васа Стајић, Мираш Кићовић, Никола Радојчић, Павле Поповић, Јован Ердџановић, Мита Костић и др.

³¹² Димитрије Кириловић, „Историско друштво у Новом Саду”, *Југословенски историјски часопис*, година I, свеска 1–4, Љубљана–Загреб–Београд 1936, 445.

³¹³ АВ, Ф. 392, 193/1929.

Друштво је себи за циљ поставило како научну тако и националну мисију да са различитих аспеката истражи прошлост нашег народа на простору Карловачке митрополије и у средиште наратива стави прошлост Срба насупрот ранијим интерпретацијама мађарских и немачких научника које су често оцењиване као шовинистичке.

Историјско друштво у Новом Саду званично је основано на конференцији одржаној 18. септембра 1927. у згради Мушке гимназије, која ће и убудуће бити место званичног окупљања управе и чланства.³¹⁴ Конференцији су присуствовали: Димитрије Кириловић, управник Државне архиве у Новом Саду; Мирко Балубцић, директор Државне мушке гимназије; прота Димитрије Руварац, библиотекар Патријаршијске библиотеке у Сремским Карловцима; епископ горњокарловачки Иларион Зеремски;³¹⁵ Радивоје Врховац, директор Карловачке гимназије и председник Матице српске, Викентије Проданов, архиђакон из Сремских Карловаца;³¹⁶ Богољуб Алексић, градоначелник Великог Бечкерера и главни архивар Торонталске жупаније; др Душан Ј. Поповић, доцент на Историјском семинару Филозофског факултета у Београду; генерал Иван С. Павловић и Велимир Стефановић, професор Мушке гимназије у Новом Саду. Конференцијом је председавао Димитрије Руварац, а записник је водио др Димитрије Кириловић.

Састанак је отворио „један од иницијатора овог покрета” Мирко Балубцић који је у име сазивача истакао да је неопходно да и у Војводини постоји историјско друштво које ће систематски и свестрано проучавати прошлост бивше Карловачке митрополије, а нарочито Војводине, као што га већ имају друге покрајине са сличним задатком. Посебно је подвукао значај оснивања Државне архиве у Новом Саду што је омогућило да се започне са публиковањем богатог архивског материјала, који је до тад у мањој мери научно обрађиван, да се издају монографије и чланци и помажу и развијају институције које су у вези са историјском науком. Мирко Балубцић је у свом говору негирао мишљење дела јавности да је циљ оснивања Историјског друштва да конкурише Матици српској

³¹⁴ АВ, Ф. 392, 14/1927.

³¹⁵ Епископ Иларион Зеремски је као сарадник Историјског друштва у Новом Саду припремио за штампу биографије архијереја Карловачке митрополије, али је овај материјал нестало за време Другог светског рата.

³¹⁶ Викентије Проданов (1890–1958) завршио је Богословију у Сремским Карловцима где се упознао са Димитријем Кириловићем са којим ће склопити дугогодишње пријатељство и сарадњу. Дипломирао је на групи за историју, али је живот посветио цркви као епископ, секретар Светог архијерејског синода и патријарх српски (1950–1958). Био је активан члан Историјског друштва и једно време уредник *Гласника* (1930–1934), писао је прилоге за историјске часописе из црквене историје. Умро је под врло загонетним околностима после заседања Светог архијерејског сабора СЦ, на којем није призната тзв. Македонска црква: *Енциклопедија Новог Сада*, 22, Пра–Радно, Нови Сад 2003, 131–132.

о чему сведочи и присуство председника Матице Радивоја Врховца на оснивачкој конференцији. Присутни су упознати са позитивним реакцијама представника војвођанских градова и области који су изразили жељу да материјално помогну рад Историјског друштва.³¹⁷

На састанку је одлуком присутних формирано Историјско друштво, прочитана су и усвојена Правила и изабрана Управа. У управни одбор су изабрани: председник Станоје Станојевић,³¹⁸ потпредседник Мирко Балубцућ, секретар Димитрије Кириловић и благајник Вељко Миросављевић. За чланове Историјског друштва изабрани су: Димитрије Руварац, др Никола Радојичић, др Алекса Ивић, др Душан Ј. Поповић, Богољуб Алексић, др Рада Симоновић и др Мираш Кићовић.³¹⁹

Према Правилима,³²⁰ задатак Историјског друштва у Новом Саду је био организовање рада на свестраном проучавању прошлости нашег народа на подручју Карловачке митрополије, финансирање научно-истраживачких пројеката и публиковање резултата истраживања, одржавање редовних стручних састанака, јавних предавања, набављање стручних књига и издавање органа друштва под именом *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*. Друштво је имало редовне члановне и почасне чланове, утемељиваче, добротворе и велике добротворе. Друштвеним пословима руководила је Управа, коју су чинили председник, потпредседник, секретар, благајник и још седам чланова, бирани на три године на Скупштини. Одређено је да потпредседник и секретар морају бити из Новог Сада. Друштво заступа председник који са секретаром потписује све друштвене списе. Друштво је као изворе финансирања одредило догације од општина, области, државе, приходе од јавних предавања и друштвених публикација, чланарине редовних чланова, добротвора и утемељивача, издавачке делатности која је промовисана преко мреже повереника у Војводини који су прикупљали претплатнике за издања Друштва. Државни органи су помагали Историјском друштву тако што су препоручивали школама, библиотекама и општинским управама да се претплате на њихова издања,³²¹ чиме су омогућавали стварање шире базе корисника и редовније материјалне приходе за даљу издавачку делатност Друштва.

³¹⁷ АВ, Ф. 392, 14/1927.

³¹⁸ Др Станоје Станојевић није због болести присуствовао оснивачкој конференцији на којој је изабран за председника Друштва.

³¹⁹ „Друштвене вести”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 1, св. 1, Нови Сад 1928, 178–188.

³²⁰ АВ, Ф. 392, 20/1927, 65/1929.

³²¹ АВ, Ф. 392, бр. 89/1929.

Правилима је предвиђено да се у случају престанка рада, друштвена имовина Историјског друштва повери Матици српској као полож, док се не оснује ново друштво са истим задатком. Уколико до тога не дође у року од десет година, сва имовина прелази у власништво Матице српске.

Вреди споменути да су поред редовних чланова, постојали чланови добротвори (Михајло Пупин, Милош Црњански, Исидора Секулић и др.) и почасни чланови који су бирани због посебних заслуга за унапређење Друштва (Михајло Пупин, Јоца Вујић, Димитрије Руварац).³²²

Димитрију Кириловићу је као архивару Државне архиве у Новом Саду одобрено одлуком Општег одељења Министарства просвете од 23. марта 1928, да може у слободно време да врши дужност секретара Историјског друштва и Друштва за српско народно позориште.³²³

На првој седници Управе Историјског друштва, одржаној 27. септембра 1927. председник Станоје Станојевић је изложио план рада: организовање прикупљања материјала за испитивање прошлости Војводине (прикупити податке о старинама у Војводини који ће се сложити у виду картотеке по местима, израдити библиографија радова о историји Војводине, карта старина, историјска карта, изводи из мађарских извора и др.) и издавање извора, расправа и часописа. Програмски циљ рада Друштва базирао се на прикупљању историјских података о периоду 1908–1918, да би каснијих година акценат стављан на насиље које је српско становништво претрпело у Срему, а касније и Банату, добровољачком покрету у балканским ратовима и Првом светском рату.³²⁴

Друштво је током свог деловања одржало једанаест редовних годишњих и изборних скупштина. Ради популарисања рада и истицања ширег (војвођанског), а не усконовосадског карактера, одлучено је да се две скупштине одрже у Београду и Петровграду. У Банату је, ради анимирања шире јавости за рад Друштва, између седница скупштине одржано шест предавања из историје Петровграда. У овом периоду Историјско друштво је почело да организује предавања својих чланова по већим местима у Војводини, у циљу упознавања становништва са историјом свога завичаја. Поводом прославе 18-годишњице уласка српске војске у Нови Бечеј, одржано је неколико предавања уз велики одзив заинтересованог

³²² Михајло Пупин и Јоца Вујић су на свечаној седници Историјског друштва проглашени почасним члановима и за ту прилику је свечану диплому израдио Коломан Варади, професор Мушке гимназије у Новом Саду: АВ, Ф. 392, 30/1934.

³²³ АВ, Ф. 121, 36/1928.

³²⁴ Извод из записника са седнице Историског Друштва у Новом Саду, ГИДНС, I/1 (1928), 180–188; Извод из записника са седнице Историског Друштва у Новом Саду, ГИДНС, II/1 (1929), 141–142; Извод из записника са седнице Историског Друштва у Новом Саду, ГИДНС, II/3 (1929), 457–476.

становништва. Димитрије Кириловић је у свом завичају одржао предавање *О држању новобечејских Срба за време мађарске буне 1848.*³²⁵ Исте године, на седници Књижевног одбора Матице српске, Димитрије Кириловић је према извештају листа *Дан*³²⁶ одржао предавање о Благовештанском сабору у Сремским Карловцима из 1861. Предавање је трајало скоро сат и по времена пред одабраном публиком у којој су били барони Јосиф и Влада Рајачић из Сремских Карловаца, начелник Министарства трговине и индустрије из Београда, директор Мушке гимназије Бранко Магарашевић, Бранислав Борота, градоначелник у пензији и велики број дама”. Предавање на исту тему је одржао Кириловић на Коларчевом народном универзитету.³²⁷

Димитрије Кириловић је као Банаћанин пореклом, одржавао посебне везе са завичајем, посебно са петровградским градским челницима и јавним радницима. Захваљујући његовим контактима и личним пријатељствима, успевао је да обезбеди сталне донације од градске управе и локалних реских самоуправа како Историјском друштву тако и Друштву за Српско народно позориште, чији је секретар био у једном периоду. У том смислу, занимљиво је писмо које је крајем 1929. Кириловић упutio угледном петровградском јавном и политичком раднику Милораду Владиву у коме, између осталог, пита: „Шта је са субвенцијом за Ист. друштво и позориште? Са мојом књигом? Што ћутиш, ћутиш, Србине тужни...?”³²⁸

Станоје Станојевић је био председник Друштва од његовог оснивања до изненадне смрти 1937. и сваки пут је, како Кириловић наводи, биран на скупштини аklamацијом. Поседовао је изузетну способност за организовање научних послова о чему сведочи његов рад у Историјском друштву и његовом *Гласнику*, Југословенском историјском гласнику и рад на Народној енциклопедији.³²⁹ О значају Станојевића и атмосфери у којој је Друштво радило, најбоље сведоче Кириловићеве речи: „Што је Историско друштво у Новом Саду успешно радило, одмах од оснивања свога, највећу заслугу за то има Станојевић”. Управа Историјског друштва, којој је на челу стајао пуних десет година, са незнатним променама, радила је са својим председником за све то време у најпунијој хармонији. Његово стручно знање, његов практичан дух, леп такт и велика

³²⁵ „Активности Историског друштва на терену”, *Дан*, 25. новембар 1936.

³²⁶ *Дан*, 3. јул 1936.

³²⁷ „Предавање г. др Кириловића о Благовештанском сабору”, *Време*, 22. децембар 1936, 12.

³²⁸ РОМС, инв. бр. 55.959.

³²⁹ „Шездесетогодишњица г. д-р Станоја Станојевића”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 7, св. 17–19, II–V.

савесност и тачност на послу, све те његове особине створиле су у Историјском друштву такве услове за рад, да ниједном приликом није искрсао ниједан случај који би помутио ону хармонију у раду која је владала међу члановима управе... Сваки његов долазак у Нови Сад изазивао је праву радост међу члановима управе и пријатељима Историјског друштва, јер је то значило не само ваљано и брзо отправљање послова који су били на дневном реду, већ и уживање у пријатном, а често и веселом разговору са човеком кога су многи актуелни проблеми интересовали и који је, као ретко ко, познавао људе и догађаје. Изненадна смрт Станоја Станојевића у Бечу, после тешке операције³³⁰ изазвала је у његовом родном Новом Саду, али и у целој земљи тугу за великим научником, професором и националним радником. На сахрани се испред Историјског друштва од свога председника говором опростио Димитрије Кириловић.³³¹

Изненадна смрт Станоја Станојевића наметнула је питање избора новог председника Друштва. Као потенцијални кандидати су се наметнули професор Душан Ј. Поповић, дугогодишњи уредник *Гласника* и еминент-

³³⁰ Поводом смрти Станоја Станојевића, Историјско друштво је 3. августа 1937. одржало комеморативну седницу у свечаној сали данашње Гимназије „Ј. Ј. Змај” на којој је говорио Димитрије Кириловић, који је између осталог рекао: „Професор Станојевић је одмах свесрдно прихватио предлог о оснивању Историског друштва у Новом Саду и одмах му израдио план рада и дао му чврст темељ у ваљаној организацији. Зато тај рад данас, само десет година од његовог почетка, може да забележи са успехом издатих 30 свезака *Гласника* и 5 књига посебних издања са великим бројем сарадника. Многи од ових постао је наш сарадник само зато, што је на челу Историског друштва стајао тако велики научник као што је био Станоје Станојевић. И многи међу њима проучавао је прошлост Војводине само зато, што је за тај посао потстакнут, примером или иначе, од самог претседника нашег Друштва”: *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 11, св. 3–4, Нови Сад 1938, 154.

³³¹ „Тешку дужност имам данас, заправо најтежу коју сам икада могао замислити: да се с Тобом, мили претседниче наш, опростим и да Ти у име Новосадског историског друштва рекнем последње збогом. Та, ми смо још тако рећи јуче разговарали, како да на јесен прославимо десетогодишњицу Твога мезимчета међу историским друштвима, али смо заборавили да Ти ниси никада волео прославе већ рад рад, па си се, ето, уклонио да и ту будеш доследан себи. Кад смо га пре десет година позвали да организује Историско друштво у Новом Саду које ће проучавати прошлост српскога народа у Војводини, професор Станоје Станојевић одмах се и свесрдно тога примио. Примио се да с највећом љубављу ради на једном догле мало урађеном послу, са малим бројем сарадника и са још мањим средствима. Губитак који је смрћу Станоја Станојевића задесило ово Друштво може да га стане и живота, али ће остати видан траг тог краткотрајног живота да сведочи о величини и способностима једног човека са којим се нација може поносити. Није никакав локални патриотизам довео Станоја Станојевића, Новосађанина по рођењу, у Историско друштво у Новом Саду. Њега је довела она лепа прошлост нашег народа у Војводини у којој су национални идеали свагда прелазили граанице ове покрајине и обухватили, преко Србије, цеокупан наш народ. Сарадњом Твојом у Новосадском историском друштву осветљен је многи догађај и постале су познатије многе историске личности нашег народа. А већ само то довољно је, да историја запише и Твоје име и да Те Твој народ никад не заборави. Слава Ти и хвала!” *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 11, св. 3–4, Нови Сад 1938, 146.

ни историчар старије генерације Алекса Ивић. Обојица од првих дана у Историјском друштву, својом научничком зрелошћу и угледом су била једнако добар избор. Недоумица је решена пошто је Алекса Ивић упутио писмену оставку на чланство у Управном одбору Друштва. У писму насловљеном Димитрију Кириловићу каже да је у Управном одбору поред Станоја Станојевића једини био из предратне генерације: „Ви млади сте основали то друштво и показали сте толико енергије и вредноће, да Вам се заиста може честитати. Одличан број историјских радова, потичу из пера нове генерације, која чини част самој науци... Али после Станојевићеве смрти ја се осећам међу Вама младима као анахронизам... Стога сам уверен да ћете сматрати за сасвим природно, што овим дајем оставку на чланство Управном одбору. Изаберите место мене некога од младе историчарске генерације, јер на млађима свет остаје”.³³²

На Десетој скупштини одржаној 11. јуна 1938. за новог председника Друштва је изабран дотадашњи уредник *Гласника* и професор Универзитета у Београду Душан Ј. Поповић.³³³

Историјско друштво није имало своје просторије и током целокупног рада (1927–1941), уз сагласност надлежних органа, користило је за рад и смештај библиотеке просторије Државне архиве, која је и сама била смештена у скученим просторијама. Томе је поговодила чињеница да је Димитрије Кириловић до 1941. у континуитету био управник Државне архиве и секретар Историјског друштва у Новом Саду. Све поштанске пошиљке слате су на адресу Државне архиве у Новом Саду, Футошки пут 65, односно на личност Димитрија Кириловића као секретара Друштва.³³⁴

Димитрије Кириловић је у првим данима оснивања Историјског друштва почео да формира друштвену библиотеку која је била доступна на свим члановима. Књижни фонд је испрва попуњаван објављеним научним радовима које су редовни чланови били у обавези да доставе Друштву, а касније је библиотека Друштва допуњавана поклонима и разменом публикација са другим научним установама.³³⁵ На седници Управе одржаној крајем 1927. решено је да се упути молба становништву са територије Карловачке митрополије „који имају старих новина, часописа, карти и др., као и писма виђених људи и да их уступе Историјском друштву”.³³⁶

³³² АВ, Ф. 392, 132/1937.

³³³ „Извод из записника десете редовне годишње скупштине, држане 11 јуна 1938”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 11, св. 35–38, Нови Сад 1939, 143–144.

³³⁴ После пресељења Државне архиве у Петроварадин, пошиљке за Историјско друштво су слате на Кириловићеву приватну адресу у Улици Туре Јакшића 3 у Новом Саду.

³³⁵ АВ, Ф. 392, 23/1927.

³³⁶ АВ, Ф. 392, 29/1927.

Најзначајнији успех Друштва било је оснивање *Гласника истори(ј)ског друштва у Новом Саду* до кога је дошло на шестој седници управе 11. априла 1928. године. У уводном тексту часописа, председник Друштва и директор часописа Станоје Станојевић је истакао да је разлог покретања часописа тежња да се целокупан рад на прошлости „области коју ми обично зовемо Војводином (Срем, Банат, Бачка, Барања)³³⁷ организује и систематизује, да би се могла водити стално и систематски евиденција о томе шта је урађено и шта се ради на том пољу, да се тиме да и јачи подстрек научницима за научна истраживања јер су „читави периоди историје читаве гране историске прошлости Војводине још неиспитани”.³³⁸ У уводној речи је изложено да се основна програмска смерница часописа заснива на проучавању прошлости Срба у јужној Угарској, кроз наглашавање континуитета српског присуства на овим просторима од раног средњег века до модерних времена, и проучавање борбе за очување националне и верске посебности. У уводнику Станојевић закључује: „Наш часопис ће бити постављен на објективну и чисто научну основу, али ће се трудити да, колико је год то могуће, буде, бар обликом, приступачан и занимљив и широј интелегентној публици!”³³⁹

У молби за финансијску помоћ, коју су Станоје Станојевић и Димитрије Кириловић упутили свим друштвима у Новом Саду, о важности часописа за друштвену средину из које је поникао наводи се следеће: „Благодарећи помоћи својих чланова, и материјалној – иако не нарочито великој – помоћи војвођанских области, градова, општина, као и угледних, свесних а имућних појединаца, Друштво је успело да окупи око *Гласника* најбоље наше снаге на пољу проучавања Војводине, не само у Војводини него и ван Војводине, и да да научни часопис који се својом вредношћу и занимљивошћу може мерити са најбољим часописима ове врсте, који имају више средстава на расположењу”.³⁴⁰

Према Правилима Друштва, Управа је вршила и дужност Редакционог одбора *Гласника*, а секретар Друштва је уједно био и секретар редакције који је вршио и све редакционе послове.³⁴¹ Главни и одговорни уредник часописа био је Душан Ј. Поповић, а Димитрије Кириловић је у периоду 1934–1940. био одговорни уредник часописа. У уређивачком одбору су од почетка били Димитрије Кириловић, Мирко Балубцић, Јо-

³³⁷ Станоје Станојевић, „Наша прва реч”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 1, св. 1, Нови Сад 1928, 1.

³³⁸ С. Станојевић, *нав. дело*, 8–9.

³³⁹ *Исто*, 9.

³⁴⁰ АВ, Ф. 392, 193/1929.

³⁴¹ У првом Уређивачком одбору били су Димитрије Кириловић, Мирко Балубцић, Иван С. Павловић и Јован Савковић.

ван Савковић и генерал Иван С. Павловић. Касније у уредништво улазе Мираш Кићовић (1929), Викентије Проданов (1930), Бранко Магарашевић и Стеван Ђирић (1934),³⁴² Младен Лесковац (1935), Радослав Грујић и Милан Кашанин (1939).

Сарадници часописа били су најзначајнији српски историчари, археолози, културни и јавни радници који су се бавили проучавањем прошлости Војводине између два светска рата: Виктор Новак, Јаша М. Продановић, Никола Радојичић, Димитрије Руварац, Владимир Ђоровић, Милан Будимир, Милан Кашанин, Васиљ Поповић, Лазар Мирковић, Иринеј Ђирић, Иларион Зеремски, Риста Ј. Одавић, Јован Грчић, Алекса Ивић, Младен Лесковац, Петар Колендић, Васа Стајић, Васо Чубриловић, Мита Костић, Урош Џонић, Борислав Јанкулов, Тихомир Ђорђевић, Живан Сечански, Жарко Калинић, Миодраг Грбић и др.

Први број је штампан октобра 1928, а последњи крајем 1940. године. Током овог периода објављено је преко 600 расправа и ситних прилога штампаних у 40 свезака. Публикација је у почетку излазила тромесечно, а затим четири пута годишње.³⁴³

Концепцијски, часопис се састојао од следећих рубрика: расправе, ситни прилози, оцене, прикази, белешка, друштвене вести у којима је праћен рад Историјског друштва и читуља.

³⁴² Стеван Ђирић (1886–1955), рођен је у угледној породици у Сремским Карловцима. Рођени брат му је био Иринеј Ђирић (1884–1955), епископ бачки, који је током Другог светског рата спасавао децу и одрасле из мађарског логора Шарвар и размештао их по Бачкој епархији. Завршио је Српску православну велику гимназију у Новом Саду и студирао права у Дебрецину, а затим у Будимпешти. У Бечу је уписао студије историје 1914, а од 1917. до 1921. студирао је филозофију у Будимпешти. Каријеру је започео 1920. као суплент Карловачке гимназије за два предмета – историју и географију, али је повремено предавао и математику, српски и немачки језик. Био је активни шахиста, мајстор југословенског шаховског савеза и репрезентативац државе. Напушта просветну каријеру 1928. и улази у политику. Од 1930. изабран је за банског већника, а убрзо затим и за члана Бановинског школског одбора Дунавске бановине. Градоначелник родних Сремских Карловаца постао је 1931, а већ следеће године изабран је за народног посланика на листи Петра Живковића. Три године је био посланик Народне скупштине Краљевине Југославије (1931–1934). У два наврата био је министар просвете Краљевине Југославије (1934–1935, 1939) и председник Народне скупштине (1935–1939). У време његовог председниковања отворена је нова скупштинска зграда (1936). За време рата усташе су га ухапсиле и послале у логор Јадовно из кога је успео да се ослободи уз помоћ пријатеља. Ратне године провео је у Београду, а по окончању рата се вратио у Сремске Карловце где је живео са својом породицом све до смрти. ОЗНА га је привођила и саслушавала и у затвору је провео више од шест месеци. Одузето му је право на пензију па је последње године живота, тешко болестан, давао приватне часове да би издржавао породицу: Гордана Петковић, *Стеван Ђирић (1886–1955)*, каталог изложбе, Београд 2010, 5–62.

³⁴³ Часопис се штампао у Српској манастирској штампарији у Сремским Карловцима (1928–1936), штампарији Драг. Грегорића у Београду (1936–1938) и штампарији Дунавске бановине (1938–1941).

Радови су махом писани у духу позитивистичке историографске традиције, гомилањем фактографије без значајније интерпретације, али целокупна тематска усмереност на прошлост Срба у јужној Угарској је јасно указивала на тежњу ка научним утемељењем већ јасно дефинисане прошлости бивше Угарске као историје српског народа на овом простору.³⁴⁴

Димитрије Кириловић је поред секретарских и уредничких послова, у *Гласнику* објавио преко четрдесет запажених радова, највише из културне историје нашег народ (школства, позоришта), прилоге из живота и рада значајних културних и јавних радника (Јована Јовановића Змаја, митрополита Стефана Стефановића, Саве Текелије, Јована Ђорђевића, Владимира Јовановића), прилоге о преломним догађајима ослобођења и уједињења 1918, библиотекарства, приказе научне литературе везане за подручје Војводине.³⁴⁵ Посебну вредност за историјат развоја архивске струке у Војводини чине Кириловићеви прилози о раду Државне архиве у Новом Саду.³⁴⁶

Током четрнаест година свога постојања, Историјско друштво у Новом Саду је поред *Гласника*, штампало шест посебних издања велике научне вредности, то су: Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у*

Војводини у XVIII веку (1740–1780), Сремски Карловци 1929; Димитрије Кириловић, *Српски народни сабори I*, Нови Сад 1937; Димитрије Кириловић, *Српски народни сабори II*, Нови Сад 1938; Мираш Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Светић)*, Нови Сад 1930; Лазар Марковић, *Старине фрушкогорских манастира*, Београд 1931; Душан Ј. Поповић, Живан Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796.*, Нови Сад 1936; *Војводина. I, Од најстаријих времена до Велике сеобе*, Нови Сад 1939.

Остала издања Историјског друштва у Новом Саду су: *Карта старина*, издата 1934, прва ове врсте на којој су забележене све српске старине из доба пре Велике сеобе; *Историјске разгледнице* знаменитих људи и установа Карловачке митрополије, у сврху промовисања националне

³⁴⁴ Момир Самарцић, „Нова прошлост за нове области: конституисање наратива о континуитету српске прошлости Војводине 1914–1941”, *Историја и интерпретација: тумачи и тумачења војвођанске прошлости*, Нови Сад 2020, 177.

³⁴⁵ Младен Лесковац, „Регистар првих тридесет свезака Гласника Историјског друштва у Новом Саду (1928–1937)”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 11, св. 1–2, Нови Сад 1938, 1–37.

³⁴⁶ Димитрије Кириловић, „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књига 3, св. 1, 1930, 174–175; Димитрије Кириловић, „Пренос архивског материјала историјске вредности у новосадску Државну архиву”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књига 3, св. 1, Нови Сад 1930, 175; Димитрије Кириловић, „Наше архиве”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 7, св. 1–3, 1934, 410; Д. Кириловић, „Државна архива у Новом Саду”, 435.

историје међу школском омладином. Министарство просвете је одобрило продају разгледница међу ученицима.³⁴⁷

Расправа *Српске основне школе у Војводини у XVIII веку (1740–1780)*, прво је посебно штампано издање Историјског друштва и настала је на основу Кириловићеве докторске дисертације одбрањене 1924. на Свеучилишту у Загребу.³⁴⁸ Пошто Историјско друштво није имало довољно средстава за штампу, упутило је молбу Књижевном одбору Матице српске да у смислу успостављене сарадње, покрије бар половину трошкова око књиге, али је од Књижевног одбора добило негативан одговор „пошто нема расположивих средстава”.³⁴⁹ Књига је ипак изашла из штампе и обрађивала је период стварања српске модерне основне школе, и уједно, како сам аутор наводи, имала за циљ да прикаже културне прилике српског народа у XVIII веку „о чему су до тад писали мађарски писци са шовинистичком тенденцијом”. Школство је било важан део, не само образовне већ и политичке историје Срба у Хабзбуршкој монархији, јер су се у царевини сва српска питања решавала као политичка. Само преко школа „Срби су могли постићи потребан степен просвећености међу просвећенијим народима, с пунијим политичким правима”.³⁵⁰ Кириловић је у књизи обрадио период оснивања српских школа по утврђеним принципима и педагошким начелима који су установљени у доба просветитељства када је царица Марија Терезија покренула реформу школа. Обрадио је целокупно питање о почецима модерне наставе у српским основним школама с историјског и педагошког гледишта.

У Кириловићевој интерпретацији развоја школства војвођанских Срба у XVIII веку преплићу се културно-просветни утицај доба просветитељства и школска реформа као одлучујући моменти који су формирали модернији образовни систем, с политичким утицајем Бечког двора који је желео да минимизира руски утицај међу православним становништвом и окуша се у процесу германизације кроз увођење народних школа. „Тако је српски народ отргнут од руског утицаја, коме се драговољно предао, и силом потпао, још више под немачко-аустројски културни утицај”.³⁵¹

³⁴⁷ На разгледницама су били Светозар Милетић, Јосиф Рајачић, Арсеније III Чарнојевић, Ђурађ Бранковић, Сава Текелија, Димитрије Атанасовић-Сабов, Сава Вуковић, стара зграда Карловачке гимназије. Циљ је био да се продајом обезбеде средства за штампање нове серије разгледница: АВ, Ф. 392, 31/1937.

³⁴⁸ На деветој седници управе одржаној 4. јула 1928. прихваћен је предлог Димитрија Кириловића да се његова докторска дисертација штампа као публикација Историјског друштва у Новом Саду.

³⁴⁹ АВ, Ф. 392, 229/1928, 392/1928.

³⁵⁰ Никола Радојчић, Дим. Кириловић, „Српске основне школе у Војводини у XVIII веку (1740–1780)”, *Гласник ИДНС*, II, 1929, 277.

³⁵¹ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*, 79.

Књигу је на основу мишљења Главног просветног савета, препоручио Министар просвете 1929. свим школским библиотекама у земљи,³⁵² а потом су обласне самоуправе исто препоручиле својим подручним органима.³⁵³ Књига *Српске основне школе у Војводини у XVIII веку (1740–1780)* је награђена од стране Српске краљевске академије наука из Фонда Никифора Дучића 1930.³⁵⁴

Српским народним саборима Кириловић је посветио две књиге. Прва је била *Српски народни сабори. Списи бечке Државне архиве. Књига прва: 1861–1875*, штампана је у Новом Саду 1937. као пета књига Посебних издања Историјског друштва у Новом Саду. У књизи су објављени списи који се налазе у Кабинетској канцеларији (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) Државне архиве у Бечу и односе се на рад српских народних сабора од 1861. до 1875, као и историјски приказ рада ових сабора од 1861. до 1870. Већина списа је по први пут објављена и презентована научној јавности и била значајна за проучавање црквено-школске аутономије Срба у карловачкој Митрополији. Аутор је у књизи објавио документа о раду Благовештанског сабора, једног од најзначајнијих сабора српског народа. Интересантно је поменути да је Кириловић у књизи објавио литографију Јозефа Бауера, *Благовештански сабор српског народа у Сремским Карловцима 1861*, једну од најчешће коришћених приказа сабора из 1861. године. Ову литографију је поклонио Галерији Матице српске и у оквиру њених збирки се и данас налази.³⁵⁵ Дело је награђено од Академије наука из Фонда Нићифора Дучића.³⁵⁶

Током 1938. штампана је у Новом Саду друга Кириловићева књига о српским народним саборима као шесто посебно издање Историјског друштва: *Српски народни сабори. Списи бечке Државне архиве. Књига друга: 1875–1894*. Аутор је у предговору књиге навео да се књига завршава са 1894. зато што је ово била последња година из које су се давала на увид акта из бечких архива. Кириловић је помоћ за истраживачки рад у Бечу добио из задужбине Саре и Васе Стојановић која се налазила при Универзитету у Београду.

Из *Гласника Историјског друштва у Новом Саду* прештампано је као самостално издање рад Димитрија Кириловића *Помађаривање у бившој Угарској – Прилог историји српских школа*. Књига је штампана је у Српској манастирској штампарији у Сремским Карловцима 1935. године

³⁵² АВ, Ф. 392, бр. 168/1929.

³⁵³ АВ, Ф. 392, бр. 89/1929, 126/1929, 168/1929.

³⁵⁴ О књизи су објавили веома повољне критике Алекса Ивић, Радослав Грујић, Никола Радојчић и Првош Сланкаменац.

³⁵⁵ ГМС/У 1405.

³⁵⁶ РОМС, М. 18400.

на 144 стране.³⁵⁷ Састоји се из седам поглавља: Борба за равноправност народа у Угарској; Развојачење војне границе и претварање вероисповедних школа у комуналне; Мађарски језик у народносним основним школама; Апоњијев школски закон; Основне школе у служби помађаривања; Средње школе у служби помађаривања; Помађаривање од колевке па до гроба; Кад мађарски државници говоре „родољубиво”. У предговору Кириловић наводи да је повод за писање књиге била упорна тежња већег дела мађарске политичке елите тридесетих година XX века да се изврши ревизија Тријанонског уговора о миру и доказивање да им је учињена највећа неправда што су им одузете неке покрајине, истичући притом да су они: „према својим националним мањинама у бившој Угарској свагда поступали до крајности толерантно и хумано, како се према мањинама није поступало ни у једној другој држави”.³⁵⁸ Кириловић истиче да је „истина у суштој супротности са мађарским доказивањем”³⁵⁹ и истиче да је тежња српског народа за очувањем привилегованог положаја у оквиру Монархије и националног идентитета кроз очување језика, имена, историје, обичаја и азбуке била у супротности са схватањем мађарске политичке елите о јединственом политичком народу у Угарској. На основу званичних и других мађарских извора, Кириловић је приказао школску политику угарске Владе, коју је она сама сматрала главним средством за помађаривање националних мањина. Као полазну тачку за мађаризацију узео је 1868. када је бечки двор приликом споразума са угарском политичком елитом жртвовао интересе српског народа и годину дана касније донео 44. члан закона о народносној равноправности из 1868. којим је мађарски језик проглашен за званични, државни језик. Законским чланом је одређено у којим службеним приликама народности могу да употребљавају властити матерњи језик чиме је великом броју грађана ограничено право службене употребе њиховог матерњег језика, чиме су положени темељи неравноправности народа у Угарској и отворена врата снажнијем помађаривању немађарског становништва. Осим тога Кириловић говори и о другим установама у служби помађаривања као што су биле: културна друштва, позориште, штампа, хумане установе, тј. државна прихватилишта за децу, капитал, црква и промене личних имена и презимена и имена општина. Друга Кириловићева књига која третира питање асимилације словенског становништва у Угарској није била издање Историјског друштва, али се концепцијски надовезивала на књигу

³⁵⁷ *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 7, Нови Сад 1934.

³⁵⁸ Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској: прилог историји српских школа*, Сремски Карловци 1935, 3.

³⁵⁹ *Исто*, 4.

о Помађаривању у бившој Угарској. Реч је о књизи *Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи – Прилог питању демађаризације Војводине*, објављеној у штампарији Дунавске бановине у Новом Саду 1937. године а прештампаној из *Културно-привредног прегледа*, службеног листа Дунавске бановине. Кириловић је у књизи обрадио питање помађаривања великог броја немађарског становништва у „предтријанонској Угарској”, које се одвијало нарочито уз помоћ цркве и школе. Даје списак немађарских презимена „мађарских” породица, по општинама и срезовима. Писац се у књизи дотиче и питања демађаризације овог, углавном словенског становништва, сматрајући да она треба да се врши уз помоћ цркве и школе, оних истих установа, које су успешно послужиле у извођењу мађаризације. Ове књиге биле су један од разлога што је Димитрије Кириловић после априлског напада на Краљевину Југославију са породицом отишао у избеглиштво у Србију где се осећао безбедније у односу на Нови Сад, у коме су мађарске окупационе власти ставиле његову књигу *Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи* у списак проскрибоване литературе у којој су се Срби трудили да докажу „своја тобожња права на окупиране територије”.

Најзначајније издање Историјског друштва било је штампање тематског зборника *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, 1939. године. Уредник зборника је био Душан Ј. Поповић, секретар зборника је био Димитрије Кириловић. Зборник је за циљ имао да прикаже целокупну политичку и културну историју Војводине. Како се у уводнику наводи, он је настао из осећаја дужности да се једним спомеником високе културне вредности обележе два велика догађаја: 20 година од ослобођења и 250 година од Велике сеобе. Ово је важно било учинити „јер Војводина, српска и југословенска, и поред многих одличних монографија из разних области нашег живота, нема до сад преглед своје прошлости из које би широка јавност добила потребна обавештења [...] Тако стојимо са политичком историјом. Са културном и друштвеном историјом стојимо још горе јер за ове немамо ни потребних основних студија”.³⁶⁰ Историјско друштво је планирало да објави четири свеске монографије, које би обухватале период од Велике сеобе до 1941. Међутим, Други светски рат је омео даље планове и светло дана је дочекала само прва књига.

Велику пажњу Управа је полагала археолошком истраживању у Бачкој и Срему. У преписци из 1928. сазнајемо да је епископ бачки Иринеј Тирић дао Друштву дозволу за археолошко ископавање на земљишту

³⁶⁰ АВ, Ф. 392, 92/1939.

црквене општине „Водице” у Стапару.³⁶¹ У извештају о раду из 1933. помиње се да је предмет интересовања и истраживања локалитет Римски Шанчеви крај села Раковца у Срему. На локалитет Римски Шанчеви, као могуће богато археолошко налазиште, указао је Управном одбору Друштва управо Димитрије Кириловић. Известио је чланове да су у близини села Раковца у Срему видљиве зидине неког старог града крај којег је откривена једна велика, вероватно заједничка гробница. Управни одбор је одлучио да пошаље професора Универзитета у Београду др Николу Вулића да погледа локалитет, о чему је убрзо доставио извештај. Исте године Друштво је безуспешно конкурисало за средства код Српске краљевске академије наука за ископавање града Бача.³⁶²

Значајан сарадник Друштва на археолошким ископавањима био је археолог Миодраг Грбић,³⁶³ кустос Музеја кнеза Павла у Београду, који се бавио проучавањем праисторијских култура на Балкану (неолита) и античком археологијом, посебно грчком и римском пластиком. Први је користио авионске снимке приликом ископавања античких локалитета и резултате одређивања старости појединих култура помоћу радиоактивног угљеника С-14. У писму Димитрију Кириловићу из 1930. даје корисне савете како се са мањим средствима може постићи оптимум у резултатима истраживања: „Молим једино, да ме известите, колико је новаца на расположењу. Према томе ћемо и изабрати место, које ће и с мање средстава донети доста материјала, јер не треба заборавити, да има скувих откопавања богатих са стручним подацима, али сиромашних са музејским (то јест мобилним инвентаром) предметима. Врло би рентабилно било откопавање праисторијских градова у Мокрину. То би дало прву основу за Војвођански музеј”.³⁶⁴

³⁶¹ АВ, Ф. 392, 258/1928.

³⁶² АВ, Ф. 392, 137/1933.

³⁶³ Миодраг Грбић (1901–1969), археолог, кустос. Каријеру је започео као асистент на Катедри за историју уметности Филозофског факултета у Београду, затим кустос у музејима у Скопљу и историјско-уметничком музеју у Београду (данас Народни музеј). Први је установио основне фазе неолита у Србији и Војводини, чиме је постављен темељ релативне хронологије. Учествовао је у археолошким истраживањима у Плочнику и Старчеву. Покренуо је многа систематска истраживања (Naisus, Basiana, Sirmium). Међу првима је прихватио методу одређивања старости појединих култура помоћу радиоактивног угљеника. После Другог светског рата постављен је за референта за музеје Одељења за просвету ГИО АПВ са задатком да организује музејску службу у Војводини и припреми кадрове. Каријеру је завршио као научни саветник у Археолошком институту САНУ: *Српски биографски речник*, 2, В–Г, Нови Сад 2006, 780–781.

³⁶⁴ АВ, Ф. 392, 106/1930, Моришко-мокринска група је културна група раног бронзаног доба, добила је име по археолошком локалитету где је откривена у околини Мокрина код Кикинде. Ова културна група је поред Србије, откривена на локалитетима у Мађарској и Румунији. На територији Србије групу је издвојио археолог Миодраг Грбић, под називом

Друштво је приступило раније планираним археолошким ископавањима тридесетих година XX века, пошто је за то добило средства од Краљевске банске управе Дунавске бановине. Прво археолошко истраживање вршено је на локалитету „Градина” код Доњих Петроваца у Срему 1935. за који се претпостављало да се налази на терену некадашњег римског места Басијана (Bassianae). Услед тога што се локалитет налазио на пашњаку, на самој површини земље се сачувала конфигурација градских зидина, улица и зграда, што су потврдили и авионски снимци, тада први пут коришћени у ове сврхе.³⁶⁵ Међутим, пашњак је био у власништву Земљишне заједнице у Доњим Петровцима што је отежало рад руководиоцу пројекта Миодрагу Грбићу, али и Историјском друштву као организатору ископавања. Како радови нису завршени у предвиђеном року и истраживачке јаме ни после две године нису затрпане, Земљишна заједница је обавестила Историјско друштво да опозива дозволу за даље ископавање. О томе Грбић пише Кириловићу, као секретару Историјског друштва: „Потребно је знати за сваки археолошки рад, да је стрпљење основа посла, ког ремете увек непромућурни сељаци својим немогућим захтевима. Са њима је ужасно тешко ратовати, и ко их сувише озбиљно схвати, има да мучи муку са њима. Ви знате да је до сада увек председник земљишне заједнице (Месаровић) изазивао неспоразуме. Вас је то нервирало, а ја сам на то навикао сваки дан. Зато Вас молим, штедите себе и пустите мене, да ликвидирам ствари за које ми је Друштво дало поверење, а које свакако ја по пракси треба да знам како да ликвидирам. У Винчи траје 25 година откопавања, у Стобима већ 12. Шта би побогу било, ако би сваку сељачку доставу узимали трагично. Ниједно се откопавање, не би вршило на свету. Више хладнокрвности не шкоди у археологији, а можда није на одмет и при другим пословима”.³⁶⁶

Спор са Земљишном заједницом је трајао неколико година, па су Димитрије Кириловић и Станоје Станојевић морали да реагују код Министарства грађевина како би онемогућили претњу Земљишне заједнице да ће преорати пашњак са ископинама које су у међувремену пронађене и тиме уништити јединствени историјско-уметнички и архитектонски карактер ископине. Министарство је ставило у задатак Историјском друштву да води рачуна да се археолошки локалитет не уништи. Пошто Историјско друштво није имало своје просторије, сви већи камени артефакти који су пронађени на ископини смештени су на чување у Музеј Матице српске.

„Мокринска”.

³⁶⁵ АВ, Ф. 392, 50/1938.

³⁶⁶ Архив САНУ, Фонд Миодрага Грујића, кутија 3, писмо од 27. марта 1936.

Прихватајући добровољно на себе обавезу заштите материјалних културних добара, Историјско друштво је интервенисало од случаја до случаја, позивајући се на свој ауторитет, или на ауторитет појединих својих чланова. Тако је, на пример, Историјско друштво интервенисало код новосадских војних власти да се заштите музејски предмети из бронзаног доба, ископани приликом извођења радова на Новосадском војном аеродрому.

Историјско друштво у Новом Саду је још у првој години свога оснивања израдило упитник за *Попис старина и историјских споменика на тлу Војводине*, за који је питања саставио Димитрије Кириловић. Упитници су преко просветних инспектората послати у сва места Војводине. Пристигле податке је у виду картотеке систематизовао Миодраг Грбић и требало је да послуже научним радницима при писању историје Војводине. Овим пројектом започео је дугогодишњи рад историјског друштва на заштити музејских предмета и збирки и оснивања музејских установа у којима би се сабрали и сачували музејски предмети од важности за историју Војводине.³⁶⁷ На предлог Димитрија Кириловића, ургирано је 1928. код Министарства просвете да се у нацрт Закона о музејима и чувању старина предвиди оснивање државног музеја у Новом Саду чије подручје рада би било Срем, Банат, Бачка. Предложено је да се у тај музеј пренесу и све старине које се налазе по црквама и манастирима, уз консултације са Историјским друштвом, представницима Матице српске, Српске краљевске академије наука, Музејског одбора Министарства вера и других релевантних институција.³⁶⁸

Историјско друштво је склопило споразум са Матицом српском о међусобној сарадњи и помоћи и добило подршку да се учине заједнички напори за оснивање државног музеја у Новом Саду и пренос историјских споменика из цркава и манастира.³⁶⁹ Дугорочно, циљ Друштва је био да се установи Државни музеј у Новом Саду. Управни одбор је одлучио да се поред писмене молбе, у Министарство упуте Димитрије Кириловић и Мирко Балубчић који ће и усмено изложити министру просвете неопходност оснивања овакве културне институције. Министар им је том приликом обећао да ће у Законском предлогу о музејима бити предвиђено оснивање Државног музеја у Новом Саду, уколико томе не буду стајале

³⁶⁷ АВ, Ф. 392, 147/1928. Убрзо по оснивању, Друштву се обратила Јелица Беловић Бернаджиковска (1870–1946), угледна српска етнографкиња, наставница грађанске школе у Новом Саду, са предлогом о оснивању етнографског музеја, али је молба услед недостатка средстава одбијена.

³⁶⁸ Извод из записника седница Управе Историског друштва у Новом Саду, 4. седница, 4. фебруара 1928, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, I, 1, 1928, 182.

³⁶⁹ *Исто*, расправљало се на 6. и 7. седници ИДНС 1928.

на путу никакве сметње.³⁷⁰ Иако интервенција на овако високом нивоу није уродила жељеним плодом, на овом примеру се види велика жеља Историјског друштва да се ангажује на практичним питањима заштите културних споменика кроз оснивање културних институција.

Питање оснивања музеја поново се актуелизује током договора око пресељења Државне архиве из зграде Женске учитељске школе. Полагала се нада да ће моћи да се реализује оснивање музеја „чим град Нови Сад уступи једну од својих зграда за смештај Државне архиве“.³⁷¹

Сва ова настојања око оснивања музејских установа дала су прве резултате када је 1933. у Новом Саду, на предлог Димитрија Кириловића и Даке Поповића, основано *Музејско друштво за Дунавску бановину*³⁷² са циљем да ради на оснивању музеја и брине о њему и помаже проучавању праисторије Срема, Баната и Бачке.³⁷³

Поред питања оснивања Војвођанског музеја, Друштво се бавило радом на очувању постојећих музеја у Сомбору и Великом Бечкерек у / Петровграду.

Просветно одељење Дунавске бановине је овластило Историјско друштво да преговара са Петровградском општином око уређења Банатског музеја, који је био наследник музеја Торонталске жупаније.³⁷⁴ Музеј је био заједничко власништво Дунавске бановине и Петровградске општине. Димитрије Кириловић је одлуком Банске управе добио задатак да надгледа цео поступак око оснивања. Посао око унутрашњег уређења музеја и правилник о његовом раду обавио је Милорад Грбић.³⁷⁵

Историјско друштво се током свог рада свесрдно ангажовало на заштити документарног материјала ван архива и архивске грађе у Војводини. Подржало је акцију за оснивање Удружења архивара Југославије, која је потекла од управника Државне архиве у Загребу, по угледу на стручно удружење које су основали библиотекари.

Рад и сарадњу Државне архиве у Новом Саду и Историјског друштва у Новом Саду повезивала је личност, визија и упорност једног човека – др Димитрија Кириловића, управника прве и идејног творца и секретара друге установе.

Једанаест година после оснивања Историјског друштва, новосадски дневни лист *Дан* је 1938. пренео извештај Димитрија Кириловића поднет на редовној годишњој скупштини Друштва, у коме су сублимиране и за-

³⁷⁰ *Гласник ИДНС*, I, 1928, 183.

³⁷¹ АВ, Ф. 392, 3/1933.

³⁷² РОМС, инв. бр. 9546.

³⁷³ *Гласник ИДНС*, VI, 1933, 421.

³⁷⁴ АВ, Ф. 121, 191/1940.

³⁷⁵ АВ, Ф. 392, 22/1940.

око окружене идеје око оснивања Друштва и правца његовог рада:

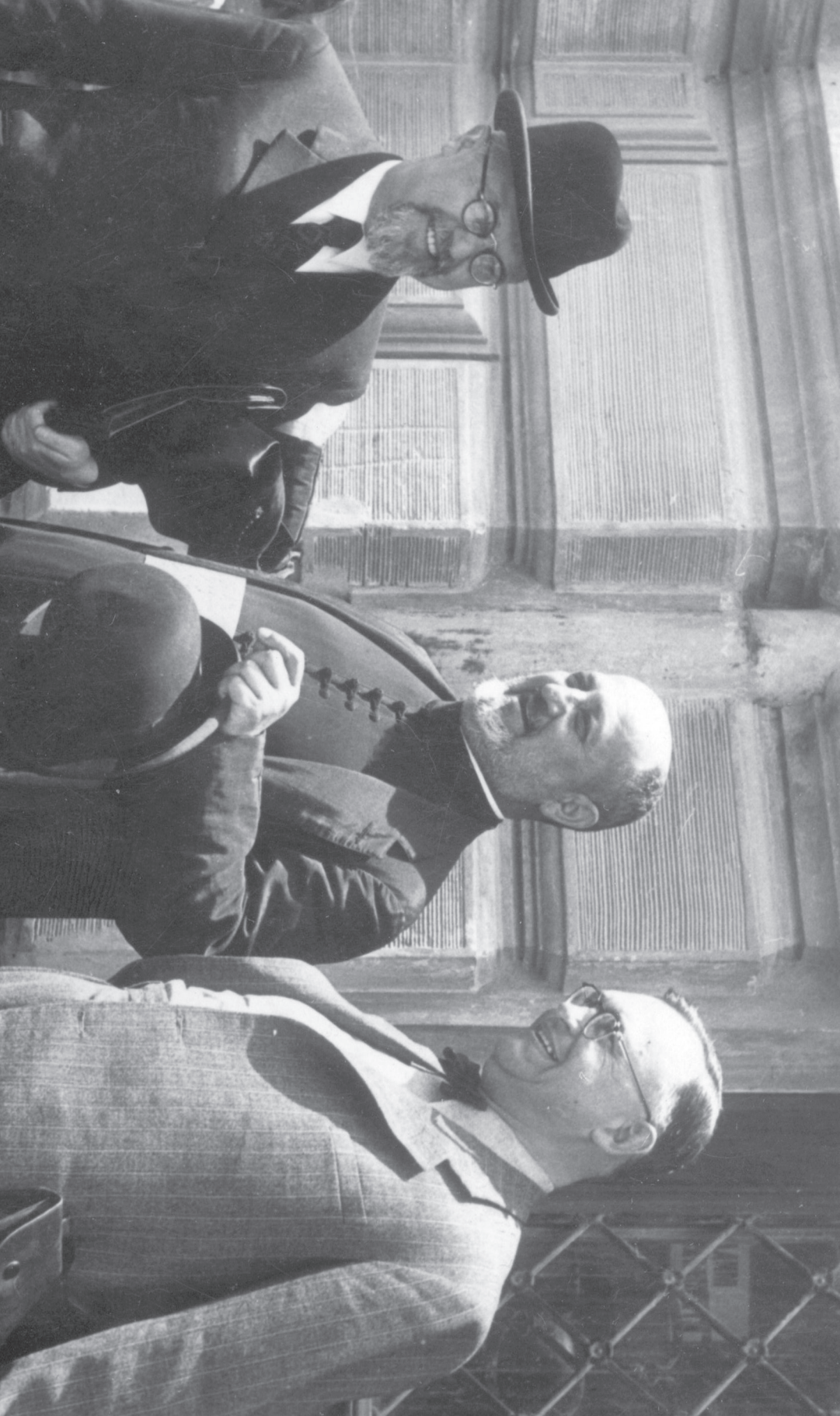
Као што је члановима познато, ми данас држимо јубиларну скупштину. Навршило се равно десет година како је наш *Гласник* почео излазити и ово је десета редовна годишња скупштина. Та чињеница намеће потребу да макар делимично бацимо поглед на узрок због чега смо основали ово Историско друштво и да се осврнемо на његов досадашњи рад. После ослобођења Војводине затекли смо овакво стање у погледу проучавања њене прошлости: Већина ранијих публикација о прошлости Војводине била је написана на мађарском и немачком језику, и у њима се нарочита пажња обрађала на ова два народа. О Србима и осталим Словенима у Војводини или се тек узгредно говорило или се говорило тендециозно на штету српске националне мисли, или се, што је најчешће случај, наша прошлост у овим крајевима сасвим прећуткивала. Мађари су добро схватили значај историске науке те су историским публикацијама поклањали велику пажњу пружајући им сву моралну и материјалну помоћ. Њихова жупанијска историска и слична друштва била су уредно и обилно дотирана из жупанијских и општинских буџета, против тога не само да нико није био, него би се сматрало за непатриотско дело, да је неко ставио примедбу на буџет у вези са овим дотацијама. Но, и Срби су се увек радо бавили проучавањем прошлости свога народа у Војводини и око публикувања њихових радова највише се старала наша најстарија културна установа у нашим крајевима, Матица српска. Само тај рад није одговарао множини проблема нити је био систематски у довољној мери. Може се слободно рећи да је он најчешће одговарао само случајним приликама. У таквом стању смо се затекли у време националног ослобођења и уједињења. Када је пао предлог да се оснује једно посебно друштво које ће се искључиво бавити проучавањем прошлости нашег народа у Војводини, остале покрајине у нашој држави су већ имале таква друштва са оваквим специјалним покрајинским задацима. И Марибор, и Сплит и Дубровник, и Скопље и Сарајево имали су већ своје установе за проучавање прошлости нашег народа...и могли су се већ тада похвалити са врло лепим резултатима. Свима овим околностима када додамо још и оснивање Државне архиве у Новом Саду, 1926. године, са задатком да прикупи и среди све оне многобројне и богате али већином неуређене архиве бивших административно-управних тела по Војводини, мисао о оснивању војвођанског Историског друштва потпуно је сазрела и она се 1927. и остварила.³⁷⁶

Димитрије Кириловић је као идејни творац и покретач оснивања Историјског друштва у Новом Саду, уз свесрдну помоћ Мирка Балудије и угледних научних и културних радника окупљених око Матице српске,

³⁷⁶ Дан, 16. јун 1938.

успео да утемељи научно друштво које ће, окупивши око себе најбоље интелектуалне снаге које је Војводина у том моменту изнедрила, постати једно од најрепрезентативнијих и најсолиднијих културних стожера. Доследност, тактичност и упорност, особине које су Димитрија Кириловића красиле кроз читав ток каријере, биле су уједно и најбоље особине које су му омогућиле да несметано и континуирано ради на заштити културног наслеђа свог народа, чувајући Државну архиву и Историјско друштво од бура које су потресале младо југословенско друштво.

Чланови Историјског друштва у Новом Саду, слева надесно:
Радослав М. Грујић, прота Глигорије Микић, др Димитрије Кириловић, 1939. година (РОМС, ХЛШ-51)

НАЧЕЛНИК ПРОСВЕТНОГ ОДЕЉЕЊА КРАЉЕВСКЕ БАНСКЕ УПРАВЕ ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ

Димитрије Кириловић је марта 1935. постављен за в. д. начелника Просветног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине за време бана Добрице Матковића.³⁷⁷ На положају начелника је радио паралелно са обављањем дужности управника Државне архиве. Приликом његовог избора огласиле су се и мањинске, посебно мађарске новине, које су све без изузетка навеле да је нови начелник противник асимилације, да је држао предавања о присилној мађаризацији мањина у предратном периоду, те су изражавале наду да ће „имати разумевање за културне потребе југословенских мањина”.³⁷⁸

По закону о банској управи из 1929, у надлежности били су уређење и рад школа. Начелник Просветног одељења је управљао: распоредом наставног особља, спровођењем закона и прописа, унапређењем просветне службе, оцењивањем просветних чиновника, статистиком одељења, финансирањем школа и др.

Као начелник Просветног одељења Димитрије Кириловић је био аутоматски и Председник управе Шајкашког просветног фонда, основаног 1871. са задатком да помаже школовање ученика, потомака шајкашких граничара.³⁷⁹

У оквиру своје службене дужности, учествовао је као представник Бановине на културно-просветним манифестацијама. У Кириловићевој рукописној заоставштини сачуване су две фотографије као траг његових званичних дужности у име Дунавске бановине. Реч је о великом слету соколских друштава у Суботици одржаном 24. марта 1935. када

³⁷⁷ Добрица Матковић (1887–1973), бан Дунавске бановине (1933–1935) и бан Моравске бановине (1935–1936).

³⁷⁸ Мађарски прес биро, Београд, април 1935.

³⁷⁹ Светлана Љубљанац, „Задужбина Шајкашки просветни фонд”, *Годишњак Историјског архива града Новог Сада*, 8, Нови Сад 2014.

је организовано сађење липе – светог словенског дрвета као „граничног стуба на северној међи” која је у симболичком смислу требало да буде место збора родољуба у случају угрожавања суверенитета државе. Липе су Игњат Павлас и представници северних соколских жупа засадили у малом парку испред Градске куће „уз звуке војничких молитви”. Свечаности сађења словенске липе присуствовали су представници органа власти, војске, установа, корпорација и око 5000 грађана.³⁸⁰

Већ крајем 1935, из непознатих разлога, Кириловић више не обавља дужност начелника Просветног одељења Дунавске бановине. Можда се одговор крије у вести коју су *Јутарње новине* (Reggeli Ujság) пласирале, да је Кириловић прибављао себи материјалну корист као председник комисије коју је на његов предлог оформио бан Добрица Матковић. Комисија је требало да организује да референти мањина поново полажу испит из познавања службеног језика, што није наишло на добар одјек међу њима. Како је ова обавеза укинута одмах после смене Димитрија Кириловића, није тешко претпоставити да је до смене дошло управо због притиска одређених мањинских кругова.

³⁸⁰ М. Б. Н., „Свечаност сађења Словенске липе у Суботици”, *Соколски гласник*, Љубљана, 5. април 1935, бр. 15, 3–4.

Др Димитрије Кирилковић као в. д. начелника Просветног одељења на свечаности сађења соколске липе у Суботици
24. марта 1935. (РОМС, LXXXVIII-13)

ПРЕДСЕДНИК СРПСКОГ ЗАНАТЛИЈСКОГ ПЕВАЧКОГ ДРУШТВА „НЕВЕН”

Димитрије Кириловић је у периоду 1937–1941. био председник Српског занатлијског певачког друштва „Невен” основаног у Новом Саду у освит XX века као једне од низа реномираних српских установа у граду. Певачко друштво је окупљало занатлијску омладину са задатком да негују националну свест кроз чување и промовисање српске песме, духовности и обичаја. Друштвена Правила су одобрена 1900. и од тад је Друштво, које је име добило по цвету невен са жељом да „никада не увене”, отпочело рад као национална сталешка дилетантска трупа која је у свом саставу имала тамбурашки збор и хор коме су печат дали реномирани диригенти попут Исидора Бајића, Светолика Пашћана, Ђорђа Шијакова и других. Велику помоћ „Невен” је добијао од Задруге Срба занатлија Новосађана а рад му се одвијао у просторијама Занатског дома. Димитрије Кириловић је преузео управљање „Невеном” после низа значајних личности новосадске јавне сцене који су били његови председници између два светска рата, као што су били градоначелник Новог Сада и адвокат др Бранислав Борота, адвокат др Радушко Илијћ и прота Алимпије Поповић. Посебну пажњу и углед имао је хор „Невена” који је у међуратном периоду бројао око осамдесет певача и певачица и успешно наступао широм Краљевине Југославије. Због својих певачких постигнућа, хор је добио „првенство појања” у свим православним храмовима у Новом Саду и по споразуму са Српском православном црквеном општином био је дужан да двадесет пута годишње поје у храмовима.³⁸¹ Сваке године, другог дана православног Божића, „Невен” је организовао добротворну забаву која је окупљала целокупни занатски сталез.³⁸²

³⁸¹ Српско занатлијско певачко друштво „Невен”, бр. 21/1939.

³⁸² Подаци су делимично преузети из рукописа монографије о Српском занатлијском певачком друштву „Невен” аутора Драгана Пањковића.

УНИШТАВАЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ У ПЕТРОВАРАДИНУ

Немачки ратни план за Југославију, као и за остале земље које су биле војни циљ Трећег Рајха, предвиђао је детаљну пљачку архива. У саставу оперативних трупa су се налазили раније одабрани архивски стручњаци са одговарајућим квалификацијама за земљу у коју су упућени. Израда планова за пљачку југословенских архива, као и касније њихово спровођење, било је поверено Аустријанцима још пре почетка рата. У Берлину је сматрано да југословенски архиви спадају у интересну сферу старе Аустрије, новог Остмарка, и да би Беч пре него Берлин био у стању да на високостручан начин искористи у „немачком интересу” тај научни материјал.³⁸³ Директор Рајхсархива др Ципфел (истовремено и генерални директор немачких државних архива) и директор бечког Рајхсархива др Битнер су још током 1940. отворено расправљали око потраживања која би немачка имала да постави Југославији у случају да развој догађаја доведе до политичког или војног сукоба.³⁸⁴ Др Битнер је предложио да се за архивског стручњака који ће надгледати извршење плана пљачке архива изабере др Роберт Шванке, архивски асесор у бечком Рајхсархиву, што је и усвојено. Када је отпочео рат, планови су били припремљени, стручњаци одабрани и кренуло се у муњевиту акцију „повраћаја архива од Југославије”.

Само спровођење пљачке се одвијало истовремено са војним операцијама и наставило се у широким размерама после окупације земље. Архивски стручњаци постављени при управним властима окупиране Србије добили су задатак да без даљих разговора са локалним властима, пронађу и отпреме сав архивски материјал у немачки Рајх. Уколико се то тичало територије такозване Независне Државе Хрватске постојали

³⁸³ Војислав Јовановић Марамбо, *Потрага за украденим историјом. Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд 2010, 75.

³⁸⁴ В. Јовановић, *нав. дело*, 77.

су одређени обзири, чисто формалне природе, и преузимање и транспортовање архивске грађе је вршено дипломатским путем. У Србији је деловало неколико група при разним немачким органима који су се бавили пљачком архива. Представници Немачке народносне централе (Volkdeutsche Mittelstelle) који су вршили пангерманску агитацију међу немачким становништвом ван граница Рајха, и СС Ајнзацштаб Розенберг. Обе ове групе су сву опљачкану архивску грађу предале бечком Рајхсархиву.

Државна архива у Новом Саду, основана 1926, преселила се 1934. у испражњену зграду бившег Магистрата у Петроварадину и после априлског слома државе 1941. припала је такозваној Независној Држави Хрватској.

Архивска грађа Државне архиве је још пре почетка рата означена од стране аустријских архивских стручњака као историјски значајна, политички актуелна и самим тим „драгоцена за немство”³⁸⁵ и од „огромне важности за немачку народоносну групу у Срему, Бачкој и Банату”.³⁸⁶ Аустријски архивски стручњак др Шванке у својим извештајима о значају Државне архиве ишао је тако далеко да је за Државну архиву тврдио да би се, са извесним правом, могла назвати Архивом немачке народоносне групе на Југоистоку.³⁸⁷

Пљачка архивске грађе Државне архиве у Новом Саду одвијала се у више наврата, дужи временски период, и започета је у првим данима после слома Краљевине Југославије у Другом светском рату и успостављања окупационих режима на окупираним територијама. Пљачку је организовао пуковник Рудолф фон Хедл који се 1941. нашао на југословенској територији као изасланик Војног архива у Бечу са задатком да пронађе и пренесе у Беч архивски материјал војноисторијске природе који се односио на прошлост Хабзбуршке монархије. У Београду је био смештен привремено, чекајући даљу прекоманду у Загреб, где је требало да реквизира архиву групе армија генерала Боројевића, што ће касније и учинити. У очекивању одласка, предузео је неколико независних акција, желећи да буде „користан немачкој ствари”.

Једна од тих акција била је прва пљачка Државне архиве коју је аустријски архивар Шванке у преписци са директором бечког Рајхсархива назвао богатим „немачким експлоатационим објектом” (deutsches Ausbeutungsbjekt).³⁸⁸ Државна архива се налазила на територији тако-

³⁸⁵ Исто, 196.

³⁸⁶ Исто.

³⁸⁷ Исто, 197.

³⁸⁸ Исто, 93.

зване Независне Државе Хрватске и њоме је руководио Рудолф Шмит,³⁸⁹ именован на положај окупационог комесара Државне архиве и Историјског друштва 24. априла 1941. године. Он је неколико месеци пре почетка рата био службеник Државне архиве и активан члан Историског друштва у Новом Саду да би слом Југославије дочекао као службеник новосадског Културбунда. Са те позиције је постављен за комесара од стране мађарских и усташких власти. Пошто је Димитрију Кириловићу забрањен приступ Државној архиви, а остали службеници отпуштени, Рудолф Шмит и служитељ Иван Вајс су били њени једини запослени. Када се 30. априла 1941. пуковник Хедл изненада појавио у Петроварадину, далеко ван територије своје јурисдикције, са војничком одлучношћу и брзином успео је да у року од само недељу дана, 7. маја 1941, уз помоћ Рудолфа Шмита, из депоа Државне архиве издвоји и одвуче десет камиона архивске грађе у Београд. Из престонице је преко вишег војног архивског саветника мајора Регенауера архивску грађу послао у Беч.

По доласку транспорта у Београд, Хедл је телеграфисао бечком Рајхсархиву: „Јављам за завршетак рада у области Земуна. Концентрисано 10 камиона старих граничарских аката код Регенауера”.³⁹⁰ Из разумљивих политичких разлога, пошто се посао тицао формално суверене територије, такозване Независне Државе Хрватске, Хедл не именује „место у области Земуна” из којег је допремио тих десет камиона, али да је реч о архивској грађи Државне архиве у Петроварадину види се из извештаја комесара Рудолфа Шмита упућеном Рајхсархиву у Бечу 23. априла 1942: „У међувремену пристао ми је 30. априла 1941. делегат шефа војних архива, генералштабни потпуковник Р. Фон Хедл и тражи обавештење о војним предметима у архиви, нарочито предмета бивше војне границе... Ја сам му изручио архиву бив. Немачкобанатског граничарског пешадијског пука бр. 12 (штабно место: Панчево) и бив. Шајкашког батаљона (штабно место: Тител), који су предмети затим до 7. маја 1941. одвучени у 8 камиона”.³⁹¹ Хедлов и Шмитов извештај се разликују у броју камиона, али свакако је немачки официр био боље обавештен у величини транспорта који је однео у Београд. Из Државне архиве је однета обимна архива Немачког банатског граничарског пука бр. 12 и архива Шајкашког батаљона.

³⁸⁹ Рудолф Шмит, по националности Немац из Новог Сада. Запослен је одлуком бана Дунавске бановине бр. I 20.006/1938. на радно место дневничара-званичника у Државној архиви, али је 30. јануара 1941. дао отказ „због мале плате” и запослио се као службеник у Културбунду. Димитрије Кириловић га је оптужио да није имао титулу доктора иако се тако потписивао у научним радовима од којих су неки објављени у издањима Академије наука у Загребу и Београду.

³⁹⁰ 10 камиона износи око 40 тона терета.

³⁹¹ В. Јовановић, *нав. дело*, 208.

Не може се тачно установити по чијем наређењу је пуковник Хедл отпремио у Беч архивску грађу Државне архиве. У књизи Војислава Јовановића Марамбоа *Потрага за украденим историјом* износи се претпоставка да је налогодавац овог подухвата био генерал Глез, бивши дугогодишњи директор бечког Војног архива, који је у такозваној Независној Држави Хрватској био значајна војна личност, и коме је, уосталом, пуковник Хедл додељен на службу у Загребу. Из преписке Рудолфа Шмита у својству комесара архиве, види се да се више пута обраћао генералу Глезу представкама и извештајима који су се тицали Државне архиве.³⁹²

Усташке власти у Петроварадину у почетку нису поклањале никакву пажњу Државној архиви и тек 1942. предузимају одређене мере на њеној заштити, пре свега како би је евентуално искористиле у будућој размени архивске грађе са Мађарима. Архивска грађа је одлуком усташких власти 1943. пресељена у неко војно слагалиште у Петроварадинској тврђави. У ове просторије су у зиму 1944. смештени бугарски војници који су се борили на страни партизана, који су због велике хладноће употребљавали архивске списе за гориво, чиме је она додатно уништена.³⁹³

Пресељавање архиве из једне зграде у другу вршено је без икакве пажње, грубо и дивљачки: грађа је бацана лопатама и вилама грабљена, и при томе растурана и разбацивана, тако да је сва грађа расута, а много грађе при томе и упропашћено”.³⁹⁴ Први послератни управник Државне архиве Фрања Малин је после рата сведочио да је 1945, по повратку у Петроварадин, лично видео да су пиљарице користиле архивске списе за умотавање воћа, пошто ова архива није ни од кога чувана.³⁹⁵

О сазнањима које је имао у вези са првом пљачком Државне архиве у Петроварадину, саслушан је 31. децембра 1946. код Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини у Новом Саду и њен бивши управник Димитрије Кириловић. Он је надлежнима пренео своја сазнања:

После кратког времена, одлазећи за Београд да се јавим Министарству просвете, а налазећи се у Петроварадину нашао сам послужитеља Држ. Архиве Ивана Вајса и од њега сам дознао да су он Вајс и Рудолф Шмит и даље на раду у Држ. Архиви и да су немачке војне власти однеле из Држ. Архиве у Беч сву архиву Банатског граничарског пука.

³⁹² В. Јовановић, *нав. дело*, 205.

³⁹³ Трива Милитар, *О новосадским архивама*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 1, 1950, 291.

³⁹⁴ АВ, Ф. 121, 1/1947, Годишњи извештај управника Марка Малетина о раду Војвођанске архиве за 1946. од 10. јануара 1947.

³⁹⁵ Ф. 183, инв. бр. 33.20, Записник са саслушања Фрање Малина у Одељењу за социјалну политику ГИО АПВ од 26. априла 1946.

По брзини времена што су Немци однели ову архиву у Беч јасно ми је било, да им је Рудолф Шмит био при руци и саопштио им које су се све архиве налазиле у овој Држ. Архиви.³⁹⁶

Пред истом Комисијом саслушан је 3. априла 1959. служитељ Државне архиве Иван Вајс који је изјавио: „Крајем маја или почетком јуна дошла су три камиона са једним вишим немачким официром и натоварили архиву 12. Панчевачког пука, нисам сигуран, а можда и део Кикиндског дистрикта и однели у Београд. Шмит није био тада присутан,³⁹⁷ а када је дошао и чуо од мене отишао је у команду места и протествовао, али је било узалуд”.³⁹⁸ Неколико година по завршетку рата, Иван Вајс је на молбу Архива поново дао изјаву о раду Државне архиве, од почетка његовог рада у њој до окупације 1941. Тврдио је да је почетком јула 1941. Рудолф Шмит добио налог од жупана Вуковарске жупаније Јакоба Шликера да све матице крштених, венчаних и умрлих немачког порекла пошаље за Вуковар. Шмит је спремио матичне књиге за транспорт и преко Ивана Вајса их послао у Осиек, стим да и жупану у Вуковар достави списак предатих књига. Матичне књиге су задржане у Осиеку и „у септембру, некако пред крај, матице су натоварене на 2 камиона и однете за Беч”.³⁹⁹

Од маја 1941. до децембра 1943. неколико пута је опљачкана архивска грађа Државне архиве у Петроварадину када су однете матичне књиге свих вероисповести свих општина Баната и Бачке од XVIII века до 1895, архиве главног среског народног одбора у Сремским Карловцима из времена Буне 1848/1849, део архиве Бачке жупаније са седиштем у Сомбору (1713–1848). Архивска грађа у количини од 7 железничких вагона однета је делом у Рајхсархив у Беч, а делом у Хофкамерархив.⁴⁰⁰

Поред имена др Рудолфа Шмита и пуковника Хедла, за пљачку Државне архиве везано је име др Валтера Голдингера, службеника аустријског Државног архива.⁴⁰¹ О њему нам је податке оставио Димитрије

³⁹⁶ АВ, Ф. 183, инв. бр. 33.203.

³⁹⁷ По сведочењу Ивана Вајса, Рудолф Шмит није био присутан приликом утовара архивске грађе Државне архиве у камионе, али њено издвајање из фондова и припрема за слање не би били могући без његове стручне помоћи, имајући у виду да је он, изузев послужитеља, био једини запослени у Државној архиви. Тако је и његово „протествовање” у команди места, уколико се заиста догодило, било осмишљена представа за окружење.

³⁹⁸ АВ, Ф. 121, 01 240/1959.

³⁹⁹ АВ, Ф. 121, 01 240/1959.

⁴⁰⁰ АЈ, Ф. 54 Репарациона комисија при Влади ФНРЈ, Репарациони завод (1945–1954), бр. 17304 од 23. априла 1948.

⁴⁰¹ Др Валтер Голдингер је после рата био државни архивар друге класе аустријског Државног архива. Војислав М. Јовановић-Марамбо у *Потрази за украденом историјом* за др Голдингера каже да је био штићеник професора Битнера. Успео је да се не компромитије сувише јавном сарадњом са нацистима, тако да је после рата наставио да напредује у

Кириловић у својој рукописној заоставштини. Наиме, у реферату министру просвете и вера Велибору Јонићу од 11. јануара 1943. Кириловић извештава да је позван на разговор код немачког окупационог референта за архиве др Целтнера на коме је био присутан и директор Архиве града Беча др Голдингер. Затражена су обавештења у вези са архивском грађом Државне архиве у Петроварадину. Наиме, др Голдингер је рекао Кириловићу како је „случајно” имао прилику да види Државну архиву у Петроварадину, али се није упознао са садржајем архивске грађе, пошто су је усташке власти иселиле из својих просторија у згради Магистрата и „набациле у шест соба некадашње Војне болнице”. Од Кириловића је затражено да образложи од којих мањих архива је створена Државна архива у Новом Саду. Кириловић му је одговорио да је Државна архива у свом саставу имала:

[...] архиву Бачко-бодрошке жупаније из Сомбора и архиву Торонталско-тамишке жупаније из Петровграда са неким мањим архивама са територије Срема. Према томе, материјал Државне архиве у Новом Саду може интересовати мађарске власти због сомборске архиве, хрватске власти због сремских архива и српске власти због банатских архива. Том приликом сам још скренуо пажњу др. Голдингеру да је још раније Министарство просвете упутило представку Управном штабу да издејствује код хрватских власти одобрење за пренос банатског материјала из Петроварадина на територију окупиране Србије. На ово ми је одговорио др. Целтнер да је та представка у његовим рукама. Обојица су се питали колико је отприлике у свему било архивског материјала у Државној архиви у Новом Саду. Одговорио сам да га је било око 30 вагона. Др. Голдингер ми је саопштио да толико сада тога материјала нема. На ово сам приметио да је, колико сам извештен, један део архивског материјала још у мају 1941. однет у Беч од стране немачке војске. Он ми је одговорио да му је то познато и да је у Беч однета само архива бившег II граничарског пука, дакле војна архива, остале ће архиве, на основу њихове провениенције, бити предате заинтересованим властима. Ради бољег упознавања са материјалом који се налази у Петроварадину ићи ће онамо др. Целтнер и том приликом ће, изјавио ми је, морати и мене повести. Потребно је да по овом питању будем и лично саслушан од стране г. Министра.⁴⁰²

Рудолф Шмит је после бомбардовања Осијека, где се преселио на позив немачке народоносне групе и постао управник „Домовинског му-

служби.

⁴⁰² РОМС, М. 18400, 9.

зеја немачке народоносне групе”, пребегао са породицом у Немачку у замак Лемберк који се налазио у Чешким Судетима. За сеобу је од немачких власти добио два вагона, у којима је између осталог, по признању у писму који је у његово име супруга Берта Шмит упутила Васи Стајићу, однет и део опљачкане архивске грађе Државне архиве. У писму стоји да су због „рубља и одеће” и мања времена у два додељена вагона спаковали у 126 сандука „само мањи део вредних белешки и књига мог мужа из разних архива итд.” које је држао у сандуку, орману и писаћем столу. У истом писму, мало даље наводи да је у вагону било 126 сандука са грађом. Управо због ових сандука је југословенско посланство у Прагу оптужило Рудолфа Шмита код надлежних власти да је хтео да их сакрије, па је 5. августа приведен на разговор у средњи суд у Либерецу. Истог месеца је ухапшен и 28. новембра смештен у логор. Супруга Берта Шмит је замолила Васу Стајића да ургира код југословенских власти како би се Рудолф Шмит ослободио из затвора и био помилован, и без срама додала „јер отаџбина треба све снаге својих синова, тако и знање мога мужа о скривених наших архива у иностранству и повратка истих”.⁴⁰³

После окончања рата, враћено је Државној архиви 106 сандука архивске грађе (око један вагон) из Беча, у којима су се налазили: грађа Вршачке и Темишварске епархије, документа немачке банатске граничарске пуковније, протоколи разних надлештава са територије Војводине као и матичне књиге рођених, умрлих, венчаних са територије Војводине. Са сређивањем овог драгоценог историјског материјала, због недостатка простора и запослених, отпочело се тек после пресељења Архива у Сремске Карловце.⁴⁰⁴

После окончања Другог светског рата, Покрајинска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини је у одсуству, прогласила Рудолфа Шмита 1947. за ратног злочинца над културно-историјским споменицима због пљачке, пропасти и уништења Државне архиве у Новом Саду.⁴⁰⁵ Иако се поставило питање његове екстрадиције југословенском судству, до ње никада није дошло, а Шмит у се у овим бурним послератним временима изгубио сваки траг. Питање његове даље судбине до данас је остало непознато.

⁴⁰³ АВ, Ф. 183, инв. бр. 33200/1, 1945, Писмо Берте Шмит, жене Рудолфа Шмита, упућено из замка Лемберк Васи Стајићу. На сведочењу пред Анкетном комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Војводину 5. августа 1946. Ваца Стајић је изјавио: „ја поводом овог писма нисам ништа предузео јер сматрам да је он Шмит крив за пљачкање и пустошење Држ. Архиве”: АВ, Ф. 183, бр. 33200/1946.

⁴⁰⁴ Сава Давидовић, „Рад у војвођанским архивима”, *Архивист*, година II, свеска 2, Београд 1952, 90.

⁴⁰⁵ АВ, Ф. 183, Одлука бр. 7722 и Картотека ратних злочинаца.

У изјави Покрајинској комисији за утврђивање ратних злочина у Војводини у вези са кривицом Рудолфа Шмита за пљачку и уништавање архивске грађе Државне архиве, Димитрије Кириловић је изрекао овакав суд о свом бившем колеги: „Типичан издајник, злочинац, Културбундаш Рудолф Шмит одиграо је на тај начин своју улогу без маске. Његова одбрана толико је наивна да прелази у комику. Његова одговорност за пропаст ове Државне архиве толико је јасна и очевидна, да не може доћи у дискусију”.⁴⁰⁶

Архивска грађа коју је Рудолф Шмит опљачкао из Државне архиве и пренео у замак Лемберк у Чешкој пронађена је после његовог хапшења. Била је спакована у 21 сандук и октобра 1945. предата југословенском посланству у Прагу, а потом допремљена за Београд. Приликом отварања сандука 1947. утврђено је да се у сандуцима највећим делом налазе књиге из школских библиотека и само 67 разних протокола и земљишних књига са територије Шајкашке.

На захтев Комитета за културу и уметност, 1948. је у Београд отпутовала нова делегација Војвођанске архиве, у којој се поред тадашњег управника Архива Марка Малетина налазио и њен бивши управник Димитрије Кириловић. Они су записнички преузели четири сандука архивских докумената, али им није било дозвољено да преузму и књиге пошто је Комисија имала намеру да их поклони београдским научним установама.

Историјски архив АП Војводине је 1959. примио два сандука реституисане архивске грађе коју је опљачкао Рудолф Шмит и тиме је ова грађа коначно враћена на одредиште. Иако обимом невелика, архивска грађа коју је опљачкао Рудолф Шмит и која се налазила у његовом личном поседу, садржала је документа од велике историјске и културне вредности, као што су матичне књиге, урбаријални списи, племићке дипломе, занатске дипломе и привилегије, карте, мапе, планови, документа новосадског и петроварадинског Магистрата и др.⁴⁰⁷

Државна делегација Федеративне Народне Републике Југославије за реституцију архивске грађе опљачкане од Аустријанаца и Немаца у време рата 1941–1945. проценила је да је током Другог светског рата из Државне архиве однето седам вагона архивске грађе, а из банатских архива још 14–16 вагона који су пре рата припремани за преношење у Државну архиву, али због ратних услова до тога није дошло. Укупно дакле, ово износи 21–23 вагона опљачкане грађе са територије Војводине. Ова

⁴⁰⁶ АВ, Ф. 183, 543 од 30. априла 1947.

⁴⁰⁷ Зоран Стевановић, „Рудолф Шмит и пљачка архивске грађе”, *Архив*, год. XVIII, број 1–2, 122.

оцена не обухвата грађу цркава и манастира српске православне цркве у Срему, архивску грађу која се налазила у поседу Рудолфа Шмита, нити ону чије је постојање, по завршетку рада Државне делегације, накнадно утврђено.⁴⁰⁸

Током Другог светског рата из просторија Државне архиве је однето и на друге начине упропашћено 2/3 архивске грађе, а преостала грађа се налазила „у изгужваном и страховито оштећеном стању.”⁴⁰⁹

Одмах после ослобођења, Васа Стајић је дао задатак Младену Лесковцу да закључа и обезбеди просторије у којима се налазила архивска грађа Државне архиве и о томе обавести Месни народноослободилачки одбор у Петроварадину. Пошто је Команда треће армије Југославије затражила да се ослободе просторије на Петроварадинској тврђави, одлучено је да се остаци Државне архиве преселе у сутеренске просторије зграде Главног народноослободилачког одбора, некада зграде Бановине.⁴¹⁰ О овој сеоби, обављеној на брзу руку и непажљиво, по киши и по ветру, преносили су се, каже Стајић, алармантне вести. Грађани су били незадовољни нередом који је остављан током селидбе и чули су се гласови да би било боље послати ове старе хартије право у фабрику да надоместе недостатак целулозе.⁴¹¹

У просторије Главног извршног одбора Народне скупштине АП Војводине (ГИОНСАПВ) грађа је према извештају њеног првог послератног управника Фрање Малина стигла у страшном стању: „била је сва расута, измешана, изгужвана, пуна прашине и гада. Претходно је морала да се оспособи за сређивање: лист по лист је чишћен од прашине и гада, исправљан и слаган један на други. Тај посао је обављен до јесени 1947 године, а онда се приступило сређивању по декадама.”⁴¹² Та брда архивске грађе, наслагана скоро до плафона, обухватала су фондове најразличитије врсте међусобно измешане.⁴¹³

Књига Војислава М. Јовановића *Потрага за украденом историјом*.

⁴⁰⁸ З. Стевановић, *нав. дело*, 115.

⁴⁰⁹ АВ, Ф. 121, 1095/1956, Извештај о раду Државног архива АП Војводине у току 1956. од 28. децембра 1956.

⁴¹⁰ Обнова рада Архива омогућила је да се отпочне са основним пословима на заштити грађе и њеном сређивању. За управника је именован Фрања Малин, референт Одељења за социјалну политику Главног извршног одбора Народне скупштине АП Војводине, који је ову дужност обављао до 29. августа 1946, када је за управника именован др Марко Малетин, слависта, дотадашњи архивар у Архиву.

⁴¹¹ Васа Стајић, „Архив Војводине”, *Летопис Матице српске*, година 120, књига 357, свеска 1, април 1946, 4.

⁴¹² АВ, Ф. 121, 674/1949.

⁴¹³ Сава Давидовић, „Рад у војвођанским архивима”, *Архивист*, година II, свеска 2, Београд 1952, 89–90.

Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији плод је деценијског рада њеног аутора на проучавању, прикупљању података и документовању пљачке архива коју су плански извели припадници немачких оружаних снага на територији Србије и Југославије. Књига је написана још 1950, али је први пут објављена 1974. у Зборнику за књижевност и језик Матице српске, под насловом: *Југословенске архиве у Другом светском рату – Београд и Србија*.

Аутор је у лето 1949. замолио Димитрија Кириловића и Марка Малетина да, један као бивши а други као актуелни управник Државне архиве, прегледају текст књиге и исправе уочене грешке, пошто се очекивало скоро штампање књиге. О томе је Марко Малетин у писму известио Димитрија Кириловића:

Драги Мито

Данас сам добио од дра. В. Јовановића Марамбо-а, начелника Историског одељења Министарства иностраних послова, два примерка једног одељка његовог дела „масовно уништавање југословенских архива од аустриског Државног архива”, један за тебе, други за мене.

У пропратном писму пише:

Ја вам достављам овај део рукописа с молбом да га прегледате и све своје примедбе (као и исправке евентуалних грешака) обележите слободно на самом рукопису, пошто имам довољан број преписа.

Достављам Вам, у исту сврху, и један препис за дра Кириловића, с молбом да и он на исти начин учини своје исправке и примедбе.

Како ће књига за који дан ићи у штампу, потребно би било да ми се тако исправљени примерци по могућству што пре врате. Молим Вас да ме извините што Вам бацам тај посао, па још и овако ултимативно, али ствар је врло хитна, и као што и сами знате од општег интереса.

Шаљем ти твој примерак, па како ти Бог да.

Поздравља те Марко.

Нови Сад, 9. јули 1949.⁴¹⁴

⁴¹⁴ РОМС, инв. бр. 11.469.

ОДЛАЗАК У ИЗБЕГЛИШТВО

Након војног пуча у Београду изведеног 27. марта 1941. срушена је Влада Драгише Цветковића која је Краљевину Југославију увела у савез са фашистичким силама. Немачка је муњевито реаговала. Без објаве рата у ноћи између 5. и 6. априла 1941. нападнута је Југославија, а већ 17. априла војска Краљевине Југославије је била принуђена да прихвати акт о безусловној капитулацији, који је ступио на снагу 18. априла 1941. Катастрофални војни пораз имао је за последицу разбијање државе од стране победника и њених савезника. Формирана је марионетска клерофашистичка творевина Независна Држава Хрватска која је обухватала већи део територије предратне Бановине Хрватске, Босну и Херцеговину и српски део Срема. Мађарска је у децембру 1941. анектирала Бачку, Барању и Међимурје. На Косову и Метохији, уз помоћ Италије, формирана је „Велика Албанија”, стим да је Немачка задржала контролу над Трепчом и Косовском Митровицом. Македонија је припојена Бугарској, изузев западних крајева, који су ушли у састав „Велике Албаније”. У састав Бугарске су ушли Врањски и Пиротски округ. Овим је Србија стешњена у још уже границе од оних пре балканских ратова, и обухватала је територију централне Србије, севера Косова (око Косовске Митровице), Банат и стављена под немачку војну управу.⁴¹⁵

Други светски рат је Димитрија Кириловића затекао на улазу у средње године живота, оствареног као отац и супруга, са одличним позицијама на културној и друштвеној сцени како Војводине тако и Србије. Већ деценију и по налазио се без прекида на месту управника Државне архиве у Новом Саду и био секретар Историјског друштва у Новом Саду.

Димитрије Кириловић мобилисан је 4. априла 1941. и налазио се у Петроварадину, па је могао скоро сваки дан да обилази Државну архиву.⁴¹⁶ У самом Новом Саду ситуација је била врло тешка. Последњи

⁴¹⁵ Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939–1941*, Београд 1992, 100–111.

⁴¹⁶ Ф. 121, 01 240/59, Изјава Ивана Вајса, служитеља Државне архиве, о Државној архиви у Новом Саду од 3. априла 1959.

војници југословенске краљевске војске напустили су град 11. априла, истог дана када су новосадски мостови који су спајали град са Сремом дигнути у ваздух. Немачко и мађарско становништво се организовало чекајући улазак немачких трупа. Оне су из правца Футога ушле у Нови Сад, али су исти дан отишле даље, пошто је Хитлер препустио Бачку и Барању Хортијевој Мађарској. Мађарске трупе су ушле 13. априла 1941. у Нови Сад и ту их је сачекала мађарска грађанска стража „немзетари”. У данима који су долазили, исценирано је више лажних напада на мађарску војску, што је узето као повод за хапшење, пљачкање и убијање цивила.

Из сведочења Кириловића сазнајемо да се око десетак дана после мобилизације вратио кући, успевши да избегне заробљеништво. Око двадесетог априла, посетио га је у породичној кући бивши службеник Државне архиве Рудолф Шмит. По Кириловићевој причи, показао му је акт мађарског команданта окупаторских војних власти у Новом Саду генерала Бајора од 24. априла 1941. о постављењу за комесара Државне архиве и Историјског друштва. На полеђини ове одлуке налазио се потпис усташког градоначелника Петроварадина Томе Угринића, којим је потврђен његов избор за комесара Архиве и Друштва. Ово је било потребно због тога што се Државна архива од 1934. налазила у бившој згради Магистрата у Петроварадину који је припао такозваној Независној Држави Хрватској.

Пошто је прочитао акт, Шмит је захтевао од Кириловића да му преда кључеве од зграде Државне архиве и свог писаћег стола. Забрадио му је даљи приступ згради Државне архиве и одбио молбу да бар из свог радног стола узме личне ствари (књиге, научне рукописе, кореспонденцију и др.). Информисао се код Кириловића да ли Историјско друштво има новац и затражио да му се преда, али му је речено да се средства налазе на рачуну код Поштанске штедионице, што је и сам знао као члан Историјског друштва. О овој предаји дужности није направљен примопредајни записник.⁴¹⁷

Рудолф Шмит је рођен и одрастао у Новом Саду. На основу исказа Димитрија Кириловића, датог 31. децембра 1946. Анкетној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Војводину, Шмит је био апсолвирани студент филозофије у Бечу. Кириловић је тврдио да, иако се потписивао као „доктор”, на књигама које је штампао у Академији наука у Загребу и Београду, никада заправо није докторирао. Неколико година пред почетак рата, банска управа га је поставила за званичника-дневничара Државне архиве. Под изговором да му је плата

⁴¹⁷ АВ, Ф. 183, инв. бр. 33.203, Записник са саслушања Димитрија Кириловића од 31. децембра 1946. у Покрајинској комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини у Новом Саду.

мала, неколико месеци пред почетак рата запослио се као чиновник немачког Културбунда у Новом Саду.

Шмит није дуго радио као комесар Државне архиве. После Петроварадина прешао је у Осијек као службеник Немачке народоносне групе за Хрватску која му је поверила управу над „Домовинским музејем немачке народоносне групе” у том граду. После бомбардовања Осијека 1944, побегао је пут Немачке у Чешке Судете у замак Лемберк. Српској архивистици у аманет је оставио незаборав на његово добровољно, и са пуно елана, учествовање у планираном и систематски спроведеном пљачкању најзначајније архивске грађе која је из „Петроварадинског архива” послата у Аустрију. Државну архиву је потом препустио њеној судбини, сетивши је се тек онда, када су му савезнички инспектори покуцали на врата да га ухапсе због учествовања у пљачкању и уништавању културног блага.

Шмитова посета Кириловићу није оставила места сумњи каква судбина чека управника Државне архиве и писца дела о помађаривању народа у бившој Угарској, уколико остане у Новом Саду. Породица започиње убрзане припреме за пресељење у Београд, где се Кириловић нада помоћи пријатеља и сарадника, или што је вероватније, та помоћ му је већ гарантована, пошто се у Министарству просвете и даље налазе њему блиски људи.

Намештај и личне ствари спаковане су у два камиона и породица је кренула за Београд. На проласку кроз Петроварадин, Димитрије Кириловић се сусрео са служитељем Архиве Иваном Вајсом који му је реферисао да су он и Рудолф Шмит и даље запослени у Државној архиви. Бивши службеник му је пренео да су немачке војне власти већ пренеле из Државне архиве сву архивску грађу Банатског граничарског пука у Беч. По брзини и прецизности којом је ова акција изведена, Кириловићу је било јасно да им је Рудолф Шмит пружио сву потребну помоћ.

По доласку у Београд породица Кириловић се сместила у изнајмљени стан у Улици Милоша Великог 67, где су становали до 1943. године. Одатле су их Немци истерали без права да понесу намештај, па су смештај нашли у стану у Улици господара Јеврема 2, где ће остати до краја рата и повратка у Нови Сад. За време рата и првих година после ослобођења, кућу у Новом Саду су давали под кирију.

За то време у Новом Саду, окупаторски комесар у Матици српској доставља Градском поглаварству у Новом Саду списак од 69 публикација које се налазе у Библиотеци Матице српске, а у којима су се „Срби трудили да докажу своја тобожња права на окупиране територије.” Међу њима је била и књига Димитрија Кириловића *Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи*.

У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ

Немци су у окупираној Србији завели војну управу. Уведен је систем тоталне контроле, који је одисао безобзирном оштрином над цивилним становништвом, потпомогнут радом колаборационистичких органа. Забрањен је рад и оснивање политичких, културних, спортских и других организација, јавних скупова и поворки и других манифестација. Запређено је оштрим казнама за подстрекивање на немире и штрајкове, цепање окупаторских плаката и објава, увреде припадника Вермахта. Управа је била отворено расно дискриминациона према Јеврејима и Ромима.⁴¹⁸

Савет комесара Милана Аћимовића је као прва влада у окупационој Србији формиран 1. маја 1941. и био је састављен од комесара-министара. Није постојало министарство спољних послова пошто Немачка није давала Србији статус субјекта у међународним односима. Савет комесара није имао аутономно право одлучивања и све његове одлуке су морале да потврде немачке окупационе власти. Комесари су били одговорни представницима одговарајућих немачких одељења у Управном штабу команданта Србије. Савет комесара је суштински био извршно-управни орган војноокупационе управе⁴¹⁹ и његов задатак је био да придобије становништво Србије за политику реда и мира, у ствари за послушност Немачкој.

Немачке власти су одлучиле да не стварају свој систем управе што би им у ратним приликама одузело превише времена, средстава и људства, већ да се ослоне на постојећи систем, а они да врше улогу надзорног органа који је контролисао све области друштва. Зато је у целини преузет службенички апарат Краљевине Југославије којим је требало да управљају личности које су окупационе власти оцениле као погодне. Такође, задржани су и предратни законски прописи, уколико нису били у супротности са интересима окупационе политике.⁴²⁰

⁴¹⁸ Б. Петрановић, *нав. дело*, 133.

⁴¹⁹ *Исто*, 133–136.

⁴²⁰ Љубинка Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944. Судбина*

Приликом формирања Савета комесара, на чело Министарства просвете био је постављен Ристо Јојић. По паду Савета комесара, на његово место је изабран угледни германиста Милош Тривунац. Како није показао довољну енергичност и профашистичку оријентацију, убрзо је смењен и на тај положај је постављен бивши комесар Велибор Јонић. Он ће на положају министра просвете остати до слома окупационог режима иако је при постављењу, због свог слабог угледа у народу и непоузданог карактера, био прихваћен као нужно решење. Његов помоћник скоро до краја окупације био је Владимир Велмар Јанковић. Обојица су у међуратном периоду били чланови Југословенске акције, чијим идеолошким убеђењима се приклонио и Димитрије Кириловић и њихово познанство је вукло корене из предратних времена. Иако данас са поузданошћу не можемо тврдити у колико блиским је односима Кириловић био са челницима Министарства просвете и вера, посредно се из његове рукописне заоставштине може закључити да је ближи однос гајио са Велмар Јанковићем, од кога је у одређеним моментима уживао подршку и заштиту. Са Јонићем тај однос није био ни срдачан ни близак. Кириловић каже да је министар Јонић „своје миљенике у библиотекарској струци унапређивао испред мене, иако се радило о људима много млађим од мене”.⁴²¹

Интересантно је запажање Драгог Јовановића у његовим *Политичким успоменама*, о положају и судбини предратних стручњака и руководилаца у новим окупационим условима. Он каже да су истакнути положај у колаборацијском систему имали чланови *Збора* Димитрија Љотића, а најмање су се чули они, које је „Велибор Јонић узео по положају”, то јест, зато што су се налазили на челу неке установе.⁴²² То ће бити и правац даље каријере Димитрија Кириловића.

Министарство просвете је у новим окупационим околностима и границама наставило рад на темељима уређења и организације коју је наследило од Министарства просвете Краљевине Југославије. Било је подељено на одељења, а свако одељење је имало одсеке. На челу одељења су се налазили начелници. Архиви су спадали у Одељење за високо образовање и народну културу, Одсек за духовну културу. Оно је формирано спајањем више одсека и одељења Министарства просвете и имало је улогу да координира и води целокупну културну делатност. Поред архива, Одсек за духовну културу је био надлежан за музеје, библиотеке, Академију наука и друге научне установе, уметничке и културне устано-

институције под окупацијом, Београд 2009, 63.

⁴²¹ РОМС, М. 18400, 50, Жалба Народном одбору I рејона, Отсеку за унутрашње послове у Београду по питању регулисања пензије а у вези са квалификацијом да се „обележи” сарадњом са окупатором, 16. јануар 1946.

⁴²² Драги Јовановић, *Политичке успомене*, VII, Београд 1997, 73.

ве, сем позоришта, филма и радија. Начелник Одељења је био Радосав Марковић.

Окупационе власти вршиле су строг надзор над културним животом у окупираној Србији. Контрола је спровођена путем цензуре штампе и забране штампања књига и часописа, контролом рада значајних књижара и издавачких кућа. Преко различитих нацистичких организација извршена је систематска пљачка уметничких, музејских и архивских културних добара. Окупационе власти су показале велики интерес за архиву Министарства иностраних дела, војне архиве, али од отуђивања архивске грађе нису сачувани ни неки старији архивски фондови који су се чували у Државној архиви и при Српској краљевској академији наука.

Одмах по окупацији Србије, при Управи врховног штаба војног заповедника основано је Одељење за библиотеке и архиве. Доведени су стручњаци који су познавали српску културу и историју. То су били капетан Роберт Шванке, мајор Рајсвиц и други. Из Државне архиве у Београду је у периоду 1941. и 1942. однето неколико десетина железничких вагона архивске грађе која се односила на Први светски рат, Министарство спољних послова, Министарство унутрашњих послова, архивска грађа враћена реституцијом и путем ратне одштете после окончања Првог светског рата.⁴²³ Окупационе власти нису показале милост како према културним добрима тако ни према установама њихове заштите. Њихове зграде су присвајане за разне потребе, а запослени из тих установа били су принуђени да се на брзину пресељавају и спасавају културна добра од девастације.

У овако драматичним околностима које су постале стварност окупиране Србије, настојао је Димитрије Кириловић да организује поново свој и живот своје породице. Пријавио се 7. јуна 1941. Министарству просвете као избегли управник Државне архиве и од њега је добио потврду да је услед ратних прилика морао напустити дужност у месту службовања. Ова потврда му је омогућила наставак рада у окупираној Србији у оквиру Министарства просвете.⁴²⁴

Министарство је 11. јуна 1941. донело одлуку да га „по указаној потреби” додели на рад београдској Државној архиви у којој је тада био управник његов пријатељ и близак сарадник Александар Арнаутовић.⁴²⁵ Одлуку је потписао комесар Министарства просвете Ристо Јојић.

Државна архива у Београду је тих дана преживљавала тешке тренутке. Немачка војска је 2. маја 1941. заузела већину просторија у згради, њене депое, канцеларије, читаоницу и библиотеку. За рад је остала само

⁴²³ Љ. Шкодрић, *нав. дело*, 195–196.

⁴²⁴ АС, Ф. 14, Министарство просвете, Опште одељење, К I бр. 11882 од 7. јуна 1941.

⁴²⁵ АС, Ф. 14, Министарство просвете, Опште одељење, I бр. 11882 од 11. јуна 1941.

једна канцеларија на првом спрату и сутерен. Архивска грађа је склоњена са полица и на њих је одлагана заплењена имовина јеврејских породица чији је прогон тада отпочео.⁴²⁶ Управник Александар Арнаутовић под сумњом да је Јевреј пензионисан је октобра 1941. и на место управника је постављен Милан Јовановић Стоимировић.

У Државној архиви у Београду Димитрије Кириловић је радио као архивиста на сређивању архивске грађе Министарства просвете и архиве др Владана Ђорђевића. У Старешинским извештајима о оцени чиновника, Кириловић је оцењиван са највишом оценом и окарактерисан као повучен, одмерен, тактичан и поуздан службеник. У послу је оцењен као „изванредно марљив”, брз и експедитиван. Опште мишљење је да „изванредно познаје материју архива и библиотека, научно способан за израду стручних уредби-правилника, врло ажуран и са јасним прегледом у свом послу”.⁴²⁷

Да ни у Београду није заборављао Државну архиву и њену судбину говори извештај министра просвете Велибора Јонића од 4. априла 1942. у коме се наводи да је Рудолф Шмит постављен од стране мађарских власти за комесара Државне архиве и ову функцију су признале хрватске усташке власти стим да не сме износити из Државне архиве архивски материјал хрватске територијалне провенијенције ван граница Хрватске. О активностима Рудолфа Шмита, министар Јонић је могао бити обавештен само од Димитрија Кириловића који је тог момента имао довољно сазнања о пљачки Државне архиве, воље и угледа у кругу око министра да га подстакне да се заложи по том питању у покушају да се нешто учини на спречавању даљег уништавања Архиве. Министар Јонић се у извештају од 4. фебруара 1942. заложио да од Мађарске треба тражити заштиту Државне архиве „чија нам је данашња судбина потпуно непозната, и преко мађарских и хрватских власти, односно молити Немце да своје интересовање покажу и у Новом Саду и у Петроварадину”.⁴²⁸

Породица Кириловић је живела животом избеглица у врло тешким приликама од једне чиновничке плате и помоћи Дириса.⁴²⁹ Једини траг о Кириловићевом породичном животу и њему ван службене личности који је оставио, налазимо у једном документу и овог периода, па ћемо га због ретког увида у његов приватни свет цитирати као пример избегличког живота под окупацијом. Говорећи о материјалној оскудици и малим приходима каже:

⁴²⁶ *Државна архива Народне Републике Србије 1900–1950*, Београд 1951, 38.

⁴²⁷ АС, Ф. 14, Старешински извештај.

⁴²⁸ АВ, Ф. 121, Стр. пов. 87/1942.

⁴²⁹ ДИРИС – Дирекција за исхрану, орган Неђићеве Владе (прим. аут.).

На набавку одела себи и својој породици нисам смео ни мислити, а исто тако ни на неки провод у кафани, позоришту, биоскопу, иако ми до неког провода за све време окупације заправо никада није ни стало. За време све четири зиме ја и моја породица више смо зебли него што смо се загрејали. Како и за тако бедан живот није била довољна моја плата, почео сам већ спочетка 1942. да продајем поједине ствари. Најпре фрижидер, тепихе, одело, веш, женин прстен и сат, мој алат, књиге и напослетку преостали намештај после бомбардовања, тако да данас ја и мој син спавамо у туђем кревету... Жена ми се од жучи разболела а син ми је добио у великом степену неурастенију. На њихово лечење нисам могао ни мислити немајући средстава да плаћам лекара и лекове.

Кириловић каже да је са 105 килограма које је имао на почетку рата, за време окупације спао на 78 килограма.⁴³⁰

Одлуком Министарства просвете, Димитрије Кириловић је 18. априла 1942. из Државне архиве у Београду прешао на дужност референта за архиве и библиотеке при овом Министарству. На ову дужност је постављен уместо др Грегора Чремошника, редовног професора Универзитета у Београду. Постоје назнаке у рукописној заоставштини, да је дужност успео да добије захваљујући др Миодрагу Грбићу, археологу и предратном сараднику из Историјског друштва, који је за време рата био референт за музеје и старине при Министарству просвете и касније в. д. Одсека за духовну културу новоформираног Одељења за високо образовање и народну културу.⁴³¹

Као референт за архиве и библиотеке, Димитрије Кириловић је изradio Уредбу о јавним библиотекама, Уредбу о обавезном примерку, био је иницијатор израде правила о уређењу средњошколских књижница и организатор библиотекарског течаја који су могли да похађају и наставници школа.

Једна од важних дужности била је да непосредно сарађује са референтом за архиве и библиотеке при немачкој окупационој војсци др Целтнером. Са њим је Кириловић, према сопственом сведочењу, имао неколико сусрета приликом којих се овај највише распитивао о архивској грађи Државне архиве у Новом Саду. Са немачким референтом за библиотеке др Херманом Герстнером из Минхена је одржавао месечни, а некада и недељни службени контакт, све до краја рата. Др Герстнер

⁴³⁰ РОМС, М. 18400, 50.

⁴³¹ Миодраг Грбић је током рата постављен за управника Музеја града Београда и као референт за музеје и старине при Министарству просвете учествовао је 1942. у спасавању моштију кнеза Лазара, цара Уроша и деспота Стевана Штиљановића из фрушкогорских манастира.

је у име немачке војске издавао усмене сугестије и наређења министру просвете у погледу библиотека, а задатак Кириловића као референта био је да преко шефа Одсека и начелника преноси та наређења, усмено или писменим путем.

У својој рукописној заоставштини, Кириловић је прикупио службене документе о сукобу са Ђорђем Сп. Радојичићем,⁴³² вршиоцем дужности управника Народне библиотеке у Београду, који га је у више наврата оптуживао код Министарства просвете и вера да „спроводи акцију против Народне библиотеке и њене обнове”.⁴³³ Акција против библиотеке састојала се у следећем: Радојичић је оптужио Кириловића да је у јесен 1942. тендециозно спречио да Народна библиотека откупи књиге из личне библиотеке Станоја Станојевића, пошто је саветовао породицу да не продаје поједине делове већ искључиво целу библиотеку. Под његовим утицајем породица је одустала од продаје библиотеке до свршетка рата, чиме је довела у незавидан положај Радојичића који је резервисао новац из буџета за ту намену. Кириловић је категорички оповргао оптужбе као „гадне измишљотине, као и оне раније”.⁴³⁴ Даље је објаснио:

Кад је пао предлог за делимично откупљивање, сама породица Станојевић никако није хтела да пристане на такав начин продаје библиотеке из бојазни да се не поремети целина њених група. Умољен од гђе пок. Станоја Станојевића да дам своје мишљење о продаји библиотеке рекао сам, између осталог, и то да не постоји разлог за њену и њене деце бојазан, јер би они сами уз помоћ других чланова породице, а такође и моју, имали могућност да спрече евентуално одабирање књига на штету њених власника.⁴³⁵

У још неколико службених прилика Радојичић је под различитим оптужбама окривљавао Кириловића за протезирање Универзитетске у од-

⁴³² Ђорђе Сп. Радојичић (1905–1970), историчар, бавио се историјом старе српске књижевности. Радио је у Српском семинару (1924–1939), једно време асистент на Универзитету, библиотекар Народне библиотеке. За време немачке окупације постављен је за в. д. управника Народне библиотеке. Смењен је са положаја 1943. После Другог светског рата радио је као редован професор на катедрама за историју и југословенску књижевност на новооснованом Филозофском факултету у Новом Саду. Био је члан Српске академије наука од 1965.

⁴³³ РОМС, М. 18400, 23, Писмо Ђорђа Радојичића Министарству просвете и вера, 6. март 1943.

⁴³⁴ РОМС, М. 18400, 32, Саслушање Ђорђа Сп. Радојичића у Општем Одељку Министарства просвете, 24. август 1942.

⁴³⁵ РОМС, М. 18400, 23, Одговор Димитрија Кириловића на оптужбе Ђорђа Сп. Радојичића код Министарства просвете и вера, 19. март 1943. Кириловић оповргава оптужбе и сумња да је њихов узрок бојазан да Кириловић жели положај управника Народне библиотеке.

носу на Народну библиотеку. Одговор Кириловића суштински се сводио на следеће: да је управник Народне библиотеке „уобразио да ја желим да му отмам положај...А ја сам само једно желео за време окупације: да се сврши рат и да се са породицом вратим кући у Нови Сад, да наставим са радом где сам 1941 стао”.

Када се после Другог светског рата покренуло питање утврђивања одговорности личности за културну сарадњу, Радојичић је Комисији за утврђивање изнео велики број неутемељених и злонамерних тврдњи о раду Кириловића за време рата, попут оне да је одржавао тако блиске односе са др Герстнером да га је лично испратио на железничку станицу, приликом повлачења Немаца из Београда 1944. Десет година касније, иронијом судбине и друштвених околности, у време „обнове и изградње земље”, Радојичић је поводом избора Димитрија Кириловића за научног сарадника Матице српске написао афирмативни документ о његовим научним и стручним радовима, који је као декан и старији потписао на првом месту Младен Лесковац.⁴³⁶ Тако се завршио још један круг у животу Димитрија Кириловића.

Димитрије Кириловић није потписао „Апел српском народу”, објављен у листу *Ново време* 13. августа 1941, који је саставио Велибор Јонић и није држао предавања против комунизма, која су одржавана по наређењу министра просвете. Током окупације није објавио ни један научни рад, иако је као истакнути предратни јавни радник и писац трпео притиске да да свој допринос. То није увек било ни једноставно ни лако, о чему сведочи писмо министра Велибора Јонића у коме му практично наређује да спреми прилог за *Просветни гласник*, чији је сарадник био пре рата.

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

Кабинет К. Бр. 289

13. октобар 1943 год.

Београд

Поштовани Господине,

Обавештен сам да се Уредништво „Просветног гласника” у више махова обрађало за Ваш прилог „Просветном гласнику” који ни до данас није добило.

Молим да у року од петнаест дана спремите чланак из Ваше области рада, и тиме са своје стране допринесете да се овај наш једини културно-просветни часопис одржи на достојној висини.

⁴³⁶ РОМС, М. 18400, 60, Мишљење о научним и стручним радовима др Димитрија Кириловића.

Чланак не треба да буде већи од осам куцаних страна са проредом.
Изволите примити, Поштовани Господине, и овом приликом уверење
о мом особитом поштовању.

Господину
Др Димитрију Кириловићу
Управнику Архиве
На раду у Мин. просвете вера
Београд

Министар просвете и вера
Велибор Јонић
(потпис)⁴³⁷

⁴³⁷ РОМС, М. 18400, Писмо министра просвете Велибора Јонића Димитрију Кириловићу, 13. октобар 1943.

КОМИСИЈА ЗА ЗАБРАНУ КЊИГА

Убрзо после преузимања власти у Немачкој, националсоцијалисти су предузели акцију која је требало да покаже јавности да је дошло до снажног културног преокрета. Под геслом „Против антинемачког духа” покренута је акција чишћења библиотека од свих немачких писаца који су, како је говорено, кварили чистоту националног језика и књижевности и писали на основама марксизма, демократизма или космополитизма и пацифизма. Врхунац ове акције је било спаљивање књига као израз суштинских и насилних промена у култури и уништавања свега оног што није било „немачки дух”. Нацистичка влада је по први пут у јесен 1935. објавила званичну листу забрањених аутора и њихових дела, која се потом стално допуњавала новим делима.

Хајнрих Хајне, немачки песник из XIX века чије су песме тада спаљиване, написао је још 1821. пророчке речи: „Ово је један обичан увод: тамо где спаљују књиге, завршиће се спаљивањем људи”.⁴³⁸

На окупираним територијама, Немци су у нешто прикривенијој форми спроводили своју културну политику. На основу наређења команданта оружаних снага на југоистоку из јуна 1942. референти за просвету при Штабу војноуправног заповедника Србије захтевали су од министра просвете Велибора Јонића да започне са интензивнијим радом на цензури проскрибоване литературе у окупираној Србији. У септембру 1942. Министарски савет је донео Уредбу о прегледу књига.⁴³⁹ Њоме је министар просвете и вера овлашћен да у „циљу заштите националног духа подвргне прегледу и стави ван промета уџбенике, помоћне књиге, научна, књижевна дела итд. која су објављена или треба да буду објављена, а која могу неповољно утицати на национално и морално васпитање српске омладине и народа. Такве књиге забраниће се без обзира на то да ли су дотадашњим прописима биле одобрене за употребу и њихово растурање онемогућити без давања икакве одштете”. Ко прода или стави

⁴³⁸ Lionel Richard, *Nazisme et littérature*, Paris 1971.

⁴³⁹ *Службене новине*, XXIV, бр. 79, 2. октобар 1942, 1.

у саобраћај књиге забрањене у смислу ове Уредбе казниће се новчаном казном до 100.000 динара односно затвором до две године.⁴⁴⁰

Правилник о извршењу уредбе о прегледу књига ставио је у дужност петочланој комисији да изврши преглед свих већ издатих књига у издавачким предузећима, књижарама, антикварницама и јавним библиотекама и да предложи списак књига које треба забранити.

Комисија је имала овлашћења да доноси препоруке на основу реферата које су израђивале секције за разне области. Чланом 4. овог Правилника предвиђено је да су сви издавачи дужни да на захтев Комисије доставе бесплатно по два примерка свих издања. Чланом 7. одређено је да се примерци забрањених књига неће узимати из јавних књижница, али су оне дужне да те књиге издвоје и за њих обезбеде посебне просторије. Ове књиге се неће давати на јавну употребу.

Механизми цензуре књига детаљно су разрађени у Правилнику који је донет 17. децембра, а објављен 25. децембра 1942.⁴⁴¹ Према њему, забрањене књиге више нису биле власништво издавача и комисионара, већ Министарства просвете и вера, коме су се књиге предавале на даљу употребу без права на одштету. О извршењу прописа Уредбе о прегледу књига старала се Комисија за преглед књига састављена од пет чланова, коју је именовао министар просвете. Постојале су историјска, правна, политичка, књижевна и филозофска секција. Предвиђено је да Одлуку министра просвете о забрани и стављању ван промета књига објави Комисија у *Службеним новинама*. Забрана растурања ступала је на снагу даном тог објављивања. Правилник није предвиђао да се књиге униште, већ да буду издвојене у посебно одељење забрањених књига које би било недоступно широј јавности. Предвиђено је да Комисија води списак забрањених књига и да се по три примерка сваке забрањене књиге доставе на чување Народној библиотеци у Београду.⁴⁴²

Димитрије Кириловић је у својству референта за библиотеке и архиве Министарства просвете постављен 4. децембра 1942. за члана сталне петочлане комисије за преглед књига. У комисији су још били: др Бранимир Малеш, начелник Министарства просвете, Никола Јустинијановић, секретар Филозофског факултета, Танасије Илић, професор на раду у Министарству просвете и Влада Андрић, хонорарни саветник Председништва Министарског савета на раду у Министарству просвете.⁴⁴³

⁴⁴⁰ РОМС, М. 18400, 39, Допис помоћника министра просвете и вера командујућем генералу и заповеднику Србије, Управни штаб – IV група, 1943.

⁴⁴¹ *Службене новине*, XXIV, бр. 103, 25. децембар 1942, 2.

⁴⁴² Дејан Н. Зец, „Свакодневни живот у окупираном Београду (1941–1944)”, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019, 275–277.

⁴⁴³ АУБ, МП, I, бр. 20897 К-57, 4. децембар 1942.

Одлуком Министарства просвете и вера од 25. фебруара 1943. Димитрије Кириловић је разрешен дужности члана комисије заједно са др Бранимиром Малешом. На њихово место су постављени др Боривоје Ж. Милојевић, професор Универзитета и Тодор Манојловић, књижевник на раду у Министарству просвете.⁴⁴⁴

На исти дан када је Министарском савету достављена нова Уредба о прегледу и забрани књига (IV бр. 1924 од 24. марта 1943) донето је и решење о постављењу Димитрија Кириловића за председника Комисије за преглед и забрану књига. Остали чланови комисије били су: Милорад Туфегџић, Александар Јеловац, Танасије Илић, Живомир Младеновић и Љубомир Симовић.⁴⁴⁵

Комисија је одржала неколико састанака, али резултати се још нису назирали.⁴⁴⁶ Министар Јонић је приликом пријема чланова комисије инсистирао да је „више од годину дана протекло на предрадњама и да сад што пре треба отпочети са издавањем спискова свих забрањених књига које по свом садржају и по својим ауторима не одговарају данашњем духу времена”.⁴⁴⁷ Комисија је Министарству доставила први списак од 158 дела са 60 писаца које треба забранити.

Министарство просвете и вера донело је 25. октобра 1943. решење да се на основу Уредбе о прегледу и забрани књига Министарског савета, именује шест чланова у Комисију за преглед књига.

⁴⁴⁴ РОМС, М. 18400, 2, Одлука Министарства просвете и вера, Одељења за високо образовање и народну културу, IV, бр. 727 од 25. фебруара 1943.

⁴⁴⁵ РОМС, М. 18400, 39, Допис помоћника министра просвете и вера командујућем генералу и заповеднику Србије, Управни штаб – IV група, 1943.

⁴⁴⁶ Комисија је имала проблем да набави неке књиге, пошто је издавачка књижара *Југоисток* (раније књижара Геце Кона), која је пре рата била најзначајније издавачко предузеће, одбила да достави извесне тражене књиге с образложењем да је њено стовариште већ прегледано од стране немачких власти. Проблем је био тим већи што се до многих примерака књига није могло доћи јер је Народна библиотека, која је једина на територији Србије уживала право обавезног примерка, у бомбардовању потпуно уништена.

⁴⁴⁷ На списку су између осталих: Максим Горки, Исак Бабел, Сергеј Јесењин, Михаил Шолохов, Алексеј Толстој, Роман Ролан, Карел Чапек, Јанрих Ман, Томас Ман, Ернст Толер, Херберт Цорц Велс, Карл Маркс, Фридрих Енгелс, Владимир Иљич Лењин, Роза Луксембург, Карл Кауцки, Клара Цеткин, Барух Спиноза, Алберт Ајнштајн, Сигмунд Фројд, Винстон Черчил, Лојд Цорц, Жан Жирадо, Леон Блум, Томаш Гариг Масарик, Хенрик Сјенкевић итд.

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ВЕРА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ
И НАРОДНУ КУЛТУРУ

IV Бр. 6894

25. октобра 1943 год.

Београд

На основу чл. 2 Уредбе о прегледу

И забрани књига МС. Бр. 1434 од 1 октобра

1943 год.

ПОСТАВЉАМ

За чланове Комисије за преглед књига:

КИРИЛОВИЋ др Димитрија, референта за библиотеке и архиве у
Министарству просвете и вера;

ТУФЕГЦИЋ Милорада, пол. инспектора Српске државне
безбедности;

ЈЕЛОВАЦ Александра, шефа отсека Специјалне полиције Управе
града Београда;

ИЛИЋ Танасија, професора на раду у Министарству просвете и
вера;

МЛАДЕНОВИЋ Живомира, професора на раду у Министарству
просвете и вера;

За деловођу Комисије одређујем СИМОНОВИЋ Љубомира,
чиновничког приправника Министарства просвете и вера.

Седницама Комисије руководиће Кириловић др Димитрије као
њен претседник.

Овим се уједно ставља ван снаге Одлука IV Бр. 1924 од 24. марта
1943 год.

Министар просвете и вера

*Вел. Јонић с. р.*⁴⁴⁸

Чланови комисије су захваљујући својој грађанској храбрости и ро-
дољубљу успели да цео поступак одуже и књиге спасу од уништења. Из-
мишљајући и намећући разне административне процедуре за „правилно
обављање” тога посла, успоравајући и одуговлачећи посао успели су,
упркос притисцима окупационих власти, да одуже дефинитивно решење
до самог ослобођења.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ РОМС, М. 18400, 4, Решење Министарства просвете и вера, Одељења за високо
образовање и народну културу, IV, бр. 6894 од 25. октобра 1943.

⁴⁴⁹ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду (1921–1945)*, Београд

Уз помоћ чланова секција, чланови комисије су чешљали иницијални немачки списак, који је садржао више од 3.000 наслова, и сукцесивно су Министарству просвете достављали сопствене ревидиране спискове. Поред еминентних страних писаца, на немачком списку су се налазила имена српских и југословенских књижевника, научника и новинара, дела југословенских Јевреја. Српска комисија за преглед књига и њој потчињене секције су до 1944. дале своје коначно мишљење о књигама и ауторима које треба забранити. Увидом у коначне спискове може се закључити да српска комисија није потпуно следила немачке директиве. За велики број аутора и њихових дела се не препоручује забрана, иако су окупационе власти то изричито тражиле.

Председник комисије др Димитрије Кириловић је 24. новембра 1944. поносно изјавио: „Ја сам дочекао да Немци оду из Београда, а да комисија није ни једну једину књигу уништила!”

Како је Комисија успевала да одуговлачи рад најбоље се види из заоставштине коју је Димитрије Кириловић за живота предао на чување Рукописном одељењу Матице српске са захтевом „да се овај материјал не сме читати пре него што наступи 1986. година.”⁴⁵⁰ Заоставштину чине његова лична документа и документа делатности, од именовања на прву дужност суплента у Белој Цркви, преко каријере у Државној архиви до библиотекарског рада у Матици српској. Документа сведоче, између осталог, о труду Димитрија Кириловића да сачува Универзитетску библиотеку и књижне фондове других наших библиотека од девастирања и његово лично страдање као „културног сарадника окупатора” у бурним временима после ослобођења. С обзиром на то да је сам одабрао и класификовао документацију која се односи на његову каријеру и орочио њену доступност тек од 1986, ваља претпоставити да је разумео да послератно време није било спремно на интерпретацију историјских чињеница које су се косиле са званичним идеолошким судовима, те их је сачувао на увид и суд генерацијама које ће тек доћи. Многа документа на основу којих је писано о Комисији за забрану књига нису до сада објављивана и непозната су научној и широј јавности.

Одмах по доласку немачких окупатора у Србију њихови органи су покупили из књижара и позајмних библиотека, па и многих приватних, по сведочењу Димитрија Кириловића, „сву литературу марксистичке, противосовинске и масонске садржине као и дела јеврејских писаца. Затим су сами они наредили да се сва ова дела издвоје и држе на посебном месту и да се ставе под забрану позајмљивања у свим јавним и школским

1968, 108.

⁴⁵⁰ РОМС, М. 18400, Из живота д-ра Дим. Кириловића (1941–1946).

библиотекама. Када је то учињено, окупатор је наредио да и српске власти предузму сличне мере, односно да сва напред споменута дела потпуно уклоне и униште”.⁴⁵¹

Немачке власти су наредиле да се овај посао заврши за четири до пет месеци, што је министар просвете и вера Велибор Јонић прихватио. Немачки пропагандни органи су саставили списак књига које треба уништити. Међу њима је било неколико хиљада дела на српскохрватском и мали број на словеначком језику. Надлежно војно лице за библиотеке др Херман Гертнер наредио је да се 89-90 процената књига са списка мора уништити. Кириловић каже да је у време ових дешавања био референт за библиотеке и архиве у Министарству просвете и вера и да је то био одлучујући разлог што је постављен за члана и председника комисије. Тада, „као некадашњи члан Комунистичке партије Југославије, а са чврстом вером у пропаст немачког фашизма, ја сам самом себи дао реч да ћу овај посао тако саботирати да он никада не буде обављен. И у томе сам потпуно успео”. Како је текао поступак, нека речи Димитрија Кириловића о томе сведоче:

Више од две година Комисија је држала седнице, да би изгледало да се нешто ради, те је нешто сама а нешто уз помоћ стручњака-референата привидно састављала спискове књига које тобоже треба уништити. У Комисији сам имао за чланове два професора (Танасије Илић и др Живомир Младеновић) и два полицајца (Милорад Туфекчић и Александар Јеловац). Непознавајући политичко уверење ових професора нисам смео никад да им признам своју праву намеру о саботажи. А од полицајца сам ту намеру још више крио као змија ноге. Мој положај је био тим деликатнији, што сам међу референтима имао неколико од којих су неки били најпокорније слуге Недићевог режима и љотићевци.

Док су референти доставали Комисији мишљења о делима која треба забранити, израђена је Уредба о прегледу и забрани књига на основу које све књиге које буду забрањене за читање имају да буду од стране Комисије прикупљене и предате фабрикама хартије. Сарађујући на изradi ове Уредбе, начелник Одељења за високо образовање др Радослав Марковић и ја уносили смо, после већ одобреног текста нацрта све више нових одредаба, доказујући да су потребне а, стварно, у прикривеној намери да се посао око доношења ове уредбе што више отегне. У ту сврху смо, када је текст Уредбе поново био дефинитивно редигован, сугерисали министру Јонићу да Министарски савет а не министар просвете доноси коначну одлуку о забрани књига, због чега

⁴⁵¹ РОМС, М. 18400, 34, Одговор Димитрија Кириловића на чланак у *Политици* од 5. новембра 1944. о Комисији за забрану књига у коме су чланови комисије названи издајницима, 14. децембар 1944.

је доношење Уредбе опет за неколико недеља одложено, а без Уредбе рад на забрани уопште није могао ни да отпочне.

Тако је протекло годину и по дана око израде Уредбе, за који је посао заправо било потребно само неколико дана.

Немачким властима је упало у очи ово одуговлачење па су ми, пошто је рок од 5 месеци давно прошао, претили да ће ме обесити на сред Теразија што посао саботирам. Пажуривао ме је у том погледу и министар Јонић. Ја сам сада израдио један мали списак са отприлике двадесетак аутора и предао га министру Јонићу да га спроведе Министарском савету. И за тај посао сам употребио око два месеца, иако је довољно било свега неколико минута, тј. само толико колико је било потребно да се препишу књиге из већ готовог немачког списка. Министарски савет је одобрио да се сва дела по овом списку забране и униште, а ја сам и даље саботирао преведбу ове забране. Због тога Комисија није прикупила ни једну једину књигу по овом списку па је због тога није могла ни уништити, иако је од одлуке Министарског савета до 20 октобра о. г. протекло више од осам месеци. За немачког војног претставника (др Герстнера), коме сам недељно једаред морао одлазити на реферисање како напредује посао око забране књига, састављао сам посебне спискове књига из оног великог немачког списка за који су наредили да по њему морамо 80-90 посто забранити, и обмањујући га увек сам му говорио да је Комисија све те спискове спремила да предложи Министарском савету за забрану. То уствари није било истина, ја сам дочекао да оду Немци из Београда а да Комисија није ни једну једину књигу уништила.⁴⁵²

Да су Кириловићеви наводи истинити потврђује извештај помоћника министра просвете Владимира Велмар Јанковића упућен Управном штабу Команданта Србије где износи да је због Уредбе дошло до неслагања око питања надлежности између председника Министарског савета, Министарства просвете и вера и Министарства унутрашњих послова. Министарству просвете и вера замерено је да је прешло обим овлашћења приликом доношења законског тумачења Уредбе,⁴⁵³ јер Уредба говори само о забрани књига, тј. онемогућавању њиховог растурања без давања одштете, док законско тумачење Уредбе говори о конфискацији тих књига без накнаде њихове вредности, што по ставу председника Министарског савета представља повреду приватних права појединаца, што није нити у надлежности министра просвете и вера нити Уредбе нити

⁴⁵² РОМС, М. 18400, 34, Одговор Димитрија Кириловића на чланак у *Политици* од 5. новембра 1944. о Комисији за забрану књига у коме су чланови комисије названи издајницима, 14. децембар 1944.

⁴⁵³ Законско тумачење Уредбе је објављено 25. децембра 1942. у *Службеном гласнику*.

било ког другог позитивног правног прописа. Министарство просвете и вера се сложило да изради нову Уредбу о прегледу и забрани књига, саобразно са примедбама Министарског савета и под бројем IV бр. 1924 од 24. марта 1943. и упутило је Министарском савету на хитно одобрење.⁴⁵⁴ Пошто је око Уредбе вођена дуга преписка између Министарског савета и министарстава око питања надлежности за њено спровођење и процедуре за њену примену, то је знатно одужило почетак рада на прављењу спискова забрањених аутора и дела.

Како је текла сарадња између Димитрија Кириловића као председника Комисије за преглед и забрану књига и представника немачке окупационе власти за библиотеке, библиотекара др Герстнера, види се из сачуваних бележака са њихових састанака, од првих сусрета у лето 1942. до дана повлачења немачке војске из Београда и последњег сусрета са др Герстнером који је тада уверавао саговорника да се увек трудио да заштити српске интересе и уништавање библиотека у Београду, док се у исто време паковао и „давао наређења своме персоналу да спале целу архиву Haupttheeresbücherei“.⁴⁵⁵

10. јули 1942, Београд

Препис

Реферат референта за архиве и библиотеке

Данас, 10-VII 1942, био сам, на основу телефонског позива, код референта за библиотеке при немачкој војсци др. Герстнера. Он је од мене тражио:

1/ да му се најкасније у току идуће недеље преда немачки текст нацрта Уредбе о јавним библиотекама. – одговорено му је да се сада преводи.

2/ Кратак извештај са подацима о свима научним библиотекама у земљи: назив, број свезака, да ли је отворена, да ли је ратом оштећена, имена стручног библиотечног особља и њихова библиотекарска спрема. За овај извештај дао ми је рок од осам дана. – Тражиће се хитно подаци.

3/ Обширнији извештај о стању свих научних библиотека у земљи, који би се штампао на немачком језику, сличан оном што су га издали Немци о француским библиотекама. Рок до 15 августа 1942. – у изради је.

4/ Да се одмах приступи сређењу Дворске библиотеке. Рок 2 недеље.

⁴⁵⁴ РОМС, М. 18400, 39, Допис помоћника министра просвете и вера Командујућем генералу и заповеднику Србије, Управни штаб – IV група, 1943.

⁴⁵⁵ РОМС, М. 18400, Препис реферата Димитрија Кириловића министру просвете, 5. септембар 1944.

– тражиће се десетак младића од Националне службе. Ови би под руководством једнога библиотекара Народне библиотеке свршили овај посао. Др Герстнер се распитивао, чија је Дворска библиотека, да ли је државна својина или својина Њ. В. Краља. Он би је најраније оставио у Двору, можда у Старом двору чим овај буде оправљен. Сада је у Музеју Кнеза Павла.

5/ Поново је тражио да се одмах отпочне са израдом централног каталога за књиге свих важнијих јавних библиотека у земљи. У ту сврху је дао и упутства. – Речено му је да постоји мој предлог да се десетак асистената и доцената Универзитета доделе на рад Универзитетској библиотеци ради израде централног каталога. Одлука о томе још није потписана. Сем тога, остаје да се реше нека техничка питања у вези с тим радом: питање картона и кутија / питаће се Државна штампарија да ли има / и питање просторија где би се то радило / у питању је Универзитетска библиотека, после преоправке зграде / дакле после десетак дана /.

6/ Тражио је обавештење о свим послератним публикацијама код нас /књиге, новине, часописе/. Упућен је на Народну библиотеку, која добија обавезни примерак.

7/ Тражио је обавештење о томе, шта се писало код нас о садашњем рату, нарочито се интересовао да ли су наши војни писци писали о томе. – Упућен је на г. Ђорђа Перића, шефа Пропаганде.

8/ Питао је да ли код нас постоје публикације Хрватске, Бугарске и Грчке, објављене у току овог рата. – одговорено му је да не постоје.

9/ Идући састанак самном је одредио за 18. о.м.

Кириловић, с. р.⁴⁵⁶

11. јануар 1943, Београд

Препис
Реферат

Данас сам, на телефонски позив, био код др. Целтнера, референта за архиве при Управном штабу. Он ме је упознао са др. Голдингером, директором Архиве града Беча, сада на војној дужности који ми је изјавио да је случајно имао прилику да види Државну архиву у Новом Саду која се као што је познато налазила у Петроварадину и сада је под непосредним надзором хрватских власти. Ту су архиву хрватске власти иселиле из њених просторија и сада се налази набацана на гомиле у шест соба некадашње Војне болнице. Због тога се др. Голдингер није могао да изближе упозна са материјалом ове Архиве па ме је позвао преко др. Целтнера, да му ја кажем од којих

⁴⁵⁶ РОМС, М. 18400, 5, Препис реферата Димитрија Кириловића министру, 10. јул 1942.

је мањих архива створена Државна архива у Новом Саду. Ја сам му рекао да је Државна архива у Новом Саду у свом саставу имала архиву Бачко-бодрошке жупаније из Сомбора и архиву Торонталско-тамишке жупаније из Петровграда са неким мањим архивама са територије Срема. Према томе, материјал Државне архиве у Новом Саду може интересовати мађарске власти због сомборске архиве, хрватске власти због сремских архива и српске власти због банатских архива. Том приликом сам још скренуо пажњу др. Голдингеру да је још раније Министарство просвете упутило представку Управном штабу да издејствује код хрватских власти одобрење за пренос банатског материјала из Петроварадина на територију окупиране Србије. На ово ми је одговорио др. Целтнер да је та представка у његовим рукама. Обојица су се питали колико је отприлике у свему било архивског материјала у Државној архиви у Новом Саду. Одговорио сам да га је било око 30 вагона. Др. Голдингер ми је саопштио да толико сада тога материјала нема. На ово сам приметио да је, колико сам извештен, један део архивског материјала још у мају 1941. однет у Беч од стране немачке војске. Он ми је одговорио да му је то познато и да је у Беч однета само архива бившег XII граничарског пука, дакле војна архива, остале ће архиве, на основу њихове провениенције, бити предате заинтересованим властима. Ради бољег упознавања са материјалом који се налази у Петроварадину ићи ће онамо др. Целтнер и том приликом ће, изјавио ми је, морати и мене повести. Потребно је да по овом питању будем и лично саслушан од стране г. Министра.

После тога др. Целтнер ме је почео испитивати. Питао ме је шта је досад министарство просвете учинило поводом његових писмених упутстава у ствари што боље заштите архива у Србији. Одговорио сам му да се у том погледу не може много учинити пре него што се не донесе Уредба о заштити архивалија и Уредба о државним архивима и регистратурама. Напоменуо сам му да је прошло већ 8 месеци како је у Министарству просвете израђена Уредба о заштити архивалија; код које се инстанције та уредба сад налази, да ли код наших или немачких власти, не знам. Др. Целтнер ме је тада упитао, шта је Министарство просвете урадило да убрза доношење ове уредбе о заштити архивалија. На ово нисам одговорио ништа. Затим сам додао да је израђен и нацрт уредбе о државним архивама и регистратурама, и баш ових дана ће се дати дефинитиван текст овој уредби у Министарству просвете.

Референт

Др Кириловић, с. р.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ РОМС, М. 18400, 9, Препис реферата Димитрија Кириловића министру просвете, 11. јануара 1943.

6. март 1943, Београд

Реферат

На основу позива од стране Господина др. Герстнера и наређења Господина Помоћника Министра просвете, био сам данас код Господина Герстнера. С њим сам разговарао о овим стварима:

1/ Интересовао се како напредује преписивање спискова књига. Рекао сам му да смо отпочели преписивати инвентар Крагујевачке народне библиотеке, да је преписано око 2.500 књига и да тај посао ради један волонтер-чиновник. Израдио ми је захтев /у облику наређења/ да се тај посао мора брже радити да би се за два до три месеца и завршио. Истакао је да је Господин Министар просвете преузео одговорност пред немачким властима, да ће се све забрањене књиге, нарочито српске, што пре повући из библиотеке у земљи. Да би се могла вршити контрола над забрањеним књигама, потребно је да што пре добије спискове свих књига које се налазе по нашим, нарочито по сеоским књижницама. Израдио је још захтев да му недељно једаред односим спискове који су преписани. – да би се могло удовољити овом захтеву, потребно је да ми се додели бар десет чиновника са одговарајућом потребном хартијом, и исправним писаћим машинама; према додељеном особљу бих требао да имам пуну ингеренцију за надзор над тим послом.

2/ Интересовао се да ли је извршена набавка немачких књига за средњошколске књижнице. Одговорио сам му да јесте. Рекао ми је да је министарство дужно да одмах и из овогодишњег буџета набави даље погодне немачке књиге за средњошколске књижнице и то сваког месеца за своту од 30.000– дин. отприлике. Свака набављена књига му се мора показити.

3/ Разговарали смо и о списку новина које је захтевао од Народне Универзитетске и Градске библиотеке, па ми је рекао да се тај његов захтев односи на све српске новине без обзира на време излажења, али само за новине које се налазе у тим библиотекама. – У овом смислу мораће се накнадно упутити захтев споменути библиотекама.

4/ Израдио је захтев да буде извештаван о раду Комисије за преглед књига, како би се могао обавештавати о току рада те Комисије.

5/ Напоследку тражио је да га посећујем сваког уторника у десет сати пре подне.

Молимо Господина Министра да ми изволи дати потребне инструкције о свима овим стварима, као и наређење да сваког уторника могу отићи до Господина Герстнера.

Референт,

Др. Дим. Кириловић⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ РОМС, М. 18400, 10, Реферат Димитрија Кириловића министру просвете, 6. март 1943.

18. март 1943, Београд

Реферат

На основу наређења г. Министра просвете и вера био сам данас код г. др Герстнера да га питам, да ли би Управни штаб пристао да се надлежност и сав посао око забране књига марксистичко-антинемачке садржине као и оних који потичу од јеврејских писаца пренесе на Српску државну безбедност, која је и досад овај посао обављала уз сарадњу Министарства просвете.

Др Герстнер ми је рекао да Управни штаб не интересују много сами модалитети око забране књига већ захтева да се та забрана што пре изведе. За само извођење забране, као и за спровођење те забране у дело по његовом мишљењу Управни штаб сматра одговорним лично г. Министра просвете, и тако гледа он на ову ствар и њихов Пропагандни одсек, који је доставио Мин. просвете списак српских и других књига које су Немци ставили на индекс, као и њихова Безбедна служба. У преносу надлежности забране књига са Министарства просвете на Српску државну безбедност не би немачке власти хтеле никако да виде одуговлачење овог посла, пошто се на њему у Министарству просвете ради већ дуже од годину и по дана, али без резултата.

Референт,

K⁴⁵⁹

Димитрије Кириловић реферише министру просвете и вера да је на састанку одржаном 13. априла 1943. обаветио др Герстнера да је комисија завршила са израдом првог списка, само што још није потписан „у љутини је потврдио своју тврдњу да ми то споро радимо и захтевао је да му још у току недеље покажемо дефинитиван први списак забрањених књига. Немац је такође рекао да спискове забрањених књига не треба објављивати у новинама, већ их треба прикупити поверљивим путем преко начелстава. На Кириловићеву примедбу да прописи то захтевају, одговорио му је „да се не може обазирати на прописе кад је у питању изградња Нове Европе”. Кириловић га је обавестио да комисија има сазнања да се у неким средским начелствима (Ниш) одузимају књиге ради уништавања и затражио информацију ко је наредио такву акцију. Напоследку, поново ми је, каже Кириловић, „дао савет да не пишем писмене реферате, већ све усмено да свршавам”. Као коментар на ову сугестију, у напомени на дну документа, Кириловић је руком написао: „Ја сам ипак, због себе, писао писмене реферате и копирао их.”⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ РОМС, М. 18400, 12, Реферат Димитрија Кириловића министру просвете, 18. март 1943.

⁴⁶⁰ РОМС М. 18400, 15, Реферат Димитрија Кириловића министру просвете, 19.

28. децембар, 1943, Београд

Препис
Реферат

На данашњем састанку са др. Гестнером поново је главна тема нашег разговора била повлачење забрањених књига из промета. На његове примедбе да је, на основу датог обећања од стране г. Министра, рок за повлачење књига прошао, ја сам га известио о писму које је господин Министар упутио г. председнику владе с молбом да ову ствар убрза. Господин Герстнер ми је рекао да ће тим поводом доћи код г. Министра првих дана јануара.

Показао сам му списак књига које министарство жели да откупи од књижара Душана Ј. Делића. После проверавања рекао ми је да се ниједна од тих књига не налази међу забрањеним с немачке стране.

Питао сам га шта је са сагласношћу за уредбу о јавним књижицама и са Уредбом о обавезном примерку: Одговорио ми је да још морамо чекати.

Питао сам га хоће ли Министарство добити сагласност за одлуку да и учитељи могу бити редовни слушаоци библиотекарског течаја. Одговорио ми је да хоће.

К, с. р.⁴⁶¹

29. јануара 1944, Београд

Препис
Реферат

На јучерашњем састанку др Гестнер ми је изразио молбу да му Универзитетска библиотека изради библиографију радова о биткама и устанцима у Србији и Бугарској током 18 и 19 века. Кад сам скренуо пажњу да такав посао прелази делокруг рада једне библиотеке и да је то тешко израдити и с обзиром на чињеницу да ни Универзитет ни остале наше библиотеке немају систематски каталог, др. Герстнер ми је рекао да му морамо израдити ту библиографију, и то до 29 фебруара т. г.

Затим ме је др. Герстнер питао шта је учињено са прикупљањем забрањених књига. Ја сам му и овог пута поновио исто што сам му већ раније више пута рекао, наиме да је Господин Министар просвете и вера већ две листе таквих књига упутио Министарском савету и да је писменим путем пожуривао решење овог питања код Председника

април 1941.

⁴⁶¹ РОМС, М. 18400, 18, Реферат Димитрија Кириловића министру просвете, 28. децембар 1943.

владе. Г. Герстнер ми је рекао да његови предпостављени неће више да чекају на решење овог питања и да ће интервенисати на начин за који сами за сходно буду изабрали. Од Господина Министра просвете очекује да ће бар пре почетка рада Универзитета наредити да се изврши прикупљање забрањених књига из факултетских, семинарских и институтских библиотека да би се склониле у Универзитетској библиотеци, како то Уредба о забрани књига предвиђа. Ја сам му скрепну пажњу на факат да ова Уредба заиста предвиђа овај поступак, али тек пошто Министарски савет усвоји предлог Министра просвете о забрани књига.

Наредио ми је још да му се достави из Универзитетске библиотеке списак бугарских новина и часописа од 1939 год. па даље.

На крају сам га молио да врати Универзитетској библиотеци књиге и часописе које је узео а више му нису потребни. Он је то обећао.

Референт за библиотеке и архиве

К, с. р.⁴⁶²

5. септембар 1944, Београд

Препис

Реферат

Господине Министре,

Јуче сам био код др. Герстнера па ми је др. Герстнер рекао, да ме је звао да ми каже, да Hauptheeresbücherei ликвидира и да он одлази из Београда. Због тога жели да врати све књиге које је позајмио из Универзитетске и других библиотека за Hauptheeresbücherei. У ту сврху је захтевао да пошаљем данас господина Павла Стефановића, библиотекара Универзитетске библиотеке да ове књиге прими. За књиге које су позајмили поједини немачки официри непосредно из Универзитетске библиотеке рекао ми је да сама Универзитетска библиотека тражи од тих лица повраћај ових књига преко њихове војне поште. Још ми је др. Герстнер рекао да обе библиотеке којима је он досад управљао, а то су политичка библиотека /у згради Мин. спољних послова/ и главна војна библиотека, предаје Министарству просвете и вера. Кључеви од ових библиотека налазе се код жандарма који чува зграду Министарства спољних послова и у Централном бироу Militärverwaltung-a. Споменуо ми је да се један део књига из главне војне библиотеке налази у Вршцу. Када сам му споменуо да још нисмо примили књиге од Националне библиотеке у Бечу и замену за наше мултипликате,

⁴⁶² РОМС, М. 18400, 19, Реферат Димитрија Кириловића министру просвете, 29. јануар 1944.

одговорио ми је да му је жао што Национална библиотека још није одговорила својој обавези и умолио је да наше Министарство опомене Националну библиотеку да пошаље обећане књиге.

На крају ми је др. Герстнер рекао да се увек трудио да заштити српске интересе и да му је жеља да Срби то знају. Нарочито је истакао да је он спречио да се извесне библиотеке разнесу из Београда. Напоследку ме је замолио да испоручим његов поздрав Господину Министру и Господину Помоћнику и уједно да га извинем што није имао времена да се лично опрости.

Док се овај разговор водио, др Гестнер је у мом присуству издавао наређење своме персоналу да спале целу архиву Haupttheeresbücherei. Референт за библиотеке
К, с. р.⁴⁶³

Ако се узме у обзир чињеница да је рад на прегледу књига веома дуго трајао као и то да је Бранимир Малеш, једини осведочени присталица нацизма међу члановима комисије, већ средином 1943. године уклоњен са места председника комисије за преглед књига, постоји велика вероватноћа да је изјава др Димитрија Кириловића, председника комисије, дата новим партизанским властима у новембру 1944. године, како су чланови комисије радили тако да дочекају ослобођење, а да ниједна књига не буде уништена, заправо тачна.⁴⁶⁴

⁴⁶³ РОМС, М 18400, 20, Препис реферата Димитрија Кириловића министру просвете, 5. септембар 1944.

⁴⁶⁴ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду; 1921–1945*, Београд 1968, 108–109.

УПРАВНИК УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ У БЕОГРАДУ

У Србији је у мају 1941. објављено да ће цензуру свог штампаног материјала вршити Штаб војноуправног команданта Србије. У пракси ова политика је отпочела у лето 1942. у Универзитетској библиотеци у Београду. Она је у ваздушним нападима Луфтвафе била оштећена и после од стране немачке војске девастирана, али није доживела трагичну судбину Народне библиотеке да буде директно погођена запаљивим бомбама, што је довело до уништења готово целокупног њеног фонда.⁴⁶⁵

Универзитетска библиотека је била намењена професорима и студентима Универзитета, међутим, у периоду окупације њене књижне фондове су користили сви грађани, због тога што Народна библиотека у том периоду није радила.

Рад у Универзитетској библиотеци се одвијао у складу са новим окупационим условима све до 1. јуна 1941. када је овлашћени представник Библиотеке, Смиља Мишић, позвана на разговор код мајора библиотекара др Герстнера о чијим захтевима је потом обавестила ректора Београдског универзитета. На састанку је наређено да се припадницима немачке војске омогући позајмица књига, да се што пре отпочне са преписивањем картотеке универзитетске библиотеке у два примерка, од којих би се један употребио за Централну библиотеку у Београду, а други би се (са преведеним насловима српских књига на немачки језик), предао Немцима. Универзитетској библиотеци је наређено да доставља месечне извештаје на немачком језику о раду лично др Герстнеру као и да представник библиотеке долази код њега једном месечно на реферат. Мајор је тражио да му се достави списак библиотека и манастира у којима су похрањени стари рукописи са минијатурама. Др Герстнер је од представ-

⁴⁶⁵ Према проценама изгорело је око 350.000 књига и око 500.000 различитих свезака као и непроцењиво културно благо које су чинили стари рукописи, повеље и документи, сва штампа од XVIII до XX века, небројана писма, карте и др.

нице Универзитетске библиотеке затражио да се већ исти дан отпочне са уклањањем непожељних књига из свих одељења и да се оне сместе у једно посебно одељење нежељених књига недоступно за ширу јавност. Управа Библиотеке би морала да обавести др Герстнера уколико буде захтева од стране научних кругова за позајмицом неких издвојених књига.

Универзитетска библиотека је морала да се сама сналази у спровођењу овог немилостивог задатка. Користили су јеврејски лексикон и Енциклопедију јеврејске историје, објављену у Немачкој, како би идентификовали јеврејске писце или „про-Ционисте”. Такође издвајале су се књиге оних писаца који нису у Лексикону, али су носили изразито јеврејско име и презиме. С друге стране идентификовање марксистичко-комунистичке и посебно анти-немачке литературе било је много теже без прецизних упутстава немачких власти. На захтев Управе Универзитетске библиотеке, немачка команда је доставила већ састављен списак од неколико хиљада забрањених књига и часописа, међу којима је било и много дела из српске и југословенске књижевности и захтевала да се са тог списка мора забранити, тј. уништити 80 до 90 одсто књига. Рад на издвајању забрањених књига у Универзитетској библиотеци текао је неометано и већ се у извештају Министарству просвете од 15. августа 1942. каже да су „завршени послови око уклањања јеврејске литературе, анти-немачке и марксистичко-комунистичке [...] књиге све пренесене из Магацина у једно одељење, где су смештене по писцима. То одељење се држи закључано”⁴⁶⁶

Зграда Универзитетске библиотеке у Београду

⁴⁶⁶ АУБ, бр. 41 од 17. фебруара 1942.

Димитрије Кириловић је у неколико наврата, на почетку рада у Београду покушавао да добије упражњено место управника Универзитетске библиотеке у Београду јер се плашио да у некој од систематизација, неће успети да задржи посао као формално управник Државне архиве.⁴⁶⁷ Место управника је упражњено још на почетку окупације пошто је пензионисан дугогодишњи управник Урош Ђонић, а уместо њега у кратком временском периоду је промењено неколико в. д. управника.

Кириловић је по расписаном конкурс у Министарству просвете и вера за управника Универзитетске библиотеке поднео молбу за запошљавање 28. јула 1942, али је на то место постављен Милорад Ванлић. Много година касније ће Кириловић тврдити да тада није постављен јер као „пречанин” није био по вољи министру Јонићу. О томе, каже, говори и то што је за све време окупације остао чиновник оне помоћне групе коју је стекао пре рата, иако је место управника Универзитетске библиотеке било упражњено, те је постојала могућност да буде прави управник, а не само вршилац дужности: „Ја, уосталом нисам ни желео да под окупацијом правим каријеру и стичем унапређења, па се због тога нисам ни жалио”.⁴⁶⁸ Годину дана касније ситуација се, бар када је реч о положају Кириловића у Министарству, променила јер је одлуком Министарства просвете и вера од 10. новембра 1943. Димитрије Кириловић, поред дужности референта за библиотеке и архиве у Министарству просвете и вера, постављен да врши и дужност управника Универзитетске библиотеке.⁴⁶⁹

Начелник Одељења за високо образовање и народну културу др Радослав Марковић је на саслушању у Комисији за утврђивање злочина 15. фебруара 1945. изјавио да је лично предложио министру Јонићу да постави Кириловића на упражњено место управника Универзитетске библиотеке пошто га је ценио као „вредног и исправног чиновника”, што је и урађено. Тврди даље да „никакве сугестије да предложим баш Кириловића нисам ни од кога добио.”⁴⁷⁰

Управничку дужност у Универзитетској библиотеци преузео је Димитрије Кириловић 24. августа 1943. године и показао се: „Као вредан човек, доста крут шеф, и 'чврста рука' како се то каже, он је ту дужност обављао врло савесно, чувајући Универзитетску библиотеку од свих штеточина, домаћих и окупаторских које су на њу насртале”.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ РОМС, М 18400, 22, Изјава Ђорђа Радојичића, библиотекара Народне библиотеке, о раду Димитрија Кириловића.

⁴⁶⁸ РОМС, М. 18400, 50.

⁴⁶⁹ РОМС, М. 18400 Одлука Министарства просвете и вера, Одељења за високо образовање и народну културу IV, бр. 7197 од 10. новембра 1943.

⁴⁷⁰ РОМС, М. 18400, 29, Записник Комисије за утврђивање злочина, 15. фебруар 1945.

⁴⁷¹ Р. Марковић, *нав. дело*, 111–112.

Као управник библиотеке добио је наредбу од др Герстенра да се отпочне са израдом централног каталога свих важнијих библиотека у земљи, по тзв. Пруским инструкцијама, чиме би добили попис наших најважнијих библиотека. Уредбу о формирању комисије за израду централног каталога је, према сећању бившег Кириловићевог шефа у Министарству Радослава Марковића, потписао Владимир Велмар Јанковић. Димитрију Кириловићу је поверено да организује овај посао и он је, према сопственом сведочењу, започео овај посао само са једним радником, библиотекарком Смиљом Мишић, и да је тим темпом наставио рад „ни после десет година не би био готов”.

Службеници Универзитетске библиотеке су после ослобођења сведочили о Кириловићу као управнику, у поступку који је против њега вођен због културне сарадње са окупатором. У потписаној Изјави осморо запослених Универзитетске библиотеке наводи се да је као Димитрије Кириловић управник:

[...] према службеницима био коректан, добар и праведан старешина, а према окупаторским властима увек је бранио интересе Универзитетске библиотеке. За време бомбардовања Београда, Кириловић је поделио особље Библиотеке на три групе па смо тако тек сваки трећи дан долазили у канцеларију, док су остали чиновници били подељени у две групе и сваки други дан ишли у канцеларију. Немци су односили књиге на читање, а Кириловић је захтевао да се те књиге враћају и тако их сачувао од пропасти. У онај део зграде у који су се уселили Немци није одлазио само да их не гледа. Своју мржњу према окупатору Кириловић често није крио, и нама је то било познато. Оваквим својим држањем Кириловић се излагао опасности и према окупатору и према квислиншком министру Јонићу.⁴⁷²

Овако сачувану Универзитетску библиотеку и српска културна блага у њеном књижевном фонду управник др Димитрије Кириловић предао је на десет дана после ослобођења Београда, 30. октобра 1944. године, новом управнику.

⁴⁷² РОМС, М. 18400, 57, Изјава службеника Универзитетске библиотеке, 23. јул 1946.

ОДБРАНА ОД ОПТУЖБИ ЗА КУЛТУРНУ САРАДЊУ СА ОКУПАТОРОМ

Завршетак Другог светског рата затекао је Димитрија Кириловића на месту в. д. управника Универзитетске библиотеке у Београду. Одлуком Министарства просвете Србије од 23. августа 1945. је пензионисан.⁴⁷³

По изјави самог Кириловића, одмах после ослобођења посетио га је у просторијама Универзитетске библиотеке Татомир Вукановић, члан Просветног одељења Главног НОО Србије, у својству комесара над свим библиотекама у Београду, са налогом да преда дужност управника Милици Продановић. У току разговора, успостављено је међусобно поверење, чему је, каже Кириловић, допринела и чињеница да је посетилац био обучен у партизанску униформу. Из тог разлога је комесару предао архиву Комисије за преглед и забрану књига како би се упознао са политиком окупатора према библиотекама, стим да је за неколико дана врати. Том приликом, каже Кириловић, „нагласио сам му да по записницима изгледа да је Комисија све урадила што се од ње тражило, јер сам се бојао да ће неко од оних на власти хтети да види шта тако споро ради та Комисија, па нека на основу тих извештаја установи да није тако”.⁴⁷⁴ Каже да је Вукановићу јасно изнео да је „ствар изсаботирао, јер сам као некадашњи прашки ђак, на чијем се Универзитету још чувао демократски дух Масарика, стекао уверење да се против идеје може борити идејом а никако спаљивањем књига”.

У међувремену, по наређењу Главног НОО Србије које је потписао Петар Стамболић, Кириловић је 28. октобра 1944. предао дужност управника Милици Продановић, библиотекарки Универзитетске библиотеке.

Димитрије Кириловић убрзо сазнаје да је против њега покренут кривични поступак због културне сарадње са окупатором. Наиме, Татомир Вукановић је на основу предате архиве Комисије за преглед и забрану

⁴⁷³ РОМС, М. 18400, 12, Одлука бр. I 4021/1945.

⁴⁷⁴ РОМС, М. 18400, Из живота д-ра Дим. Кириловића (1941–1946).

књига, саставио 2. новембра 1945. тужбу против Димитрија Кириловића и још 26 лица повезаних са Комисијом и упутио је Земаљској државној Комисији за утврђивање ратних злочинаца.⁴⁷⁵ У тужби говори да „пријаву доставља као 'просветно-културни радник и научник' [...] да би се задовољила правда и правичност". Опис кривичног дела које пријављује овако квалификује: „При раду на додељеној ми дужности око старања за опште народно просвећивање и културу наишао сам на изванредно број лица која су својим радом учествовала и обилато помагала окупатора да што темељније уништава народне тековине. У прилогу достављам обилат доказни материјал, оригинална акта о раду Комисије за преглед и забрану књига. Из приложених материјала јасно се види да су чланови ове Комисије ратни злочинци првог реда... Не смемо дозволити да се, поред осталих казни, ма ко из чланова ове комисије никада више појави у јавном, научном и просв. култ. делању у земљама равноправне демократ. Фед. Југославије”.⁴⁷⁶

На основу тужбе, јавни тужилац града Београда је 1. октобра 1945. покренуо кривични поступак против Димитрија Кириловића због дела из члана 1. и 2. одлуке Председништва АСНОС-а о суду за суђење злочина и престапа против српске националне части, под квалификацијом културне сарадње са окупатором.

Добивши решење о покретању кривичног поступка, Кириловић са резигнацијом закључује: „Бадава сам се исповедао непоштену човеку”!

Комисија за бирачке спискове I рејона је децембра 1945. под бројем 755⁴⁷⁷ на предлог јавног тужиоца донела решење о одузимању бирачког права Димитрију Кириловићу, а одлуком Среског суда I рејона бр. 397 од 20. фебруара одузето му је бирачко право, због културне сарадње са окупатором. Суд је уважио изјаву библиотекарке Смиље Мишић која је тврдила да је Кириловић тражио да се врати из библиотеке Правног факултета у Универзитетску библиотеку „јер се без ње не може довољно и ефикасно обављати посао за Немце у погледу издвајања забрањених књига.”⁴⁷⁸

Кириловић је ове наводе оповргао на суду изјавама својих шефова из Министарства, Радослава Марковића и Милена Николића, који су потврдили да Смиља Мишић није била члан комисије за забрану књига нити

⁴⁷⁵ РОМС, М. 18400, 21, Препис пријаве Татомира Вукановића против Димитрија Кириловића упућене Земаљској државној комисији.

⁴⁷⁶ Исто.

⁴⁷⁷ РОМС, М. 18400, 53, Решење Комисије за бирачке спискове, Београд у вези са бирачким правом Димитрија Кириловића, 20. децембар 1945.

⁴⁷⁸ РОМС, М. 18400, 43, Молба јавном тужиоцу НР Србије, 1946.

јој је био поверен било какав посао у вези са њеним радом.⁴⁷⁹ Кириловић је доказивао да је библиотекарку министар Јонић одредио да ради позајмицу књига из Универзитетске и осталих београдских библиотека др Герстнеру и немачкој војсци, и да се стара о њиховом благовременом враћању у библиотеку. Даље, тврдио је да је тражио враћање библиотекарке под његову надлежност како би могао да спречи даље неуредно враћање и задржавање књига од стране Немаца, међу којима је било и много вредних библиотечких примерака. У одбрану своје невиности стално је подвлачио да је службу у Министарству просвете вршио само у опсегу своје редовне делатности и мање од тога, и за то је наводио пример Универзитетске библиотеке у Љубљани где је за време рата уништено 50.000 књига, док је он својим радом допринео „да се у београдским библиотекама не уништи ни једна једина“.⁴⁸⁰

Док је свим силама настојао да спере љагу са свог имена и поврати бирачко право, истовремено је тражио посао, пошто му није била утврђена висина пензије и породица је била без сталних примања.

Прва молба за службу коју је упутио била је молба за запослење у Државној архиви у Новом Саду. Сачуван је одговор на молбу Одељења за просвету ГНООВ-а бр. 6568 од 19. септембра 1945. у коме се молба одбија пошто нема буџетских могућности за постављење чиновника Државне архиве.⁴⁸¹

Димитрије Кириловић је наставио своју борбу за доказивање невиности схватајући да ће једино на тај начин моћи да поврати свој лични и професионални живот.

У жалби Народном среском суду за I рејон града Београда од 7. фебруара 1946. поново износи генезу догађаја који су довели до оптужби против њега и упорно тврди: „ја сам ствар у Комисији тако водио да ни за две и по године нисмо ни једну једину књигу одузели ниједној библиотеци, па према томе нисмо је ни уништили. Због тога је Србија једина земља у којој је била фашистичка власт, а у чијим библиотекама постоје и данас оне књиге које су Немци тако радо и брзо уништавали.“⁴⁸² Народни срески суд за I рејон града Београда је одбио Кириловићеву жалбу и 20. фебруара 1946. потврдио решење.

Пошто му од момента пензионисања 1945. није утврђена висина пензије и није почело са њеном исплатом, Кириловић се 8. јануара 1946. морао обратити молбом Народном одбору I рејона да му се изда уверење ради регулисања пензије. Рејон му је издао уверење, у коме се између

⁴⁷⁹ РОМС, М. 18400, 45, 58, Изјава чиновника Министарства просвете, 6. април 1946.

⁴⁸⁰ РОМС, М. 18400, 43, Молба јавном тужиоцу НР Србије, 1946.

⁴⁸¹ АВ, Ф. 169, 6568/1945.

⁴⁸² РОМС, М. 18400, 47, Молба Народном среском суду I рејона, 7. фебруар 1946.

осталог каже, да није био организатор, функционер ни активни члан у квислиншким организацијама, „али се обележио таквим радом”.⁴⁸³ Овакво неповољно уверење издато му је на основу извештаја Страхине Тадића „народног тужиоца за Јевремову улицу”, који је свој извештај саставио на основу података које је добио од надстојнице зграде у којој је живео Кириловић са породицом и једног станара из зграде. У изјави надстојнице зграде каже се да је Кириловић за време окупације често путовао у Нови Сад и доносио животне намирнице. За зло му је узета честа посета „попова у свом стану како за време окупације такође и данас”. Станар из Кириловићеве зграде изјавио је да је чуо да је „често ишао на реферат неком Немцу”.⁴⁸⁴

У поновном обраћању Народном одбору I рејона 16. јануара 1946. Кириловић је категорички и са гнушањем одбио све оптужбе: „Ниједан пут нисам био у Новом Саду за време окупације, а ни моја породица. Нисам чак ни покушао да идем, јер сам добро био свестан шта ме тамо чека од стране мађарских фашиста...из Београда се нисам никуда мицао ни моји сви све до ослобођења, осим што сам после ускршњег бомбардовања провео са породицом десетак дана у Кумодражу”.⁴⁸⁵ Што се тиче оптужбе о окупљању попова у стану, Кириловић каже да је исти дан када је прочитао ове оптужбе у *Политици* прочитао уводни чланак *У Југославији не постоје верски прогони* и како сам пише „нисам знао да ли да се смејем или да плачем” што некоме „смета” што у посете поповском зету, како сам каже, долазе „мој стари познаник архимандрит Филарет Гранић, професор Универзитета, с ким се познајем већ скоро 30 година...и Викентије Проданов, мој школски друг”.⁴⁸⁶ На крају Кириловић прилаже писма својих сустанара из зграде који су повукли изјаве о њему јер их „улични тужилац”, како се сам потписивао, није савесно пренео.⁴⁸⁷

Због кривичног поступка који је покренут, у Кириловићеву корист је сведочило више бивших сарадника из доба окупације. Изјаве у његову корист су дали запослени Универзитетске библиотеке, Народне библиотеке, бивши шефови у Министарству просвете и вера и др.

Управник Народне библиотеке Душан З. Милачић је на Кириловићево тражење издао априла 1946. уверење да по изјавама библиотекара Народне библиотеке који су радили за време рата, Комисија за забрану књига није одузимала књиге из Народне библиотеке”.⁴⁸⁸

⁴⁸³ РОМС М. 18400, 49, Уверење Народног одбора I рејона бр. 7716 од 8. јануара 1946.

⁴⁸⁴ РОМС М. 18400, 48, Пријава Страхине Тадића, 17. децембар 1945.

⁴⁸⁵ РОМС М. 18400, 50.

⁴⁸⁶ Исто.

⁴⁸⁷ РОМС М. 18400, 51, Писмо Марије Стојановић, 17. децембар 1945.

⁴⁸⁸ РОМС М. 18400, 56, Уверење Народне библиотеке, 21. нај 1946.

Интересантна је изјава Ђуре Гавеле, уредника државног издавачког предузећа „Просвета” из марта 1946, који је једно време радио са Кириловићем у истом одељењу Министарства просвете, где каже: „Познато ми је да је Кириловић био у Комисији за забрану књига. Разговарајући једном приликом о раду те комисије, Кириловић ми је у поверењу рекао да ће се трудити да се рад комисије продужи до краја рата, то јест: да њен рад остане без ефекта”.⁴⁸⁹

Бивши члан Комисије за забрану књига поручник Живомир Младеновић, који је невољно постављен у Комисију и на све начине безуспешно покушавао да се ослободи ове дужности, дао је изјаву о понашању Кириловића:

Видевши моје очајање Др. Димитрије Кириловић, који је био одређен за претседника ове комисије, позвао ме је на страну и у поверењу ми рекао. Немојте се једити. Настојаћемо да ниједна књига не буде уништена. Саботираћемо и одуговлачићемо рад”.⁴⁹⁰ Сведочећи о поступцима Димитрија Кириловића уз помоћ којих је одуговлачио и саботирао поверени посао у Комисији Младеновић је рекао: „Саботажа у једној оваквој комисији, у којој су сем др Кириловића и мене, била још два полицајца и један, како смо мислили, режиму одан човек, била је крајње опасна. Најтеже је било са полицајцима, који су били и сувише ревносни и које је др Кириловић с муком уверавао да се један овакав посао не може радити брзо без читања и оцене дела... Седнице на којима сам присуствовао протицале су у бесплодним дискусијама о томе ко ће узети књиге на читање и у реферисањима др Кириловића о тобожњим тешкоћама које искрсавају у вези са радом комисије. Ја нисам ништа хтео да примим на читање и оцену изговарајуће се на разне начине, а др Кириловић ме није присиљавао да то чиним. Како комисија није давала никаквих резултата Јонић је био нестрпљив а Немци такође. Претили су нам логором на Бањици и стрељањем. Сматрам да моја потпуна неактивност у Комисији не би била могућа да је наместо др Кириловића био човек коме је стало до сарадње са окупатором. Сигурно је да би Комисија извршила свој задатак, т. т. скупила и уништила књиге, да је ма ко други био претседник ове Комисије. Комисија је успела у саботажу, тако да ниједну књигу није одузела нити уништила, благодарећи највише њеном претседнику др Кириловићу. Према томе, мишљења сам да се његов рад у Комисији за преглед књига не може сматрати сарадњом са окупатором, када је он, из мржње према окупатору, успео да изврши тако важну саботажу у њој.”⁴⁹¹

⁴⁸⁹ РОМС М. 18400, 55, Изјава Ђуре Гавеле, 30. март 1946.

⁴⁹⁰ РОМС М. 18400, 43.

⁴⁹¹ РОМС М. 18400, 54, Записник састављен пред војним тужиоцем III армије, 23.

Библиотекар Универзитетске библиотеке „Павле Стефановић”, који је са Кириловићем сарађивао за време окупације, изнео је да је знао да је Кириловић постављен за председника Комисије за забрану књига, али да је стекао утисак да је он са радом у овој Комисији „ствар развлачио и саботирао. Нашој библиотеци по некаквим списковима забрањених књига одвојена је у једној посебној одаји читава хрпа књига, затим су неке враћене док су друге остале у тој соби. Сећам се да је Кириловић лично из ове собе одабирао извесне књиге и враћао у библиотеку. Рад ове Комисије се свео на то да ниједна књига из ове библиотеке није уништена нити спаљена”.⁴⁹²

Из докумената које је Кириловић сачувао о раду Комисије за преглед и забрану књига, може се закључити на који је начин саботирао рад Комисије и успео да прикрије своју делатност. Наводи да је прво започело са одуговлачењем припремних радова и компликовањем процедуре око доношења Уредбе. Под припремним радовима подразумевао је израду Уредбе о прегледу и забрани књига и израду спискова дела које треба забранити. Уредбу смо, каже Кириловић: „ја и остали чиновници Министарства просвете радили преко две године, иако смо је могли израдити за неколико дана. Процедuru око забране књига намерно смо условили одлуком министра просвете, да би и тиме добили у времену”. Пошто су Немци саставили огроман списак српских књига и тражили да се из њега изабере и уништи 80-90% дела, очекивало се да ће списак брзо бити готов. Међутим, Кириловић је наредио да чланови Комисије морају да прочитају сваку књигу како би се тобоже уверили да ли књиге заиста долазе у обзир за уништење. Министар Јонић и др Герстнер су се стално распитивали како напредује рад и пожуривали завршетак посла. Да не би била откривена намера за саботажу, вођени су записници са седница и реферати који су предавани надлежним властима у таквом духу као да је комисији стало да цео посао заврши што брже и савесније. Такође, било је потребно маскирати целу саботажу пред појединим члановима Комисије, пред којима, каже Кириловић „нисам смео да отворено говорим о свом саботерском плану”.⁴⁹³

Конечно, Решењем јавног тужиоца града Београда, (К – бр. 823/1945. од 4. јануара 1947) обустављен је кривични поступак покренут против Димитрија Кириловића због кривичног дела културне сарадње са окупатором пошто је утврђено да Комисија за забрану књига при Министарству просвете није одузела ни једну књигу и да је Кириловић својим март 1946.

⁴⁹² РОМС М. 18400, 26, Записник Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, 10. мај 1945.

⁴⁹³ РОМС, М. 18400, 47, Молба Народном среском суду I рејона, 1947.

радом као председник Комисије допринео да се ниједна књига из библиотеке не одузме нити уништи.

ЈАВНО ТУЖИОШТВО ГРАДА БЕОГРАДА

Иследно одељење

К-бр. 823/45

4 јануара 1947 године

Београд

У кривичном предмету покренутом против Др. Кириловић Димитрија и других, због кривичног дела из чл. 6 тач. 6 Закона о кривичним делима противу Народа и државе – јавни тужилац града Београда донео је дана 4 јануара 1947 године следеће –

РЕШЕЊЕ

ОБУСТАВЉА се кривични поступак покренут противу Др. Кириловић Димитрија, бив. вршиоца дужности Управника Универзитетске библиотеке у Београду, због кривичног дела из чл. 3 тач. 6 Закона о кривичним делима против Народа и државе.

Решењем обавестити окривљеног Др. Кириловић Димитрија.

Образложење:

Пријавом Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, претстављено је:

Да је окр. др. Кириловић Димитрије за време окупације као вршиоц дужности Управника Универзитетске библиотеке био постављен за члана и претседника Комисије за забрану књига при Мин. просвете Србије, и да је као такав политички сарађивао са непријатељем.

Признањем самог Кириловића и изјавама испитаних сведока из приложених уверења установљено је, да је Кириловић као вршиоц дужности Управника Универзитетске библиотеке, био постављен за члана и претседника Комисије за забрану књига при Мин. просвете Србије.

Из приложених уверења Нар. Библиотеке бр. 123 од 21 маја 1946 год. уверењем бр. 344 од 22 маја 1946 год. и извештајем ректора Универзитета бр. 1839 од 13-VI-1946 год. утврђује се:

Да Комисија за забрану књига при Мин. просвете Србије, није одузела ни једну књигу, а из извештаја Нар. Библиотеке бр. 344 од 22 маја 1946 год. види се: да Народна Библиотека и данас располаже са делима К. Маркса, Капиталом и Најамни рад и капитал, као и са књигом Ф. Енгелса, Дијалектика природе и да ова Библиотека има из времена

окупације сва издања „Космоса” са Марксовим Капиталом у преводу Моше Пијаде и сва дела у збирци „Нолит”.

Из приложених изјава: Ђуре Гавеле и поручника Др. Живомира Младеновића проф. Установљено је:

Да је Др. Кириловић својим радом као претседник Комисије, допринео да се ниједна књига из наведених библиотека не одузме нити уништи.

С обзиром из напред изложеног, у оваквој радњи Кириловића нема елемената крив. дела из Закона о кривичним делима противу Народа и државе, а уколико би било неке сарадње на културном пољу, то је дело Указом о општој амнестији и помиловању од 3 августа амнестирано.

Смрт фашизму – Слобода народу!

По овл. Јавног тужиоца
Помоћник Јосиф С Ђајић⁴⁹⁴

Димитрије Кириловић је 25. марта 1947. упутио молбу Комисији за бирачке спискове бр. 755 да му се врати бирачко право јер је кривични поступак који је против њега вођен, због кога му је и одузето бирачко право, обустављен. Комисија за бирачке спискове I рејона града Београда је 29. јула 1947. донела решење о враћању бирачког права.

Потом је успео да регулише пензијске припадљности решењем Главног извршног одбора АП Војводине од 15. септембра 1947, пошто је скоро две године био без пензије.⁴⁹⁵

Службену потврду „враћања грађанског угледа” Кириловић је добио 18. септембра 1947. када му је Одсек за унутрашње послове при Градском народном одбору Новог Сада (бр. 33103/1947) издао уверење да није осуђен на губитак националне и грађанске части и политичких и грађанских права, није био организатор, функционер ни активни члан у квислиншким организацијама. Уверењем се потврђује да се као појединац „није обележио квислиншким радом”, чиме је поништена таква квалификација коју је Кириловић добио јануара 1946. године.⁴⁹⁶

Повративши бирачко право и успевши да оповргне све оптужбе против њега за културну колаборацију са Немцима, Кириловић је могао уздигнуте главе да се врати у свој вољени Нови Сад и потражи поново запослење.

⁴⁹⁴ РОМС, М. 18400, 59, Решење Јавног тужиоштва града Београда, 4. јануар 1947.

⁴⁹⁵ РОМС, М. 18400, Решење ГИО АПВ бр. 3204/1947, утврђено је да је остварио право на личну пензију на основу година живота (навршио 50 година) и година стажа (имао 24 године и 6 месеци у моменту доношења решења).

⁴⁹⁶ РОМС, М. 18400, Решење Отсека за унутрашње послове при Градском народном одбору Новог Сада бр. 33103/1947.

КОМИСИЈА ЗА БИРАЧКЕ СПИСКОВЕ

I РЕЈОНА

Бр. 755/45

29 јула 1947 године

БЕОГРАД

РЕШЕЊЕ

По жалби - захтеву Др Димитрија Кириловића, раније из Београда са станом у ул. Јевремовој бр. 2 бр. а на основу чл. 7 и 17 Закона о бирачким списковима Комисија за бирачке спискове, утврдивши своју надлежност

РЕШАВА:

Да Д-р Димитрије Кириловић, раније из Београда са станом у ул. Јевремовој бр. 2 бр. ИМА — бирачко право у смислу прописа Закона о бирачким списковима. Ово констатовати у бирачким списковима.

На ово решење може се уложити жалба у року од 5 дана Првом Народној среском суду за град Београд

Ово решење као и евентуална жалба не подлежу никаквој такси.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ:

Испитавши све наводе жалбе-захтева као и податке с којима се располаже, Комисија за бирачке спискове I рејона нашла је да је жалба-захтев не-оправдан са следећих разлога:

Д-р Димитрију Кириловићу, бив. управн. држ. архиве из Београда решењем Комисије за бирачке спискове I рејона града Београда бр. 755/45 од 20 децембра 1945 год. одузето је бирачко право, и то на предлог Јавног тужиоца града Београда Д. бр. 2790/45 јер се против Кириловића водио кривични поступак због културне сарадње са окупатором. Поводом његове жалбе против означеног решења Народној среском суду за I рејон града Београда решењем Бр. 397/46 од 20 фебруара 1946 год. потврдио је цитирано решење Комисије. Молбом од 25 марта т.г. горе именовани Кириловић тражио је да му се призна бирачко право, наводећи да је кривични поступак, који је извршен против њега и због кога му је одузето бирачко право, обустављен решењем Јавног тужиоства града Београда К- бр. 823/45 од 4 јануара 1946 год. Из решења Јавног тужиоства града Београда - Иследно одељење К. бр. 823/45 одлучено је да се не признају ове тврдње и тврдње тужиоца који је молбалац поднео у оверу.

Решење доставити подносиоцу жалбе-захтева.

Решено 29. јула 1947 године од Комисије за бирачке спискове I рејона у Београду

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ

1) _____

Решење Комисије за бирачке спискове I рејона града Београда о враћању бирачког права Димитрију Кириловићу, 1947. година

ПРЕДСЕДНИК КОМИСИЈЕ ЗА РЕСТИТУЦИЈУ КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКИХ ДОБАРА ОДНЕТИХ У ИНОСТРАНСТВО 1948.

Димитрије Кириловић је 10. новембра 1948. одлуком председника Комитета за културу и уметност Владе ФНРЈ Владислава Рибникара, постављен за члана Комисије за сакупљање и документирање културно-историјског материјала који Југославија потражује од Мађарске. Пошто је било потребно: „добро спремити и документовати културно-историјски материјал за који имамо право према чл. 11, то смо образовали комисију, која ће извршити тај задатак. Вас смо замолили, да као члан те комисије, допринесете свој део на извршењу тога задатка”.⁴⁹⁷ Кириловић је даље обавештен да ће се састанци Комисије одржавати једном недељно у седишту Комитета у Београду.

У Новом Саду је Димитрије Кириловић постављен за председника Комисије за реституцију културно-уметничких добара однетих у иностранство која је образована при Повереништву за просвету ГИО НС АПВ. Поред Кириловића, остали чланови Комисије били су Рајко Николић, секретар Комисије и Катарина Гуљајев, записничар. Седиште је било у просторијама Војвођанског музеја у згради Матице српске. Комисија је имала задатак да направи попис свих културних добара однетих за време Другог светског рата са територије АП Војводине за потребе Културно-просветног одсека при Повереништву за просвету ГИО НС АП Војводине. Образовањем комисије упућен је и последњи апел оштећеним грађанима и институцијама да се јаве како би им се омогућио повраћај или накнада губитака које су претрпели.

⁴⁹⁷ РОМС, инв. бр. 25.339, Писмо Владислава Рибникара, председника Комитета за културу и уметност Владе ФНРЈ, број VIII 9357, 10. новембар 1948.

Позив Повереништва за просвету ГИО НС АПВ-е свима културним установама и свима грађанима АП Војводине

Културно-просветни одсек Повереништва за просвету ГИО НС АПВ жели да има тачан преглед о свим културним добрима однесеним за време окупације и другог светског рата на територији АП Војводине.

Под културно-уметничким добрима подразумевају се сва она добра која су плод стваралаштва наших људи или су пак створена на нашем тлу, а припадала нашим установама или приватним лицима. У културно-уметничка добра спада сав онај материјал који може послужити као извор за проучавање наше прошлости и културе, дакле све врсте уметничких слика и вајарских радова, нумизматичке збирке или поједини комади старог новца, археолошки предмети, рукописи и писма наших познатих људи, историјске и судске архиве поједине значајне књиге или читаве библиотеке, црквене утвари, збирке народних рукотворина, збирке музичких справа, итд.

Како сваки и најмањи предмет представља велики губитак било за појединца било за цео народ, треба забележити сваку и најмању појединост у вези са несталим објектима, и све те податке предати Комисији која ради на прикупљању овог материјала. Стога Културно-просветни одсек Повереништва за просвету апелују на све јавне установе и на сваког појединца који је лично оштећен на територији АП Војводине, или само и зна за друге који су оштећени, да потребне податке о томе достави поменутој Комисији.

Овај позив треба схватити као последњи позив оштећенима и као последњу прилику да им се омогући повраћај или накнада њихових губитака, па стога треба најхитније доставити следеће податке Комисији: 1/ власник или држалац културно-уметничког добра; 2/ детаљан опис односног или принудног продатог културно-уметничког предмета; 3/ последње место где се предмет у Југославији налазио пре одношења у ма коју другу земљу; 4/ детаљан опис начина одношења – ко је однео, опљачкао, откупио; 5/ коме је културно-уметничко добро однесено, и по могућности, и важна околност о последњем познатом месту налазишта.

Пошто ће Комисија радити свега 20 дана, позивају се сви они који располажу доказним материјалом и подацима о однесеним или продатим предметима или збиркама да све те податке хитно доставе Комисији за евиденцију културно-уметничких добара при културно-просветном одсеку Повереништва за просвету ГИО НС АПВ, која ради у згради Матице српске, Нови Сад, Трг народног хероја Светозара Марковића бр. 19, а прима странке свакога дана од 10-12 и 16-18 часова. Телефон: бр. 30-24⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ АВ, Ф. 203, кут. 219.

Комисија је на основу упитника који је израдила, прикупљала податке о културно-уметничким добрима однетим у иностранство. Димитрије Кириловић је поднео две пријаве о опљачканој архивској грађи Државне архиве за коју се претпостављало да је однета у Аустрију:⁴⁹⁹

У пријави бр. 100 дат је опис следећих културно-уметничких добара Државне архиве однетих у Аустрију:

1. Три циркуларна протокола из XVIII века: један из Срема, један из Бачке и један из Баната.
2. Две петиције српског народа из 1724. о потврди српских привилегија.
3. Око 300 писама јавних радника Војводине: Св. Милетића, патријарха Г. Бранковића, Г. Анђелића, Тителбаха, Стојана Новаковића, М. Ђ. Милићевића, Тих. Остојића, Јована Ђорђевића, Ст. Стратимировића, Ст. Станковића, Јована Хаџића и др.
4. Аутобиографија Васе Стајића, рукопис.
5. Грађа о патњама Срба у Срему за време 1914–1918.
6. Попис Темеринаца /са породицом Лук. Мушицког/ са поч. XVIII века.
7. Планови појединих насеља Бачке пре колонизације Немаца и Мађара.
8. Архива Друштва за Срп. нар. позориште 1861–1914.
9. Збирка фотографија војвођанских старина.

Пријава бр. 102 о однетим културно-уметничким добрима Државне архиве у Аустрију сведочи да је однето седам вагона архивске грађе, и то:

1. Архива Дванаесте банатске граничарске регименте са краја XVIII до половине XIX века.
2. Матице рођених, венчаних и умрлих за све вероисповести по појединим годинама и местима из целе Бачке и целог Баната од почетка XVIII до почетка XIX века /1895. г./
3. Архива Главног одбора из 1848/1849 год. из Сремских Карловаца.
4. Део архиве Бачке жупаније 1743–1848.

У напомени, Кириловић бележи да је од овога, Репарациони завод до сад успео да врати само 86 сандука и то са архивским материјалом Банатске епархије из Вршца.

Када је од Архива после окончања рата затражено да постави конкретне реституционе захтеве, запослени су се нашли пред великим про-

⁴⁹⁹ Оригинална пријава се налази у архиви Комисије за реституцију АП Војводине, пов. бр. 174/48.

блемом јер је установа била девастирана. Одлучено је да се захтев постави само за оне фондове за које су постојали записници о примопредаји у Архиву или су се могли пронаћи у регистратурама. За поједине фондове користиле су се пријаве претходне Реституционе комисије: „јер је ондашњи претседник Димитрије Кириловић, као бивши дугогодишњи управник Државне архиве у Новом Саду, био најкомпетентнија особа за постављање војвођанских реституционих захтева. Његове пријаве смо оставили непромењене”.

БИБЛИОТЕКАР БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Нови Сад је после ослобођења доживео снажан културни замах. Обновља се рад старих, традиционалних установа културе и оснивају се нове попут Више педагошке школе (1946), Филозофског и Пољопривредног факултета (1954) у саставу београдског Универзитета, а од 1960. и Универзитет у Новом Саду. Српско народно позориште, сада са драмом, опером и балетом и сталним боравиштем у Новом Саду. Установљава се мрежа архивских и музејских установа, јавних библиотека и оснива низ културно-уметничких друштава и манифестација.

После ослобођења Матичина Библиотека је била у тешком положају и како је управа извештавала: „Књига има, али библиотеке нема”.⁵⁰⁰ Просторије за смештај књига биле су мале и претрпане књигама. Број књига се нагло повећао после пресељења Текелијине библиотеке из Пеште у Нови Сад, библиотеке Руске матице, поклона из приватних библиотека и редовне куповине књига. За читаоницу уопште није било места, а у оквиру Библиотеке налазила се и архива Матице српске, несређена и неприступачна за научно истраживање.⁵⁰¹

Одлучено је да се Библиотеци Матице српске прикључи Централна библиотека Војводине⁵⁰² која је била основана одмах после Другог светског рата. Почетком 1948. Главни одбор Матице српске постигао је договор са ГИО АП Војводине да се сва права и обавезе и материјална средства за издржавање Централне библиотеке пренесу на Библиотеку

⁵⁰⁰ Живан Милисавац, *Матица српска 1826–1964*, Нови Сад 1965, 165.

⁵⁰¹ *Исто*, 167.

⁵⁰² Централна библиотека је основана после Другог светског рата и налазила се у згради јеврејске школе. Књижни фонд јој је био мали, али је добила право обавезног примерка. У њој су радили Мила Шаула, као управница, Димитрије Кириловић и Стеван Јосифовић. Захваљујући агилној Заги Крцалић, која се преко Просветног одељења АПВ веома залагала за установе културе, одлучено је да Новом Саду нису потребне две библиотеке централног типа, већ да се Централна библиотека 1948. прикључи Библиотеци Матице српске.

Матице српске. После споразума, 11. марта 1948, ГИО НС АП Војводине је донео решење којим се „у циљу изградње народног библиотекарства и стварања једне добре централне установе за задовољавање потреба научног рада и народног просвећивања”, функција централне библиотеке АП Војводине преноси на Библиотеку Матице српске.⁵⁰³ Ова одлука је имала велики значај за даљи развој Матичине библиотеке. Њоме је добила право на обавезни примерак сваке књиге штампане на територији НР Србије што је библиотеци омогућило самосталност и сигурност у раду. Већ 1950. Матичина библиотека је прва југословенска библиотека која је почела са издавањем својих књига. Из ње је, такође, потекла идеја о штампању фототипских издања и започети су разговори са др Георгијем Михаиловићем о изради Српске библиографије XVIII века. Матичина библиотека је прва основала службу за изучавање и унапређивање библиотекарства, која је постала родоначелник таквих служби у социјалистичкој Југославији.⁵⁰⁴

На чело Библиотеке Матице српске у септембру 1945. постављен је историчар књижевности, књижевник и преводилац Младен Лесковац,⁵⁰⁵ који ју је током деценије свога вођења претворио у централну и модерну јавну библиотеку за територију Војводине и прворазредну установу културе. Од 1953. до 1964. Лесковац је био уредник *Летописа Матице српске* који је уживао заслужен реноме једног од најбољих југословенских часописа. Покренуо је и четврт века уређивао *Зборник за књижевност и језик Матице српске*. Библиотека је, како је Димитрије Кириловић рекао у говору приликом испраћаја Младена Лесковца на нову дужност професора и декана Филозофског факултета, почела да се развија: „брже него што је то била у стању за читавих сто година њена постојања пре тога, и да добија по карактеру своје онај значај какав га имају и остале националне библиотеке које се налазе не само у културним центрима не само наших република него и на страни”.⁵⁰⁶

Познанство Младена Лесковца и Димитрија Кириловића датира с почетка тридесетих година XX века из Новог Сада где је Лесковац, после службе у Сомбору, почео да ради као професор у школи. Тада је постао

⁵⁰³ Ж. Милисавец, *нав. дело*, 176.

⁵⁰⁴ Лазар Ђурчић, „Век и по Библиотеке Матице српске (1826–1976)”, *Библиотекар*, 1–3, Београд 1977, 31.

⁵⁰⁵ Младен Лесковац (1904–1990), књижевник, универзитетски професор. У Београду је дипломирао на југословенској књижевности и запослио се као наставник, прво у Сомбору, па у Новом Саду. После Другог светског рата био је управник Библиотеке Матице српске (1945–1954), универзитетски професор и декан Филозофског факултета у Новом Саду. Био је председник Матице српске (1969–1979) и редовни члан САНУ: *Српски биографски речник*, 5, Кв–Ао, Нови Сад 2011, 587–589.

⁵⁰⁶ РОМС, инв. бр. 11.346.

и активан члан Историјског друштва у Новом Саду, а од 1935. ушао је у уредништво *Гласника*. Извршни одбор Историјског друштва му је поверио израду Регистра првих тридесет свезака *Гласника* (1928–1937), који је објављен у *Гласнику ИДНС*, 1938. године.

Пошто је Јавно тужиоштво града Београда 4. јануара 1947. донело решење о обустављању кривичног поступка против Димитрија Кириловића због културне сарадње са окупатором, било му је коначно омогућено да настави грађански и јавни живот и да се из дугог, невољног избеглиштва, врати кући у Нови Сад. Имао је 53 године и још није било време за дефинитивно повлачење и одлазак у пензију. У Новом Саду су га сачekali пријатељи, бивши пријатељи и неистомишљеници из предратних времена. Без обзира на то што су оптужбе против њега одбачене, над Кириловићем је стајала сенка ратних дешавања из окупиране Србије.

Уз подршку и препоруку Младена Лесковца, решењем Одељења за просвету Главног извршног одбора АПВ бр. 8940 од 24. јуна 1947. постављен је за библиотекар Централне библиотеке Војводине у Новом Саду.⁵⁰⁷

Када је решењем Повереништва за просвету Главног извршног одбора Народне скупштине АПВ бр. 7677 од 27. априла 1948. функција Централне библиотеке пренета на Библиотеку Матице српске, Димитрије Кириловић је „стављен на располагање Матици српској”. Решењем истог повереништва Пов. бр. 401 од 9. децембра 1947, Димитрије Кириловић је, на основу Уредбе о библиотекарско-архивској струци, преведен у звање библиотекар.

На шестој седници Извршног одбора Матице српске одржаној 7. маја 1948. одлучено је да се за библиотекарке Матице српске изабере Димитрије Кириловић, Мила Шаула и Бошко Ковачевић.⁵⁰⁸ На предлог управника Библиотеке Младена Лесковца, Димитрије Кириловић је решењем Извршног одбора Матице српске од 13. јануара 1949. унапређен у звање вишег библиотекара.⁵⁰⁹

Као библиотекар „највиших квалификација”⁵¹⁰ и искуства у раду, Димитрију Кириловићу су од првог момента рада у Библиотеци Матице српске поверене одговорне стручне дужности. Почетком 1949, када су у Библиотеци формирана прва одељења, именован је за руководиоца Одељења за библиотечко обрађивање књишког фонда. После ће постати шеф Отсека за стару књигу и музејски примерак, на коме ће остати до

⁵⁰⁷ РОМС, М. 18400, Решење ГИО АПВ, Одељење за просвету, 24. јун 1947.

⁵⁰⁸ Архива Матице српске, бр. 99 / Из. о. зап.

⁵⁰⁹ РОМС, М. 18400.

⁵¹⁰ Марија Ђурчић, „Младен Лесковац у Библиотеци Матице српске”, *Огледи из библиотекарства*, Нови Сад 1993, 123.

смрти 1956. године. Одсек се бавио: обрађивањем свих српских књига, писаних и штампаних до 1880; обрађивањем музејског примерка; води надзор над Патронатом библиотеке; стара се о корицењу старе српске књиге; приказује странкама стару српску књигу, обучава млађе особље пословима обраде старе српске књиге; допуњава Каталог Библиотеке Матице српске; попуњава фонд старе српске књиге помоћу откупа и микрофилмовања; сарађује са Заводом за заштиту споменика културе; ствара Централни каталог библиотека у Војводини и врши позајмљивање ретких књига.⁵¹¹

Добар педагог, зналац библиотечног посла, Димитрије Кириловић је био ангажован као редовни предавач на семинарима за библиотекарско особље који су се одржавали у Новом Саду: „Он је имао видне заслуге у организовању и раду семинара и са успехом је преносио своје богато знање и искуство на млађе колеге”.⁵¹² Био је један од иницијатора оснивања Покрајинског одбора Друштва библиотекара у Новом Саду и његов први председник.

Димитрије Кириловић је био сталан члан Комисије за куповину књига. Учествовао је у откупу књига Илије Огњановића-Абуказема које је Матици понудио његов син Жарко Огњановић, србуља и старих књига велепоседника Јоце Вујића из Сенте и др.⁵¹³ Такође, одлуком Извршног одбора Матице српске именован је 15. марта 1950. у Комисију, заједно са Младеном Лесковцем, Тривом Милитарем и другима, за процену писма породице Јакшић, Тихомира Остојића и пријатеља Милутина Јакшића.⁵¹⁴ Исте године, са Младеном Лесковцем и Драгишом Полужанским, члан је Комисије за процену замене књига Библиотеке Матице српске књигама из приватне збирке др Георгија Магарашевића, лекара и колекционара из Инђије.⁵¹⁵

Током 1950. под руководством Димитрија Кириловића каталогизирани су и смештени уникати српских књига штампани до 1847, радило се на каталогизирању књига штампаних у периоду 1848–1880, сређена је картотека часописа, стара картотека књига са абецеде преуређена је у азбуку и сређена. Димитрије Кириловић је средио збирку рукописа, која је тада имала око сто тридесет књига, ћирилских, српских, руских, а и

⁵¹¹ РОМС, М. 18400.

⁵¹² Лазар Ђурчић, „Др Димитрије Кириловић”, *Библиотекар*, 3–4, 1956, 312.

⁵¹³ Библиотека је откупила од Димитрија Кириловића *Извештај лицеја у Темишвару за школску годину 1842/43.* са подацима о школовању Бранка Радичевића у Темишвару: РОМС, 168 / Из. о. зап. – 1953.

⁵¹⁴ Гордана Ђилас, „Димитрије Кириловић – Библиотекар Матице српске”, *Годишњак Библиотеке Матице српске*, 2004, 66.

⁵¹⁵ *Исто.*

један мањи број страних, латинских, немачких и мађарских. Све књиге су добиле инвентарни број и нову сигнатуру. У жељи да се ова драгоцену колекција старих књига сачува од пропадања, његовим ангажовањем је отворена у Библиотеци Матице српске радионица за конзервацију и рестаурацију старих и оштећених рукописних књига.

Библиотека је уз залагање Димитрија Кириловића откупила писма Јована Јовановића Змаја, рукописе Јована Максимовића, писма Томе Милутиновића упућена Сими Милутиновићу Сарајлији и Марији Пункторки. Почеле су припреме за сеобу књига у нови магацин и долазак новог управника Борислава Михајловића Михиза, уместо одлазећег Младена Лесковца.⁵¹⁶

Из сачуваних месечних извештаја види се његов менторски рад са тада младим почетником Лазарем Ђурчићем. Он ће га касније наследити на месту библиотекара за стару и ретку књигу и сачувати живописно сећање на своје почетничке године у Библиотеци и Кириловићеве последње године живота и рада. О томе је писао:

Мој рад са Димитријем Кириловићем, нажалост није трајао дуго. Ипак, оно кратко време које сам провео на раду са одличним научником и добрим зналцем старе и ретке књиге, са изузетним педагогом и дивним пријатељем није било довољно да стекнем, ни основна знања за посао који је био преда мном.⁵¹⁷

Много година касније, Лазар Ђурчић се у разговору сећао како га је Кириловић са великим стрпљењем подучавао тешком послу рада на обради старе и ретке књиге. Добио би задатак да обради једну стару књигу и потом би Кириловић својим ситним читким рукописом извршио исправке у тексту и са много такта указивао младом колеги на грешке.

Димитрије Кириловић је младог Ђурчића упознао са реномираним научницима и јавним радницима попут Николе Радојчића, Мите Костића, Ђорђа Сп. Радојчића, Петра Ђорђевића, Светислава Марића, Георгија Михајловића и других. Они су често долазили у Отсек за стару и ретку књигу да нађу потребне књиге, дођу до обавештења о њима или да се информишу да ли је библиотека набавила неку њима важну књигу за научни рад. И млади Ђурчић је имао о нечему да информише Кириловића. Упознао га је са модерном послератном поезијом, песмама Васка Попе, Миодрага Павловића, Стевана Раичковића: „Кад се сада сећам оних дана, није сасвим јасно да ли сам успео да што објасним Димитрију Кириловићу о новој поезији и да ли сам успео да схватим нешто о људима са којима ме је упознао”.⁵¹⁸

⁵¹⁶ Исто.

⁵¹⁷ Лаза Ђурчић, *Казивања о Библиотеци Матице српске*, Нови Сад 1996, 129.

⁵¹⁸ Исто.

Захваљујући Лазару и Марији Ћурчић, мали колажи сећања на Димитрија Кириловића као приватну особу нису потпуно изгубљени. Сваког радног дана, за време паузе није доручковао на радном месту са колегама, већ би отпешачио кући на доручак. Тамо га је жена Мирјана чекала са простртим белим столњаком и свеже спремљеним оброком. Живео је у елегантном дому у коме се још увек „држао стари ред“, окружен књигама и пријатељима из младости. Одевао се и даље елегантно, а коса му је после рата скроз поседела.

По сећању савременика, био је помало хипохондричне природе и како је старио, страх од болести је био све израженији. Тражио је од млађих у Библиотеци да му се пре доношења књига у канцеларију, свака прво изнесе на ваздух, избрише и проветри. Иако је то можда за млађе генерације било чудно и „хировито понашање“, знао је Кириловић као архивиста који је толике године рада провео у контакту са архивском грађом колико микроорганизми, као невидљиви непријатељи, могу штетити здрављу.⁵¹⁹

Жеља за читањем, учењем и стварањем није га напуштала до краја живота и била му је ослонац и бег од реалности, посебно после смрти сина јединца.

⁵¹⁹ Усмено саопштење Марије Ћурчић, библиотекарке Библиотеке Матице српске и супруге Лазе Ћурчића (Тител, август 2020).

Димитрије Кириловић и Лазар Ђурчић у дворишту куће у Ђуре Јакшића 6,
1955. година (власништво Лазара Ђурчића)

КАТАЛОГ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Каталог Библиотеке Матице српске у две свеске, који је саставио Димитрије Кириловић, настао је на иницијативу Младена Лесковца са циљем да се научна и шира јавност упознају са старом књигом која је у збирци Библиотеке Матице српске преживела ратна разарања, која су уништила Народну библиотеку и друге библиотеке, као и са књигама из личне библиотеке Саве Текелије, Текелијанума и Српске православне гимназије, које су се после рата нашле у њеним спремиштима.

Пре Каталога који је израдио Димитрије Кириловић, Матица је имала неколико штампаних каталога. Први штампани каталог *Списак књига и рукописа у Библиотеци Матице српске* Стевана Милованова објављен је у Новом Саду 1899. у *Раду и именику Матице српске за годину 1901. и 1902.* Иако је каталог скренуо пажњу на Матичино библиотечко благо, у стручној јавности није позитивно оцењен због нестручног бележења биографских јединица и поделе на српску и хрватску књигу (подела је извршена по писму, књиге штампане ћирилицом стављене су у српску, а латиницом у хрватску књижевност). После Милованова, каталог књига Библиотеке Матице српске израдио је 1902. њен библиотекар Јован Радонић под називом *Прираштај књига у Библиотеци Матице српске.* Књиге је описивао на начин на који је то чинио Стојан Новаковић у својој *Библијографији.* Војин Срђанов штампао је *Прираштај књига у Библиотеци Матице српске* у Раду и именику Матице српске за године 1907, 1908/9. и 1909/10. То су били Матичини штампани каталози до друге половине XX века.

Године 1950. Димитрије Кириловић је објавио прву књигу *Каталога Библиотеке Матице српске, Српске књиге 1494–1847.* Каталогом су обухваћена издања старих српских штампарија од XV до XVIII века, а затим старе српске књиге из XVIII и прве половине XIX века. Каталог је, како је сам аутор навео у најави издавања књиге, намењен „научним радницима, библиографима, библиофилима” у циљу „прикупљања података о многим делима које поседује Матица, а до којих је иначе тешко

доћи”.⁵²⁰ Каталог је умногоме пратио *Српску библијографију* Стојана Новаковића,⁵²¹ у деловима где су се та два дела поклапала. Од *Библијографије* Кириловићев Каталог се разликовао само по томе што је у њему Димитрије Кириловић за све књиге давао одредницу под именом стварног аутора, а не Србина који је преводио дело, како је до тада био обичај.⁵²² Каталог је имао 1248 одредница, од тог броја 200 књига није забележено у *Библијографији* Стојана Новаковића.

Лазар Ћурчић у свом *Сећању на Георгија Михаиловића*⁵²³ каже да му је управо Георгије Михаиловић рекао да је утицао на Кириловићеву одлуку да одустане од Новаковићеве праксе бележења одредница. Да је речено блиско истини говори и чињеница да је Георгије Михаиловић у својој *Српској библиографији XVIII века* исто тако бележио ауторе. Интересантно је напоменути да је Георгије Михаиловић започео рад на *Српској библиографији XVIII века* управо захваљујући наговору Младена Лесковца и Димитрија Кириловића још 1948, пошто је у Шибенику пронашао неколико изузетно очуваних примерака песама Захарија Орфелина, чија фототипска издања је потом објавила Матица српска. Лазар Ћурчић се сећао да је Георгије Михаиловић долазио у библиотеку код Димитрија Кириловића и да су њихови разговори о књигама и библиографијама били младом приправнику тада једва разумљиви. Како се одвијала сарадња ова два човека, види се местимично из сачуваног писма које је Кириловић упутио Георгију Михаиловићу 17. децембра 1952, где га између осталог обавештава: „Код моје куће Вас очекују и Безглаголествије од 1796, Винко Лазић и Каулицијев календар за 1838. Г. Токин је оставио с молбом да Вам предам. Лесковац Вас моли да донесете Плач Србије, штампану руску рецензију, или да кажете ко је има. Он Вам је дао њен препис, а њему треба оригинал. Кад дођете, донесите све оне ствари што су код Вас”.⁵²⁴

Појава Каталога је изазвала реакције. У *Летопису Матице српске*⁵²⁵ огласила се Људмила Михајловић, шеф Одељења предметног каталога у

⁵²⁰ Димитрије Кириловић, „Нов каталог Библиотеке Матице српске”, *Летопис Матице српске*, год. 125, књ. 364, св. 5, Нови Сад 1949, 391–392.

⁵²¹ Стојан Новаковић (1842–1915), српски политичар, председник Владе, дипломата, филолог, историчар књижевности, библиотекар Народне библиотеке (1869–1874), хералдичар и председник Српске краљевске академије (1906–1915). Захваљујући његовом утицају и залагању, обезбедио је Народној библиотеци 1870. три обавезна примерка и утицао на доношење Закона о Народној библиотеци и Народном музеју.

⁵²² Л. Ћурчић, *нав. дело*, 130–131.

⁵²³ *Исто*, 131.

⁵²⁴ РОМС, инв. бр. 39.741.

⁵²⁵ Људмила Михајловић, „Каталог Библиотеке Матице српске I, Српске књиге 1494–1847”, *Летопис Матице српске*, бр. 365, Нови Сад 1950, 213–214.

Народној библиотеци Србије. Она је похвалила издавање Каталога пошто је постојала реална потреба да се добије увид у право стање књишких фондова после уништавања које су претрпели у рату. Главна замерка Кириловићу, на којој ћемо се у књизи и задржати, била је што је дела бележио по ауторима, а не по њиховим преводиоцима, пошто су, како је истакла, та дела познатија по својим преводиоцима него по својим (мање познатим) ауторима.⁵²⁶

Димитрије Кириловић је у свом одговору у девет тачака истакао да Стојан Новаковић пре осамдесет година није знао ко су аутори многобројних анонимних и преведених дела, док је ситуација, у време када је Каталог настајао, била већ другачија. Да се држао Новаковићеве праксе, у Каталогу би уместо Волтер стајало Берић, уместо Гете – Рајић, итд. Уосталом, упитао је у жару полемике: „[...] зашто да и Матица српска, која већ 125 година прикупља српску књигу и данас има можда највећи фонд ових књига, не сме за свој каталог да сама себи препише инструкције. У погледу каталогизације преведених дела Библиотека Матице српске имала је права да се слободно одлучи за досадашњу праксу коју је пре осамдесет година код Срба завео Стојан Новаковић, па да се за одредницу истиче име преводиоца место писца, или да с том праксом прекине па да писцу, без обзира да ли се ради о старој или савременој књизи, да оно место које му припада. Библиотека Матице српске се одлучила за рехабилитацију писаца.”⁵²⁷

Дискусија се наставила још неко време, али када је у издању Народне библиотеке у Београду Георгије Михаиловић објавио *Српску библиографију XVIII века* 1964, потврђен је Кириловићев став, пошто је у преговору речено: „Са навођењем писца књиге поступљено је ригорозно и потпуно је одстрањено код нас уобичајно стављање преводиоца, мецене или гравера као писца књиге”.⁵²⁸

Друга књига Каталога је била завршена и ушла је у штампу у време када се Кириловић тешко разболео. Лазар Ђурчић је у сећањима на свог ментора Димитрија Кириловића забележио последње месеце његовог живота и рада:

[...] тешко је оболео, а онда се учинило да ће оздравити, а дошла је још тежа болест, коју није прележао. Током болести одлазио сам веома често, радним данима свакодневно Димитрију Кириловићу или у болницу или његовој кући, а када је био здравији од њега сам још

⁵²⁶ Остале замерке су се односиле на то да је Кириловићева књига више библиографија него каталог, недостатак хронолошког реда у каталогу, да је нетачно ставио Доситеја као аутора *Изабраних басана*, недоследност у писању имена аутора у ауторској одредници... Дискусија је вођена на страницама *Летописа Матице српске* и часописа *Библиотекар*.

⁵²⁷ *Библиотекар*, Београд 1950, бр. 2–3, 288.

⁵²⁸ Г. Ђилас, „Димитрије Кириловић – Библиотекар Библиотеке Матице српске”, *Годишњак Библиотеке Матице српске за 2004*, Нови Сад 2005, 70.

увек сазнавао понешто и о људима и о књигама. У штампи је тада била друга књига Каталога Библиотеке Матице српске, о којој смо доста разговарали. Носио сам му тада шифове на ревизију или односио цедуљице за штампу. На жалост он није дочекао да види одштампану књигу, иако на њој стоји да је изашла из штампе 1955. године.⁵²⁹

Ђурчић прича да је током посета реферисао Кириловићу о књигама и посетама Отсеку старе и ретке књиге. Пошто углавном није познавао научне раднике који су долазили, Кириловић је настојао да га обавести о свима како би му олакшао даље контакте:

Знао је добро да их ја морам сам упознати, али и да ми може олакшати разговор с њима указујући ми на неке њихове особине. Држао је, на пример, да са Николом Радојчићем и Митом Костићем или Петром Ђорђевићем нећу имати никаквих тешкоћа, и да ће ми Ђорђе Сп. Радојчић моћи бити на помоћи, а скренуо ми је пажњу да ћу много моћи да сазнам од др Георгија Михаиловића, али да је он најкомпликованија личност од оних које ћу сретати на послу. Сви именовани су повремено далазили на Одељење, једино је Георгије Михаиловић обавезно долазио једном недељно, уторком или петком.⁵³⁰

Друга књига *Каталога Библиотеке Матице српске, Српске књиге 1848–1880*. изашла је из штампе 1956, иако на њој пише да је штампана 1955. године. Разлог томе је што је друга свеска припремљена и дата у штампу много раније, али се због тешкоћа у штампарији штампање одужило и завршено је тек после смрти Димитрија Кириловића 23. октобра 1956. године. Регистар друге књиге Каталога је довршио Лазар Ђурчић.⁵³¹

У „Поговору” друге књиге, који је по сачуваним белешкама Димитрија Кириловића написао Лазар Ђурчић, каже се да је намера аутора Каталога била да начини „попис књига, часописа, новина и свега штампаног материјала који су писали Срби или су Србима намењени, а поседује их Библиотека Матице српске”. За библиотеке које их штампају, библиотечки каталози по Кириловићу имају један, много ужи карактер, а то је да „каталози постају документа о величини и значају фондова којима библиотечка установа располаже, а с друге стране о карактеру библиотеке и начину рада у њој. И најбољи, и најсавеснији научни радници не могу учинити, у суштини, ништа више приликом састављања библиотечког каталога него да забележе количину књига и да оставе трага о пракси и систему рада библиотеке”.⁵³²

⁵²⁹ Л. Ђурчић, *нав. дело*, 130.

⁵³⁰ Л. Ђурчић, *нав. дело*, 130.

⁵³¹ „Поговор” у: Димитрије Кириловић, *Каталог Библиотеке Матице српске II, Српске књиге 1848–1880*, Нови Сад 1955.

⁵³² *Исто*.

Пишући о Димитрију Кириловићу као библиотекару Матице српске, Гордана Ђилас је узимајући у обзир све некадашње замерке на Каталог и став библиотечке заједнице данас, оправдано закључила: „Неоспорно је да су обе свеске Каталога израђене професионално и стручно. Новим приступом у обради преведених дела и новим начином решавања ауторства тих дела и начином расподеле грађе Кириловић је у први мах изазвао отпор, али је касније прихватање оваквог приступа у библиографској пракси потврдило његову оправданост”.⁵³³

⁵³³ Г. Ђилас, *исто*, 66.

НАУЧНИ САРАДНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

Димитрије Кириловић је 1955. конкурисао за звање научног сарадника Матице српске. Приликом конкурисања било је потребно доставити мишљења о научном раду кандидата Посебној комисији при Савету за просвету и културу НР Србије. О научном раду Димитрија Кириловића повољно стручно мишљење дали су 22. јула 1955. Младен Лесковац, декан и редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду и Ђорђе Сп. Радојчић, професор Филозофског факултета у Новом Саду, и у њему се даје следећи закључак: „Мишљења смо да Др. Димитрије Кириловић у пуној мери заслужује да му се додели звање научног сарадника. С обзиром на његов дугогодишњи успешан научни рад, на његово залагање на организацији научних послова /пре рата у Историском друштву у Новом Саду, после ослобођења у Матици српској/ и на то да је пре рата био приватни универзитетски доцент /за које се звање тражила иста квалификација као и за редовног доцента/ предлагемо да се Кириловићу да ранг редовног професора Универзитета”.⁵³⁴

Др Виктор Новак,⁵³⁵ са Историјског института Српске академије наука у Београду, за Кириловићев рад је доставио следеће мишљење: „Он је своје научне чланке и расправе највећим делом написао на основу проучавања историске грађе која се налази у разним нашим државним и приватним архивима. Његов метод и резултат показују солидног научног радника чији су доста бројни прилози допунили знања о појединим питањима из српске историје. Из приложенога списка његових радова види се да је он са својом плодном активношћу наставио да ради и после рата дајући корисне прилоге за нашу националну историју, првенствено

⁵³⁴ РОМС, М. 18400, Стручно мишљење Младена Лесковца и Ђорђа Сп. Радојчића о Димитрију Кириловићу поводом избора за научног сарадника Матице српске, 22. јул 1955.

⁵³⁵ Виктор Новак (1889–1977), хрватски историчар југословенске оријентације, на позив Станоја Станојевића прешао је на Београдски универзитет где је био дугогодишњи професор на предметима историја југословенских народа и помоћне историјске науке. Писац је монументалног дела о усташким злочинима *Magnum crimen* и уџбеника *Латинска палеографија*.

војвођанску. Из свега изложеног могу да изјавим да др. Димитрије Кириловић у пуној мери заслужује ранг научног радника на подручју Српске историографије”.⁵³⁶

Савет за просвету и културу НР Србије – АП Војводина бр. 1621 од 10. октобра 1955. потврдио је избор Димитрија Кириловића у звање научног сарадника.⁵³⁷

Димитрије Кириловић је био и председник Библиографске секције Матице српске. У овом периоду је био активан сарадник Енциклопедије Југославије за педагошка питања Војводине и одржао је неколико реферата у Институту за проучавање књижевности Српске академије наука. Поред рада на *Каталогу Библиотеке Матице српске*, спремао је и опис старих српских рукописа којима библиотека располаже, али га је смрт у том послу спречила.

⁵³⁶ РОМС, М. 18400, Изјава др Виктора Новака о научном раду Димитрија Кириловића, 28. јануар 1953.

⁵³⁷ РОМС, М. 18400, Допис Савета за просвету и културу НР Србије – АП Војводине упућен Матици српској, 10. октобар 1955.

СРПСКА КУЛТУРНА ИСТОРИЈА – ПУТОКАЗИ И ОТКРИЋА

Димитрије Кириловић спада у ред оних генерација војвођанских српских интелектуалаца који су почетком XX века са пуно идеализма, искреног родољубља и уз највишу стручну спрему ступили у јавни живот као национални, научни и културни радници.

Током живота Кириловић је објавио преко стотину научних радова, расправа, студија, прилога и приказа из области културне и политичке историје српског народа. Посебну пажњу је посвећивао историји школства, књижевности, цркве, политичкој и националној историји Срба у Војводини.

Посебна издања су му: *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*, Нови Сад 1929; *Српско народно позориште. Поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци 1931; *Помађаривање у бившој Угарској. Прилог историји српских школа*, Сремски Карловци 1935; *Српски народни сабори. Списи бечке Државне архиве 1861–1875*, књига 1, Нови Сад 1937; *Српски народни сабори. Списи бечке Државне архиве 1861–1875*, књига 2, Нови Сад 1937; *Асимилациони успеси у Бачкој, Банату и Барањи*, Нови Сад 1937; *Основи опште педагогике*, Нови Сад 1938, *Каталог Библиотеке Матице српске I, Српске књиге 1494–1847*, Нови Сад 1950; *Каталог Библиотеке Матице српске II, Српске књиге 1848–1880*, Нови Сад 1955.

Своју научну делатност започео је у *Просветном гласнику* са темама из историје српских школа у Војводини. Писао је о оснивању основних школа, Фелбиргеровом катихизису, раду бечкеречке, карловачке и новосадске гимназије, аутономији универзитета, лаичким школама и проблему религије као наставног предмета, како је изгледала настава историје у првим српским средњим школама, употреби Буквара Теофана Прокоповича код Срба и др. Бавио се проучавањем просветног рада др Ђорђа Натошевића у Србији (1867–1868) и учитељима са територије Војводине који су радили у школама у Кнежевини Србији 1836. године.

Предмет његовог интересовања се временом проширио и на догађаје из историографије, политичке и културне историје и педагогије. Објавио је неколико радова о преломним данима ослобођења Војводине у Првом светском рату и раду Српског народног одобра, у коме је и сам узео учешће, питању Војводине на конференцији мира, улози слободних зидара за време рата. Његове схватање југословенства види се из расправа о значају првог децембра као датума уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу, декаденцији српског народа у Војводини, чланку који је изазвао велике полемике и реакције, питању национализације имена у Војводини, помађаривању народа у бившој Угарској и др. Није само модерна историја била предмет његовог проучавања, већ се бавио догађајима револуционарне 1848/49, спаљивањем српских црквених матица на мађарском језику у буни 1848, српским народним саборима, посебно Благовештанском сабору итд.

Историју Српског народног позоришта у Новом Саду обогатио је радовима насталим на основу архивских извора и јавности је дао обиман приказ рада позоришта, посебно у време његовог оснивача и управника Јована Ђорђевића (1861–1868) и управника Антонија Тоне Хацића (1868–1916).

Током научног рада на *Каталогу Библиотеке Матице српске* Димитрије Кириловић се бавио истраживањем српске књижевне историје XVIII и прве половине XIX века. О свом истраживачком раду овако је мислио: „Право је уживање прелиставати старе рукописне књиге у којима неретко човек може да нађе неки интересантан текст за који се и не нада да ће га онде наћи. Ако се ради о нашим књигама из XVIII века, њихов садржај је често толико разнолик као што је и тај наш век по идејама разнолик. У њему су се укрстиле многе напредне мисли Запада са старим и застарелим схватањима Средњег века. Лагано су те идеје крчиле себи пут и у наше књиге, штампане и писане – а ове последње су се писале и преписивале још дуго и после Гутенберга, све до половине прошлога века. У овим рукописним књигама сусрећемо се често са неким преписаним штампаним делом наших првих модерних књижевника. Од ових највише су, разуме се, преписивани Доситеј, Јован Рајић и Орфелин”.⁵³⁸

Прелиставајући српске штампане и рукописне књиге, Димитрије Кириловић је дошао до једног занимљивог открића. Реч је о рукописној књизи *Зрцало науке* од Захарија Орфелина. То је мало дело дидактичко-моралне садржине. На основу рукописа Кириловић је у предговору доказивао да је право Орфелиново презиме до 1751. Драгојевић, а не

⁵³⁸ Димитрије Кириловић, „Популарност Орфелинове песме Плач Србије”, *Летопис Матице српске*, књ. 368, Нови Сад 1951, 474–476.

Стефановић, као што се до тада мислило. Димитрије Кириловић је приредио фототипско издање *Зрцала науке* 1952. и за њега написао обиман предговор.

У периоду после Другог светског рата, Димитрије Кириловић је написао вредне радове из области историје књижевности у којима је на прегледан и стручан начин библиотекара на Одељењу за стару и ретку књигу писао о инкунабулама, штампаним србуљама, збирци псеудонима, тачном наслову старих српских штампаних књига, попут Јанковићевог *Физическог сочиненија* и Мркаљеве књижице *Сало дебелого јера* и Жефаровићеве књиге познате под именом *Стематографија*. Утврђивао је у радовима ауторство књига, презентовао јавности до тад непозната писма Јована Јовановића Змаја, Захарија Орфелина, Антуна Густава Матоша, Милете Јакшића итд. Читаоце је упознао са „жалосном историјом” српског црквеног писца Атанасија Влаховића, Доситејевим пријатељем Василијем Недељковићем, популарности Орфелинове песме „Плач Србије” и слично.

Захваљујући Кириловићевим радовима објављеним у *Гласнику Историјског друштва у Новом Саду*, данас су нам познати подаци из прве руке о раду Државне архиве и проблемима преноса архивског материјала историјске, уништавању архива библиотека и средњих школа у Војводини, ангажовању око оснивања Музеја, Музејског друштва за Дунавску бановину и археолошким ископавањима Басијане и Римских шанчева.

Вредно је, и за историју Архива Војводине, споменути да је почетком тридесетих година XX века уступио Младену Лесковцу на преглед рукописну књигу која се чувала у Државној архиви у Новом Саду, а која је садржала дослован и читак препис на двадесет и три пагираних и тринаест непагираних и погрешно пагираних листова три Доситејева дела: *Слово поучително господина Георгија Јоакима Цоликофера* (лист 1–13); *Писмо Харалампију* (лист 15–22); *Живот и прикљученија* (прва част) са свима својим поглављима (лист 23–93). Лесковцу ће ове књиге као и препис *Живота и прикљученија* из 1817. (добито од Мирослава Јеркова, професора Мушке гимназије у Новом Саду) послужити као доказ „о великој популарности, а и очевидној оскудици Доситејевих списа”. Књига је преписана пре 1822. У вихору Другог светског рата, нестала је без трага, као и многа рукописна блага, из депоа Државне архиве.⁵³⁹

Димитрије Кириловић је од 1923, када је објавио први рад,⁵⁴⁰ па све

⁵³⁹ Младен Лесковац, „Два податка о Доситејевој популарности”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 7, св. 1–3, Нови Сад 1934, 336.

⁵⁴⁰ *Просветни гласник*, год. 40, Београд 1923.

до своје ране смрти 1956, био сарадник бројних листова, часописа и новина. То су: *Просветни гласник* (1923–1925), *Летопис Матице српске* (1925–1928, 1933, 1939, 1949–1955), *Нова Европа* (1926), *Политика* (1926, 1928–1933, 1935, 1937), *Споменица Матице српске 1826–1926*, (Нови Сад 1927), *Гласник Историјског друштва* (1928–1940), *Отаџбина* (1929–1930), *Југословенски дневник* (1933–1935), *Дан* (1935–1938, 1940–1941), *Југословенски историјски часопис* (1936), *Културно-привредни преглед* (1936–1937, 1939–1940), *Војводина 1918–1938* (Нови Сад 1938), *Српски књижевни гласник* (1939), *Преглед* (1939), *Глас Матице српске* (1939), *Медицински преглед* (1949), *Зборник Матице српске за друштвене науке* (1950–1956), *Културни живот* (1950), *Библиотекар* (1950–1954), *Наша сцена* (1951), *Зборник Матице српске за књижевност и језик* (1954–1956), *Књижничар* (1954), *Рад војвођанских музеја* (1954–1955), *Историјски часопис САН* (1955), *Споменик САН* (1956), *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1956).

Био је секретар и уредник *Гласника Историјског друштва у Новом Саду* (1928–1940), уредник *Културно-привредног прегледа* (1936–1940), споменице *Војводина 1918–1938, I* (НС 1938), члан Књижевног одељења Матице српске.

Димитрије Кириловић је био спољни сарадник новосадског дневног листа *Дан*, основаног 1935, који је био у власништву Даке Поповића, првог бана Дунавске бановине, а по „службеној дужности” је пратио деловање режимске Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) и имао изразито антифашистички став нападајући субверзивно деловање Културбунда.⁵⁴¹ Лист је био пројугословенски оријентисан и у њему су сарађивали, поред Кириловића, Васа Стајић, Вељко Петровић, Радивој Врховац, др Милан Петровић, Јован Грчић, Коста Милутиновић, Миливој Матић, Тоша Искруљев, др Алекса Ивић и други.⁵⁴²

⁵⁴¹ *Енциклопедија Новог Сада*, 6, ГАГ–ДЕЧ, Нови Сад 1996, 276.

⁵⁴² Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983, 384.

КИРИЛОВИЋ И МИХИЗ СУСРЕТ НА КРАЈУ ПУТА

Октобра 1954. Младен Лесковац је отишао на дужност професора и декана новооснованог Филозофског факултета у Новом Саду, и у априлу следеће године расписан је конкурс за новог управника. На конкурс се пријавио Борислав Михајловић Михиз, угледни београдски писац, књижевни критичар у НИИ-у, бивши асистент у Музеју Вука и Доситеја, пореклом из свештеничке породице из Ирига. Због дружења са партијским дисидентом Милованом Ђиласом, који је због политичких идеја удаљен са свих политичких и државних положаја које је заузимао по окончању рата, Михиз је окарактерисан као „ђиласовац”. Убрзо се нашао у социјалној изолованости и онемогућена му је било каква делатност, па је на крају чак и приведен. У помоћ му је притекао школски друг Стеван Дороњски, који се налазио на функцији политичког секретара Покрајинског комитета Савеза комуниста Србије за Војводину. Он му је понудио посао управника Библиотеке Матице српске и стан у Новом Саду како би се „склонио” из престонице.⁵⁴³

Михиз је ту понуду прихватио и упутио данас већ легендарну молбу за запослење која се састојала од једне реченице: „Обраћам се Управном одбору Матице српске са молбом да ме поставе на место управника Библиотеке Матице српске”. Библиотека је формирала свој први Савет, али нису сви у њему били за Михизов избор пошто није имао библиотечког искуства. Како је имао подршку, пре свих Младена Лесковца, Михиз је изабран 14. октобра 1955. и отпутовао је за Нови Сад без двоумљења у, како је сам рекао, „златно изгнанство” желећи да настави тамо где је Лесковац стао. По доласку је понудио програм рада у три кратке тачке: да читаоци треба да имају сваку предност у Библиотеци, да у њој претходни управник наслеђује све погодности које је имао док је био на челу Библиотеке, и на крају, да ће наставити набавку књига и листова каква је била

⁵⁴³ Бојана Поповић, „Живот и дело Борислава Михајловића Михиза”, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2015, 118–120.

пре његовог доласка. Лазар Ћурчић је о Михизу као управнику изнео суд: „Михиз није био библиотекар по струци и опредељењу. Нешто је о њему знао као и сви образовани људи, а нешто је по свој прилици, научио пред полазак у Нови Сад. Више од тога он је осећао књигу и њено место у библиотеци... Једноставно је умео да мисли библиотекарски”.⁵⁴⁴ У *Аутобиографији о другима* сећао се Михиз свога доласка на нову дужност: „Решио сам да ми служба у Матици не буде синекура. Да будем добар управник библиотеке која је тада била у пуном развоју”.⁵⁴⁵ О људима са којима ће радити у Библиотеци Михиз се сигурно обавестио пре доласка у Нови Сад. По доласку је одмах пожелело да посети тешко болесног Димитрија Кириловића, о коме је доста од раније знао од свог оца, угледног иришког проте и Кириловићевог пријатеља Гојка Михајловића. О овом сусрету оставио је његов судеоник Лазар Ћурчић живописно сећање:

Михиз је морао од раније знати радове овог врсног научника. Нешто је о њему могао чути и од оца, проте Гојка Михајловића. Кириловић је читао НИН и знао Михизове текстове о савременој књижевности коју је желео да прихвати, али је није до краја и у свему разумевао. Био сам сведок тога сусрета. Лепшег у животу нисам видео. Михиз је био још млад, а једва да је било тајни за које није имао одговор, а Кириловић је био у зрелим мужевним годинама, леп и радан, а највише строг према самом себи и своме раду. Михиз је, уверен сам, искрено и од срца пожелело оздрављење Кириловићу и изразио жељу да му буде сарадник у пословима које је отпочињао. Кириловић је, нескривено задовољан, и топло и искрено пожелело Михизу корисне и лепе дане у Матициној Библиотеци. У данима који су следили, Михиз је непрестано бринуо о здрављу Кириловића. У сваком нашем сусрету ваљало му је да одговорим коју о њему.⁵⁴⁶

Највећи успех Михиза као управника Библиотеке била је куповина књига од др Георгија Михаиловића који је имао најкомплетнију сакупљену збирку српске књиге XVIII века, које су му послужиле за писање *Српске библиографије XVIII века*. Михиз и „стара дама” растаће се 1960. када се вратио у Београд настављајући своју књижевну каријеру.

⁵⁴⁴ Л. Ћурчић, *нав. дело*, 147.

⁵⁴⁵ Борислав Михајловић Михиз, *Аутобиографија о другима*, књига 2, Београд 1993, 278.

⁵⁴⁶ Л. Ћурчић, *нав. дело*, 144–145.

ПОНОВО У АРХИВИСТИЦИ

Каријера Димитрија Кириловића после Другог светског рата била је чврсто везана за Библиотеку Матице српске где је стекао заслужену позицију и научни углед. Међутим, одмах после ослобођења Кириловић је поднео молбу за радно место у Државној архиви у Новом Саду. Свакако, тог момента он је био најпозванији, и најискуснији архивски и културни радник који је могао да допринесе њеној обнови после страховитог уништења у рату. У време подношења молбе живео је и даље са породицом у Београду и свим силама настојао да оповргне оптужбе о културној сарадњи са окупатором. Највероватније је то био главни разлог што му је 19. септембра 1945. Одељење за просвету ГНООВ-а одговорило да му се молба за запослење у Државној архиви одбија пошто „нема буџетских могућности за постављење чиновника”.⁵⁴⁷

По доласку у Библиотеку Матице српске одржавао је контакте са архивистима и послератним управницима Државне архиве који су уважавали његово искуство и знање, посебно у комисији за реституцију, с обзиром на велики број фондова који су били измешани или опљачкани током рата.

Одржавао је повремену преписку са југословенским архивистима окупљеним око стручних удружења и архивских часописа. Члан прве редакције *Архивисте*, новооснованог часописа Главног архивског савета ФНРЈ, Миладин Милутиновић, контактирао је са Кириловићем око сарадње у другом броју *Архивисте* и у писму од 13. децембра 1951. подсетио Кириловића на њихов сусрет у Новом Саду о чему је известио редакциони одбор часописа: „Одбор ме је овластио да вас замолим, да чланак о коме сте ми говорили, пошаљете редакцији до 20. јануара 1952 године. С друге стране, редакција Вас моли да сарађујете са чланцима о архивској грађи из Војводине”.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ АВ, Ф. 169, 6568/1945.

⁵⁴⁸ РОМС, инв. бр. 10.972.

Савет за просвету и културу НР Србије – АП Војводине поставио је Димитрија Кириловића 14. априла 1955. за члана комисије која је имала задатак да састави елаборат о стању архивске службе у Војводини за Извршно веће НС АП Војводине. У комисији су били још и тадашњи управник Државне архиве АП Војводине Драгослав Јовановић, затим управник Војвођанског музеја, Задружног архива, Историског архива ПКСКС за Војводину и представник са Филозофског факултета и Секретаријата савета за просвету и културу.⁵⁴⁹ Комисија је требало да проучи проблем недостатка одговарајућих просторија за смештај архива и њихов рад, питање недовољно стручног кадра, уништавања архивске грађе на терену, пошто су установе и народни одбори ту грађу продавали „Отпаду” за прераду хартије и да о свему изложеном изради елаборат стања. Ова последња нама позната активност Димитрија Кириловића на пољу архивистике прерано се завршила јер је убрзо почео оболевати и преминуо 1956. године.

Повратак Кириловића у српску архивистику, и поред учествовања у Комисији за реституцију, позива на сарадњу у стручним часописима и архивске стручне јавности која се са уважавањем односила према њему, ипак се није догодио. Разлог томе је вероватно породична трагедија услед губитка сина јединца у 25. години живота после које Кириловић један период није ништа објављивао, затим и сам почео да оболева и преминуо 1956. године.

⁵⁴⁹ АВ, Ф. 121, 100/1955.

ГУБИТАК СИНА

Димитрије и Мирјана Кириловић имали су једно дете, сина Гојка, рођеног 18. јула 1926. у Новом Саду, који је добио име по мајчином оцу, проти србобранске цркве. Димитрију Кириловићу је 1926. била веома важна година јер је исте године добио сина и постављен на жељену дужност архивара Државне архиве у Новом Саду.

Гојко је започео редовно школовање у Новом Саду, али га је у томе прекинуло избијања рата и изненадни бег породице пред мађарским окупатором у избеглиштво у Недићеву Србију. Имао је 17 година када се са родитељима обрео у, од бомбардовања порушеном Београду. Породица је из богате грађанске куће у близини градског центра и круга најугледнијих пријатеља отпочела у Београду подстанарски живот, сваке ратне године све тежи и тежи, као и већина породица које су делиле њихову судбину у то време. Из једног Кириловићевог писма где говори о тешким условима у којима је породица у то време живела, сазнајемо да је Гојку Кириловићу, већ као младићу, дијагностикована неурастенија. У Београду није наставио школовање и из писма његовог деде Гојка, упућеном суботичком колекционару Јовану Милекићу, сазнајемо да је тек 1947. положио матуру, са навршеном 21 годином живота: „Њега је рат – као и многе његове колеге – немилосрдно казнио. Али ваљда ће које-како накнадно исправити оно што је без његове кривице пропуштено”.⁵⁵⁰ По повратку у Нови Сад, уз подршку оца, завршава у 1949. двоиме-

Гојко Кириловић,
библиотекар библиотеке
I рејона у Новом Саду

⁵⁵⁰ АВ, Ф. 444, а. ј. 222.

сечни течај за руководиоце средњих библиотека, где су га упамтили као „доброг друга, мирног и сталоженог ученика”.⁵⁵¹

Радио је као библиотечки рукавалац у библиотеци I рејона у Железничкој улици у Новом Саду.⁵⁵² Преминуо је 17. јануара 1951. у 25. години живота. Узрок преране смрти није нам познат. Младић је сахрањен на Алмашком гробљу у Новом Саду да би Мирјана Кириловић пред своју смрт 1988, посмртне остатке сина и мужа пренела у родни Србобран у породичну гробницу, где данас сви заједно почивају.

⁵⁵¹ *Библиотекар*, 1–2, Београд 1951, 79.

⁵⁵² Целокупна културно-просветна делатност у првим годинама после завршетка рата била је у надлежности рејонских народних одбора.

СМРТ

Димитрије Кириловић се озбиљније разболео 1955. године, али је и већи део свог одраслог доба провео у страху од болести који је вероватно настао услед раног губитка оба родитеља. У његовој преписци нису ретке притужбе у вези са здравственим стањем. У писму Георгију Михајловићу из децембра 1952. жали се: „По Вама ја сам могао и умрети. Где сте, нити се јављате нити долазите. Откад се нисмо видели, још сам издржао једну операцију. Остао сам без апендикса. Сад ми је углавном добро. Само ме је сиромах Првош⁵⁵³ својом смрћу јако поплашио. Ни моје срце а и притисак нису у реду”.⁵⁵⁴ Његов страх је добио своје реалне основе тек 1955. када му се здравствено стање нагло погоршало. Испитивања су показала да је оболео од менингитиса. У писму пријатељу Милану Токину написаном кратко пред смрт 5. септембра 1956, жали се да му је тешко да ради јер је „стално уморан”.⁵⁵⁵

Лечење је започето у новосадској болници, али се стање није поправљало. Лазар Турчић, непосредни сведок ових догађаја, сећао се да је тада Кириловићу, у најтежим моментима, указана велика почаст. Наиме, после одласка Младена Лесковца на Филозофски факултет, заменица управника Матице српске до избора новог управника постала је Олга Перић,⁵⁵⁶ предратна истакнута комунисткиња и врстан стручњак. Када се Кириловићево здравствено стање погоршало, Олга Перић је за човека, коме су исте те комунистичке власти у једном периоду одузеле бирачко право, учинила огромну ствар. Успела је преко својих веза да дође до доктора Косте Тодоровића, најеминентнијег југословенског стручњака за инфективне болести, човека који је први у нашој земљи препознао вариолу веру, и организовала да га службени ауто довози у Нови Сад како би редовно пратио Кириловићево здравствено стање. Такође, заповедила је

⁵⁵³ Првош Сланкаменац (1892–1952), теолог и педагог.

⁵⁵⁴ РОМС, инв. бр. 39.741.

⁵⁵⁵ РОМС, инв. бр. 42.143.

⁵⁵⁶ Олга Перић, после одласка из Матице српске, била је управник Библиотеке града Београда и библиотеке Маршалата.

Лазару Ћурчићу да сваки дан иде у болницу и доставља јој извештај о току болести и стању Димитрија Кириловића.

Нажалост, каже Лазар Ћурчић „ни та брига, ни ангажовање врских београдских лекара, поред новосадских, нису му помогли”. Преминуо је 22. октобра 1956. и сахрањен на Алмашком гробљу у Новом Саду, поред сина јединца Гојка, испраћен и ожаљен од великог броја пријатеља, сарадника, јавних и културних радника из Новог Сада.

У подножју надгробног споменика од белог мермера налазила се исклесана књига са отвореним страницама. На њима је био урезан натпис „Др Димитрије Кириловић Научни сарадник Матице српске”.

На захтев супруге Мирјане Кириловић, 22. септембра 1988. извршена је есхумација земних остатака Димитрија и Гојка Кириловића и сахрањени су у породичној гробници његове супруге у Србобрану, која је исте године преминула.⁵⁵⁷ На споменику се налазе имена проте Гојка Каћанског, супруге Ленке, њихове деце Лазара и Мирјане и Гојка Кириловића. При дну споменика уклесано је име др Димитрија Кириловића, очима посматрача готово неприметно.

Са гробног места на Алмашком гробљу пренета је мермерна књига са отвореним страницама која једина видно сведочи да је надгробни споменик гробно место и др Димитрија Кириловића.⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ Подаци добијени од погребног предузећа „Лисје”, Нови Сад.

⁵⁵⁸ Споменик је пронађен захваљујући великом труду и залагању Саве Раднића, поштоваоца завичајне културе из Србобрана.

ПИСМА ДИМИТРИЈА КИРИЛОВИЋА

УПУЋЕНА РАЗНИМ ЛИЦИМА⁵⁵⁹

⁵⁵⁹ Писма су дословно преписана. Нису вршене интервенције у језику и правопису. Поређана су хронолошки, и после текста дата је информација где се писмо чува и сигнатура.

Димитрије Кириловић – Зорка С. Лазих

Драга тетка,

јуче сам био код Деметровићке да видим шта ће бити с Вашим радом. Мени није било познато да Ви имате код ње већ један други рад а не само ону полемику са Ујовићком. То сам тек од ње дознао. Гледе оне полемике Вам је она већ одговорила а овај други чланак ће Вам штампати, јер јој се необично јако свиђа. Мислим, да рече да ће морати само почетак изменити.

Јако је криво овој госпођи, на Новосађане што ви нисте били у Прагу. Овде је била послана Стајићка, да оде у Н. Сад по Савку Суботићку, јер је њен муж учествовао при оснивању позоришта. Онда пошто је Савка болесна, није могла ићи. Сад се требао ко од Новосађана сетити, да Вас препоручи, јер би Ви дотојно знали репрезентовати војвођанске Српкиње. Још је било речи о Вама. На крају и је рекла, да је хонорар свима сарадницима дала, зато није имало смисла, што га нисте примили. Послаће Вам га натраг.

У мене се налази једно Ваше писмо. Јуче ми га је предао Ћоровић а намењен је Гаћеши. Ви нисте – сигурно – погрешно адресирали: Ћоровићу место Гаћеши и сад ја ни крив ни дужан, морам да страдавам због једне женске расејаности да тражим на све стране тог занимљивог господина, да му могу писмо предати.

Не сећам се тачно, да ли сам Вам писао како је било у Прагу. Но писао не писао, о њему ћу Вам оширно причати када дођем.

Имате ли каквих новости?

До виђења за једно 30 дана, све Вас поздравља

Кириловић

Загреб, 1. јун 1917.

(РОМС, инв. бр. 27.812)

Димитрије Кириловић – Марко Малетин

Драги Марко,

Са великим нестрпљењем очекујем вест да сам премештен у Нови Сад. Ти си, свакако, већ разговарао са г. Лотићем, и кораци су учињени.

За који дан мислим да ће питање мога одсуства бити повољно решено, па ћемо се ускоро поново састати.

Разговарао сам са Миланом Чемерићићем о сарадњи у Летопису. Го-

ворили смо о многим проблемима Јужне Србије (српска грађ. Управа од 1912 до данас, колонизација, сеоба Турака у [нечитко], качачко и комитско питање, корупција, национално питање Ј. Србије, привреда). Он је мишљења да би опортно било говорити пред јавношћу о већини оних питања, поготово њему који мисли код први избора, као присталица данашње владе, да уђе у Скупштину. Још мање хоће да нешто необавезно прикаже, кад се ради о тако сериозном часопису, какав је Летопис. О привреди (индустрија, банкарство и др) би радо писао. Ако хоћеш пошаљи му у том смислу позив. Велим ти, он је један од најпоштованијих људи овде на југу који може о томе говорити (адреса: М. Ч. директору „Вардар” банке, Скопље).

Срдачно те поздравља
твој

Мута

П. С. М. Јелић Напушта Скопље, треба да постане начелник или жупан. На његово место за сарадника „Политике” дошао је Б. Граховац.

Скопље, 17. 09. 1924.
(РОМС, инв. бр. 10.220)

Димитрије Кириловић – Јован Грчић

Поштовани господине Професоре,

Данас ме је известила Ман. штапарија да би 1000 ком. Ваше књиге формата Гласника И. Д. заједно с корицама стало 1550 д. по табаку. Да ли би исто тако коштала књига формата раних Портрета? Штампарија треба да ме извести, колико би таква изнела цела књига, да би јој одредила цену и отпочела скупљање претплате. Молим Вас саопштите јој ово.

Посудито сам, с највећом захвалношћу, примио; за који дан ћу Вам их вратити.

Много Вас поштује Ваш одани
Др Д. Кириловић

Нови Сад, 20. децембар 1924.
(ПМ, инв. бр. 5847)

Димитрије Кириловић – Марко Малетин

Драги Марко,

Молим те још једну белешку, и ако није касно, сврстај и њу у јануарску свеску Летописа. За идући број ти спремам један чланак о аутономији универзитета и ствар је актуелна али ће у њој бити изнет само историјски развитак и како се дошло до аутономије. Дакле, без уплитања последњих догађаја на нашим универзитетима.

Као што ти је познато ја сам скоро оперисан и сада сам још увек у рековалесцентном стању. Раније сам мислио да то искористим за једномесечно боловање и да дођем мало у Нови Сад. Међутим, из извесних (углавном финансијских) разлога долазак мој у Н. Сад морао сам да одложим за дефинитивни премештај. Као што видиш, ја ћу безусловно тражити премештај, и зато те поново молим да кажеш г. Лотићу да буде љубазан, да спреми за мене место за предмете из педаг. и српског. Уједно те молим да ме о томе известиш. Добро би било да мало уграбиш времена и да ми јавиш због чега Летопис још увек закашњава. О томе ме стално питају и Селесковић⁵⁶⁰ и Банашевић,⁵⁶¹ као и претплатници овдашњи, а ја не знам шта да им одговорим.

Селесковић ти је послао ових дана свој прилог. Чемерникић се извињава што до сада није ништа послао, а послаће ти и два чланка. Разлог досадашњем ћутању је што се кандидовао за посланика, па не доспева. После 8 фебруара поправиће грешку.

Адаму Прибићевићу још нисам писао и зато не знам зашто ћуте и он и Милан.

Већ сам ти раније писао за Лајтмановића.⁵⁶² Он је један од најекстремнијих финанс. људи овде на југу. Обећао ми је да ће марта послати чланак о привредној Јужној Србији. Ја сам о томе лично разговарао с њим и видим да су му запажања врло тачна и она се разликују од уобичајне тврдње да овде тече мед и млеко. Мислим да би добро било да му пишете за тај чланак (Рада Лајтмановић, директор Хипотекарне Банке – Ск.), јер сви можда воле да им се указује пажња.

Да ли си писао Грги Новаку⁵⁶³ за чланак о „Хрватима и Вл. Вујићу” (обећао Л. Костић Филозоф и његови критеријуми) који је сада на раду у

⁵⁶⁰ Момчило Селасковић (1890–1950), германиста, радио на Катедри за германистику Универзитета у Скопљу.

⁵⁶¹ Никола Банашевић (1895–1992), књижевни историчар, романиста и слависта, радио на Универзитету у Скопљу од 1924. до 1941.

⁵⁶² Рада Лајтмановић, директор Филијале Хипотекарне банке у Скопљу.

⁵⁶³ Грга Новак (1888–1978), хрватски историчар и археолог.

ректорату београдског универзитета. Жали се Чемеркић да је засад примио само један или два броја Летописа а Десанка Вујатовић ни један. Зашто?

Поздравља те и воли твој

Мута К.

Скопље, 30. јануар 1925.
(РОМС, инв. бр. 10.730)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги господине Одавићу,

Шаљем Вам три писма: два од оца Јов. Ст. Поповића, а једно од самог Стерије. Као што сам Вам рекао, ова се писма цитирају у једном нештампаном рукопису који се чува Матичиној Архиви. Преписане су, са оригинала који се сачувао код сестрића Стеријиног, са свима погрешкама у језику (мислим на прва два).

Врло ми је жао што Вам морам саопштити да ни до данас нисам могао да добијем просторије за Архиву.

Г. Вилић ми је одбио да да и ону малу собу из које се улази у свечану дворану, коју сам мислио да употребим за слагалиште, наводећи за разлог да му је та собица потребна за гардеробу његовим ученицима, а коју сам ја тражио, кад сам видео да ми неће уступити свечану дворану. Г. Недељковић, директор Трг. Академије и надзорник те зграде, рекао ми је да ми не може дати ни једну собу сем, можда, једне у сутерену, где су служитељски станови. Али и за то треба да чекам, док се оданде не исели Чиновничка Задруга. Међутим, ја мислим да би било врло негодно да у сутерену, поред служитељских станова, буде моја канцеларија и слагалиште Архиве, где је уједно влажно и нема довољно ваздуха.

Због тога је мој предлог ово:

Да будете добри и да израдите да се убрза извршење одлуке Министарства, да се Просветни Инспекторат, који у тој згради има две собе, пресели у Сомбор, где је седиште бачког жупана и где по закону треба и да је Инспекторат, и да се те две просторије уступе Државној Архиви. У одлуци треба да се донесе решење, да Архиви има да припадне и намештај Инспектората, јер би се он лако нашао у Сомбору, а мени би врло добро дошао да што пре организујем канцеларију. Сам Г. Вилић ми је рекао да је непотребно селити намештај (писаћи сто, столице, ормане) у

Сомбор. Ја бих од те две просторије, које се налазе на првом спрату, мању узео за канцеларију а већу за слагалиште.

На првој идућој седници Управног и Књижевног Одбора Матице пашће предлог да се умоли Министарство да дозволи да могу, поред архиварске дужности, вршити досадашњу дужност у Матици.

Пронашао сам случајно једну интересантну ствар: Стефановићева трагедија није играна први пут 1826, већ 1825.

Много Вас поздравља и поштује

Ваш

Дим. Кириловић

Нови Сад, 21. септембар 1926.

(АС, РО, II, 58)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Госп. Одавићу,

Шаљем преко Вас молбу Министарству да ми се дозволи да могу остати на раду у Матици.

Молим Вас да будете љубазни и да се заузмете да се она повољно реши.

Унапред Вам захваљујући на великој услузи, много Вас поздравља

Ваш

Дим. Кириловић

Нови Сад, 23. септембар 1926.

(АС, РО, II, 59)

Димитрије Кириловић – Милан Шевић

Драги Господине Професоре,

Примили сте, свакако, конгресни број Гласника Професорског друштва и видели сте шта у њему вели Орловић Павле о данашњој Матици. Од стране уредника то никако није центлменски, кога су својски, баш за овај број, помогли људи око Матице.

Имам једну молбу за Вас: Хтео бих да издам једну књигу своје педагошке чланке: Натошевићев рад у Србији, славеносрпске школе у Срему, лаичка школа (из Прив. Гласника), научна аутономија универзитета, законски пројекти о школама (Летопис) и још један који ћу тек написати у току овог месеца. Бил ли били љубазни да издате ове чланке у Вашој Педагошкој Књижници и под којим условима?

Много Вас поздравља и поштује

Дим. Кириловић

Нови Сад, 23. септембар 1926.
(РОМС, инв. бр. 24.297)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги г. Одавићу,

примио сам обе одлуке Министарства: 1) да могу остати у Матици и 2) да се за просторије Архиве одређују досадашње просторије Просветног Инспектората. Најлепше Вам хвала на заузимању око повољног доношења ових одлука.

Међутим, како сам извештен, већ је учињен покушај да се одлука о додељивању просторија за Архиву измени у корист школа које се налазе у тој згради. Доскорашњи инспектор је, под П.О. бр. 10301 од 2. новембра 1926 год, замолио Опште Одељење да се две собе бившег Инспектората уступе школама, јер је незгодно да у школској згради буде и које надлештво. Извештавајући Вас о овом, ја Вас молим да спречите да се првобитна одлука измени. Нови Сад је са највећим задовољством примио вест о стварању Државне Архиве за Војводину, а људи који се купе око Матице заправо су овим одушевљени, па би штета била да се тој Архиви не омогући одмах рад. Садашња оскудица у просторијама у државним зградама сили нас да се мало збијемо, али када се Женска Учитељска Школа сасвим укине (досад је укинут само први разред), и када овдашњи Инспекторат Народнога Здравља, који има нову велику зграду, ликвидира (а већ је позван да то учини), биће доста места за сва надлештва.

Дознао сам да је намештај који се налази у Просветном Инспекторату својина Бачке Жупаније, и да слабо има изгледа да ће га уступити Архиви.

Срдачно Вас поздравља и поштује Ваш
Дим. Кириловић

Нови Сад, 4. октобар 1926.
(АС, РО, II, 60)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавићу,

Уз службен извештај о пријему просторија за Државну Архиву и материјала из Мађарске, шаљем Вам копију акта о требовању накнадних кредита, па Вас молим да се заузмете да добијем овај кредит, да не бих морао набављати канцеларијског намештаја из редовног буџета.

Данас ћу упутити Српском Народном позоришту да уступи архиву предратног Друштва за Срп. Нар. Позориште Државној Архиви. Г. Брана ће тај акт послати Министарству на одобрење. Будите добри па се заузмите у Уметничком Одељењу да се и ова ствар оноворши Архиву.

Много Вас поздравља и поштује

Ваш

Дим. Кириловић

Нови Сад, 23. новембар 1926.

(АС, РО, II, 61)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавићу,

Примио сам, са захвалношћу, Ваш извештај да је молба за ванредан кредит са препоруком упућена Министарству Финансија.

У ствари архиве Новосадског Народног Одбора из 1918 г. дознао сам ово: Г. Мита Ђорђевић, управник Женске Грађанске Школе у Н. Саду, и секретар тога Народног Одбора, предао је целу ту архиву (неких 37 записника и кореспонденцију) г. Велимиру Стефановићу, проф. Мушке Гимназије у Н. Саду, а овај ју је предао, у Београд, институту за скупљање података који се односе на наше ратове, којим управља Г. Станоје Станојевић. Г. Стефановић је тада имао пуномоћ од Министарства Просвете да скупља тај материјал за Институт. – Молим Вас израдите да Министарство донесе решење да се архива Народног Одбора преда нашој архиви.

Од Сената вароши Новог Сада тражио сам да уступи општинску архиву Државној Архиви. У њој је велик број докумената из 18 века. За ову сам архиву држао да је потребно да је најпре пренесем у Држ. Архиву, јер је смештена на врло незгодном месту, где полагаано пропада,

а уједно је неприступачна за научне раднике. Уједно сам замолио овај Сенат и Муниципијски Одбор Бачке Жупаније да вотирају извесну субвенцију Државној Архиви да би могла публиковати важнији историјски материјал или важније расправе из историје Војводине. Имам врло повољна обећања у том смислу. Исту такву молбу упућујем данас и Муниципијском Одбору Торонталско – Тамишке Жупаније у Вел. Бечкерек. Ову ћу молбу послати преко Општег Одељења Мин. Просвете, да би она могла препоручити, јер ја не знам тамо згодног човека на кога бих се обратио да се за ову ствар заузме. Прилажем Вам препис ове молбе, па Вас најлепше молим да интервенишете у Министарству да је препоруче.

Обратио ми се један човек да му издам уверење о служби на основу података који се налазе међу оним архивским материјалом, што је донео пок. Живојиновић из Пеште. Молим Вас да ме известите могу ли ја издати такво уверење и уз какве услове.

У последњој седници Одбора за Српско Народно Позориште решили смо да се унесе у репертоар Смрт Уроша петог и да се од суфицита који је имала трупа у неким местима и субвенција набаве историјски костими.

Са 1 јануаром 1927 г. престајем вршити службу пом. Секретара у Матици Српској. Управни и Књижевни Одбор није уважио моју молбу да вршим две службе, јер постоји једно раније решење по коме „ниједан службеник М. С. не може вршити још неку службу с хонораром.” Као што видите, догодило се нешто чему се нисмо надали ни ми ни Малетин, и што ме је бацило у врло незгодну материјалну ситуацију. Затражио сам од Суда реквириран стан, и ако га добијем, мој положај ће бити поправљен.

Срдачно Вас поздравља и поштује

Ваш

Дим. Кириловић

Нови Сад, 22. децембар 1926.

(АС, РО, II, 62)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Госп. Одавићу,

Код последњег нашег састанка рекао сам Вам да се и на Матичном тавану налази склоњена архива грофа Карачоњиа, бившег спахије у Каменици. Књижевни Одбор М. С. одобрено је да се ова архива пренесе у Државну Архиву, што сам ја одмах учинио. У Карачоњијевој архиви, која

је прилично велика (пренели смо је на троје кола) налази се, поред података о газдовању на спахилуку за последњих 100 год. и више, и много података о срп. породицама у фрушкогорском Срему.

Пре неколико дана замолио сам Министарство Просвете да издејствује код Мин. Унутр. Дела одобрење да се архива бивше Народне Управе у Н. Саду из 1918 г., која је сва у одсеку за Б. Б. Б. Мин. Унутр. Дела, преда нашој Архиви. Та ће архива временом бити важан извор за историју првих дана ослобођења Војводине. Молим Вас будите добри и интервенишите у Кабинет ради што бржег ликвидирања овог питања.

Са градоначелником у Суботици, г. Ђорђевићем, лично сам се спознао о потреби преноса суботичке градске архиве у Нови Сад. Он мисли да би ово требало учинити што пре, јер у случају да неко други дође за градоначелника, вероватно да ће свим силама радити да се ова архива остави у Суботици или пренесе у Загреб. Због тога ми је поручио да му што пре (на његову личну адресу) пошаљем одобрење Министарства Унутрашњих Дела о преносу градске суботичке архиве у Нови Сад. Да бих избегао дуги административни пут, а и због тога што је потребно да се усмено образложи цела ствар, ја Вас молим да Ви одете до г. Министра Унутр. дела и да израдите потребно одобрење.

У овдашњем Окружном Суду отпочео сам са тражењем аката који се односе на парнице Св. Милетића и Јаше Томића. Досад ја нисам могао ништа да нађем, али кад мало више отопли и узмогнем да радим и на тавану, верујем да ћу их пронаћи.

Много Вас поздравља

Ваш

Дим. Кириловић

Нови Сад, 28. март 1927.

(АС, РО, II, 64)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавићу,

Прекључе сам упутио акт Министарству да изради код Мин. Ун. Дела да се пренесе у Нови Сад архива бивше Војне Границе која се налази у Белој Цркви и Ковачици и да ми одобри ванредан кредит за пренос архиве Шајкашког Батаљона из Титела у Нови Сад (дин. 1560), па Вас најлепше молим да будете добри – да се заузмете да се ова ствар повољно реши.

Био сам у Белој Цркви и пронашао сам стару војну архиву на тавану општинске зграде. Уз пут сам дознао и за доста архивског материјала који се налази по школама и општинама.

Примио сам решење Мин. Просвете о преносу архиве бивше Торонталске Жупаније из Вел. Бечкерека у Нови Сад, кад за њу буду осигуране потребне просторије. Мишљења сам да се на то неће дуго чекати и да ће се укидањем још једног разреда Учитељске Школе, већ на јесен моћи доћи до потребних просторија.

За пренос ове грађе и других, унео сам у буџетски предлог за идућу годину 7000 дин. Иначе сам све остало предвидео по данашњем стању.

Пропаст полицијске архиве у Бечу ме је јако жалостила, тим више што сам се спремао да одем на зиму у њу и забележим материјал за рад на коме радим више година.

Када ћете и куда на одмор?

Много Вас поздрављам и поштујем

Ваш одани

Дим. Кириловић

Нови Сад, 25. јул 1927.

(АС, РО, II, 66)

Димитрије Кириловић – Владимир Морган⁵⁶⁴

Поштовани господине Председниче,

20 и 21 прошлог месеца био сам у Ковину, па сам том приликом хтео да пређем у Смедерево, да Вас посетим и да се упознам са Вама. Међутим, дознао сам да Ви у празничне дане никада нисте у Смедереву, па сам због тога морао да одустанем од свог плана. Јако жалим што до овог састанка није дошло, за којим сам желео нарочито после прочитања Ваших публикација које сте послали Историјском друштву, из којих сам се уверио каквим ретко широким и темељним образовањем располажете. Не могу скрити, да сам се и из службеног органа Ваше области уверио, да Ваша акција у Подунавској области корисно дубоко засеца у препорођај тамошњег народа.

Приликом нашег састанка ја сам хтео да Вас замолим да, утичете да Подунавска област, ако је то могуће, вотира извесну помоћ нашем Исто-

⁵⁶⁴ Др Владимир Морган, председник Обласног одбора Подунавске области, Смедерево.

ријском друштву. Ми смо се на њу у два маха обраћали. Први пут сте нас одбили, а на другу молбу, којом смо тражили макар и мању помоћ, нисмо још добили решење. Када смо стварали Историјско друштво били смо тврдо убеђени да чинимо једну велику националну дужност и веровали смо да ће нас све војвођанске области без оклевања потпомоћи, иако смо свесни били да је време, с обзиром на општу кризу у којој се налази и држава а специјално Војводина, врло тешко. Новцем који рачунамо да ћемо добити, мислимо да покренемо научну ревију у којој ће се објављивати радови који се односе на било коју област науке а у вези са прошлошћу Војводине. Осим тога, желимо да објављујемо монографије, за који су посао ангажовани неки људи, па и Вас молимо да нас известите које лице, догађај, етничка група, место и др. Вас интересује о чему би хтели да пишете. Од Бачке, Београдске, и Сремске области смо већ извештени да ће нас помоћи, па би нам јако тешко било да нам Подунавска Област ускрати ту помоћ. Због тога Вас молим да будете јако добри и да се заузмете да нам и она вотира извесну субвенцију.

Поздравља Вас

Др Кириловић

Нови Сад, 8. децембар 1927.
(АВ, Ф. 392, 63/1927)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавић,

Честитам Вам Нову Годину и желим Вам да Вас у њој прати свака срећа.

За неколико дана пренећу архиву из Ковачице, а чим мало отопли и оне из Беле Цркве и Титела. Од Министарства Саобраћаја добио сам одобрење за бесплатни подвоз, чиме ми је знатно помогнуто.

Срдачно Вас поздравља и поштује
Ваш

Дим. Кириловић

Нови Сад, 13. фебруар 1928.
(АС, РО, II, 67)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавић,

Поред свих својих настојања да пренесем белоцркванску архиву у Нови Сад, ја у томе још досад нисам успео због тога, што се томе противи Градско Представништво. Данас ми је Мин. Ун. Дела упутило њихов протест, да дам своје мишљење.

Молим Вас будите добри и прочитајте приложени препис протеста, па ме известите шта да одговорим Министарству. Њихова тврдња да Бела Црква није била у Граници заснива се на незнању. Архива потиче од 1793 године, дакле од доба када је магистрат био у искључиво војним рукама.

Нарочито Вас молим да ме известите, да ли у одговору Министарству да се позовем и на национални моменат због чега треба да се архива пресели у Нови Сад.

Унапред Вам топло захваљује и поздравља

Ваш одани

Дим. Кириловић

Нови Сад, 4. април 1928.

(АС, РО, П, 68)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавићу,

Примио сам Ваш одговор на моје писмо, па сам га одмах употребио у својој представи Мин. Ун. Дела.

Ја сам се обратио на Вас да ми помогнете, да дам што јаче аргументисан одговор Министарству, а никако можда због тога, што другче схватам задатак ове Архиве. Ја мислим да за ову представку апсолутно ничим нисам дао повода и због тога хитам да Вас известим, да сам до крајних граница свестан своје дужности и да ми јако ласка, што сте баш моју маленкост изабрали да доведете на ово важно место. Ако сам ма чиме дао повода, да сам спреман на какво компромисно решење у погледу белоцркванске архиве, јако ми је жао, јер ми то ни на крај памети није било нити ће икад бити у сличним приликама. Да не чекам из Сомбора инспектора, ја бих сутра дошао до Вас да чујем, шта Вам је дало повода за онај један пасус у свом писму.

Замолио сам Мин. Просвете да ми додели још једну просторију за смештај архивског материјала. Тражио сам ону велику салу, коју је још

пок. [нечитко] обећао да ће уступити Држ. Архиви а коју ни до данас не употребљава Женска Учит. Школа. Мин. је моју молбу одбио, иако сам истакао да сам био присиљен да архиву Шајкашког Батаљона, која је запремила читав вагон, привремено сместим у две сутеренске просторије, где даље ова архива не сме остати, јер су те просторије сваког пролећа изложене доласку воде. Министарство је моју молбу одбило због тога, што је г. Вилић изјавио да ће њему требати та соба. Како ја знам да он може бити без те собе и како се бојим да ће вода упропастити шајкашку архиву, умолио сам Министарство да пошаље у Н. Сад просветног инспектора, да он извиди ствар на лицу места, па да Мин. донесе решење на основу његовог извештаја. Г. Половина ми је обећао да ће тако поступити, али ме је г. Петронић, инспектор, известио да он о томе још није добио акт. Због тога Вас молим да телефоном опоменете ово г. Половину и да га умолите да што пре шаље инспектора, евентуално, ако ово није потребно, да што пре реши, да се споменуте просторије уступе Државној Архиви, јер су пролетне кише већ отпочеле, па би свако одуговлачење могло да буде катастрофално за материјал који је склоњен у сутерен.

На свесрдној помоћи, како овој тако и оној ствари белоцркванске архиве, много Вам је захвалан

Ваш одани

Дим. Кириловић

Нови Сад, 6. април 1928.
(АС, РО, II, 69)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавићу,

Шаљем Вам први табак отштампан а други и трећи на ревизију. При ревизији молим Вас да обратите пажњу на „Царе, Господине, Краљу”, кад се односи на Вукашина а кад на Уроша. Да ли желите у оба случаја да су почетна велика слова?

У тексту је било Неманић, Мрњачевић а на неким местима, и у првом табаку који је био код Вас, Немањић, Мрњавчевић, па сам и у штампани тако оставио.

Ако икако можете, будите добри па са ревизијом пошаљите ми и насловни клише и предговор, да не буде застоја у послу.

Познато Вам је да Друштво за С. Н. Позориште диже споменик Тони Хаџићу. Ја бих волео када би на споменику урезана слова била по типу слова из Мирослављевог јеванђеља. Због тога Вас молим да поручите код г. Стојићевевића да приложени текст изради по тим словима, да би их

каменорезац лакше успео пренети на споменик.

На предусретљивости много захвалан,
Ваш поштовалац

Дим. Кириловић

Нови Сад, 11. август 1928.
(АС, РО, II, 73)

Димитрије Кириловић – Риста Одавић

Драги Господине Одавићу,

Целу недељу сам провео у очекивању да се крене за Београд. Пошто је тај мој пут у вези са књигом коју штампамо, ја нисам хтео да кренем без ње.

Књига је готова али корице још нису, јер клише није израђен.

Данас сам Вам уплатио преко филијале Срп. Банке 3000 динара на име хонорара, који Вам је Друштво обећало. Да ли сте задовољни толиком светом?

Имам решење да пренесем архиву и музеј из Бечкереча, што ћу и учинити у току идуће недеље. Осим тога, обогатила нам се архива материјалом из 1848 и 1849 год. Министарство грађевина ми је послало копије планова Ваше зграде.

Срдачно Вас поздравља
Ваш

Дим. Кириловић

P. S.

Шаљем Вам четврти табак
и предговор, ако буде каква крупнија грешка, да се исправи.

Нови Сад, 25. август 1928.
(АС, РО, II, 75)

Димитрије Кириловић – Д. Вуловић

Драги Г. Вуловићу,

Са великим изненађењем прочитали смо завршни пасус у чланку о Матици Српској у конгресном броју Гласника „Нови Сад и Војводина”. Да ме не бисте криво разумели, одмах морам напоменути да ми немамо ништа против критике о Матици, ни против овакве, па чак ни оштрије од ове. Ова критика није прва против данашње Матице, од како смо ми млађи ушли у њу и почели рад, иако су све раније оштрије, другог карактера биле, и ми смо их све примили, редовно ћутке, често и са захвалношћу, сматрајући неке од њих као коректне опомене и упутства.

Међутим, онај пасус у конгресном броју Гласника никако не можемо уврстити у ред тих и таквих критика. Разлози су ови.

Држимо да у једном свечаном издању, као што је ово наше, није место таквим прокријумчареним испадима, нарочито кад није израз злобе и освете;

Ја сам помоћник секретара Матице Српске и уредник Матичиних издања, а искрено и издашно сам Вам пружио сву помоћ за уређивање овог конгресног броја; сарадници овог конгресног броја су, осим мене, г. Јован Живојновић, члан Књижевног Савета Књижевног Одбора М. С.; г. Др. Алекса Ивић, сарадник М. С. (сад смо баш у преговорима за издавање једног дела његовог), и члан Књижевног Савета М. С.; Милутин Јакшић, један од најоданијих пријатеља и сарадника баш данашњег курса у Матици, и члан Књижевног Савета М. С; г. Др. Милан Јовановић-Батут, један од најстаријих.

После свега тога, драги г. Вуловићу, да ли нам дајете право да онај пасус не сматрамо као обичну критику него као некоректан испад?

Уверен сам да и Ви желите, као и ми, да се ово питање расветли, молим Вас да ми саопштите ко је Павле Орловић. Буде ли то личност за коју мислимо, да је, Ви ћете се изненадити кад Вам, онда, допунимо и завршимо ово писмо.

Ипак, и ја, и г. Малетин, и остали сарадници Матичини, искрено Вас поздрављамо и поштујемо.

Ваш

Дим. Кириловић

Нови Сад, 22. септембар 1926.
(РОМС, инв. бр. 12.354)

**Димитрије Кириловић власници преписке
Стевана В. Поповића**

Милостива Госпођо,

Примио сам Ваше писмо од 2 о. м., па Вам одмах и одговарам. Ја већ више од годину дана нисам чиновник Матице Српске и због тога ми није познато да сте понудили Матици да откупи чика-Стевину оставину.⁵⁶⁵ Међутим, ја сам члан њеног Књижевног Одбора, па ћу на првој идућој седници да се распитам, због чега Вам досад нису ништа одговорили. Уједно ћу се заузети да та оставина не иде у чије друге руке, већ да је откупи Матица. Пошто одавно нисмо имали седницу, ја се надам да ће ускоро бити, те ћу Вас убрзо моћи извести о резултату.

Много Вас поштује и љуби руке

Др Дим. Кириловић
управник Државне Архиве

Нови Сад, 3. април 1928.
(РОМС, инв. бр. 16.618)

Димитрије Кириловић – Милорад Владив⁵⁶⁶

Драги Госп. Владиве,

Молим Вас да нам пошаљете 100 дин. на име чланарине за 1929 г.
У суботу 30 о. м. после подне биће скупштина Историјског друштва.
Гледајте свакако да дођете.

Шта је са субвенцијом за Ист. друштво и позориште? Са мојом књигом? Што ћутиш, Ћутиш, Србине тужни...?

Много Вас поштује и поздравља
Ваш искрени

Дим. Кириловић

Нови Сад, 22. новембар 1929.
(РОМС, инв. бр. 55.959)

⁵⁶⁵ Стеван В. Поповић, чика Степа (1844–1918) педагог, књижевник, критичар, издавач, културни и јавни радник, дугогодишњи управник будимпештанског Текелијанума и посланик у хрватском и угарском сабору.

⁵⁶⁶ Милорад Владив (1890–1956), економиста, добровољац у Првом светском рату, градски чиновник и председник општине Петровград (1935–1936). Објавио је низ радова у *Гласнику Историјског друштва у Новом Саду*, учествовао је у писању монографије *Петровград* (1938), за коју је написао одељак о градским финансијама, а сачинио је и библиографију Баната.

Димитрије Кириловић – Милорад Владив

Драги Господине Владиве,

У вези са Вашим писмом од 20/II о. г., част ми је известити Вас да Гласник добијају бесплатно: Мандровић, Алексић, Ђурић, Коларов, Владив, Градски начелник и град. библиотека (ако постоји). У замену дајте Банат. гласнику – Торонталу, али их обавестите да пишу о тој свесци (и те бројеве ми пошаљите).

Бору Чокановића, Подгредског ћу још данас опоменути да плате дуг. Хонорар од 66 д. сам Вам послао, јер сте своју чланарину за 1930 већ измирили тиме што сте платили претплату, као и г. Коларов.

Молим Вас спремите нам белешке о град. Музеју, споменику Мештровића и још што би спадало у наш лист.

Волео би стварно да ми, као повереник и као пријатељ кажете своје мишљење о последњој свесци. А још бих се више радовао и да дођете у Н. Сад, па о свему опширно да говоримо.

Много Вас поздравља Ваш

Др Д Кириловић

Нови Сад 22. фебруар 1930.
(РОМС, инв. бр. 55.961)

Димитрије Кириловић – Станоје Станојевић

Поштовани Господине Претседниче,

Јутрос у 7 сати сахрањен је на најскромнији начин, пок. прота Руварац,⁵⁶⁷ На спроводу му је било свега око двадесетак особа. Балубцић и ја заступали смо на погребу Историско друштво.

У бесаници, коју је покојник живео у опроштајном писму као узрок самобиства, нико не верује ко га је боље познавао. Упада у очи, да се покојник, поред свега тога што је имао 2500.-д. месечна прихода и још и

⁵⁶⁷ Димитрије Руварац (1842–1931) српски историчар, политичар и публициста. Браћа су му били познати српски историчар Иларион и књижевник и књижевни критичар Коста. Димитрије Руварац се бавио различитим проблемима српске историје, пре свега културне од XVIII до XX века. Био је такође и политичар, писац и полемичар и један од најплоднијих публициста свог времена. Уређивао је часопис *Српски Сион* (1903–1914) и *Архив за историју Српске православне карловачке митрополије* (1911–1914). Поводом свог 80. рођендана издао је библиографију својих радова која је бројала преко 1100 јединица. Пред смрт је становао у скромној собици у згради Патријаршије у Сремским Карловцима. Имао је ванбрачну ћерку Марију са Лепосавом Будисављевић. Извршио је децембра 1931. године самоубиство пуцњем из револвера, како је сам у тестаменту навео због упорне несанице: *Енциклопедија Новог Сада*, 24, Сто–Тао, Нови Сад 2004, 45–47.

задуживао, па се мисли да је био материјално искоришћаван од неколико особа са којима је одржавао тајне везе. По начину како је, и месту где је себи одузео живот, гледа се као на неку „освету” калуђерила.

Ако ми послови дозволе, од недеље ћу, макар и сам, скокнути до Београда.

Прилажем Вам писмо г. Курабљева.

Ваш одани

Др Дим Кириловић

Нови Сад, 4. децембар 1931.

(АСАНУ, инв. бр. 11331)

Димитрије Кириловић – Ђорђе Николић

Драги Поп-Ђоко,

Данашњом поштом сам Вам послао, препоручено, на Парохијско звање инвентар Ваше цркве са свима осталим стварима, које сте ми у своје време дали да прегледам, па шта нађем од интереса да објавим. Уговор о зидању Ваше цркве од 28. априла 1783. г. објавио сам у „Гласнику историјског друштва у Новом Саду” другој свесци друге књиге / год. 1929/, страна 255. Једно писмо Вељка Петровића упућено Вама, од 31-VIII-1926, задржао сам за збирку писама наших књижевника, која се чува у Државној архиви, – с Вашим одобрењем.

Најтоплије Вам захваљујем на указаној предусетљивости, као и на стрпљивом чекању.

Поштује Вас и топло подравља Ваш

Управник Државне архиве

Димитрије Кириловић

Нови Сад, 9. новембар 1932.

(Архив Црквене општине Бачка Паланка, 73/1934)

Димитрије Кириловић – Милан Јакшић

Поштовани Г. Јакшићу,

Од г. Шевића сам дознао да имате писма Ђуре Јакшића и оних који су се са њим дописивали. Молим Вас да ме известите, да ли би хтели да предате та писма Државној архиви у Новом Саду. Ја бих их радо откупио од Вас, ако би се погодили.

С одличним поштовањем

Др. Дим. Кириловић

Управник Држ. Архиве
Нови Сад, 20. април 1932.

Нови Сад, 20. април 1932.
(РОМС, инв. бр. 10943)

Димитрије Кириловић – Васа Стајић

Драги Васо,

Примио сам од Славије „Змаја”. Хвала ти. Кад сам га прочитао – у највећој сласти, разуме се – нисам био начисто, зашто си га морао цепати на делове и зашто ти није Матица објавила целу монографију. Буди љубазан, дај ми потребна објашњења у тој ствари.

Синоћ сам читао поново твоју оцену Пекићеве „Повјести”. Штета што ниси знао за оних тридесет писама Бошка Вујића, поштара из Суботице, што их ја чувам.

Музеј у Каменици је добио витрине и нешто материјала од др. Костића. У њему су већ слике што их је откупио Марић. Ја сам тражио од Министарства одобрење за излагање Змајевог тестамена и основних ствари.

Ових дана доћи ћу у Карловце, па ћу уредити питање твојих ствари. Свеска још није готова, изаће као двоброј! Штампана је 12 табака и сложено још два.

Не треба да те пријављујем за члана Историјског Друштва, кад си ти његов истакнути члан од његовог оснивања. Радујем се што си спреман и на најтешњу сарадњу.

Желећи ти да нам се ускоро здраво вратиш, топло те поздравља
Мита Кириловић

Нови Сад, 12. јул 1933.
(РОМС, инв. бр. 8.259)

Димитрије Кириловић – Михаил Пупин

Г. Михаилу Пупину, професору Колумбија Универзитета у Њујорку

Поштовани Господине,

Част нам је извести да је управни одбор Историјског друштва у Новом Саду, у седници од 9. марта 1934, закључио да Вас на редовној годишњој скупштини, која ће се одржати 12. маја т. г., у 4 часа по подне, свечано прогласи за почасног члана овог Историског друштва за заслуге које сте стекли својим научно-културним и добротворним радом.

Извештавајући Вас о овоме, уједно Вас молимо да нам изволите послати своју фотографију и да нас известите да ли примате наше публикације које Вам уредно шаљемо.

Секретар
Кириловић Д

Нови Сад, 14. март 1934.
(АВ, Ф. 392, 28/1934)

Димитрије Кириловић – Јован Грчић

Врлопоштовани Господине Професоре,

Најтоплије Вам захваљујем на најновијој свесци Портрети с писама. Наш Гласник ће донети о њој приказ. Достављам Вам писмо г. Поповића и преписку М. Шевића.

С одличним поштовањем
Ваш поштовалац

Нови Сад, 17. март 1939.
(РОМС, инв. бр. 19.426)

Димитрије Кириловић – Георгије Михаиловић

Драги Докторе,

По Вама ја сам могао и умрети. Где сте, нити се јављате нити долазите. Откад се нисмо видели, још сам издржао једну операцију. Остао сам без апендикса. Сад ми је углавном добро. Само ме је сиромах Првош⁵⁶⁸ својом смрћу јако поплашио. Ни моје срце а и притисак нису у реду.

Код моје куће Вас очекују и Безглаголествије од 1796, Винко Лазић и Каулицијев календар за 1838. Г. Токин је оставио с молбом да Вам предам.

Лесковац Вас моли да донесете Плач Србије, штампану руску рецензију, или да кажете ко је има. Он Вам је дао њен препис, а њему треба оригинал. Кад дођете, донесите све оне ствари што су код Вас.

Много Вас поздравља

Ваш

Д. Кириловић

П. С.

М. Костић је јако горопадан и све побија, те и Пјесни на взјатије Белграда.⁵⁶⁹

Нови Сад, 17. децембар 1952.

(РОМС, инв. бр. 39.741)

Димитрије Кириловић – Георгије Михаиловић

Вама, Господине Докторе, оскудева лепо понашање кад сте крстили безобразлуком то што сам свом писму придружио карту за одговор што данас чине многи кад некога за нешто моле, поготово кад неко нема при себи дописнице и потребан је брз одговор. Пре би се безобразлуком могло назвати кад ми пишете таквим шакописом, да га нико не може

⁵⁶⁸ Првош Сланкаменац (1892–1952).

⁵⁶⁹ М. Костић је о тобожњој Доситејевој „Пјесни на взјатије Белграда” писао расправу у: *Доситеј Обрадовић у историској перспективи XVIII и XIX века*, Београд 1952.

прочитати.

Иначе Вам хвала на прецртаном Орфелиновом слову ф. Да сте били учтивији, дошао бих у недељу да Вам захвалим.

Ваш

Кириловић

Нови Сад, 2. октобар 1954.

(РОМС, инв. бр. 39.755)

Димитрије Кириловић – Милан Токин

Драги Милане,

Све ти је опроштено. Само сад не знам кад ћу и ја тај материјал обрадити, јер ја не могу да радим као некад. Стално сам уморан. Из истог разлога нисам у стању да ти опширније пишем. Дођи у Нови Сад, па ћеш се уверити. Михис је дошао са одмора, али и Младен. Олга треба да оде у Београд сада септембра, како ми је рекла последњи пут кад ме је посетила. Кад ће бити твоја књига отштампана. Да ли уопште неко, сем Бога, зна

Госпођу Токин и тебе много поздрављамо

Кириловићи

Нови Сад, 5. 9. 1956.

(РОМС, инв. бр. 42.143)

ПИСМА РАЗНИХ ЛИЦА
УПУЋЕНА ДИМИТРИЈУ КИРИЛОВИЋУ

Никола Радојчић – Димитрије Кириловић

Драги господине Кириловићу,

Када сам се вратио с конгреса у Варшави, затекло ме је љубазно писмо и нацрт правила за Историјско Друштво у Новом Саду. Прочитао сам све. Принципијелно имам додати: Где год стоји Војводина додати „и Срби у Мађарској”, а где год стоји архива додати „и библиотека”. О њима се, иначе, нема ко старати, а материла је (особито у Будиму и Сентандреји) веома много. Зато бих нарочито инсистирао на томе да се и то (Срби у Мађарској) уврсти већ у правилима. Иначе се са свим слажем.

Ја остајем овде свега неколико дана, а онда идем у Нови Винодолск. Срдачно Вас поздравља, одани Ваш,

Н. Радојчић

Љубљана, 6. јул 1927.
(АВ, Ф. 392, бр. 8/1927)

Алекса Ивић – Димитрије Кириловић

Драги господине Кириловићу!

Данас сам дошао у Суботицу и затекао сам неколико ваших писама. – На жалост ништа Вам не могу одговорити на та писма осим само то, да се у Суботици налазим у послу и да сутра путујем у Беч у архиве. 18. септембра не могу доћи у НСад, јер ћу бити у то доба у Бечу.

Поздравите г. Кићовића и Балубцића.

И Вас поздрављам и желим Вам успеха у раду.

Алекса Ивић

Суботица, 13. септембар 1927.
(АВ, Ф. 392, бр. 7/1927)

Милутин Јакшић – Димитрије Кириловић

Поштовани господине,

Жао ми је што на конференцију ради оснивања Истор. Друштва за проучавање прошлости Војводине не могу доћи. Од зимушње болести нисам потпуно оздравио, због чега ми је тешко путовати. Разуме се да ћу ваш рад с великим интересом пратити, а хоћу ли и колико моћи у њему учествовати, зависи од разних прилика особито од здравственог ми стања.

С одличним поштовањем

Милутин Јакшић
умировљ. професор

Српска Црња, 16. септембар 1927.
(АВ, Ф. 392, бр. 10/1927)

Никола Радојчић – Димитрије Кириловић

Драги господине,

Код нас су испити у јеку и ја сам (због В групе) у њима, чини ми се, највише запослен. Онда Географско Друштво, које ми штампа једну књигу, сваки час понешто тражи и то хитно. Зато Вам не могу послати захтевани план, који уосталом, ви ту можете договорно најбоље утврдити; ја ћу тако одговорити и колеги Станојевићу, који 19. о. м. долази овамо; он ће доћи на састанак и рећи ће вам поред свога и моје мишљење.

Вас и све садругове срдечно поздравља, одани Ваш,

Н. Радојчић

Љубљана, 14. октобар 1927.
(АВ, Ф. 392, бр. 29/1927)

Радослав Грујић – Димитрије Кириловић

Драги Господ. Кириловић,

пре пар дана примио сам Вашу лепу књигу „Српске основне школе у Војводини” и много Вам хвала на пријатељској пажњи.

Јуче сам примио писмо Ваше, а дан раније госп. Поповић Душана и – врло радо ћу да учиним по Вашим жељама. Само не могу одмах. Морам се мало одрешити од неодложних послова, да могу пажљиво прочитати Вашу књигу, јер сам до сада успео само да је на брзу руку прегледам. Сепарате и хонорар сам тачно и уредно добио, али сам Гласник нисам још примио, а госп. Костић ми рече да је већ пре 8 дана примио. – Молим Вас наредите да ми се пошаље новоизашла свеска „Гласника”.

Поштовану Госпођу и Вас много и искрено
Поздрављам Вас

Рад. М. Грујић

Скопље, 23. март 1929.
(РОМС, инв. бр. 25.393)

Јован Грчић – Димитрије Кириловић

Цењени господине докторе,

Завршујући чланак о Јовану Ђорђевићу, дошао сам на мисао, која није апсолутно неусвојива. Као што се јемачно сећате, Управни одбор Друштва за С. Н. П. решио је да пету књигу мојих Портрета с писама изда тако, да неке од портрета изостави и место њих да напишем студије о Јовану Ђорђевићу, дру Лази Станојевићу и Димитрију Ружићу. Ви сте ме о томе известили а ја сам Вам одговорио да пристајем на то. Међутим, сад држим да би било боље, да моје студије о реченој тројци изађу у засебној Књижици. Тако би пета књига Портрета била мања – наравно, ушли би само они портрети, које је Одбор усвојио – те и јефтинија књижица о оној тројци изнела би највише три штампана табака средње тежине а Портрети не би били већи од шест штампаних табака. Већи би трошак био само за натписе и броширање. Не пропуштам напоменути, да бих ја, у своје време, послужио адресама оних многих, који би књиге узели мени за љубав, као што је то био случај код четири свеске Портрета.

Могао сам вам све ово рећи и усмено, кад дођем на скупштину Д. за С. Н. П., али држим, да је овако zgodније. Ваља, наиме, да се ствар претходно продискутује у Управном одбору. Ако пристајете на овај мој предлог, а Ви будите добри па га изнесите пред Одбор.

Свој прилог за Гласник И. Д. предао сам јуче овде г. архиђакону Вићентију Проданову. Он ми рече да ће га послати проф. Душану Поповићу у Београд.

И још једна молба!

Кад будете сасвим докони, а Ви будите добри па ми писмено потврдите пријем оних писама. Ако доживим, да нека и од тих писама уђу међу Портрете, мораћу назначити да су оригинали у Државној Архиви.

Онај професор, за кога ми рекосте да ће доћи до мене ради превода са француског, још се није дао видети. А ја сам му спремио доста материјала.

Препоручујући Вам свој горњи предлог, остајем уз искрен пријатељски поздрав,

Ваш одани

Јован Грчић

Сремски Карловци, 8. август 1929.
(АВ, Ф. 35, У. О., бр. 211/1929)

Милан Д. Димовић – Димитрије Кириловић

Поштовани Господине Кириловићу,

Један балетски трио (Госпођа Јелена Пољакова, Госпођа Ксенија Грундт и Г. Анатолије Жуковски) намеран је да приреди концерт у Новом Саду, у почетку месеца новембра. Приређивачи су првокласни уметници, а програм потпуно у складу са њиховим именом. Уносећи пун обзир према Госпођи Пољаков, бившој примадони Народног позоришта у Београду, ја Вас љубазно молим да, као угледни фактор Друштва за Српско Народно Позориште, омогућите тај концерт у сали хотела „Слободе”, било у режији самога Друштва, било вашим личним ангажовањем, на начин који предложите и који Вам не би тешко пао. Ја мислим да би најбоље било ако би се концерт приредио као балетско вече Друштва за Српско Народно позориште, отприлике како је то учињено са опером Травијатом. У сваком случају ваше мишљење и Ваш савет били би одлучни. Молим да ми верујете да програм носи вредност високе уметничке атракције. Све ближе услове, који би били врло скромни, поднеће Вам накнадно сама Госпођа Пољакова.

У исти мах молим за обавештење у чијем преводу је недавно приказана Травијата.

Очекујући Ваш одговор ја Вам шаљем пријатељске поздраве и уверење о свом особитом поштовању.

Милан Д. Димовић

Београд, 17. октобар 1929.
(АВ, Ф. 35, У. О., бр. 276/1929)

Михајло Пупин – Димитрије Кириловић

Michael I. Pupin
One West Seventy Second Street
New York City

Др. Дим. Кириловић, Секретар
Историјског Друштва у Новом Саду,
Нови Сад

Поштовани господине Докторе:

Примио сам Ваше цењено писмо од 15 августа и част ми је извести Вас, да сам до данас примио четири свеске вашег Гласника. Прву и другу свеску треће књиге још нисам примио, али се надам да ће и оне приспети кроз који дан.

Радујем се што сте ми такође послали дело г. дра. Лазара Марковића, и два примерка ваше расправе „Српске основне школе у Војводини у Осамнајестом веку”. Један од та два примерка послаћу г. Паји Радовсављевићу.

Мило ми је што Вам могу јавити да примам редовно публикације Историјског друштва у Новом Саду, и да много уживам у читању тих публикација. Ја сам уверен да се рад Историјског Друштва креће у врло корисним правцима, и да ће тај рад показати културни и политички развитак Војводине у правој светлости, и његов прави значај у историји српског народа.

Поздрављајући Вас срдечно, бележи се,
Одани Вам,

М. Пупин

Норфолк, Конетикот, 27. август 1930.
(АВ, Ф. 392, бр. 111/1930)

Миодраг Грбић – Димитрије Кириловић

Поштовани госп. Кириловићу!

Извините, што Вам раније нисам писао, пошто сам се тек пре пар дана вратио са пута. Археолошки материјал Војводине је готов. Моментално се налазе код Вл. Николића, студ. истор. уметности из Сенте, коме сам га предао да начини извештај. Према томе на седници можете реферисати да је ствар готова.

У погледу археолошких ископавања слободан сам за рад преко целог септембра и октобра. Молим једино, да ме известите, колико је новаца на расположењу. Према томе ћемо и изабрати место, које ће и с мање средстава донети доста материјала, јер не треба заборавити, да има скупих откопавања богатих са стручним подацима, али сиромашних са музејским (то јест мобилним инвентаром) предметима. Врло би рентабилно било откопавање преисторијских градова у Мокрину. То би дало прву основу за Војвођански музеј.

Много поздравља,
Миодраг Грбић

Београд, 4. септембар 1930.
(АВ, Ф. 392, бр. 106/1930)

Тимотеј „Тима” Рајић – Димитрије Кириловић

Драги Мито,

Твоју пошиљку од 5 комада књиге Дра Лазе Мирковића сам примио. Још нисам поделио свакоме, коме припада, јер нису овде у граду сви.

Дра Гаврила, и Дра Ђурића не могу да нађем. Али сам уверен, да неће изостати, да ми дођу, када буду овде, јер ће се и они радовати поклону од Историјског Друштва, као што си Ти мени учинио нарочиту радост тим поклоном.

Овом приликом желим да ти најсрдачније захвалим на поклону, који ми је преко Тебе учињен од Историјског Друштва. Ти знаш, да ми старији налазимо радост у књигама, па баш зато можеш мислити, колику си радост и мени, а мислим, и осталој господи учинио.

Уосталом свакако ти је Жива Коларов већ писао, јер сам књигу њему већ предао.

Сада ћу одмах да будем и незајажљив, па ти се обраћам поред захвалности још са једном изреком: да Бог да не заборавио овај лепо стари обичај! А ти знаш, шта хоћу овим да кажем. Шта да му радиш, када се свет још није променио, те је још данас подељен у две групе: у једној се налазе они, који књигу воле, али не могу да је набаве, јер им недостају материјална средства, а у другој – несразмерно већој – они, који би могли да књигу набаве, али не осећају потребу набављања књига и читања истих. Не верујем, да ће живот у току мојег живота променити, и да ће се извршити прегруписавање људи.

Са Бранком сам био у Сарајеву, те сам и лично о ономе говорио, што сам тебе замолио, када си био овде у Бечкерек. Имам доста надобудно обећање од њега.

Када дође са допушта, и ти се састанеш с њим, чућеш од њега свакако, како стоји ствар, па ћеш, као и досад по потреби јавити. Је ли?

Онај део писма о Владиву прочитао сам му.

Он тврди, а ја то потврђујем, да је заиста толико обузет својим послом, да не доспева на дописивање. То не значи, да не мисли о томе, него ми се данас налазимо не само посред посла, него и посред оног немира, о којем сам ти причао, па се губи врло често свака воља за живот и рад. Уморан, скоро уморен, човек одлази из канцеларије кући, па жели да све заборави, само да се одмори побегне од себе.

Но он ће се јавити првом приликом.

Сада пак још једном прими захвалност на дарованој књизи и остај ми здраво.

Искрено те поздравља твој

*Тима Рајић*⁵⁷⁰

Велики Бечкерек, 4. јул 1931.
(АВ, Ф. 392, бр. 75/1931)

Светолик Никачевић – Димитрије Кириловић

Поштовани Г. Кириловићу,

На Ваше писмо од 14/III част ми је одговорити Вам, да збиља нисам мислио ни на какво тражење ангажмана за наредну позориш. сезону.

Овде сам добро пласиран и у добром репертоару, али постоји једно – досада.

Размишљао сам о Вашем предлогу и скоро бих га прихватио, када бисте ми и Ви са Ваше стране изашли у сусрет.

Ви врло добро знате, да ми је познат начин рада Вашег позор. Као и тешкоће које имају да се преброде у току једне сезоне, па стога рачунам, да небих могао изаћи на крај без:

2200, дин. месечне гаже,

Да ми се загарантује искључиво драмски карактерни репертоар (лирски апсолутно искључујем),

Не певам и не статирам.

Ако пристајете на ове услове, биће ми мило да идућу сезону проведем у Др. за Срп. Народ. Позор.

У том очекивању остајем

С поштовањем,

⁵⁷⁰ Тимотеј Рајић, велики бележник града Вел. Бечкерек.

*Свет. Никачевић*⁵⁷¹

Чл. Народ. позор. у Ск.

P. S.

Жао ми је што Вам не могу препоручити ни једну трагеткињу – нема ниједна.
с.р.

Скопље, 11. октобар 1932.

(АВ, Ф. 35, а. ј. 112)

Удружење глумаца Краљевине Југославије – Димитрије Кириловић

Поштовани Г. Кириловићу,

Према нашем разговору и споразуму, кога смо имали у недељу 9. о. м. ми смо одмах по свом повратку у Београд, приступили изради пројекта – правилника за бановинско позориште, кога Вам шаљемо у прилогу и молимо Вас, да га одмах узмете у разматрање ради утврђивања дефинитивног нацрта, како бисмо удруженим снагама благовремено могли ово дело да приведемо успеху.

Ваше мишљење и мишљење Управе за Српско народно позориште за дефинитивну редакцију правилника потребно је, да нам што пре доставите, како бисмо продужили своју сарадњу, према нашем усменом споразуму.

Случајем сазнали смо, да г. Бан Дунавске бановине г. Милан Николић долази у Београд на дан два, те смо успели, да нас прими и саслуша наше мишљење и предлог у погледу финансирања и стварања бановинског позоришта, које би се формирало из садашњих Пожаревачког и Новосадског и он је са симпатијом примио тај предлог и упутио нас на г. Ћирића, нар. посланика и Вас, ради утврђивања свих детаља, који су потребни за конкретан предлог. Нарочито је нагласио, да ако г. Ћирић и Ви формирате му предлог у томе смислу, да ће он о томе конферисати са

⁵⁷¹ Светолик Никачевић (1905–1987), филмски и позоришни глумац и драматизатор, један од најпопуларнијих глумаца у периоду између два светска рата. Професионално се посветио глуми ступањем у трупу ДСНП у Новом Саду, у којој је провео две сезоне (1926–1928). На сцени СНП истакао се тумачењем херојских љубавника и улогама драмско-социјалног жанра. Каријеру је потом наставио у Народном позоришту у Скопљу (1928–1935) и Београду до почетка Другог светског рата. По окончању рата каријеру је наставио у Југословенском драмском позоришту и Народном позоришту, где је остао до пензионисања, 1978.

г. Ћирићем, а одмах после тога сазвати једну ширу конференцију, ради дефинитивног утврђивања будућег рада.

Према његовом расположењу и учињеним изјавама, сматрамо да је ствар на добром путу и да неби требало пропустити ову прилику, да се не искористи. Верујући, да је г. Ћирић, нар. посланик истински расположен, да се за ову ствар интересује, ми Вас молимо, да га одмах о свему упознате, што ћемо и ми учинити, чим буде дошао ради законодавног рада у Београд.

На крају допустите, да Вас обавестимо, да смо нагласили г. Бану о свима непријатним последицама, које би наступиле, ако би кредити остали замрзнути за позоришта Новосадско и Пожаревачко и он је одговорио, да он не мисли да ускраћује те кредите, већ да су привремено устегнути услед немања пара. Чим се прибере извесна свота, он ће дати за најнужније потребе, у које сматра и позоришта. Према томе мислимо, да би било потребно да говорите са г. начелником финансијског одељења банске управе и упознате га са овим обећањем г. Бана, да би пријатељски могао да води рачуна, да се од прибраних сума резервише помоћ за позоришта.

Београд, 12. октобар 1932.
(АВ, Ф. 392, У. О., бр. 317/1932)

Васа Стајић – Димитрије Кириловић

Драги Мито,

Не знајући да само чланови Ист. Друштва могу сарађивати на Гласнику, то ми никад ниси рекао, почео сам да радим.

Сад видим да сам се преварио или сам преварен, па изјављујем: не сматрам се чланом Друштва, и прекидам сваку везу са Гласником. На тај начин, накнадно унатраг, нисам још био члан ни једног друштва.

Дабоме, сад отпада и моја сарадња на Споменици.

Буди здрав,

В. Стајић

Сремски Карловци, 8. март 1933.
(РОМС, инв. бр. 33236)

Васа Стајић – Димитрије Кириловић

Поштовани Господине,

Био сам се тако разболео у Карловцима, да ми није било ни до чега, те сам зато и дошао овамо за три недеље дана раније, него што сам мислио. Зато нисам ни одговарао на Ваше две карте и нисам спремио за штампу моје новосадске Цинцаре.

Сад је већ боље, и сад можемо разговарати о евентуалној даљој сарадњи на листу. Ја о томе мислим овако. После оног приказа мог Змаја, где је донекле доказано да ја пишем алкаво, и речено да правим граматичке погрешке, ја мислим да моја сарадња у Гласнику не би чинила част ни листу ни мени. Мислим да бих требао, и ради себе и ради Вас, престати радити на листу коме је стилистика толико за срце прирасла, ја који сам тако слаб стилиста. И мислим: једини начин да још што објавим у Гласнику, био би да то чиним под псеудонимом чија би се тајна чувала. Па да тако варамо публику. Под таквим псеудонимом, читаоци можда не би тражили ни приметили алкавост мог писања и граматичке моје погрешке.

Само, да ли је поштено, да ли је и мене и вас достојно да се, на једна врата избачени – враћа на друга врата, и да обмањујемо безазлену публику? Није ли поштеније да ја ућутим са својим здравичарским радовима, па, ако што и пишем, да оставим којој нашој библиотеци, другима на употребу?

Ви видите да се још нисам коначно одлучио. Али толико јесам: да под својим именом у Гласнику не штампам. Под псеудонимом, можда.

То важи и за приказе. За овај број свакако нећу смоћи ни један да дам. А за идуће? Дошао сам тако изненада, да нисам понео ни једне једине књиге. Морало би ми се послати, ако би требало што да прикажем.

Молим Вас да збуњеност овог писма тумачите мојом болешћу, и да не мислите о мени да сам нескроман. Човек који је најлепше своје године писао *vivere non est necesse*,⁵⁷² да не сме рећи: *etiam scribere non est necesse*?⁵⁷³

Тополшица, 21. јун 1935.
(АВ, Ф. 392, бра. 102/1935)

⁵⁷² *Scribere necesse est, vivere non est* (лат. пословица) – писати је потребно, живети није.

⁵⁷³ Исто тако, писати није неопходно (лат.).

Стеван Ћирић – Димитрије Кириловић

КАБИНЕТ
ПРЕТСЕДНИКА
НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

Господин
Др Димитрије Кириловић,
Управник Државне архиве
Нови Сад

Поштовани Господине Докторе,

По наређењу Господина Претседника Народне скупштине, а у вези позива за IX годишњу скупштину Историјског друштва у Новом Саду на дан 8 овог месеца, имам част извести Вас да Г. Претседник жали што скупштини неће моћи присуствовати, пошто ће тих дана бити заузет у Београду заседањем Интерпарламентарне Мале Антанте.

Изволити примити, поштовани Господине Докторе, и овом приликом уверење о мом особитом поштовању.

Шеф Кабинета

Београд, 1. мај 1937.
(АВ, Ф. 392, бр. 82/1937)

Алекса Ивић – Димитрије Кириловић

Драги господине,

Стојим под непосредним утиском страшне вести, да је наш драги претседник професор Станоје ноћас преминуо.

Посећивао сам га пре и после операције, али ме последњих дана нису пуштали к њему. Последњи пут су ме к њему пустили у прошли понедељак, пре пет дана, али су лекари рекли, да останем само пет минута, да га не заморим. Он је био преморен, али се осмехивао. Кад сам му рекао да морам поћи, јер ми лекари забранише да дуже останем код њега, он ми кроз смешак рече, ништа, надокнадићемо ми то кроз који дан у Грчком пајзлу.

Сиромах, он није знао, да је већ тада имао 39^о да су му дани одбројани. – Од њега се све то крило.

Молим Вас, да га Историско друштво ожали, како заслужује, Станоја и као човек и као научник, а и као први и достојни претседник нашег друштва.

Примите као секретар друштва па дакле као службени претставник – моје искрено саучешће на тешком губитку који је наше младо друштво задесио.

Поздравља Вас Ваш одани

Алекса Ивић

Беч, 31. јул 1937.

(АВ, Ф. 392, бр. 115/1937)

Милан Кашанин – Димитрије Кириловић

МУЗЕЈ КНЕЗА ПАВЛА
БЕОГРАД

Драги Мито,

Хвала на позиву да присуствујем седници управе Историског друштва 2 новембра о. г. Жао ми је што сам спречен службеним послом да учествујем на тој седници, и ако би ми заиста било пријатно да дођем. Молим те да ме извиниш пред председништвом и члановима одбора.

Са срдачним поздравом

М. Кашанин

Господину
Др. Димитрију Кириловићу,
Управнику Државне архиве и секретару Историског друштва
Нови Сад

Београд, 1. новембар 1940.

(АВ, Ф. 392, бр. 251/1940)

Мирко Балубцић – Димитрије Кириловић

Драги мој Митке, када сам већ затворио и франкирао писмо, сетио сам се да преконтролишем што кажу, „на плајваз” Шевићево многољетствије и – разуме се утврдио да сам погрешно. Зато ти га наново пишем и шаљем.

Високопреосвјашчењешему, високодостоњешему и високо-пречестњешему Господину МИТРОФАНУ, Божијеју милостију православному Епископу Новосадско-бачкому, Сомборскому, Сегединскому и Јегарскому, јакоче и преизјашњих орденов Аустријско-императорскога ЖЕЉЕЗНИЈА КОРОНИ втораго степене кавалјеру: краљевско-сербских орденов Свјатаго Сави и Таковскога великокрестнику – многаја љета!”

Тако су мутатис-мутандис имали сви наши епископи. Највећу титулу имао је патријарх Георгије Бранковић јер био је „тајни советник”, (свјашчењешего Величедјевствителниј тајниј совјетник) итд. И имао орден.

Дакле „ерррата кориге!” и буди ми здрав и у сваком добру наредан, Твој одани,

Мирко

Ако те јошто интересује из тих времена, толци верзетсја Тебје!

Београд, 22. децембар 1947.
(РОМС, инв. бр. 17481)

Вељко Петровић – Димитрије Кириловић

УМЕТНИЧКИ МУЗЕЈ БЕОГРАД

Драги Кирило,

Понуду примамо, или исплата од јануара. Гледајте да комплет до тад дотурите. Имао бих много разговора с Вама, волео бих и у Н. Сад, ал приватно...но све је то само пуста жеља.

Моје поштовање Госпођи, Вас
Много поздравља Ваш

Вељко Петровић

Београд, 20. децембар 1947.
(РОМС, инв. бр. 14391)

Мирко Балубић – Димитрије Кириловић

Драги мој Митке,

Ја сам чекао више од месец дана на Твој одговор и веровао сам већ да се моје писмо изгубило, а помислио сам, можда сам Ти постао досадан са својим епистолама, па хоћеш ма и на тај начин да прекинеш преписку. Хвала Богу није тако!

Моје болести су веома чудне, има дана када се осећам као потпуно здрав човек, а има опет када не устајем уопште из кревета, али то није да ми је изузетно рђаво, али се не осећам добро, па сам се и улењо. Да ми се ослободити оног несретног флуса, био бих други човек, то ме урнисава и материјално, а још више морално. Сад сам узео једног лекара, који ће ме посећивати једанпут недељно и контролисати ток болести. Не излазим никуда, а нисам ни јесенас много излазио, углавном бежим од познаника и њихових питања, али се код куће веома добро осећам и време ми брзо пролази. Увек маштам о мом селу и једној белој „паорској пећи”, која се ложи споља сламом, а веома лепо греју било леђа, било ноге, шта Ти је с банка и кревета повољи!

Мемоаре не пишем по реду, него поједине главе које нико не може написати сем мене. Ја нисам учествовао у нашој политичко-автономној борби, а ни иначе. Што се тиче „Привредника”, има две-три „анегдоте”, од којих ће једна можда ући у мемоаре. Иначе „шегртски папа”, како смо ми звали Матијевића, интелектуалце није пуштао у „Привредник” ни за какве функционере, једино могли држати недељом и празником по подне шегртима предавања, разуме се – из „патриотизма” и разуме се, бесплатно. Када дођеш у Београд, сети ме, да причам о Матијевићу. Биће Ти и данашње ствари јасније.

Наљутио сам се на Лукача и на Тебе. Лукач се, свиња никаква, пропио и нисам тео да наставим пословне везе. А видиш какви смо ми, требао си га или љуцки изгрдити, или чак и пријавити коме треба. То би он сигурно учинио.

То је паметан човек (који Те је предложио за Пешту) и паметан и користан предлог да Ти идеш у Пешту по опљачкане предмете. Само се бојим да зато неће бити примљени, али треба гурати где треба. Јави ми да ли ће ту што год и Београд одлучивати, можда би Вељко⁵⁷⁴ могао, а можда чак и ја нешто учинити?

Вељко се јако оружао да купи „Гласник И. Д.” и тврди да има новац. Можда сте требали ћутати, па да сам ја фигурирао као продавац! Ето видиш како добре мисли касно дођу, али ја се надам да ће га ипак купити.

Бачка епархија одн. њени епископи помињу се одмах после Мохачке битке а први помен о Будимској епархији је из 1552, дакле скоро у исто

⁵⁷⁴ Вељко Петровић (прим. аут.).

време. Зашто је Бачки епископ у своју титулу унео и јегру, не знам, а не знам ни зашто Ј. није потпала под Будимску е.? Те су титуле конструисане рескрипта, можда ћеш више што наћи о томе у Шематизму Е. Бачке, што га је уредио Сергије Шакрак-Нинић.

„Славословијевелико” поје се на недељним и празничним јутрењима, почиње „Слава Тебје показавшему нам свјет, слава во вишњих Богу...” преузношење кога се Ти сећаш са Арх. литургија зове се „многolestвије” говорило се за владара, патријарха, епископа дијецезана, „христољубивоје војинство” и најзад, „градоначелник и војеначелников и свему хришћанском свету”. Да се боље подсетиш даћу ти Шевићево многolestвије, он је сиромах много давао на то.

„Високопреосвјашчењејшему високодостоњејшему и високопречастњејшему Господину Митрофану, Божијеју милостију православноме Епископу Новосадско-бачкому, Сомборскому, Сегединскому и Јегарскому, јакоже и преизјашњих орденув Цесар. Аустрискаја железнија корони втораго степене кавалеру, краљевско србских орденув Свјатаго Сави и Таковскаго великокрестнику, многаја љета!”

Сегедин је сасвим природно ушао у титулу, јер тамо је прва епископија основана и епископ је себи дао титулу „митрополита”, јамачно што је био „ексарх Пећскаго Трона”, спомиње се неколико тих митрополита. У П. Шанац су дошли у XVIII веку. Знаш и патријарха Георгија, Мирона а мислим и темишварског?!

Не пишеш ми ништа о Дањуши (Стајић), тек толико да је била и да је ниси познао.

О платама библиотекара ми је говорио Миращ, јако су вас смањили и што је главно немате авансмана нарочитог. Ти за сада ћути, а после ћеш се моћи и пребацити ваљда у коју другу просветну браншу. Ваши „бенфентеши” изгледа немају високо мишљење о „Вивлиотекарима”, е сада гледајте па га зарадите.

Е, баш Ти хвала на Чика-Радиној „грдњи”, најлепше је, што он мисли да „Бранковићево” за Сомбор измислили Србијанци!?!?

Шаљем ти Јоцино писмо, то је ваљда 5 или 6, ја мислим да завршим њиме и на прил. писмо нећу одговорити, јер немам ни шта. Знаш да Теби имам да захвалим за преписку с Јоцом и „својој будућој слави да ћу доспети у Јоцин Музеј”, (Глиша то зове по Горе Гáбору, „бузељом”). Морао бих Ти написати читаво писмо о свему томе. Остављам када доћеш у Б-д.

„Посек” си сигурно извршио тамо око 5 о. м. сада је све у реду. Мирјана то НЕ СМЕ јести, па Теби стига!

Сви моји и ја све троје вас срдечно поздрављамо, Тебе грли и воли Твој,

Мирко

Београд, 21. децембар 1947.
(РОМС, инв. бр. 14481)

Јосип Матасовић – Димитрије Кириловић

Комисија за реституцију

Поштовани г. докторе!

Другарица Зденка Мунк, шеф одсјека за музеје код овдашњег Министарства просвјете, обавијестила ме је, да се занимате, шта је с архивалијама, које су наводно из Беча требале бити упућене у Војводину. Ја о томе ништа не знам, јер не спада у моју компетенцију, него би могао знати проф. Др. Грга Новак,⁵⁷⁵ који је био наш делегат за те ствари у Бечу прошле године. Изволите се њему обратити.

Надајући се да се добро налазите остајем с поздравом
Ваш одани

Јосип Матасовић

Равнатељ Државног архива, Загреб

Загреб, 21. фебруар 1948.
(АВ, Ф. 121, Реституција, кут. 185)

Никола Радојчић – Димитрије Кириловић

Поштовани господине, Веома сте ме обрадовали вешћу да је пронађен Текелијин примерак Душановог законика. Лепо Вас молим да мој сестрић, Воја Максимовић, фотографише и из њега бар три стране – почетак, страну са (нечитко) и крај а папир тражите ради наречених потреба од г. Сурета. Још више ћете ме обрадовати и ако ми јавите да је Матица Српска купила Барански зборник. Недајте очима сна док га не пронађете и не купите!

Факсимил повеље о којој ми пишете има у књизи Д. Аврамовића „Света Гора са стране вере, художества и повестнице (1848)”. Оригинал је на кожи. И тај је био под стаклом. Будите трезни. Пишите.

Одани Вам

Н. Радојчић

Београд, 12. јул 1949.
(РОМС, инв. бр. 12.071)

⁵⁷⁵ Професор Грга Новак путовао је као делегат ФНР Југославије у Беч где је трагао за архивском грађом југословенске провенијенције.

Милан Токин – Димитрије Кириловић

Драги г. Кириловићу,

1. врло ми је жао што путујући од Новог Сада до Београда нисмо били сами, него нам је Лукица сметао својим недотупавностима...

2. Исто тако ми је жао што после конференције нисмо могли да наставимо разговор и да Вам захвалим што сте на овом скупу – а забележено од два стенографа – изнели и осудили „случај са принудним откупом слика Ђуре Јакшића”.

– јер одавно се већ спремам да тај случај некако „објасним”

– да се бар ми Војвођани на било који начин оградимо од таквих „проседа” и „стила” културног рада. Кад је Николићева стално инсистирала на *принципима* – а Верена Хан изнела своју теорију о *приоритету*, вертикалности и хоризонталности, што ми врашки наличи на К. Und K. Legitimitätsrecht („...неписани закони...”) нисам могао да се уздржим а да не подвучем да сарадња, а не шепртљински кабадахилук Вељка Петровића и његових пришептља (онај случај са посетом „великих” „малима” потекао је баш од једне Вељкове сараднице: Катарине „Амброзић” пређе Алтарац, бивше Дорфолке, а садашње Хрватице!!!) морају бити принцип (и) и стил рада, сваког културног рада. Драго ми је што је Ваша реплика била и одлучнија – а и непосреднија! То је био одговор Војводине, тачније њен став неслагања према једном не културном гесту човека, који мало и сувише воли да се представља као „њен прави син” и први син.

До виђења 10/XII – када ћу – надам се и уздам у обећање Рајка Николића – доћи у Нови Сад на отварање ове наше злосрећне позоришне изложбе.

Поздравља вас

Милан Токин

Вршац, 25. новембар 1951.
(РОМС, инв. бр. 10.797)

Викентије Проданов – Димитрије Кириловић

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

Поштовани и драги Господине,

Госпођу Мирјану и Вас молим да примите моје искрено саучешће у

Вашој великој жалости.

Нека Господ Бог даде Гојку рајско насеље, а Вама утеху.
Госпођу и Вас много поздравља и поштује Ваш

Викентије

Београд, 28. фебруар 1952.
(РОМС, инв. бр. 19.003)

Викентије Проданов – Димитрије Кириловић

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ

Поштовани и драги Господине,

Много Вам захваљујем на пажњи и сећању. И ја Вама желим свако добро о празницима и сретну славу. Много пута мислим на Вас и на цео кружок који се негда састајао у Вашем дому. Много пута сам нашао у тешким временима код Вас утехе и олакшања.

Радим оно што може у данашњим приликама да се уради. Верујем да је баш при решавању последњег питања воља Божја учинила највише и све. По људима би то питање остало нерешено.

Знам да ће Вас интересовати пензионисање Вашег таста г. протe Каћанског. Нисмо га пензионисали због тога што смо стајали пред потписом уговора и што би имао 400 динара месечно мање пензију. У најкраћем року биће извршена ликвидација наших пензионих фондова и све предати држави. Тада ће и г. прота моћи бити пензионисан. Ово неће дуго трајати, највише 2-3 месеца, али сама Уредба је већ ступила на снагу.

Желећи Вам од Бога свако добро, Госпођу Мирјану и Вас срдачно и много поздравља одани Вам

Викентије Проданов

Београд, 3. јануар 1952.
(РОМС, инв. бр. 19.001)

Вељко Петровић – Димитрије Кириловић

Драги Господине Мито,

После размишљања: кога од стручњака да замолим, одлучио сам се за Вас. Из пуно разлога. – Дакле, опростите што Вас гњавим, некад је и то знак уважавања и пријатељства. – Требало би ми нешто више, и интимније можда, о Герману Анђелићу. Ја ћу већ, ако не заковрнем ускоро, ићи у Карловце, да ми Коча отвори фасцикле у архиви; али, претходно бих требало да нешто више прочитам од њега и о њему. Још у младости прелистао сам код Оца Германову (чини се) брошуру о Штросмајеровој прозелитској акцији, „сви Словени у један тор под једног пастира!"; но, вероватно тога има више. Где све то може да се нађе? И шта је, по Вашем мишљењу, најкарактеристичније?

Знам, већ из Теофанова изванредног говора над Гробом, да је умро напуштен и од придворних, а чуо сам у детињству да је био покраден на самртном одру. Помињала се Лемајићева афера, па нешто и Муша и Ирон Ђорђевић ковиљски. Молим само да ме упутите: где да тражим и шта и код кога? – већ сам матор па не бих смео много времена трошити на само трагање.

Не мислим, разуме се, петљати с неком историјом, мада бих се радо, да сам млађи, упустио у конфронтирање Милетића „дрвеног ђавола", с Анђелићем, „с тим калуђерским Милетићем" што, „псује мајку српском роду јер неће слободу!" Потребно ми је све то због једне новеле, чија би позадина била Карловци крајем 80-их година.

Драги Г. Мито, молим Вас, сматрајте ово дискретном ствари, да нам се пакосници–књижевници не подсмехну ако не успемо.

Наравно, не тражим да Ви сад због мене одгурнете своје редовне задатке, већ да ми саопштите оно што имате у глави и у својој бележници готово. А имате, знам ја то.

У погледу на Захарија, мени се чини да имате право. Но то није важно, ја сам само некакав поет, немам „акрибије" као стручни професори.

Моје поштовање Госпођи, а Вама унапред много захваљује и срдечно Вас поздравља Ваш стари

В Петровић

Београд, 10. октобар 1954.

(РОМС, инв. бр. 21.373)

Јован Радонић – Димитрије Кириловић

Поштовани и драги гне докторе,

Долазим с једном молбом на Вас. Да ли бих могао купити у Матичином стоваришту један примерак своје књиге „Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века“? (издање Матице српске 1905)?

Будите љубазни, молим Вас, и распитајте се.

Ваш рад ући ће у Споменик који се почео штампати, али је све застало због годишње скупштине С.А.Н.

Ваш проф. *Ј. Радонић*
Београд 4. мај 1955.
(РОМС, инв. бр. 25.378)

Алекса Ивић – Димитрије Кириловић

Драги Господине докторе,

Хвала Вам што сте послали г. Јанковићу моју Историју Срба у Војводини.

Што се тиче, добро је да имамо при руци што већи број спискова.

Разуме се да ћемо у првом реду тражити накнаду у оним предметима, којих најмање имамо, Од архивских објеката примићемо у име накнаде документе из доба Арпадовића, односно Немањића, затим из доба Ђурђа Бранковића и Хуњадија и доба Матије Корвина и титуларних српских деспота. Тек ако у томе не успемо, тражићемо судбене списе Пере Сегединца и темишварског сабора, мађ. буне 1848 итд.

Исто важи за старе књиге.

Објеката, које бисмо тражили, биће на претек и то оних, који су Мађарима непотребни а за нас су драгоцени. Питање је само колико ће они бити снажни, да нам у праведним нашим захтевима и потребама изађу у сусрет. – Предвиђена је додуше арбитража међународна у ствари, у којима се не погодимо, али би добро било да до тог не дође.

Са Србулама Јоце Вујића умножићете знатно Матичину збирку. Што се моје збирке тиче, оставићу је своме сину. Он је по струци славист и он нека чини њоме шта му је воља.

Паметна је ствар, што сте се спојили са Матичином библиотеком. Сад како је тамо и Текелијина библиотека, Војводина ће на том пољу

заузети место које заслужује.

Поздравите г. Малетина, Грбића, Лесковца, Попова и примите заједно са Вашима топле жеље за ново лето 1948 од оданого

А. Ивића

Нови Сад, 15. јануар 1948.
(РОМС, инв. бр. 13.928)

Јован Радонић – Димитрије Кириловић

Поштовани и драги г. Докторе,

Велико Вам хвала на пошилици моје књиге „Западна Европа и тд” коју сте ми послали. Та је књига довела ме 1905. г. на новоосновани српски универзитет, али, на жалост, у неким круговима дочекала ме са пакошћу и мржњом. Новинар Света Јакшић у свом листу „Штампа” дочекао ме са узвиком „Свакојаки шкарт долази нам преко баре!” Тадашњи министар просвете Јован Жујовић не хтеде ми признати у године службе шест година у Матици српској и тд. Па и у најновије време није ми ишло најбоље. Ја сам до априла 1954 имао пенсију д. 10.340 и једва, најзад, успео да ми се призна пенсија која ми припада по праву. Али шта да Вам даље дуљим. Све је то утицало много на мене и живим сасвим повучено.

Непрестално ургирам да се Ваш рад даде у штампу. Прошао је одавно кроз Редакцијски одбор. Чиновник Академије Милица Николић, која чува рукописе прошле кроз редакцијски одбор, рече ми пре три дана да ће рукопис само да прегледа редактор (наравно да нешто заслужи), а он га увељико прегледа, те се надам да ћу рукопис Ваш и преко г. Свете Рајковића, послати у штампу крајем ове или почетком идуће године.

Ето тако иде у нас. То је оно:

„Килава бабица и тд.”

Чим штампарија добије рукопис настојаћу да га што пре сложи. Наравно, Ви ћете добити последњу ревизију. Да ли је боље послати на Ваш стан (Јакшићева 6) или на Матицу?

Најлепше Вас поздравља и жели Вам свако добро
Ваш стари пријатељ

Јов. Радонић

Београд, 20. мај 1955.
(РОМС, инв. бр. 22.984)

Јован Радонић – Димитрије Кириловић

Драги госп. Докторе,

врло је добро и важно да сте били скоро три недеље у Потисју, с бачке и банатске стране у трагању за старим књигама у црквама и парохијским звањима. Пре неку годину требало ми је неколико података о [нечитко] парохији, али је тамошњи свештеник тако слабо упућен да се нисам много могао користити. Добро је што сте свештеницима скренули пажњу на значај циркуларних протокола и србуља.

Много Вас поздравља
Ваш стари проф.

Јов. Радонић

Београд, 23. јун 1955.
(РОМС, инв. бр. 22.973)

Милорад Грујић – Димитрије Кириловић

Драги госп. Кириловићу,

Синоћ сам примио Ваш сепарат „Списак радова Др Димитрија Кириловића поводом 30-годишњице научног рада” – Радујем се Вашем лепом успеху, свесрдно Вам захваљујем на Вашој пријатељској пажњи и од срца Вам желим нове успехе!

Изненађен сам и бројем и садржајем чланака и сада видим како је врло добро да се свремена на време објављују пописи свих научних радова свих научних радника који упозоравају на нове научне резултате и уједно дају полицај да се поједина издања што потпуније и што успешније обрађују. Срдачно Вам честитам и шаљем Вама и свима Вашима милим и драгима моје најлепше жеље за добро здравље и што потпунији успех у животу и раду.

Ваш

Рад. М. Грујић

Београд, 10. јануар 1955.
(РОМС, инв. бр. 10.834)

Крешимир Георгијевић – Димитрије Кириловић

Поштовани Господине Докторе,

Примио сам посебан отисак Ваше студије о школама у доба митрополита Ненадовића; најлепше Вам захваљујем на њему.

Ретко долазим у Нови Сад, па нисам имао прилике да Вас видим. Чуо сам да сте били болесни и – не знам јесте ли сада боље. Да ли смо Вам послали III књигу Зборника Филозофског факултета? Ако то нисмо учинили, молим Вас да ми јавите.

Примите изразе мога поштовања

Др. К. Георгијевић

Београд, 17. август 1956.
(РОМС, инв. бр. 25)

**ПРЕПИСИ НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ
АРХИВСКИХ ДОКУМЕНАТА
О ЖИВОТУ И РАДУ
ДИМИТРИЈА КИРИЛОВИЋА⁵⁷⁶**

⁵⁷⁶ Архивска документа су дословно преписана. Нису вршене интервенције у језику и правопису. Поређана су хронолошки, и после текста дата је информација где се документ чува и сигнатура.

Државна Архива
Бр. 35.
21. децембар 1927.
Нови Сад

МУНИЦИПИЈСКОМ ОДБОРУ
ТОРОНТАЛСКО-ТАМИШКЕ ЖУПАНИЈЕ
Велики Бечкерек

У Новом Саду је пре кратког времена отворена Државна Архива; у њу ће се постепено пренети сав онај историјски архивски материјал који се налази у жупанијским, општинским, војним, судским, школским, црквеним и другим архивама, које се налазе на територији Војводине. Од коликог је значаја ова Архива, као културна установа, за Војводину, уверени смо да овоме Одбору није потребно ни говорити. Сав онај историјски архивски материјал који је растурен по разним надлештвима у Војводини и који је, у највише случајева, изложен пропадању, сада ће се спасити и постати приступачан нашим научницима.

Војводина са својим српским становништвом одувек је била од огромног значаја за културни развитак целог српског народа. Она се у свом културном развоју толико уздигла, да је на почетку XIX века своје културне снаге обилно пазајмљивала и обновљеној Србији. Али значај улоге Војводине коју је она кроз векове играла не може бити све дотле тачно оцењен, док се не буде њена прошлост сасвим испитала.

Иако је о нашој покрајини много писано, не може се рећи да је досад било неког систематског проучавања Војводине. Српски народ у Војводини још увек нема једну своју потпуну, са свих страна проучену, историју од почетка до данас, нити је приказан историјски и статистички однос његов према другим народима у Војводини; многи догађаји још увек чекају да буду расветљени (сеоба Срба са југа у ове крајеве – да споменемо само један факт, овај најважнији али и најкомпликованији догађај у нашој историји, још увек је доста неиспитан и непроучен): многи наши крајеви или немају своје монографије или немају ваљане; у монографијама наших славних људи, чији број није непознат ни у односу према осталим српским покрајинама, као да смо најоскуднији: подаци о многим нашим заслужним људима: свештеницима и војним лицима, организаторима школа, књижевницима, уметницима, научницима, политичарима, економским организаторима, још увек се налазе разбацане по новинама, часописима, календарима, књигама или архивама, и сви они чекају да их неко прикупи.

Док је у Војводини систематски рад на проучавању њене прошлости досад био занемарен, друге покрајине у нашој држави већ одавно имају своје научне институције које се баве свестраним проучавањем својих покрајина. Ми ћемо навести само две-три овакве установе. У Сарајеву

постоји Музеј који издаје „Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини” у коме је објављено врло много прилога из области археологије, историје, географије и др. Босне и Херцеговине; у Сплиту се око историјско-археолошког друштва окупио леп број научних радника, на челу са Дон Франом Булићем, и они већ десетинама година издају свој „Вјесник за археологију и историју далматинску”; у Скопљу тај задатак врши „Скопско Научно Друштво”, основан иницијативом нашег човека, пок. Тих. Остојића, и оно је већ досад објавило из области разних грана наука, а у вези са Јужном Србијом, леп број солидних публикација. Цео овај рад био је условљен материјалном помоћи коју је свесрдно пружила само дотична покрајина: њени су градови, окружни одбори и жупаније радо уносили у свој буџет годишњу помоћ за издавање ових публикација.

Намера нам је да и наша Државна Архива у Новом Саду издаје публикације у којима ће бити обрађена поједина научна питања која засецају у историју Војводине. Да би се, овај тако важан, посао могао отпочети и с успехом вршити, ми молимо тај Одбор да изволи дати Државној Архиви у Новом Саду новчану помоћ за издавање научних публикација које се односе на историју Војводине.

Управник Државне Архиве:
Др Д. Кириловић

(АВ, Ф. 121, бр. 35/1926)

Veliki župan Sremske oblasti
Prosvetno Odeljenje
Broj 3125

Vukovar 4. aprila 1929. god.

SRESKOM POGLAVARSTVU
GRADSKOM POGLAVARSTVU

Preporučite područnim školama da se, ako imaju budžetske mogućnosti predplate na „Glasnik Istorijskog Društva u Novom Sadu” sa godišnjom predplatom od 100 dinara, a tako isto da kupe od istoga društva Knjigu: „Srpske Osnovne Škole u 18. veku” od dr. Dimitrija Kirilovića uz cenu od 30 dinara po komadu.

Glasnik i Knjiga imaju veliku naučno istorijsku važnost, pa se stim više preporučuju.

Za Velikog Župana,
V.D. Prosvetnog Inspektora
J. Garić s.r.

ДРЖАВНА АРХИВА

У НОВОМ САДУ

Бр. 168

10 августа 1929

Школском одбору

Бачка Топола

У прилогу Вам шаљемо један примерак књиге СРПСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ВОЈВОДИНИ У 18. ВЕКУ, те Вас молимо да је откупите у 50 примерака за Вашу школску књижницу и ради раздавања школској деци. Књигу је препоручио Г. Министар Просвете свима школским књижницама у земљи под ОН Бр. 44293 од 19 јуна 1929, на основу мишљења Главног Просветног Савета од 25 маја 1929 С Бр. 445/1929. У њој је обрађен најважнији период из историје наших школа, стварање српске модерне основне школе, и уједно је приказано културно стање српскога народа у Војводини у 18 веку, о коме су до сада писали мађарски писци са шовинистичком тенденцијом.

Откупом ових књига помоћићете даљи рад Историјског Друштва на испитивању наше славне прошлости у Војводини. Цена је књизи по комаду 30 д.

Секретар И. Д.
Кириловић

◇

Историјско друштво

Бр. 76

16 мај 1930

Предмет: Историјско друштво у Новом Саду моли да

Г. Министар просвете нареди школама Дун-авске бановине, да се претплате на „Гласник Историјског друштва у Новом Саду”.

Господине Министре просвете,

Историјско друштво у Новом Саду, које постоји од 1927, да би потиснуло сву ону литературу о бившој Војводини коју су писали Мађари и Немци и да би популарисало везе које су одувек постојале између Срба

у Војводини и Шумадији, издаје часопис ГЛАСНИК ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА У НОВОМ САДУ. Досад је издало већ пет обимних свезака са врло много нових научних прилога као и података о српском карактеру Војводине и у најдаљој прошлости.

Да би могли да издржимо на овом своме пољу, потребно је да нам се обезбеди претплата на наш Гласник. Мишљења смо да су школе у првом реду позване да се претплате на наш часопис. Ви сте, Господине Министре, чак и препоручили наш Гласник свима школским и народним књиžницама у земљи, под П бр. 9536/1929. Нажалост, досада се претплатило само двадесетак школа. Како је због тога дошао у питање опстанак нашег Друштва, част нам је умолити Вас, господине Министре, да изволите наредити свима основним и средњим школама ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ да се претплате на ГЛАСНИК ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА У НОВОМ САДУ чија годишња претплата износи 100 динара.

Секретар,
Д. Кириловић

Државна архива
у Новом Саду
Бр. 165
21. јули 1931.

Надзор над старим општинским архивама.
МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ
Општем одељењу
Београд

Са више страна приватно смо извештени да у северном делу Дунавске бановине поједини бележници и градоначелници, дозвољавају појединим лицима да прегледају старе општинске архиве и да праве изводе из њих, а у сврху писања историје дотичног места. Већина од тих лица не располаже довољном спремом за писање историје, већ их једино руководи на тај посао локални патриотизам, због чега је њихов рад мање више бескористан. Међутим, долазећи до тих старих архива, често без икакве контроле власти, долазе ови аматери-писци у могућност и да евентуално присвоје који документ. Нама је познато да неки бележници дозвољавају овима чак и да, тобож ради лакшег преписивања, носе кући поједине документе, што се, иначе, ни у једној архиви, из обзира предострожности, ни у ком случају не дозвољава. Може да се догоди

међу таквим прегледачима архива да у ствари код њих не постоји тежња за писањем историје него искључиво жеља за скупљањем старих марака.

Из свих тих разлога част нам је умолити Министарство просвете да на ове случајеве скрене пажњу Министарству унутрашњих послова и да код истог Министарства издејствује наређење свима бележницима и градским начелницима војвођанског дела Дунавске бановине да под одговорношћу чувају старе општинске архиве ни да не могу никоме одобрити преглед и преписивање истих без претходне препоруке управе Државне архиве у Новом Саду.

УПРАВНИК
Државне архиве
Др Д. Кириловић

(АВ, Ф. 121, бр. 165/1931)

ИСТОРИЈСКО ДРУШТВО У НОВОМ САДУ

Број: 30

3. априла 1937.

Бановинском школском одбору

Нови Сад

Историско друштво у Новом Саду издало је дело др Димитрија Кириловића „Српски народни сабори, књига I”. У њему су објављени најважнији документи који се односе на српске народне саборе од 1861 до 1875 године као и приказ рада ових сабора од 1861 до 1870 године. Као што се види, у овом делу је описан рад и објављени документи једног од најважнијих сабора. Због тога нам је част умолити Бановински школски одбор да изволи откупити извештај бр. 200-300 примерака ове књиге за своје савремене школе и школске књижнице. Цена је књизи 30. – по комаду.

Секретар
Дим. Кириловић

Записник Анкетне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Војводину од 31. децембра 1946.

Састављен дана 31 децембра 1946 год. у просторијама Повереништва за округ новосадски Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини у Новом Саду у предмету саслушања Др. Димитрија Кириловића бившег управника Државне архиве у Н. Саду са станом: Н. Сад Ђуре Јакшића ул. бр. 25 у ствари по кривизи Др. Рудолфа Шмита бившег чиновника Држ. архива у Н. Саду, који се сада налази у Чехословачкој у затвору.

П.П.

1/. Др. Попов Милорад, референт Комисије као изасланик

2/. Гуљујев Катарина чиновник као записничар

3/. Др. Димитрије Кириловић из Н. Сада као сведок

По позиву приступа др. Димитрије Кириловић, бив. Управник Држ. архиве у Н. Саду, сада по занимању пензионер, 53 године стар, ожењен, отац 1 детета, вере православне, станује стално у Н. Саду Ђуре Јакшића улица број 25, несродан, незаинтересован, упозорен на нужност казивања истине и последице лажног сведочења, способан, изјављује:

Рат од 1941 године затекао ме је као управника Држ. архиве у Н. Саду. Ова установа се налазила у Петроварадину, у згради бившег Петроварадинског магистрата, после уједињења Петроварадина са Н. Садом. 4. IV. 1941. г. сам мобилисан. Када сам после десетак дана дошао из рата кући, једног дана априла месеца посетио ме је у мом приватном стану у Н. Саду Рудолф Шмит, бивши чиновник Држ. архиве. Он ми је приказао постављање мађарског команданта окупаторских војних власти у Н. Саду за комесара Држ. архива и Историјског друштва. На полеђини ове одлуке налазило се решење усташких власти у Петроварадину по коме се Рудолф Шмит поставља за комесара Држ. архиве и Историјског друштва и од стране ових усташких власти а с обзиром да се Држ. Архива налазила у Петроварадину. Пошто сам ово прочитао, Шмит ми је захтевао да му предам кључеве од Држ. Архиве и нагласио ми је да ја више у Држ. Архиви немам шта да тражим, забрањен ми је приступ у исту. Питао ме је још, да ли имам новаца Историјског друштва да му и то предам. Када сам му одговорио, да он врло добро зна да се новац Историјског друштва налазио у Поштанској штедионици а пошто сам му уједно предао и кључеве од Држ. Архиве и од свог писаћег стола, у ком сам имао и неке своје приватне ствари, Шмит се удаљио из мог стана, одбивши ме да могу бар своје приватне ствари /књиге, научне рукописе, кореспонденцију и др./ да узмем и однесем. Никакав примо-предајни записник о овоме нисмо саставили.

После кратког времена, одлазећи за Београд да се јавим Министарству просвете, а налазећи се у Петроварадину нашао сам послужитеља Држ. Архиве Ивана Вајса и од њега сам дознао да су он Вајс и Рудолф

Шмит и даље на раду у Држ. Архиви и да су немачке војне власти однеле из Држ. Архиве у Беч сву архиву Банатског граничарског пука. По брзани времена што су Немци однели ову архиву у Беч јасно ми је било, да им је Рудолф Шмит био при руци и саопштио им које су се све архиве налазиле у овој Држ. Архиви.

Већ приликом одласка за Београд констатовао сам у Петроварадину да су Држ. Архиву иселили из њене досадашње зграде у зграду преко пута, у т.зв. Гарнизону управу. Боравећи у Београду дознао сам да су Држ. Архиву усташке власти још једном или два пута селиле. Тек пре једно месец-два дана дознао сам од Мирка Ромића из Петроварадина кога сам замолио да се распита у Петроварадину у комшилуку Држ. Архиве шта ко зна о овој установи из 1941 године, да су неке особе присвојиле неке старинске књиге из Држ. Архиве и да су виделе Рудолфа Шмита како ујутру са празном ташном одлази у Држ. Архиву, а у подне и у вече са пуном ташном излази из Држ. Архиве. О томе би, по Ромићевом казивању, тачније податке могла да пружи Милка Гргинчевић из Петроварадина, Франкопанска улица 20. о одношењу архивског материјала у Чешку и Загреб није ми познато ништа.

Рудолф Шмит је био апсолвиран студент филозофије у Бечу, родом Новосађанин /отац молер по занимању са станом у Лазе Костића ул. бр./, Немац по народности. На две-три године пред рат Банска управа га је поставила за званичника дневничара и доделила на рад Држ. Архиви. Неколико месеци пре избијања рата, због мале плате, напустио је Држ. Архиву и постао је чиновник Немачког Културбунда у Н. Саду.

У Држ. Архиви у Н. Саду /т.ј. у Петроварадину/налазило се око 30 вагона архивског материјала од врло великог значаја за историју Војводине/Срем, Банат и Бачка/. Ближи подаци о материјалу који се налазио у Држ. Архиви објављивани су редовно у „Гласнику Историјског друштва”. Сем тога Држ. Архива у Н. Саду поседовала је велику стручну библиотеку са многобројним монографијама појединих војвођанских места. Цела библиотека некадашње Торонталске жупаније, у своје време чувена по потпуности, налазила се у овој Држ. Архиви. Сем објављеног материјала у „Гласнику Историјског друштва,” у Држ. архиви се налазили и фолијанти у кожу укоричени са записницима седница Тамишке жупаније. Као секретар Историјског друштва у Н. Саду а на основу одобрења надлежних власти у Држ. Архиви сам држао архиву и библиотеку Историјског друштва заједно са нераспродатим издањима овог Друштва и са спремљеним рукописима за штампу.

Напоследку у вези са постављеним питањима, напомињем још и то да је Рудолф Шмит потписивао себе на књигама које је штампао у Академији наука у Загребу и Београду као „доктор”, а да стварно докторат није имао.

Више немам шта рећи а на овај свој исказ могу по потреби и да се закунем.

Д.К.Г

Др Димитрије Кириловић

Саслушао и оверава:

Др Милорад Попов

Ѓуњајев Катарина записничар

У анексу документа Д. Кириловић сведочи о Рудолфу Шмиту

Рудолф Шмит је био апсолвирани студент филозофије у Бечу, родом Новосађанин, Немац по народности.

На две-три године пред рат Бановина га је поставила за званичника дневничара и доделила на рад у Држ. архиву. Неколико месеци пред избијање рата, због мале плате, напустио је Држ. архиву и постао чиновник Немачког Културбунда у Новом Саду.

У Држ. Архиви у Н. Саду /т.ј. у Петроварадину/ налазило се око 30 вагона архивског материјала од врло великог значаја за историју Војводине /Срем, Банат и Бачка/. Ближи подаци о материјалу који се налазио у Држ. Архиви објављивани су редовно у „Гласнику Историјског друштва”. Сем тога Држ. Архива у Н. Саду поседовала је велику стручну библиотеку са многобројним монографијама појединих војвођанских места. Цела библиотека некадашње Торонталске жупаније, у своје време чувена по потпуности, налазила се у овој Држ. Архиви. Сем објављеног материјала у „Гласнику Историјског друштва”, у Држ. архиви се налазили и фолијанти у кожу укоричени са записницима седница Тамишке жупаније. Као секретар Историјског друштва у Н. Саду а на основу одобрења надлежних власти у Држ. Архиви сам држао архиву и библиотеку Историјског друштва заједно са нераспродатим издањима овог Друштва и са спремљеним рукописима за штампу. ...Напомињем да је Рудолф Шмит потписивао себе на књигама које је штампао у Академији наука у Загребу и Београду као „доктор”, а да стварно докторат није имао.

(Ф. 183, инв. бр. 33.203/1946)

Поштовани Господине,

Част нам је умолити да изволите доћи у недељу, 3. децембра т.г. у 6 часова по подне, на састанак у канцеларију Савеза културних друштава (Булевар, бр. 11 I) ради договора о оснивању Музејског друштва у Новом Саду. Задатак овог друштва би био да у Новом Саду оснује музеј и да се

стара о њему. Овај би музеј био, својом археолошком, етнографском и нумизматичком збирком, врло потребна допуна већ постојећем музеју у Новом Саду, који се састоји углавном из галерије слика и библиотеке.

Дневни ред састанка је: 1/ усвајање правила Музејског друштва у Новом Саду и 2/ избор управе.

Нови Сад, 27 новембра 1933.

Др *Димитрије Кириловић*
Управник Државне архиве

Дака Поповић
сенатор

Господин
Васа Стајић, директор гимназије у пензији
Сремски Карловци

П.с. У случају да будете спречени да присуствујете овом састанку, молимо Вас да нас известите да ли пристајете да Вас убројимо међу осниваче музеја.

(РОМС, инв. бр. 9.546)

Народном одбору I рејона
Отсеку за унутрашње послове

Београд

На моју молбу да ми се изда уверење ради регулисања пензије, Рејон ми је под Бр. 7716 од 8-I-45 издао уверење у коме се, између осталог каже за мене и ово: „да није био организатор, функционер ни активан члан у квислиншким организацијама, али се је обележио таквим радом”. Овако неповољно уверење ми је издато на основу извештаја Страхиње Тадића, народног тужиоца за Јевремову улицу, који је овај свој извештај, будући да ме не познаје, саставио на основу добијених података од настојнице зграде у којој станујем, Марије Стојановић, и Петра Вешевића, станара из исте зграде. Тај извештај Страхиње Тадића гласи:

„Стар 50 година, избеглица из Новог Сада. Живео добро за време окупације, често путовао у Нови Сад, када се враћао, доносио животне намирнице. Често је имао посету попова у свом стану како за време окупације такође и данас. Има кућу у Новом Саду. То је изјавила Марија Стојковић, настојница. По изјави Петра Бешевића, новинара из исте куће, каже да је Кириловић био за време окупације управник Библиотеке и да је често ишао на реферат неком Немцу, а да је ово сазнао од ћерке

Јаше Продановића. Марија Стојановић каже да је Кириловић имао при-сне везе са Телемахом Јанковићем, жандармеријским пуковником, који је отеран децембра месеца прошле године 17-ХП-45”.

Прво ћу да одговорим на тврдње Марије Стојановић а затим на тврдње Петра Бешевића.

1/ Како сам могао добро живети за време окупације, кад ми је једини приход био моја чиновничка плата и то испочетка 3 а после 4.000 окупационих динара, када је живот породице од три члана стајао 5,10 и више хиљада динара. Као већина чиновника морао сам се и ја да одричем најнужнијих потреба и да се храним углавном оним што смо од Дириса добијали, а сваком је познато колико је то недовољно било. Од 105 кг, колико сам био тежак у почетку 1941 кг, спао сам под окупацијом на 78 кг. На набавку одела себи и својој породици нисам смео ни мислити, а исто тако ни на неки провод у кафани, позоришту и биоскопу, иако ми до неког провода за све време окупације заправо никада није ни стало. За време све четири зиме ја и моја породица више смо зебли него што смо се загрејали. Како и за тако бедан живот није била довољна моја плата, почео сам већ спочетка 1942 г. да продајем поједине ствари. Најпре фрижидер, па тепихе, одело, веш, женин прстен и сат, мој алат, књиге, и напослетку преостали намештај после бомбардовања, тако да данас ја и мој син спавамо у туђем кревету. Када сам се 1941 доселио из Новог Сада у Београд, потребна су ми била два камиона, а сада све оно што имам може да стане у једна обична сељачка кола. За време окупације становао сам прво у Милоша Великог улици бр. 67. Крајем августа 1943. Немци су ме са осталим станарима ове зграде истерали и сав тврди намештај морао сам им оставити. Тад сам се преселио у Јевремову ул. бр. 2, где и данас станујем. Жена ми се од жучи разболела, а син ми је добио у великом степену неурастенију. На њихово лечење нисам могао ни мислити, немајући средстава да им плаћам лекара и лекове. Зато се сада питам, да ли се може назвати „добар живот под окупацијом” живот без довољно хлеба, огрева, одела, намештаја, лекарске неге, па још ако се томе дода и изbacивање из стана? Иако о овом свом животу нисмо много причали другоме, настојници Марији Стојановић све то ипак није могло остати непознато. За истинитост овога што овде тврдим позивам се на Живомира Младеновића, поручника са службом при III Армији /стан: Рељковићева ул. бр. 13, телефон бр. 56-021/, на Ружу Каћански, чиновник /стан: Зелени венац бр. 3/ и на Николу Стојановића, пензионера /стан: Милоша Великог ул. бр. 18/.

2/ Ниједан једини пут нисам био у Новом Саду за време окупације, а ни моја породица. Нисам чак ни покушао да идем, јер сам добро био свестан шта ме тамо чека од стране мађарских фашиста. Да нисам путовао у Мађарску док сам становао у Милоша Великог улици, Марија Стојановић је могла и да не зна. Али од времена откад сам становао у њеној кући Марија Стојановић је добро знала да се из Београда нисам никада

мицао ни ја ни моји све до ослобођења, осим што сам после ускршњег бомбардовања провео са породицом десетак дана у Кумодражу, јер сам тада кључ од стана њој поверио. Када сам децембра 1944 тражио од Рејона карактеристику, пре него што ми је Рејон издао карактеристику, њени органи су се прво распитали у Министарству просвете и код станара у кући где сад станујем о моме раду уопште и о томе да ли сам путовао куда за време окупације па кад су прибавили податке о моме држању, сазнали су уједно да из Београда за све време рата нисам никуд путовао, на основу чега ми је издата повољна карактеристика под бр. 47/44. – За истинитост овога овде позивам се на сведоке: Милана Николића, Андру Жежеља и Светозара Раичевића, чиновнике савезног Министарства просвете /телефон бр. 23-110/.

3/ Мени сваке суботе долази на поседак мој стари познаник архимандрит Филарет Гранић, професор Универзитета, с ким се познајем већ скоро 30 година. До ускршњег бомбардовања долазио ми је у посету заједно с њим и владика Викентије Проданов, мој школски друг. Оног истог дана када сам прочитао ову оптужбу против мене у рејону, у „Политици” је објављен уводни чланак под насловом „У Југославији не постоје верски прогони”. Нисам знао да ли да се смејем или да плачем. Онда када се поводом доношења Устава на толико многобројним конференцијама и у штампи расправља о верској трпељивости католикињи Марији Стојановић смета што код мене, поповског зета, долазе попови, и то такви као што је стари професор Гранић за чије политичко држање јасно говори то што је и данас у активној служби и што је недавно слат као званични делегат у Москву.

4/ Кућа у Новом Саду није моја него моје жене. Никад ниоткога нисам то крио, па није потребно било да Марија Стојановић то истиче. Ова кућа доноси 400.- /четири стотине/ динара месечне кирије. То је недовољно за њену оправку и порез, те бих је зато радо поклатио Марији Стојановић, када би само моја била.

5/ Све до ускршњег бомбардовања једва сам се ским познавао од осталих станара у Јевремовој 2. Од тога дана, када смо почели по неколико сати дневно да проводимо у скученом простору подрума, упознао сам се са већином станара па и са Телемахом Јанковићем. Био је у пензији и увек у цивилу. Да ме је интересовао као жандармеријски официр, свакако бих се с њим упознао још у Новом Саду, где смо пре рата заједно били са слижбом. Никад нисам приметрио да је Марија Стојановић избегавала овог човека, али сам се често уверио по оним ситним услугама што су људи чинили једно другом у подруму за време бомбардовања /осигуравање безбеднијег места, додавање воде, седишта и сл./ да је Марија Стојановић у много „приснијим везама” била са Телемахом Јанковићем, што сам увек тумачио да је то због тога што је Т. Јанковић много пре мене дошао да станује у кућу у којој је настојница Марија Стојановић. Ја сам уопште повучен човек и од случајних подрумских познанстава ни-

сам могао правити „присне везе”. Можда су још присније везе створене у нашем подруму између мене и Марка Ристића, садашњег нашег амбасадора у Паризу, али је Марија Стојановић то заборавила да спомене.

6/ Није тајна ни тврдња Петра Бешевића да сам био „управник Библиотеке, ако се то схвати да сам под окупацијом направио управничку каријеру. Тачно је то да сам ја бар десет година пре рата постао управник, а за време окупације, када сам као избеглица дошао у Београд, Министарство просвете ме је доделило на рад Универзитетској библиотеци с тим да вршим дужност управника. Да сам ја уживао неко нарочито благовољење министра просвете, он би мене поставио за управника библиотеке, па би ми онда била и већа плата. Међутим, за све време окупације остао сам чиновник оне положајне групе коју сам стекао још пре рата, иако је место управника Универзитетске библиотеке било упражњено те је било могућности да будем први управник а не само вршилац дужности. Овакав поступак министра Јонића не може се сматрати поверењем, пошто је он своје миљенике баш у библиотекарској струци /два случаја у Народној библиотеци/ унапређивао испред мене, иако се радило о људима много млађим од мене. Ја, уосталом, нисам ни желео да под окупацијом правим каријеру и стичем унапређења, па се због тога нисам ни жалио. О овоме постоје подаци у Министарству просвете.

7/ Напослетку да одговорим на последњи податак: „често је ишао на реферат неком Немцу”, као што тврди Бешевић. Ја не знам да ли је постојала извесна рђава намера, када је та реченица тако стилизована, јер се она може свакојако тумачити, разуме се никако повољно за мене. Ствар је, међутим, у овоме. Чиновници Министарства просвете одлазили су, кад им је то министар наредио, код појединачних представника немачке војске, па сам и ја морао по министровом наређењу да идем референту за библиотеке по многим стварима у вези са библиотекама. Кад су Немци па и министар Јонић захтевали да се из наших библиотека уклоне и униште марксистичке књиге, ја то наређење нисам извршио. Само благодарени мени данас постоји та литература и у Универзитетској, и у семинарским и факултетским библиотекама београдског Универзитета, и у Народној библиотеци. О томе се може свако лако уверити. У чланку Милице Продановић ја се уопште и не спомињем, а Бешевић нешто зна о тој ствари не из чланка М. Продановић већ од мене, само је целу ствар побркао. При оцени тврдње под овом тачком молим да се узме у обзир и приложено писмо Петра Бешевића од 11-1 о. г. упућено мени, у коме Бешевић о мени каже и ово: „Сем тога, ја сам другу Тадићу изјавио да си за време окупације био национално потпуно исправан и да си у разговорима увек испољавао своју мржњу према окупатору”.

Ради одређивања тачног суда о моме држању под окупацијом напомињем још следеће: кад год ми се указала прилика помагао сам борце из народно-ослободилачког покрета, а то исто саветовао сам и својој најближој околини. Због помагања партизана храном и лековима, по

мом савету, усташе су ми убили рођену сестру /у Срем. Каменици/, а мој рођени синовац отишао је у партизане.

На основу свега напред изложеног молим да се поништи првобитно уверење и изда друго, на основу кога бих могао добити пензију.

Са једним прилогом.

Београд, 16 јануара 1945 год.

Др *Димитрије Кириловић*
са станом у Господара Јеврема 2

(РОМС, М. 18400, бр. 50)

МАТИЦИ СРПСКОЈ

НОВИ САД

По вашој жељи, израженој у акту бр. 920 од 1 јула 1955 год., дајемо стручно мишљење о научним и стручним радовима Др. Димитрија Кириловића, библиотекара Матице српске и кустоса Старе књиге.

Рођен 1894 год. у Куманима /Потиски срез/, Кириловић је основну школу и гимназију са великом матуrom свршио у Новом Саду 1912 год. Богословију је свршио у Сремским Карловцима 1916 год. Студирао је до 1920 год. на Филозофском факултету у Будим Пешти, Загребу и Прагу. Строге испите из филозофије са педагогијом и српскохрватског језика с југословенском књижевношћу положио је 1923 год. у Загребу, на основу чега је добио докторат филозофије.

Од 1920 до 1926 год. био је библиотекар Филозофског факултета у Скопљу. Од 1926 до 1941 год. архивист а затим управник Државне архиве у Новом Саду. Једно време је био приватни доцент на Универзитету у Београду. Као избеглица живео је за време рата у Београду и радио у Министарству просвете а био краће време в. д. управника Универзитетске библиотеке. После ослобођења је запослен у Матици српској.

Год. 1928 био је један од организатора Историског друштва у Новом Саду. За све време рада овога Друштва /1928–1941/ Кириловић је био његов секретар и један од чланова уређивачког одбора његовог Гласника.

Кириловић се већ 32 године бави научним радом. Библиографија његових научних и стручних радова објављена је у Зборнику Матице српске, серија друштвених наука, књ. 6/1954/206 – 208. Она је тада обухватала 98 радова. После ње је Кириловић публиковао неколико расправа и прилога, а у штампи су му једна књига /Каталог Библиотеке МС II/ и више расправа /у издањима Српске академије наука и другде/.

У почетку су Кириловића занимала питања из историје наших школа.

С тим у вези се бавио проблемима наставе. Тако је обрађивао „Проблем религије као наставног предмета: лаичка школа” /Просветни гласник 1924/. Ту се изјаснио за лаичку школу, изложивши како је до ње дошло у Француској. Од питања наставе религије прешао је на питање положаја цркве у савременом друштву. О томе је расправљао у чланку „Јеретици у цркви /Његош и Николај Велимировић”/, објављеном у Новој Европи 1926. Закључак је овај: „Случај Његоша и Г. Велимировића показује, да је Српска Црква са својим догматичним учењем преживела”.

Најважнији Кириловићев прилог из историје наших школа јесте његова књига „Српске основне школе у Војводини у 18 веку /1740–1780”/, објављена као посебно издање Историског друштва у Новом Саду 1929 год. О њој су објавили веома повољне критике Алекса Ивић, Рад. М. Грујић, Никола Радојчић и Првош Сланкаменац. Награђен је од стране Академије наука из Фонда Никофора Дучића /1930 год./.

Од других Кириловићевих расправа из историје наших школа треба поменути „Покушај оснивања високе школе у Новом Саду” /I, 1928/. Ско-рашње отварање Филозофског и Пољопривредног факултета и припрема за отварање Универзитета у Новом Саду чине ту Кириловићеву расправу посебно занимљивом и значајном. У њој се говори о плану Срба из 1774 год. да се у Новом Саду оснује једна општенародна школа са теолошким, филозофским и правним одељком у рангу факултета. Школа би имала интернат и библиотеку.

Српским народним саборима Кириловић је посветио две књиге, које су изашле као посебно издање Историског друштва у Новом Саду /I, 1937; II, 1938/. Ту су са опширним предговорима, објављена документа из бечке Државне архиве, која се односе на доба од 1861 до 1894 год. Књиге су веома важне за проучавање црквено-школских аутономија Срба у Карловачкој Митрополији. Повољну оцену написао је Јов. Радоњић /у Југословенском историском часопису III, 1937/. Дело је награђено од Академије наука из Фонда Нићифора Дучића.

Научно интересовање Кириловићево се постепено проширује и оно све више обухвата и друге области наше културне историје.

„Српском народном позоришту” /у Новом Саду/ Кириловић је посветио велику расправу, која је прво излазила у Гласнику Историског друштва у Новом Саду /III, 1930; IV, 1931/, а затим посебно оштампана. О њој је писао Р. Ј. Одавић: „Књига Г. Д-ра Кириловића несумњиво је добитак за историју Српског позоришта. Нов и до сад непознат материјал изнесен је у овој књизи, која заслужује несумњиву пажњу” /Гласник Историског друштва у Новом Саду IV, 1931/.

После ослобођења, као библиотекар Матице српске и као кустос старе књиге, Кириловић велики део свог научног рада посвећује историји Српске књиге. Он објављује Каталог Библиотеке Матице српске, /I књ./1950/, који обухвата књиге штампане од 1494 до 1847 год. Ту су издања старих српских штампарија XV–XVII века, затим старе српске

књиге из XVIII и прве половине XIX века. За њихово пописивање требало је много знања и стрпљивог рада. То није обичан биографски посао, већ озбиљан научни прилог. Друга књига Каталога, која обухвата књиге штампане од 1848 до 1880 год., налази се у штампи.

Радећи на томе Каталогу, Кириловић је морао да проучава нашу књижевну историју XVIII и прве половине XIX века. Те студије су га одвеле једном занимљивом открићу. Он је објавио „Зрцало Науке” 1952, мало дело дидактично-моралне садржине, које приписује Захарију Орфелину. Том приликом Кириловић је доказивао да је Орфелиново прво презиме било Драгојевић, а не Стефановић, као што се досад мислило.

Кириловић спрема и опис старих српских рукописа с којима располаже Библиотека Матице српске. Необично значајан посао, тај опис захтева студиозан рад више година.

Дуготрајан Кириловићев истрајан научни рад био је веома успешан. С лепом спремом, Кириловић је нашој науци дао низ значајних прилога. Од њега се с правом може очекивати да ће и даље предано и с успехом радити на науци.

Мишљења смо да Др. Димитрије Кириловић у пуној мери заслужује да му се додели звање научног сарадника. С обзиром на његов дугогодишњи успешан научни рад, на његово залагање на организацији научних послова /пре рата у Историском друштву у Новом Саду, после ослобођења у Матици српској/ и на то да је пре рата био приватни универзитетски доцент /за које се звање тражила иста квалификација као и за редовног доцента/, предлажемо да се Кириловићу да ранг редовног професора Универзитета.

Смрт фашизму – Слобода народу

Нови Сад

22 јула 1955 год.

1/ *Младен Лесковац*, декан и редован професор

Филозофског факултета у Новом Саду

2/ *Ђорђе Сп. Радојчић*, редован професор

Филозофског факултета у Новом Саду

(РОМС, М. 18400)

Из живота д-ра Дим. Кириловића (1941–1946)

Д-р ДИМИТРИЈЕ КИРИЛОВИЋ родио се 1894 г. у Куманима, у Банату. Основну школу и осам разреда српске гимназије са матуrom свршио је у Новом Саду а Филозофски факултет у Будимпешти, Загребу и Прагу. У Прагу је положио 1920 г. педагошки предиспит за наставнике основних школа, а у Загребу, пошто му је примљена докторска дисертација „Српске народне школе у доба терезијанских реформи”, положио је 1924 г. строге испите из филозофије с педагогијом и српскохрватски језик и књижевност на основу чега је промовисан за доктора филозофије. 1920 г. постављен је за суплента гимназије у Белој Цркви, а 1921 за суплента гимназије у Скопљу. Идуће године постављен је за асистента Филозофског факултета у Скопљу стим да врши дужност библиотекара Универзитетске библиотеке. 1925 г. конкурисао је за доцента педагогије на Вишој педагошкој школи у Београду, без успеха. На положају в. д. библиотекара Универзитетске библиотеке у Скопљу остао је до 1926 г., када је прешао у Нови Сад, најпре као помоћник секретара Матице српске, а када је у августу исте године основана Државна архива у Новом Саду, за архивара те Архиве. Од 1931 г. до рата 1941 био је управник Државне архиве у Новом Саду. Ратне године је провео као избеглица у Београду, и то најпре на раду у Државној архиви, затим као референт за библиотеке у Министарству просвете а неколико месеци 1944 г. као в. д. управника Универзитетске библиотеке. Одлуком Министарства просвете I бр. 4021 од 23-VIII-1945 стављен је у пензију, а решењем Одељења за просвету Главног извршног одбора АПВ, бр. 8940 од 24-VI-1947, постављен је за библиотекара Централне библиотеке Војводине у Новом Саду. Преношењем функција централне библиотеке Војводине на Библиотеку Матице српске, решењем Повереништва за просвету ГИОНСАПВ-е, бр. 7677 од 27-IV-1948, стављен је на расположење Матици српској, где се и данас налази у звању научног сарадника.

Као референт за библиотеке при Министарству просвете и вршилац дужности Универзитетске библиотеке, за време окупације Кириловић је био постављен за члана и претседника комисије за забрану књига. Због тога је после рата /на пројаву Татомира Вукановића/ јавни тужилац града Београда против Кириловића покренуо кривични поступак. На основу саслушања сведока и извештаја Ректора Универзитета и Народне библиотеке, установљено је да у радњи Кириловића као члана и претседника

комисије за забрану књига нема кривичног дела, на основу чега је Јавно тужиоштво града Београда, под К бр. 823/45 од 4 јануара 1947, донело решење о обустављању кривичног поступка противу д-р Димитрија Кириловића.

Пре рата Кириловић је био приватни доцент за Историју педагогије на Филозофском факултету у Београду /1933–1936/, затим је развијао активну делатност у Историском друштву у Новом Саду и у Друштву за Српско народно позориште. За време рата није ништа публикувао. После рата изабран је за члана Научног одељења Матице српске и претседника његове Библиографске секције, сарадник је Енциклопедије Југославије / за педагошка питања војвођанска/ и одржао је неколико реферата у Институту за проучавање књижевности САН.

Нека објашњења у вези са овим окументима:⁵⁷⁷

Реферати о посетама Герстнеру нису потпуни, па се зато не види откуд је настала књига Дас Библиотексвезен ин Сербијен /бр. 38/. Ту књигу је изфорсирао Герстнер, као уосталом и све остало. О нашим библиотекама написала је информативне чланке Смиља Мишић /сама ми се понудила/, о банатским библиотекама написао је чланак неко из Баната/ ја нисам смео знати ко, а питао сам Герстнера/ а податке за табеле о школским књижицама скупило је Министарство просвете а ја им дао форму, и то тако да се књига није смела пустити у јавност, пошто сам истакао у којим зградама је стационирана била немачка војска. Герстнер је ово приметио тек када је књига била штампана и зато је наредио, кад је полазио из Београда, да се она заједно са архивом спали. На моју молбу Јованка Ђоковић, која је као Немица радила код Герстнера, спасла је десетак примерака.

Документ број 21 говори о тужби Татомира Ђуканвића против мене и других Комисији за утврђивање ратних злочинаца. Тај Татомир Вукановић дошао ми је у универзитетску библиотеку с налогом да предам дужност управника Универз. библиотеке Мици Продановић. У току разговора /био је у партизанском оделу/ стекао је моје поверење и ја сам му предао сву архиву Комисије за забрану књига, да се упозна са политиком окупатора према библиотекама. Том приликом нагласио сам му да по записницима изгледа да је Комисија све урадила што се од ње тражило, јер сам се бојао да ће неко од оних на власти хтети да види шта тако споро ради та Комисија, па нека на основу тих извештаја установи да није тако. Самом Вукановићу сам рекао да сам ствар изсаботирао, јер сам као не-

⁵⁷⁷ У аутобиографији Димитрија Кириловића дају се појашњења неких докумената која је, са осталим документима који сведоче о његовој професионалној делатности, предао на чување Рукописном одељењу Матице српске, са ограничењем да буде доступна јавности тек 1986. године.

кадашњи прашки ђак, на чијем се Универзитету још чувао демократски дух Масарика, стекао уверење да се против идеје може борити идејом а никако спаљивањем књига. Бадава сам се исповедао непоштеном човеку. Тај исти Татомир Вукановић, у својству комесара над свим библиотекама у Београду, примио је архиву Комисије, коју сам му дао само на читање с тим да ми је за неколико дана врати, и на основу ње саставио је тужбу против мене и др. Комисији за утврђивање ратних злочинаца. На основу те тужбе ја сам био две и по године без права на пензију и службу. Клеветнику Вукановићу придружили су се и други [прецртано име] у Београду, новинар [прецртано више имена]. Т. Вукановић је због крађе књига и плагијата уклоњен касније с Универзитета.

Документи о Ђорђу Радојчићу сведоче да је то један болестан човек који је уобразио да ја желим да му отмам положај. А ја сам само једно желео за време окупације: да се сврши рат и да се с породицом вратим кући у Нови Сад, да наставим са радом где сам 1941 стао. У вези са акцијом Ђорђа Радојчића против мене за време окупације, донео сам и документ бр. 60, који је Радојчић саставио а Лесковац, као декан и старији, потписао на првом месту, а односи се на моју научну сарадњу.

Донео сам и интервју Слободне Војводине са Васом Стајићем, број 61, у коме мој доратни велики пријатељ констатује да сам му онемогућио користити се Држ. архивом у Н. Саду /ради се о времену непосредно пред рат/. Да то није истина, доказ је Стајићева књига о Кикиндском дистрикту и чланак његов објављен у монографији „Војводина II”, како је у целом свету пракса да се документа из Државних архива не износе из просторија Архиве, а Стајић је желео да му се грађа односи кући у Карловце.

Документ бр. 37 који се односи на Владимира Ткалчића донео сам да се види како су се културни и поштени људи понашали према ономе који је пренео библиотеке и остале предмете од културне вредности из манастира у Загреб.

Напоследку понављам свој захтев, да се овај материјал не сме читати пре него што наступи 1986 година.

Др Дим. Кириловић

(РОМС, М. 18400)

Др Димитрије Кириловић, 1927. година
(АС, Г-183, К, ф 9, бр. 43)

Бр. 3. ex 1915. / 16.

СВЕДОЦБА.

Господин *Кирилович Димитрије* из *Ујвигека*
рођен *12. јунија 1894.* године у *Куману*
темитварске дијецезе, ступио је *1912. / 13.* године у ову
Богословију и до *Краја* школске године *1915. / 16.* довршио
је изучавање прописаних предмета са испитима, на којима је показао
успех овакав:

Философија *додар*

Увод у богословље *врло добар*

Св. Писмо старог завета *врло добар*

Св. Писмо новог завета *додар*

Библијска повесница са Археологијом *врло добар*

Догматичко богословље *додар*

Сведоцба Димитрија Кириловића о завршетку Православне српске богословије
у Сремским Карловцима, 1916. година (РОМС, М. 18400)

NOS RECTOR

ET

UNIVERSITAS LITTERARUM REGNI SERBORUM,
CROATARUM SLOVENORUMQUE ZAGREBENSIS.

Laudabile imprimis maiorum nostrorum institutum est, ut, qui honestis studiis atque artibus diu sese dediderunt, antequam ad vitae communis usum atque ad praxim sese conferant, ante omnia rigorosa subeant examina, ut debitum eruditionis et scientiae suae testimonium legitimo acquirant modo. Cum itaque ornatissimus doctissimusque Dominus

DIMITRIJE KIRILOVIĆ

natus in Kumani in Banat diligentem assiduamque studis philosophicis operam navasset, atque, ut lex praescribit, tradita dissertatione, quae »Srpske narodne škole u doba Terezijanskih reformi« inscripta est, a Nobis petiisset, ut ipsum titulo academico doctrinae suae convenienti ornaremus: Nos, cum honestissimae aequissimaeque ipsius petitioni hac in re deesse non possemus, dissertationem eius accurate perquisivimus, atque postquam eam approbavimus ipsum ex materiis philosophicis lege praescriptis accurate et cum rigore examinavimus. In quibus omnibus cum praeclaram eruditionem suam atque philosophiae peritiam abunde Nobis probasset, libenter contulimus petenti honorem, qui virtuti et honestis studiis debetur. Quapropter auctoritate rite in Nos collata eundem Dominum **DIMITRIJE KIRILOVIĆ** hodie **Doctorem Philosophiae** pronuntiavimus ac declaravimus dedimusque ac damus ei potestatem omnia exercendi, quae Philosophiae Doctores exercere solent; tribuimus ei insuper privilegia omnia ac praerogativas, quaecumque vero Philosophiae Doctori legibus vel consuetudine tribuuntur. In quorum omnium fidem Diploma hoc publicum ab omnibus, quibus competit, subscriptum et maiore Universitatis sigillo munitum ei tradendum curavimus.

ZAGREB, die 31 Octobris anni millesimi nongentesimi vicesimi quarti.

P. Leop. Prosch m.p.
h. t. decanus.

P. Ladiš Polić m.p.
h. t. rector.

P. A. Buxala m.p.
prof. promotor.

J. Jovanović m.p.
U. Zagreb
Dr Dimitrije Kirilović, 1927, godina
(AC, Г-183, К, ф 9, бр. 43)

M. J.

Нашо Величанство
Александар I
по милости Твојој и воли Народној
Краљ Југославије

На предлог Господина Министра просвете
Блатовољео је указао Својим од данашњег постављати:
за управника у Државној архиви у Новом Саду, са правима чиновника
VI положајне групе, К И Р И Л О В И Ћ А д-ра Димитрија, управника исте Архиве, чи-
новника VII положајне групе.

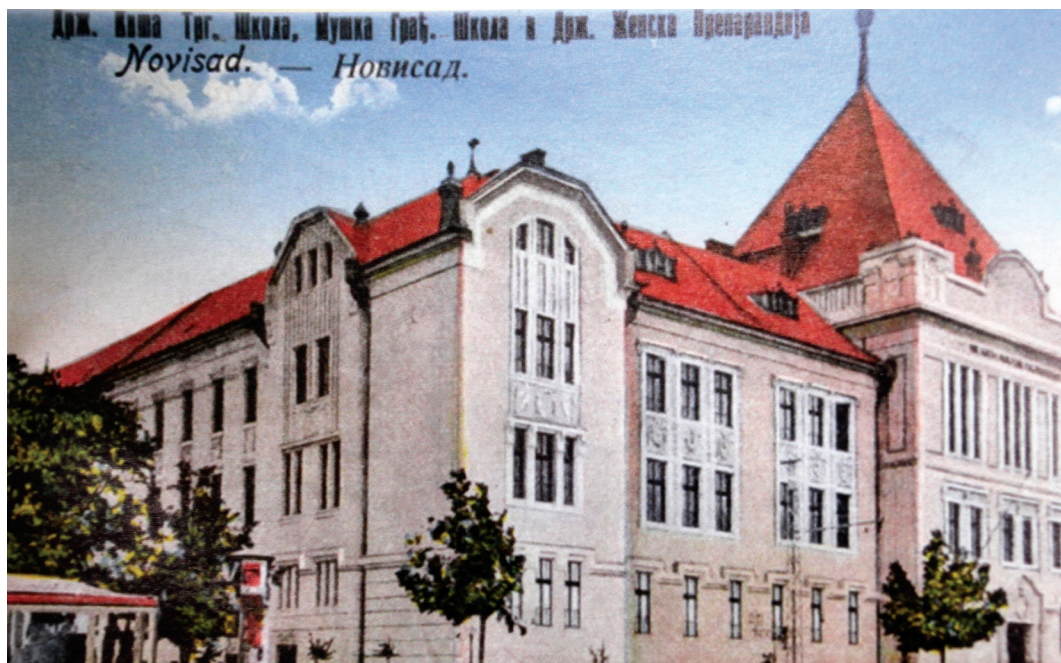
у Београду 31 децембра 1931 год.
П. Ср. 84/32

По наредби
Министра просвете

Указ краља Александра I о постављењу др Димитрија Кириловића за
управника Државне архиве у Новом Саду, 1932. година (РОМС, М.
18400)

G. Karić

Зграда Женске учитељске школе,
прво седиште Државне архиве у Новом Саду (1926–1934)

Зграда магистрата у Петроварадину, седиште Државне
архиве у Новом Саду (1934–1941)
(фото: Владимир Мучибабић)

Уредништво *Листника Историјског друштва у Новом Саду* испред Патријаршијског двора у Српским Карловцима, 1939. година. Слева наредно: Борђе Бекић, др Радослав М. Грујић, др Живан Сечански, Викентије Проданов (булдући Патријарх Српски), др Душан Ј. Поповић, др Димитрије Кириловић. (РОМС, LXXI-3)

Представници Историјског друштва у Новом Саду на терену римског Сирмијума у лето 1932. године.
У средини стоји др Станоје Станојевић, до њега лево др Димитрије Кириловић, други слева
Милодраг Грбић (РОМС, LXX-2)

Председник Српског занатлијског певачког друштва „Невен“ др Димитрије Кириловић (седли у средини)
са члановима (власништво Драгана Панковића)

MICHAEL I. PUPIN
ONE WEST SEVENTY-SECOND STREET
NEW YORK CITY

1
Норфолк, Конетикот,
27 августа, 1930.

Др. Дим. Кириловић, Секретар
Историјског Друштва у Новом Саду,
Нови Сад.

Поштовани господине Докторе:

Примио сам Ваше цењено писмо од 15 августа и
част ми је извести Вас, да сам до данас примио четири
свеске вашег Гласника. Прву и другу свеску треће књиге
још нисам примио, али се надам да ће и оне приспети кроз
који дан.

Радујем се што сте ми такође послали дело г. Др.
Лазара Мирковића, и два примерка ваше расправе "Српске
Основне Школе у Војводини у Осамнајестом Веку." Један од
та два примерка послаћу г. Паји Радосављевићу.

Мило ми је што Вам могу јавити да примам редовно
публикације Историјског Друштва у Новом Саду, и да много
уживам у читању тих публикација. Ја сам уверен да се рад
Историјског Друштва креће у врло корисним правцима, и да
ће тај рад показати културни и политички развитак Војво-
дине у правој светлости, и његов прави значај у историји
српског народа.

Поздрављајући Вас срдечно, бележим се,

Одани Вам,

М. Пупин

Пупинско 10 септ. 1930.

Писмо Михајла Пупина упућено др Димитрију Кириловићу у коме му за-
хваљује на послатим публикацијама Историјског друштва у Новом Саду и
књизи *Српске основне школе у Војводини у 18. веку*, 1930. година (АВ, Ф. 392,
111/1930)

Портрет др Димитрија Кириловића, рад академског сликара
Воје Трифуновића (уље на платну) (ГМС/МС 3934)

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ДР ДИМИТРИЈА КИРИЛОВИЋА⁵⁷⁸

ОБЈАВЉЕНЕ КЊИГЕ:

1. *Српске основне школе у Војводини у 18 веку (1740–1780)*, Нови Сад 1929.
2. *Српско народно позориште. Поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци 1931.
3. *Помађаривање у бившој Угарској. Прилог историји српских школа*, Сремски Карловци 1935.
4. *Српски народни сабори. Списи бечке Државне архиве. Књига 1: 1861–1875*, Нови Сад 1937.
5. *Српски народни сабори. Списи бечке Државне архиве. Књига 2: 1861–1875*, Нови Сад 1937.
6. *Основи опште педагогике*, Нови Сад 1938.
7. „Списак радова др Димитрија Кириловића (Поводом 30-годишњице научног рада)”, Сепарат из *Зборника Матице српске*, серија друштвених наука, 6, Нови Сад 1954.

ЧЛАНЦИ У ЧАСОПИСИМА

- „Др Ђорђе Натопшевић у Србији (1867–1868). Прилог историји српских школа”, *Просветни гласник*, 40, 1–9, Београд 1923, 83–89.
- „Проблем религије као наставног предмета, лаичка школа”, *Просветни гласник*, 40, Београд 1923, 359–366.
- „Научна анатомија универзитета”, *Летопис Матице српске*, 303, Нови Сад 1925, 169–174.
- „Педесетогодишњица Више девојачке школе у Новом Саду”, *Летопис Матице српске*, 305, Нови Сад 1925, 107.
- „Законски пројекат о школама”, *Летопис Матице српске*, 310, Нови Сад 1926, 123–130.
- „Јеретици у цркви (Његош и Николај Велимировић)”, *Нова Европа*, 14, Загреб 1926, 400–405.

⁵⁷⁸ Библиографија је преузета из: Димитрије Кириловић, „Списак радова др Димитрија Кириловића (Поводом тридесетогодишњице научног рада)”, *Зборник Матице српске-серија друштвених наука*, св. 6, Нови Сад 1954; и Марија Турчић, „Библиографија радова др Димитрија Кириловића”, *Библиографски годишњак Војводине*, Нови Сад 1965.

- „Конгрес библиотекара и библиофила”, *Летопис Матице српске*, 309, Нови Сад 1926, 201. (Белешка о 4. међународном конгресу библиотекара и библиофила у Прагу 28. јуна – 3. јула 1926).
- „Масарик о цркви и религији”, *Летопис Матице српске*, 305, Нови Сад 1926, 201–216.
- „Национално васпитање у фашистичким школама”, *Летопис Матице српске*, 309, Нови Сад 1926, 200–201.
- „Наши слободни зидари за време рата”, *Летопис Матице српске*, 307, Нови Сад 1926, 307–308.
- „Образовање учитеља у Чехословачкој”, *Летопис Матице српске*, 309, Нови Сад 1926, 365.
- „Педагошки радови д-ра Јосифа Панчића, с предговором о Јосифу Панчићу од д-ра Живојина М. Ђорђевића, Београд 1926”, *Летопис Матице српске*, 309, Нови Сад 1926, 230.
- „Матица српска и педагошка књижевност”, *Матица српска 1826–1926*, Нови Сад 1927, 423–428.
- „Фелбиргеров катихизис”, *Летопис Матице српске*, 313, Нови Сад 1927, 464–468.
- „Ослобођење Војводине. Поводом десетогодишњице”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 1, Нови Сад 1928, 104–113.
- „Позоришно питање у Војводини”, *Летопис Матице српске*, 317, Нови Сад 1928, 266–269.
- „Покушај оснивања високе школе у Новом Саду 1774. године”, *Гласник Историјског друштва* 1, Нови Сад 1928, 52–66.
- „Два писма Змај–Јована Јовановића”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 459.
- „Зидање цркве у Старој Паланци 1783”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 255–256.
- „Избор Стефана Станковића за митрополита 1837”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 427–428.
- „Неколико података из живота Стефана Станковића”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 93.
- „Погледи Саве Текелије на васпитање”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 443–444.
- „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад 1930, 174–175.
- „Наше старине у Мађарској”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад 1930, 174.
- „Пренос архивског материјала историјске вредности у новосадску Државну архиву”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 3,

- Нови Сад 1930, 175.
- „Српска гимназија у Руми у XVIII веку и њени наставници”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад 1930, 111–115.
- „Српско народно позориште, 1. Од оснивања до одласка Јована Ђорђевића у Београд. 1861–1868”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад 1930, 252–267, 417–448.
- „Уништавање архива, библиотека и средњих школа у Војводини”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад 1930, 175.
- „Преписка Јована Ђорђевића”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 4, Нови Сад 1931, 355–357.
- „Српско народно позориште, 2. Период Антонија Хаџића 1868–1916”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 4, Нови Сад 1931, 241–274.
- „Атанасије Влаховић, жалосна историја једног српског црквеног писца”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 5, Нови Сад 1932, 56–62.
- „Декаденција српског народа у Војводини, *Летопис Матице српске*, 336, Нови Сад 1933, 45–57. (Одговор Милутину Јакшићу и Николи Милутиновићу).
- „Монографија војвођанских општина”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 6, Нови Сад 1933, 422.
- „Музејско друштво за Дунавску Бановину”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 6, Нови Сад 1933, 421.
- „Нови Сад у данима ослобођења”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 6, Нови Сад 1933, 168–177.
- „За национализацију имена у Војводини”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 7, Нови Сад 1934, 410–411.
- „Наше архиве”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 7, Нови Сад 1934, 410.
- „Помађаривање у бившој Угарској”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 7, Нови Сад 1934, 201–284.
- „Часопис Југословенског историског друштва”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 7, Нови Сад 1934, 409–410.
- „Асимилациони успеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи”, *Културно привредни преглед*, 2, Нови Сад 1936, 239–242, 272–278, 297–299.
- „Аутобиографске белешке Владимира Јовановића”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 193–205.
- „Јован Ђорђевић о себи”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 100–104.
- „Историско друштво у Новом Саду”, *Југословенски историски часопис*,

- 2, Љубљана, Загреб, Београд 1936, 445.
- „Оставка Илариона Руварца на епископском чину”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 461–463.
- „Слике Срба граничара потиско поморишке крајине из средине XVIII века”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 181–185.
- „Тоша Искруљев, ’Распеће српског народа у Срему 1914. године и Мађари. Са мађарске границе. Бајски Трокут. Сент Андрија’. Нови Сад, 1936, 640. Пишчево издање”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 109–110.
- „Говор на сахрани Станоја Станојевића”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 11, Нови Сад 1938, 146.
- „25. новембар 1938”, *Војводина 1918–1938*, Нови Сад 1938, 13–19.
- „Питање Војводине на конференцији мира и улога Ст. Станојевића на њој као стручњака”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 11, Нови Сад 1938, 120–129.
- „Ст. Станојевић и Историско друштво у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 11, Нови Сад 1938, 91–94.
- „Из прошлости бечкеречке, карловачке и новосадске гимназије”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 12, Нови Сад 1939, 985–992.
- „Из прошлости шајкашких школа 1–2”, *Културно привредни преглед*, 5, Нови Сад 1939, 260–263, 280–283.
- „Јаков Живановић о себи”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 12, Нови Сад 1939, 456–460.
- „Око оставке митрополита Саве Касапиновића. Прилог новој историји Босне”, *Српски књижевни гласник*, 57, Београд 1939, 45–53, 129–138.
- „Оснивајмо општинске књижнице у Дунавској бановини. Поводом суботичког збора претставника српских читаоница и књижница у Војводини”, *Културно привредни преглед*, 5, Нови Сад 1939, 8, 189–190.
- „Др Радивој Симовић, најстарије српске породице у Сомбору”, *Годишњак Историског друштва у Сомбору за 1936/37*, 1–28, у: *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 12, Нови Сад 1939, 132.
- „Смисао Првог децембра”, *Културно привредни преглед*, 5, Нови Сад 1939, 11–12, 278.
- „Теодор Јанковић-Миријевски. Поводом 125-годишњице од његове смрти”, *Глас Матице српске*, 6, Нови Сад 1939, 102–103, 139–141.
- „Три писма о Банфијевој конференцији у Будимпешти из 1896”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 12, Нови Сад 1939, 238–240.
- „Царски меморандум мостарских Срба 1880 године”, *Преглед*, 13, Сарајево 1939, 525–531.

- „Два писма Косте Руварца”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 13, Нови Сад 1940, 201–202.
- „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 13, Нови Сад 1940, 435.
- „Из прошлости шајкашких школа”, *Културно привредни преглед*, 6, Нови Сад 1940, 2–3, 51–55.
- „Спаљивање српских црквених матица на мађарском језику у буни 1848”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 13, Нови Сад 1940, 195–199.
- „Допуне биографији српске здравствене књижевности”, *Медицински преглед*, 1, Београд, Љубљана 1949, 4, 180–181.
- „Завештање др-а Георгија Михаиловића Библиотеци Матице српске”, *Летопис Матице српске*, Нови Сад 1949, 247–248.
- „Нов каталог Библиотеке Матице српске”, *Летопис Матице српске*, Нови Сад 1949, 321–322.
- „Тачан наслов Јанковићевог ’Физическог сочиненија’”, *Летопис Матице српске*, 364, Нови Сад 1949, 110–111.
- „Тачан наслов Мркаљево књижице ’Сало дебелог јера’”, *Летопис Матице српске*, 363, Нови Сад 1949, 249.
- „Број претплатника на Летопис (1852–1949)”, *Летопис Матице српске*, 365, Нови Сад 1950, 339–340.
- „Историски часопис”, *Зборник Матице српске*, серија друштвених наука, 1, Нови Сад 1950, 309–310.
- „Катарина Ивановић и Народни музеј у Београду”, *Летопис Матице српске*, 366, Нови Сад 1950, 326–328.
- „Одговор на одговор Људмиле Михаиловић”, *Библиотекар*, 2, Београд 1950, 288–290. (Дискусија о Каталогу Библиотеке Матице српске, 1).
- „Педагогија и методика Уроша Несторовића”, *Научни зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, I, 1950, 292–293.
- „Поводом 125-годишњице рада Матице српске. Библиотека Матице српске у Новом Саду”, *Културни живот*, 2, Београд 1950, 12, 19–23.
- „Прилози Збирци наших псеудонима”, *Библиотекар*, 2, Београд 1950, 54, 177.
- „Рад сликара Николе Нешковића у Темишвару”, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, 1, Нови Сад 1950, 294.
- „Стогодишњица Аналитике Платона Атанацковића”, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, 1, Нови Сад 1950, 287–289.
- „У Матици српској се чувају пет преписа Душанова законика”, *Летопис Матице српске*, 366, Нови Сад 1950, 164.
- „Библиографија издања Матице српске 1826–1949”, саставио Драги-

- ша Плужански. *Научна издања Матице српске*, књига 7, Нови Сад 1950”, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, 2, Нови Сад 1951, 144–150.
- „Још мало поводом књиге *Нови Сад кроз историју*”, *Летопис Матице српске*, 368, Нови Сад 1951, 260–262.
- „Кад је штампан Милешевски требник”, *Библиотекар*, 3, Београд 1951, 121–122.
- „Наслов Жефаровићеве књиге познате под именом *Стематологија*”, *Летопис Матице српске*, 367, Нови Сад 1951, 351–352.
- „Научни зборник Матице српске”, *Летопис Матице српске*, 367, Нови Сад 1951, 180–183.
- „Поводом књиге ’Нови Сад кроз историју’”, *Летопис Матице српске*, 367, Нови Сад 1951, 535–536.
- „Популарност Орфелинове песме ’Плач Србије’”, *Летопис Матице српске*, 368, Нови Сад 1951, 474–476.
- „Школовање Бранка Радичевића у Темишвару”, *Летопис Матице српске*, 368, Нови Сад 1951, 129–131.
- „’Азбучник плашчански’ Лукијана Мушицког”, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, 3, Нови Сад 1952, 100–102.
- „Војвођани учитељи у Србији 1836. године”, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, 3, Нови Сад 1952, 90–99.
- „Документи о Светозару Милетићу (Уредник Бранислав Ј. Вранешевећ, Изд. Матице српске, Нови Сад 1961)”, *Летопис Матице српске*, 369, Нови Сад 1952, 480–482.
- „Доситеј Обрадовић по приказу Мите Костића”, *Летопис Матице српске*, 370, Нови Сад 1952, 260–270.
- „Једно ново тумачење о војводи Војводине српске”, *Летопис Матице српске*, 369, Нови Сад 1952, 152–153.
- Орфелин Захарије, *Зрцало науке*. С предговором (приређивача) др Димитрија Кириловића, Нови Сад 1952.
- „Вршачке школе крајем XVIII века”, *Рад војвођанских музеја*, 3, Нови Сад 1954, 95–105.
- „Доситејев пријатељ Василије Недељковић”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 2, Нови Сад 1954, 188–189.
- „Доситејев ’Славњејши филозоф Еберхард’”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 1, Нови Сад 1954, 167.
- „Зборник Матице српске за књижевност и језик”, *Летопис Матице српске*, 374, Нови Сад 1954, 524–526.
- „Један досад непознат штампан текст на српском народном језику 18. века”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 1, Нови Сад

- жевност и језик*, 3, Нови Сад 1956, 164–167.
 „Светозар Марковић и Иларион Руварац”, *Прилог, и за књижевност, језик, историју и фолклор*, 22, Београд 1956, 285–286.

ПРИКАЗИ У ЧАСОПИСИМА

- В. А. Лај, „Експериментална педагогија с нарочитим обзиром на васпитање делом”, превео Милан Медаков, Вршац 1924, *Летопис Матице српске*, 303, Нови Сад 1925, 78–79.
- Гласник Скопског научног друштва, књ. 1, св. 1, Скопље 1925, *Летопис Матице српске*, 306, Нови Сад 1925, 217.
- Тихомир Остојић, „Захарије Орфелин. Живот и рад му”, издање Српске академије, Посеба издања, књ. 46, Науке филозофске и филолошке, књ. 12, Београд 1923, *Просветни преглед*, 3, Нови Сад 1925, 8–9.
- Јован Искруљев, „Коедукација у светлости експерименталне педагогике”, Вршац 1924, *Летопис Матице српске*, 303, Нови Сад 1925, 157.
- „Јужна Србија”, месечни часопис, Скопље, *Летопис Матице српске*, 305, Нови Сад 1925, 129.
- Милан Шевић, „Образовање и просвећивање”, књига 3, Београд 1925, *Летопис Матице српске*, 304, Нови Сад 1925, 153–154.
- „Радна школа. Орган пријатеља радне наставе”, издаје и приређује Јов. С. Јовановић, *Летопис Матице српске*, 303, Нови Сад 1925, 158.
- Салих Љубунчић, „Видовићева школа као културно етички и социјално педагошки покрет”. Накладна библиотека „Издавачел”, књига I, Сарајево 1925, *Летопис Матице српске*, 304, Нови Сад 1925, 152–153.
- „Скопље и Јужна Србија, 1925”, 5. књига Гласник професорског друштва, поводом 6. конгреса средњошколских професора одржаног у Скопљу 22. – 25. IV 1925, *Летопис Матице српске*, 304, Нови Сад 1925, 155–156.
- „Споменица о прослави 25-годишњице Новосадског Српског занатлиског певачког друштва 'Невен-а'”, *Летопис Матице српске*, 305, Нови Сад 1925, 130.
- William F. Russel, „Школе и школовање у Сједињеним Државама”. Превео Жив. М. Радосављевић. Издање књижарнице Рајковић и Ђуковића, Београд 1925, *Летопис Матице српске*, 308, Нови Сад 1926, 162.
- Жан Жак Русо, „Емил или о васпитању”, књига прва и друга. Превео Душан Тамницић, Београд 1925, *Летопис Матице српске*, 308, Нови Сад 1926, 160–161.

- Ј. Ајзенштедтер, „Систем Васпитања Марије Монтесори”. С немачког превео Миодраг В. Матић, Београд 1925, *Летопис Матице српске*, 307, Нови Сад 1926, 159–160.
- Милорад Вандић, „Одабирање деце и диференцијација наставе”. Прештампано из „Мисли”, Београд 1925, *Летопис Матице српске*, 307, Нови Сад 1926, 159.
- Др Павле Чубриловић, „Видовићев покрет према општем и социјалном животу”, Сарајево 1926, *Летопис Матице српске*, 309, Нови Сад 1926, 227–228.
- Љубомир М. Протић, „Практична педагогика”, издање пишчево, Београд 1926, *Летопис Матице српске*, 308, Нови Сад 1926, 132–133.
- Др Првош Сланкаменац, „Педагогика и психологија”. Прештампано из „Јужне Србије”, Скопље 1925, *Летопис Матице српске*, 307, Нови Сад 1926, 160.
- „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор”. Уредник Павле Поповић, књига 5, Београд 1925, *Летопис Матице српске*, 310, Нови Сад 1926, 467–468.
- „Прилози за психологију детета”, књига 1, свеска 4. Уредник Бранислав Крстић, *Летопис Матице српске*, 309, Нови Сад 1926, 234–235.
- „Призренска богословија”, *Летопис Матице српске*, 307, Нови Сад 1926, 318. (Приказ споменице издате поводом педесетогодишњице, 1921. год.).
- „Свеучилиште Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Загребу 1874–1924”, *Споменица Академичкога Сената*, Загреб 1925. стр. 280, *Летопис Матице српске*, 307, Нови Сад 1926, 158–159.
- Др Првош Сланкаменац, „О савременом васпитању”, Библиотека Народног универзитета у Скопљу и Јужној Србији, књига 1, Скопље 1928, стр. 16, *Летопис Матице српске*, 318, Нови Сад 1928, 149–150.
- В. Стајић, „Српска народна правна академија у Новом Саду”, *Летопис Матице српске*, свеска за април и мај 1926, 168–181, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 459.
- „Војвођани о Војводини. Поводом десетогодишњице ослобођења”. Издало Удружење Војвођана у Београду, Београд 1928, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 295–297.
- Јован Грчић, „Наше основне школе пре 100 година”, *Јединство* за 1922, бр. 928–930, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 456–457.
- Марко Протић, „Пуно срце. Црквене беседе из 1918–1928”. Родољубива читанка. *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 458.

- С. Троицки, „Први пројекат српског универзитета за Војводину”, *Летопис Матице српске за април–мај, 1926*, 127–129, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 2, Нови Сад 1929, 458.
- Др К. Ђурић, „Како је основана гимназија у Вел. Бечкереку? (1838–1846)”, извештај Великобечкеречке гимназије за школску 1928/29. годину, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад 1930, 171–172.
- Др Рад. М. Грујић, „Школе и манастири у средњовековној Србији”. *Гласник Скопског научног друштва*, 3, Скопље 1930, 169–170.
- Миливој Гавриловић, „Смедеревско поморавље. Црте и описи”, Нови Сад 1930, стр. 76, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 3, Нови Сад 1930, 508.
- „Карловци. Историски град – Српска патријаршија – Центар фрушкогорског виноградарства – Место излета и летовања”. Издање Фрушке Горе, Друштва за унапређење туризма, Сремски Карловци, Нови Сад 1931, стр. 73, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 4, Нови Сад 1931, 161–162.
- Слободан Костић, „Српска црква и школа у Румунији 1930. године”, Темишвар 1931, стр. 97, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 4, Нови Сад 1931, 349.
- Божа Митровић, „Школство у Вршцу”. Југословенски дневник, 7–9. јануар 1932, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 5, Нови Сад 1932, 133–134.
- Васа Стајић, „Милетић–Јакшић–Змај”. Календар свети Сава за год. 1932, стр. 133–139, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 5, Нови Сад 1932, 135.
- Мита Костић, „Наш стари трговачки сталез”. Календар свети за год. 1932, 141–145, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 5, Нови Сад 1932, 132.
- Стеван А. Мирковић, „Село Кумане. Неколико зрна из историје Кумана”. Издање пишчево. Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад 1931, стр. 15, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 5, Нови Сад 1932, 133.
- Мирослав Миковић, „Монографија Надаља”, Нови Сад 1934, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 8, Нови Сад 1935, 162.
- Јован Козобарић, „Споменица српске православне цркве у Вуковару”, Вуковар 1936, стр. 54, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 232.
- Јован Савковић, „Прослава св. Саве у Новом Саду деведесетих година”, прештампано из *Дана* за 1935. год, бр. 130–131, Нови Сад, стр. 16,

- Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 118.
 „Сента. Зборник прилога за историју града”. Уредио Миливоје Р. Кнежевић. Сента 1935, стр. 164, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 9, Нови Сад 1936, 118.
- Dr Johann Schmidt, Franz Morgenthaler, Wilhelm Heinz u. dr Franz Wallrabenstein: Geschichte der letzten josephinischen Siedlung Batschki Jarak–Jarak, 1781–1837. Festchrift zum Hundertfünfzigjahrfeier. Novi Vrbas, 1937, s. 230, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 10, Нови Сад 1937, 472.
- Szabadka Gy. Skorenovac története, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 10, Нови Сад 1937, 259–260.
- Чедомиљ Митриновић и Милош Н. Брашић, „Југословенске народне скупштине и сабори”. Предговор написао Стеван Ђирић, претседник Народне скупштине. Београд, издање Народне скупштине Краљевине Југославије, 1937, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 12, Нови Сад 1937, 126–127.
- Рекіћ, „Ровјест ослобођења Војводине”, Subotica 1939. str. 379, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 12, Нови Сад 1939, 490.
- „Југословенско-мађарска ревија, бр. 2 (лето), бр. 3 (јесен), 1940, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, XIII, Нови Сад 1940, 417–419.
- Др К. Н. Милутиновић, „Светозар Милетић”, Загреб 1939. Издање Нове Европе. Мала осмина, стр. 114, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 13, Нови Сад 1940, 431.
- Др Миховил Томандл, „Др Светислав Касапиновић”. Прилог националној и црквено политичкој историји Срба у Војводини. Са предговором Васе Стајића. Издање Одбора за прославу стогодишњице рођења др-а Светислава Касапиновића у Панчеву, Панчево 1940, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 13, Нови Сад 1940, 433.
- „Једна нова мађарска расправа о српском устанку од 1848–1849. године”, *Дан*, Нови Сад, 4–8, 5. јануар 1941, Божићни додаток (Приказ: Тим. Јожеф, *Историја српског устанка у Угарској 1848–1849. год.*).

ЧЛАНЦИ У ДНЕВНИМ НОВИНАМА:

- „Бан Јелачић о српско-хрватском јединству”, *Политика*, 19. септембар 1928.
- „Борба Срба посланика у пештанској Народној скупштини за равноправност матерњег језика”, *Политика*, 28. август 1929.
- „Срби у Румунији и Мађаркој. Две књиге које дају податке о цркве-

- но-просветном животу нашег народа у овим државама”, *Политика*, 26. новембар 1929.
- „Срби у Румунији и Мађаркој. Две књиге које дају податке о црквено-просветном животу нашег народа у овим државама”, *Отаџбина*, год. I, бр. 8, 1929, 2.
- „Оснивање Новосадског позоришта”, *Политика*, год. XXVII, бр. 7788, 6–9. јануар 1930, 26.
- „Први закон о српским школама. Поводом његове 150-годишњице”, *Политика*, год. XXIII, бр. 6670, 18. новембар 1926, 1–2.
- „Стара крагујевачка гимназија”, *Отаџбина*, год. II, бр. 4, 7–9. јануар 1930, 23–24.
- „Милан Ђ. Милићевић у својим писмима. Поводом стогодишњице његова рођења”, *Политика*, год. XXVIII, бр. 8317, 7. јул 1931, 1–2.
- „Српско народно позориште. Период Антонија Хаџића 1868–1916”, *Југословенски дневник*, год. III, бр. 192, 22. јул 1931, 1.
- „Иларион Руварац, борац за истину. Поводом стогодишњице Руварчевог рођења”, *Политика*, год. XXIX, бр. 8731, 1. септембар 1932, 6.
- „Декаденција српског народа у Војводини”, *Политика*, год. XXX, бр. 8858, 6–9. јануар 1933, 24.
- „О раду прве Мале атанте. Поводом стогодишњице др Михаила Полига-Десанчића”, *Југословенски дневник*, год. V, бр. 247, 22. октобар 1933.
- „Великосрпска пропаганда по поверљивим извештајима мађарских власти”, *Југословенски дневник*, год. V, бр. 7, 6–9. јануар 1935, 4.
- „Повлачење Јована Ђорђевића из београдског позоришта”, *Политика*, 12. јануар 1935.
- „Српски народни збор у Петрограду 1907 године”, *Дан*, год. I, бр. 18, 16–18. јун 1935, 24.
- „Српско народно позориште први пут у Суботици”, *Југословенски дневник*, 19–22. април 1935.
- „Шта се издаје у Војводини. Шта је до сада издало и шта припрема Историско друштво. Разговор са секретаром Историског друштва г др Димитријем Кириловићем”, *Југословенски дневник*, год. VII, бр. 33, 10. фебруар 1935, 4.
- „Нови Сад после бомбардовања од 1849. године”, *Дан*, год. II, бр. 85, 11–14. април 1936, 8.
- „О свим значајним личностима наше новије војвођанске историје остао је траг у кабинетској канцеларији у Бечу”, *Дан*, год. II, бр. 182, 8. август 1936, 3.
- „Сомборско дилетантско друштво из 1850”, *Дан*, год. II, бр. 4, 5–8. јануар

- 1936, божићни додатак.
„Војводина и Србија пре 75 година”, *Политика*, год. XXXIV, бр. 10283, 6–9. јануар 1937, божићни прилог.
„Једна нетачна вест о самоубиству Лазе Нанчића”, *Дан*, год. III, бр. 99, 1–5. мај 1937, 17.
„Скупштина Историског друштва. Историско друштво у Новом Саду изјаснило се против покрета за оснивање историских друштава у градовима у унутрашњости Војводине”, *Дан*, год. III, бр. 104, 11. мај 1937, 4.
„Препоручене и забрањене књиге у нашим старим школама”, *Дан*, год. III, бр. 4, 6–10. јануар, божићни додатак.

НЕКРОЛОЗИ:

- Риста Ј. Одавић, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 5, Нови Сад 1932.
Стеван Мирковић, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 7, Нови Сад 1934.
Професор Станоје Станојевић, *Културно привредни преглед*, 3, Нови Сад 1937.
Смрт проф. Алексе Ивића, *Летопис Матице српске*, 363, Нови Сад 1949.
Смрт Радослава Марковића, *Летопис Матице српске*, 363, Нови Сад 1949.
Др Првош Сланкаменац, *Зборник Матице српске*, серија друштвених наука, 4, Нови Сад 1952.
Првош Сланкаменац, *Летопис Матице српске*, 371, Нови Сад 1953.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Архив Војводине (АВ)

- Ф. 35 Друштво за Српско народно позориште, Нови Сад (1861–1954), 1779–1954. (ДСНП)
- Ф. 121 Архив Војводине, Нови Сад (1926–), 1926–1991. (АВ)
- Ф. 126 Краљевска банска управа Дунавске бановине, Нови Сад (1929–1941), 1929–1941; I Опште одељење, IV Просветно одељење. (КБУДБ)
- Ф. 169 Главни народноослободилачки одбор Војводине, Нови Сад (1943–1945), 1944–1946. (ГНООВ)
- Ф. 183 Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, Нови Сад (1944–1948), 1941–1950.
- Ф. 392 Историско друштво у Новом Саду, Нови Сад (1927–1941), 1861–1941. (ИДНС)
- Ф. 402 Збирка Матичних књига Војводине, Нови Сад, 1826–1895. (ЗМКВ)
- Ф. 444 Збирка др Јована Милекића, 1841–1963.

Архив Србије (АС), од 2. фебруара 2021. године установа носи назив Државни архив Србије

- Ф. 14 Персонална документација Министарства просвете
Б-21 Лични фонд Ристе Одавића (1870–1932), 1787–1949. (РО)

Архив Југославије (АЈ)

- Ф. 54 Репарациона комисија при Влади Федеративне Народне Републике Југославије, Београд (1945–1954), 1945–1954.
- Ф. 66 Министарство просвете Краљевине Југославије, Београд (1918–1941), 1919–1941.

Историјски архив Града Новог Сада (ИАГНС)

- Ф. 150 Градско поглаварство Нови Сад

Позоришни музеј (ПМ)

Галерија Матице српске (ГМС)

Рукописно одељење Матице српске (РОМС)

Архив Српске академије наука и уметности, Београд (АСАНУБ)

Архива Српских православних црквених општина:

Србобран, Храм Св. Богојављења Господњег
Протокол венчаних за 1925, лист 86, број 50.

Нови Сад, Храм Успенија Богородице
Протокол крштених из 1926, књига II, лист 75, бр. 45.

ЛИТЕРАТУРА

- Бешлин, Милорад, „Канцеларијско пословање и архивска служба у Новом Саду од 1748. до 1914”, *Годишњак Историјског архива Града Новог Сада*, Нови Сад 2004.
- Бјелица, Слободан, *Политички развој Новог Сада између два светска рата*, Нови Сад 2008.
- Бубало, Ђорђе, и Тихомир Остојић, *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997.
- Гавриловић, Сања, „Запис о тајном боравку кнеза Трубјецког у Новом Саду 1911”, *Годишњак ИАГНС*, број 8, Нови Сад 2014.
- Грађа за историју Библиотеке Матице српске, 1918–1931*, IV/1, Нови Сад 1969.
- Група аутора, *Историјски архив града Новог Сада 1954–2014*, Петрова-радин 2014.
- Давидовић, Сава, „Рад у војвођанским архивима”, *Архивист*, год. II, св. 2, Београд 1952.
- Дожић, Љиљана, „Архиве бивше Аустро-угарске монархије – питање грађе пореклом са данашње територије Војводине”, *Зборник радова са међународне конференције Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату*, Нови Сад 2014.
- Драгосављевић, З. Василије, *Идеолошки утицај европског фашизма на југословенске интегралистичке покрете радикалне деснице у међу-*

- ратном периоду (1921–1941), Београд 2017.
- Државна архива Народне Републике Србије 1900–1950, Београд 1951.
- Ћилас, Гордана, „Димитрије Кириловић – Библиотекар Матице српске”,
Годишњак Библиотеке Матице српске за 2004, Нови Сад 2005.
- Енциклопедија Новог Сада*, св. 6, Гаг–Деч, Нови Сад 1996.
- Енциклопедија Новог Сада*, св. 11, Каћ–Кот, Нови Сад 1998.
- Енциклопедија Новог Сада*, св. 24, Сто–Тао, Нови Сад 2004.
- Ердељановић, Јован, *Срби у Банату*, Нови Сад 1992.
- Жижга која не сме никада да утрне*, Нови Сад 1940.
- Зец, Н. Дејан, *Свакодневни живот у окупираном Београду (1941–1944)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019.
- Искруљев, Тоша, *Србобран и Србобранци*, Нови Сад 1939.
- Јовановић Војислав, Марамбо М., *Потрага за украденом историјом, Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд 2010.
- Јовановић, Вера, *Сликар Богдан Шупут 1914–1942*, Нови Сад 1984.
- Јовановић, Владан, „Филозофски факултет у Скопљу – (не) добровољно стјецаште југословенске међуратне интелигенције”, *Зборник радова са знанственог скупа: Јосип Матановић и парадигма културне повијести*, Славонски Брод, Загреб 2013.
- Јовановић, Владан, *Југословенска држава и Јужна Србија 1918–1929: Македонија, Санџак, Косово и Метохија у Краљевини СХС*, Београд 2002.
- Јовановић, Драги, *Политичке успомене*, VII, Београд 1997.
- Кириловић, Димитрије „Говор на сахрани Станоја Станојевића”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. XI, св. 3–4, Нови Сад 1938.
- Кириловић, Димитрије, „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. III, св. 1, Нови Сад 1930.
- Кириловић, Димитрије, „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. XIII, св. 3–4, Нови Сад 1940.
- Кириловић, Димитрије, „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, III, 2, 1930,
- Кириловић, Димитрије, „Државна архива у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. XIII, св. 41–42, Нови Сад 1940.
- Кириловић, Димитрије, „Наше архиве”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. VII, св. 1–3, 1934.
- Кириловић, Димитрије, „Наше старине у Мађарској”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. III, св. 1, Нови Сад 1930.

- Кириловић, Димитрије, „Нови Сад у данима ослобођења”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, VI, св. 1–2, Нови Сад 1933.
- Кириловић, Димитрије, „Ослобођење Војводине. Поводом десетогодишњице”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. I, св. 1, Нови Сад 1928.
- Кириловић, Димитрије, „Позоришно питање у Војводини”, *Летопис Матице српске*, књ. 317, Нови Сад 1928.
- Кириловић, Димитрије, „Помађаривање у бившој Угарској”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. VII, св. 1–3, Нови Сад 1934.
- Кириловић, Димитрије, „Пренос архивског материјала историске вредности у новосадску Државну архиву”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. III, св. 1, Нови Сад 1930.
- Кириловић, Димитрије, „Српско народно позориште, 1. Од оснивања до одласка Јована Ђорђевића у Београд. 1861–1868”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. III, св. 1, Нови Сад 1930.
- Кириловић, Димитрије, „Српско народно позориште, 2. Период Антонија Хаџића. 1868–1916”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. IV, св. 2, Нови Сад 1931.
- Кириловић, Димитрије, „Ст. Станојевић и Историско друштво у Новом Саду”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. XI, св. 3–4, Нови Сад 1938.
- Кириловић, Димитрије, „Часопис Југословенског историског друштва”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. VII, св. 1–3, Нови Сад 1934.
- Кириловић, Димитрије, „Историско друштво у Новом Саду”, *Југословенски историски часопис*, год. I, св. 1–4, Љубљана, Загреб, Београд 1936.
- Кириловић, Димитрије, „Матица српска и педагошка књижевност”, *Матица српска 1826–1926*, Нови Сад 1927.
- Кириловић, Димитрије, „Наше архиве”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. VII, св. 1–3, Нови Сад 1934.
- Кириловић, Димитрије, „Нови Сад у данима ослобођења”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 6, св. 1–2, 1933.
- Кириловић, Димитрије, „Ослобођење Војводине – поводом десетогодишњице”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. 1, св. 1, 1928.
- Кириловић, Димитрије, „Популарност Орфелинове песме 'Плач Србије'”, *Летопис Матице српске*, књ. 368, Нови Сад 1951.
- Кириловић, Димитрије, „Пренос архивског материјала историјске вредности у новосадску Државну архиву”, *Гласник Историјског друштва*

- у *Новом Саду*.
- Кириловић, Димитрије, „Шездесетогодишњица г. д-р Станоја Станојевића”, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, књ. 7, св. 1–3, 1934.
- Кириловић, Димитрије, *Каталог Библиотеке Матице српске II, Српске књиге 1848–1880*, Нови Сад 1955.
- Кириловић, Димитрије, *Основи опште педагогије*, Нови Сад 1938.
- Кириловић, Димитрије, и Риста Ј. Одавић, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, 5, Нови Сад 1932.
- Кириловић, Димитрије, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*, Сремски Карловци 1929.
- Кириловић, Димитрије, *Српско народно позориште – Поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци 1931.
- Лебл, Арпад, *Политички лик Васе Стајића*, Нови Сад 1963.
- Лекић, Богдан, „Архивско законодавство Југославије 1918–1974”, *Архивски преглед*, Београд 1996–1997.
- Лесковац, Младен, „Два податка о Доситејевој популарности”, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, књ. 7, св. 1–3, 1934.
- Лесковац, Младен, „Регистар првих тридесет свезака Гласника Историског друштва у Новом Саду (1928–1937)”, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, књ. 11, св. 1–2, 1938.
- Лотић, Љубомир, *Споменница Новосадске трговачке омладине 1902–1932*, Нови Сад 1933.
- Љубљанац, Светлана, „Задужбина Шајкашки просветни фонд”, *Годишњак Историјског архива града Новог Сада*, 8, Нови Сад 2014.
- Малетин, Марко, *Сутон војвођанск епозоришне традиције*, Нови Сад 2017.
- Марковић, Катарина, „Архивска конвенција између Краљевине СХС и Краљевине Угарске, 14. децембар 1924”, *Архив*, часопис Архива Југославије, 1–2, 2013.
- Марковић, Радосав, *Универзитетска библиотека у Београду (1921–1945)*, Београд 1968.
- Марковић, Радосав, *Универзитетска библиотека у Београду 1921–1945*, Београд 1968.
- Милисавац, Живан, *Матица српска 1826–1964*, Нови Сад 1965.
- Милитар, Трива, „О новосадским архивама”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 1, 1950.
- Михајловић, Михиз Борислав, *Аутобиографија о другима*, књ. 2, Београд 1993.
- Музејско друштво за Дунавску Бановину, *Гласник Историјског друштва*

- у *Новом Саду*, књ. VI, св. 3, Нови Сад 1933.
- Одавић, Риста, „Српско народно позориште”, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, књ. 4, св. 1–3, 1931.
- Павловић, Леонила, и Владимир Иванишевић, *Архив Војводине 1926–2011, кроз одабрану архивску грађу*, Нови Сад 2011.
- Пантелић, Душко, „Улице Алмашког краја у раздобљу између два светска рата”, *Зборник Алмашког краја 2*, Нови Сад 2012.
- Петковић, Гордана, *Иринеј Ђурић, епископ бачки (1884–1955)*, Нови Сад 2018.
- Петковић, Гордана, *Стеван Ђурић (1886–1955)*, каталог изложбе, Београд 2010.
- Петрановић, Бранко, *Србија у Другом светском рату 1939–1941*, Београд 1992.
- Поводом каталога Матице српске – одговор на одговор Људмиле Михаиловић, *Библиотекар, 2*, Београд 1950, 288–290.
- Попов, Дејан, „Свештенство епархије Темишварске 1797”, *Темишварски зборник*, бр. 9, Нови Сад 2017.
- Попов, Душан, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983.
- Поповић С., и др Димитрије Кириловић, „Основи опште педагогике”, *Летопис Матице српске*, књ. 351, Нови Сад 1939.
- Поповић, Бојана, *Живот и дело Борислава Михајловића Михиза* (докторска дисертација), Нови Сад 2015.
- Поповић, Радован, *Војка на друму – Биографија Вељка Петровића*, Сомбор 2007.
- Поповић-Петковић, Радмила, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд 1972.
- Предојевић, Ненад, „О датуму оснивања Архива Војводине”, *Архив*, 1–2, Београд 2011.
- Просветни гласник*, 1. децембар 1920.
- Просветни гласник*, 1. септембар 1940.
- Просветни гласник*, год. 40, Београд 1923.
- Радовановић, Слободан, „Улога Историјског друштва у Новом Саду на заштити споменика културе”, *Годишњак друштва историчара САНП Војводине*, Нови Сад 1976.
- Рељић, Јелица, *Риста Ј Одавић 1870–1932*, каталог изложбе, Београд – Нови Сад 1997.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 9.
- Ротбарт, Владислав, *Југословени у мађарским затворима и логорима 1941–1945*, Нови Сад 1988.
- Савин, Богољуб, „Заоставштина Васе Стајића у Музеју Града Новог

- Сада”, *Годишњак Музеја Града Новог Сада*, бр. 2, Нови Сад 2006.
- Савин, Богољуб, и Југослав Вељковски, *Васа Стајић*, каталог изложбе, Нови Сад 2009.
- Седамдесет пет година катедре за педагогију*, Београд 1967.
- Службене новине*, XXIV, бр. 103, 25. децембар 1942.
- Споменица и стогодишњици Срп. Прав. Вел. Гимназије у Новом Саду*, Нови Сад 1910.
- Споменица ослобођења Војводине 1918*, Нови Сад 1929.
- Српски биографски речник*, 2, В–Г, Нови Сад 2006.
- Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011.
- Стајић, Васа, „Архив Војводине”, *Летопис Матице српске*, год. 120, књ. 357, св. 1, април 1946.
- Станојевић, Станоје, „Наша прва реч”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. I, св. 1, 1928.
- Стевановић, Зоран, „Рудолф Шмит и пљачка архивске грађе”, *Архив*, год. XVIII, бр. 1–2, Београд 2017.
- Ђурчић, Лазар, „Век и по Библиотеке Матице српске (1826–1976)”, *Библиотекар*, 1–3, Београд 1977.
- Ђурчић, Лазар, „Др Димитрије Кириловић”, *Библиотекар*, бр. 3–4, 1956.
- Ђурчић, Лазар, *Казивања о Библиотеци Матице српске*, Нови Сад 1996.
- Ђурчић, Марија, „Младен Лесковац у Библиотеци Матице српске”, *Огледи из библиотекарства*, Нови Сад 1993.
- Уљмански, Рајка, *Марко Малетин, живот и дело*, Нови Сад 2011.
- „Уништавање архива, библиотека и средњих школа у Војводини”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. III, св. 1, Нови Сад 1930.
- Хегедиш, Антал, „Мита Секулић”, *Споменица Архива Војводине 1926–1986*, Нови Сад 1986.
- Шематизам источно православне српске патријаршије по подацима из 1924*, Сремски Карловци 1925.
- Шкодрић, Љубинка, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944. Судбина институције под окупацијом*, Београд 2009.
- Шта хоће Југословенска акција*, св. I, Осиек 1934.
- Hrvatski biografski leksikon, А–Би, 1983.
- Hrvatski biografski leksikon, Ѓ–Ђ, 1993.
- Lakosságának návjegyzéke, Ujvidék 1901.
- Lionel, Richard, *Nazisme et littérature*, Paris 1971.

ДНЕВНА ШТАМПА

Дан, год. II, бр. 151, 3. јул 1936.

Дан, 16. јун 1938.

Дан, год. II, бр. 275, 25. новембар 1936.

Време, год. V, бр. 1503, 1. март 1926.

Време, 18. фебруар 1929.

Време, год. IX, бр. 2747, 19. август 1929.

Време, год. X, бр. 2907, 29. јануар 1930.

Време, год. XI, бр. 3463, 23. август 1931.

Време, 27. октобар 1936.

Време, 22. децембар 1936.

Време, год. XVII, бр. 5465, 2. април 1937.

Време, 17. децембар 1937.

Време, бр. 6605, 15. јун 1940.

Дневник, 5. мај 1968.

Политика, бр. 8044 од 29. септембра 1930.

Слободна Војводина, бр. 61, Нови Сад, 10. јануар 1945.

Српски лист, год. I, бр. 5, 30. октобар 1918.

Српски лист, год. I, бр. 41, 14/27. децембар 1918.

Љубица Будаћ
ДР ДИМИТРИЈЕ КИРИЛОВИЋ

Архивист, библиотекар и научни радник
Живот у служби заштите културне баштине Војводине

Издавач

Архив Војводине
21000 Нови Сад
Жарка Васиљевића 2А
info@arhivvojvodine.org.rs

За издавача

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Лектура

Ивана Гојковић

Скенирање докумената

Владимир Мучибабић
Александар Павловић

Обрада докумената

Владимир Мучибабић

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

300

ISBN 978-86-81930-09-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

023.5:929 Kirilović D.

БУДАЋ, Љубица, 1973–

Др Димитрије Кириловић : архивист, библиотекар и научни радник : живот у служби заштите културне баштине Војводине. / Љубица Будаћ. - Нови Сад : Архив Војводине, 2021 (Београд : ЈП Службени гласник). - 323 стр. : фотогр. 41; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-81930-09-0

а) Кириловић, Димитрије (1894–1956)

COBISS.SR-ID 32827401

Нашо Величанство

Александар I

по милости Божијој и воли Народној

Краљ Југославије

Напредног Господина Министра просвете
благоволио је указом Својим од данашњег поставити:

за управника у Државној архиви у Новом Саду, са правима чиновника
VI положајне групе, К И Р И Л О В И Ћ А д-ра Димитрија, управника исте Архиве, чи-
новника VII положајне групе.

у Београду 31 децембра 1931 год.
П. Бр. 84/32

По наредби
Министра просвете

начелник,
Општег одељена,

G. Karić